

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ

І.Ю. Рєпіна, Л.Ф. Плотникова

Українська мова і література

Підготовка до ЗНО і вступу до КНУБА

*Рекомендовано вченою радою
Київського національного університету будівництва і архітектури
як навчальний посібник для слухачів відділення довузівської підготовки*

Слухача групи _____

_____

Викладач _____

_____

ББК 81.2 Ук
УДК 811.161.2

P41

Рецензенти: Т.М.Гревцева, головний редактор журналу «Всесвітня література в школах України»(видавництво «Педагогічна преса»),
А.Ф. Нечипоренко, канд. філол. наук, доцент кафедри української мови та культури НТУУ «КПІ»;
Н.І.Пашенко, канд. філол. наук, доцент, кафедри українознавства КНУБА;
М.І. Сметанська, канд. філол. наук, доцент, кафедри українознавства КНУБА.

Рекомендовано вченою навчально-методичною радою Київського національного університету будівництва і архітектури як навчальний посібник для слухачів відділення довузівської підготовки, протокол №1 від 22 вересня 2015 р.

Видано в авторській редакції

Рєпіна І.Ю.

P41

Українська мова та література. Підготовка до ЗНО і вступу до КНУБА: навч. посібник / Рєпіна І.Ю., Плотникова Л.Ф., / - К.: КНУБА, 2019. - 284 с. - 5-е видання, стереотипне.

Містить теоретичний матеріал з української мови та літератури, що відповідає вимогам програми шкільного курсу та програми зовнішнього незалежного оцінювання та охоплює усі теми, які необхідно знати для успішного складання іспитів, а також вправи і тести, складені із моделей реальних іспитів. Наведено методичні рекомендації щодо вивчення теоретичного матеріалу та застосування практичної частини.

Комплексний навчально-методичний підхід і систематичне користування посібником дозволить абітурієнтам КНУБА оновити і узагальнити знання зі шкільного курсу та ефективно підготуватися до ЗНО з української мови та літератури.

Призначений для слухачів відділення довузівської підготовки для підготовки до ЗНО з української мови та літератури та вступу до КНУБА усіх форм та термінів навчання.

© Рєпіна І.Ю., Плотникова Л.Ф., 2019
© КНУБА, 2019

ПРОГРАМА ЗОВНІШНЬОГО НЕЗАЛЕЖНОГО ОЦІНЮВАННЯ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ ПРОГРАМА ЗНО НА 2020 РІК ЗАТВЕРДЖЕНА НАКАЗОМ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ № 77 «ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ ПРОГРАМ ЗОВНІШНЬОГО НЕЗАЛЕЖНОГО ОЦІНЮВАННЯ ОСІБ, ЯКІ БАЖАЮТЬ ЗДОБУВАТИ ВИЩУ ОСВІТУ НА ОСНОВІ ПОВНОЇ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ».	8
Тема 1. Стилї сучасної української літературної мови	21
1.1. Найпоширеніша класифікація стилів мови.....	21
Тема 2. Фонетика і графіка. Орфоепія і орфографія	24
2.1. Основні означення фонетики і графіки, орфоепії і орфографії	24
2.2. Склад слова	27
2.3. Правила поділу слів на склади	27
2.4. Правила переносу слів	28
2.5. Класифікація приголосних	29
2.6. Уподібнення приголосних	30
ТЕСТИ	31
2.7. Подвоєння приголосних	32
2.8. Чергування приголосних	33
2.9. Подовження приголосних.....	38
2.10. Правопис голосних.....	39
2.11. Правопис ненаголошених [е], [и]	39
2.12. Правопис ненаголошених [о], [а].....	41
2.13. Чергування голосних	41
ТЕСТИ	47
2.14. Позиційне чергування у-в, і-й	48
2.15. Вживання м'якого знака	49
ТЕСТИ	50
2.16. Вживання апострофа.....	51
ТЕСТИ	53
2.17. Вживання великої літери	54
2.18. Словотвір. основні означення	56
Тема 3. Правопис слів іншомовного походження	57
3.1. Фонетичні ознаки іншомовних слів	57
3.2. Морфологічні ознаки іншомовних слів	58
3.3. Правопис ненаголошених голосних	59
3.4. Правопис російських власних назв українською мовою.....	61
3.5. Подвоєння приголосних	63
3.6. Вживання м'якого знака та апострофа.....	65
ТЕСТИ.....	66
Тема 4. Правопис складних слів	66
4.1. Правопис складних іменників.....	67
4.2. Правопис складних прикметників	69
РОЗДІЛ ІІ ЛЕКСИКА.....	72
Тема 1. Лексика української мови за походженням	72
Тема 2. Загальноновживана лексика	73
Тема 3. Фразеологія	83
ТЕСТИ	87

РОЗДІЛ ІІІ МОРФОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ.....	88
Тема 1. Іменник	90
1.1.Рід іменника.....	90
1.2.Число іменника.....	91
1.3.Назви істот і неістот.....	91
1.4.Іменники загальні і власні	92
1.5.Збірні іменники	92
1.6.Відмінки іменників	93
1.7.Відмінювання і особливості правопису відмінкових закінчень іменників	93
1.8.Творення і правопис імен по батькові.....	101
1.9.Відмінювання прізвищ	102
1.10.Синтаксична роль іменників	102
ТЕСТИ.....	107
Тема 2. Прикметник.....	108
2.1.Розряди прикметників	108
2.2.Ступені порівняння якісних прикметників.....	109
2.3.Відмінкові закінчення прикметників	110
2.4.Творення і правопис присвійних прикметників.....	110
2.5.Перехід прикметників в іменники	111
2.6.Синтаксична роль прикметників	111
2.7. Інші частини мови, що відмінюються, як прикметники	112
ТЕСТИ.....	114
Тема 3. Числівник	114
3.1.Відмінювання і правопис числівників	115
3.2.Неозначено-кількісні числівники	116
3.3.Збірні числівники	116
3.4.Дробові числівники.....	117
3.5.Порядкові числівники.....	117
3.6. Синтаксична роль числівників.....	118
Тема 4. Правила визначення часу	121
Тема 5. Займенник	121
5.1.Розряди займенників.....	122
5.2.Перехід слів із різних частин мови в займенники	124
5.3.Синтаксична роль займенників.....	125
Тести.....	127
Тема 6. Дієслово.....	127
6.1.Граматичні категорії дієслів	127
6.2.Безособові дієслова	131
6.3.Дієвідмінювання.....	131
6.4.Синтаксична роль дієслів	132
ТЕСТИ.....	133
Тема 7. Дієприкметник.....	134
7.1.Творення і правопис активних і пасивних дієприкметників	134
7.2.Перехід дієприкметників в інші частини мови	135
7.3.Синтаксична роль дієприкметників	136
Тема 8. Дієприслівник	137
8.1.Творення і правопис дієприслівників	138
ТЕСТИ.....	139
Тема 9. Незмінювані частини мови.....	140
9.1.Правопис прислівників.....	140

ТЕСТИ	143
9.2.Правопис прийменників	143
9.3.Правопис сполучників	144
9.4.Правопис часток	146
Частка — це службова частина мови, яка може уточнювати зміст окремих слів і цілих речень.	146
9.5.Вигуки	151
ТЕСТИ	151
РОЗДІЛ ІV СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ	152
Тема 1. Типи речень за метою висловлювання	154
Тема 2. Синтаксис простого речення	155
2.1.Головні члени речення.....	155
2.2.Другорядні члени речення.....	158
2.3.Однокладні речення	161
2.4.Однорідні й неоднорідні члени речення	163
2.5.Розділові знаки між однорідними членами речення.....	164
2.6.Узагальнювальні слова і розділові знаки при них	167
2.7.Відокремлені члени речення	169
Тема 3. Слова, синтаксично не пов'язані з членами речення	175
3.1. Звертання.....	175
3.2.Вставні конструкції (слова, словосполучення і речення).....	177
3.3.Вставлені конструкції	178
Тема 4. Синтаксис складного речення	179
4.1.Розділові знаки в складносурядному реченні.....	180
4.2.Розділові знаки в складнопідрядному реченні	182
4.3.Типи складнопідрядних речень	184
4.4.Складнопідрядні речення з кількома підрядними	185
4.5. Порівняльні звороти.....	186
4.6.Розділові знаки в безсполучниковому реченні.....	187
4.7.Складні синтаксичні конструкції.....	190
Тема 5. Пряма і непряма мова.....	190
5.1.Заміна прямої мови на непряму	192
5.2.Розділові знаки при цитатах.....	193
ТЕСТИ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ	194
ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ.....	212
РОЗДІЛ І ЛІТЕРАТУРА ЯК ВИД ХУДОЖНЬОЇ ТВОРЧОСТІ	213
Тема 1. Літературно-художній образ	213
Тема 2. Структура художнього твору	213
Тема 3. Елементи художнього твору.....	215
3.1. Система художнього твору	215
3.2. Сюжет художнього твору	216
Тема 4. Художні засоби мови у творах	216
РОЗДІЛ ІІ РОДИ І ЖАНРИ ЛІТЕРАТУРИ	219
Тема1.Епічний рід літератури.....	220
Тема2.Ліричний рід літератури	222
Тема 3. Драматичний рід літератури.....	223
Тема 4. Ліро-епос	223
Тема 5. Види і жанри народної творчості.....	224
Тема 6. Види комічного.....	225

РОЗДІЛ ІІІ ЛІТЕРАТУРНИЙ РОЗВИТОК.....	225
Тема 1. Художній метод та стиль.....	225
Тема 2. Художньо-стильові напрями і течії в літературі.....	226
2.1. Стилi і напрямики в українській літературі.....	226
Тема 3. Періодизація української літератури.....	231
Тема 4. Літературні угруповання.....	236
РОЗДІЛ ІV ВЛАСНЕ ВИСЛОВЛЮВАННЯ.....	238
ЗРАЗКИ ФОРМУЛЮВАННЯ ТЕМИ ВЛАСНОГО ВИСЛОВЛЕННЯ.....	242
ДОВІДКОВІ МАТЕРІАЛИ.....	245
ТЕСТИ З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	260
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	280

ПЕРЕДМОВА

Київський національний університет будівництва і архітектури пропонує своїм майбутнім абітурієнтам високоякісну підготовку до ЗНО і вступу до університету. Кожен слухач відділення довузівської підготовки має змогу обрати для себе зручну форму і термін навчання. Отримати високі результати на ЗНО можна лише за умов відповідального і серйозного ставлення до підготовки.

ЗНО проводиться по всій Україні в той самий час і за одними тестами. На виконання тесту відводиться 3 години (180 хвилин). Місце написання роботи для кожного конкретного учня визначається заздалегідь Українським центром оцінювання якості освіти. Представниками цього центру перед виконанням завдань ЗНО проводиться спеціальний інструктаж, а в процесі виконання роботи — спостереження за дотриманням усіх процедурних вимог. Учасникам ЗНО забороняється користуватися посібниками, мобільними телефонами, фотоапаратами тощо. Заповнені бланки відповідей опрацьовуються за допомогою комп'ютера. Специфікація тесту з української мови та літератури для ЗНО передбачає наявність у тесті завдань таких характеристик:

1.Завдання з вибором однієї правильної відповіді. Завдання складається із запитання та чотирьох варіантів відповідей, серед яких лише один правильний. Завдання вважається виконаним правильно, якщо учасник вибрав і позначив у бланку правильний варіант відповіді, і оцінюється 0 або 1 тестовим балом.

Завдання вважається виконаним неправильно, якщо: а) позначено неправильні відповіді; б) позначено два або більше варіантів відповіді, навіть якщо поміж них правильний; в) не позначено жодного варіанта відповіді взагалі.

2.Завдання на встановлення відповідності. Завдання складається з вказівки, що необхідно зробити, та поданої у двох колонках інформації, яку позначено цифрами (ліворуч) і літерами (праворуч). При виконанні завдання необхідно встановити відповідність інформації, позначеної цифрами і літерами, — утворити логічні пари. Завдання вважається виконаним правильно, якщо учасник вибрав і позначив правильну літеру (від А до Д) у бланку відповідей навпроти кожної цифри (від 1 до 4), і оцінюється 0 або 1,2, 3,4 тестовими балами.

3.Завдання з розгорнутою відповіддю (власне висловлювання).

Висловлення має бути аргументованим і написаним в один із таких трьох способів: а) так, я погоджуюся з думкою, що ... (підтримка думки); б) не згоден (не згодна) з думкою про те, що ... (спростування думки); в) це складне для мене питання: ... , а з іншого боку... (проміжна позиція). При виконанні завдання треба сформулювати тезу, навести два-три переконливі аргументи, які найкраще підтвердять ваші міркування; проілюструвати думки прикладами з художньої літератури (зазначити назву твору, указати проблему, порушену письменником, художній образ, через який проблему розкрито, навести цитату з твору тощо), історичними фактами або прикладами із суспільно-політичного чи власного життя. У кінці необхідно сформулювати висновки. Посібник містить програму зовнішнього незалежного оцінювання з української мови та літератури. Навчальний матеріал поділено на 8 розділів і 36 тем, відповідно до програми ЗНО з української мови та літератури .

Зміст кожної теми визначається переліком питань. Всі теми мають однакову структуру - це:

1) теоретичний матеріал; 2) тренувальні вправи і тести.

Призначений для слухачів відділення довузівської підготовки для підготовки з української мови та літератури до ЗНО та вступу до КНУБА усіх форм та термінів навчання. Комплексний навчально-методичний підхід і систематичне користування посібником дозволить абітурієнтам КНУБА оновити і узагальнити знання зі шкільного курсу та ефективно підготуватися до ЗНО з української мови та літератури.

ПРОГРАМА ЗОВНІШНЬОГО НЕЗАЛЕЖНОГО ОЦІНЮВАННЯ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ І ЛІТЕРАТУРИ

ПРОГРАМА ЗНО НА 2018 РІК ЗАТВЕРДЖЕНА НАКАЗОМ МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ № 77 «ПРО ЗАТВЕРДЖЕННЯ ПРОГРАМ ЗОВНІШНЬОГО НЕЗАЛЕЖНОГО ОЦІНЮВАННЯ ОСІБ, ЯКІ БАЖАЮТЬ ЗДОБУВАТИ ВИЩУ ОСВІТУ НА ОСНОВІ ПОВНОЇ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ».

Матеріал програми ЗНО розподілено за такими розділами: «Фонетика. Графіка», «Лексикологія. Фразеологія», «Будова слова. Словотвір», «Морфологія», «Синтаксис», «Стилістика», «Орфоепія», «Орфографія», «Розвиток мовлення».

Українська мова

Назва розділу, теми	Знання	Предметні вміння та способи навчальної діяльності
1. Фонетика. Графіка	Фонетика як розділ мовознавчої науки про звуковий склад мови. Голосні й приголосні звуки. Приголосні тверді і м'які, дзвінки й глухі. Позначення звуків мовлення на письмі. Алфавіт. Співвідношення звуків і букв. Звукове значення букв <i>я, ю, є, ї, щ</i> . Склад. Складоподіл. Наголос, наголошені й ненаголошені склади. Уподібнення приголосних звуків. Спрощення в групах приголосних. Найпоширеніші випадки чергування голосних і приголосних звуків. Основні випадки чергування <i>у-в, і-й</i> .	Учасник ЗНО повинен уміти: <i>Визначати</i> в словах голосні, тверді і м'які, дзвінки й глухі приголосні, ненаголошені й наголошені голосні; ділити слово на склади; визначати звукове значення букв у слові. <i>Визначати</i> місце букв в алфавіті, розташовувати слова за алфавітом; розпізнавати явища уподібнення приголосних звуків, спрощення в групах приголосних, основні випадки чергування голосних і приголосних звуків, чергування <i>у-в, і-й</i> .
2. Лексикологія . Фразеологія	Лексикологія як учення про слово. Ознаки слова як мовної одиниці. Лексичне значення слова. Багатозначні й однозначні слова. Пряме та переносне значення слова. Омоніми. Синоніми. Антоніми. Лексика української мови за походженням. Власне українська лексика. Лексичні запозичення з інших мов. Загальноживані слова. Професійна, діалектна, розмовна лексика. Терміни. Лексика української мови з погляду активного й пасивного вживання. Застарілі й нові слова (неологізми). Нейтральна й емоційно забарвлена лексика. Поняття про стійкі сполуки слів і вирази. Фразеологізми. Приказки, прислів'я, афоризми.	<i>Пояснювати</i> лексичні значення слів; добирати до слів синоніми й антоніми та <i>використовувати</i> їх у мовленні; уживати слова в переносному значенні. <i>Знаходити</i> в тексті й доречно використовувати в мовленні вивчені групи слів; пояснювати значення фразеологізмів, приказок, прислів'їв, крилатих висловів, правильно й комунікативно доцільно <i>використовувати</i> їх у мовленні.

<p>3. Будова слова. Словотвір</p>	<p>Будова слова. Основа слова й закінчення. Значущі частини слова: корінь, префікс, суфікс, закінчення. Словотвір. Твірні основи при словотворенні. Основа похідна й непохідна. Основні способи словотворення в українській мові: префіксальний, префіксально-суфіксальний, суфіксальний, безсуфіксальний, складання слів або основ, перехід з однієї частини мови в іншу. Основні способи творення іменників, прикметників, дієслів, прислівників. Складні слова. Способи їх творення. Сполучні голосні [o], [e] у складних словах.</p>	<p><i>Виділяти</i> закінчення слів від основи, <i>членувати</i> основу на значущі частини, <i>добирати</i> спільнокореневі слова, слова з однаковими префіксами й суфіксами; <i>розрізняти</i> форми слова й спільнокореневі слова, правильно <i>вживати</i> їх у мовленні; <i>визначати</i> спосіб творення слів.</p>
<p>4. Морфологія. 4.1. Іменник</p>	<p>Морфологія як розділ мовознавчої науки про частини мови. Іменник як частина мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль. Іменники власні та загальні, істоти й неістоти. Рід іменників: чоловічий, жіночий, середній. Іменники спільного роду. Число іменників. Іменники, що вживаються в обох числових формах. Іменники, що мають лише форму однини або лише форму множини. Відмінки іменників. Відміни іменників: перша, друга, третя, четверта. Поділ іменників першої та другої відмін на групи. Особливості вживання та написання відмінкових форм. Букви-а(-я), -у(-ю) в закінченнях іменників другої відміни. Відмінювання іменників, що мають лише форму множини. Невідмінювані іменники в українській мові. Написання і відмінювання чоловічих і жіночих імен по батькові.</p>	<p><i>Розпізнавати</i> іменники, визначати їхнє загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксичну роль, належність іменників до певної групи за їхнім лексичним значенням, уживаністю в мовленні; <i>визначати</i> основні способи творення іменників; правильно <i>відмінювати</i> іменники, <i>відрізняти</i> правильні форми іменників від помилкових; <i>використовувати</i> іменники в мовленні, <i>послуговуючись</i> їхніми виражальними можливостями.</p>
<p>4.2. Прикметник</p>	<p>Прикметник як частина мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль. Розряди прикметників за значенням: якісні, відносні та присвійні. Явища взаємопереходу прикметників з одного розряду в інший. Якісні прикметники. Ступені порівняння якісних прикметників: вищий і найвищий, способи їх творення (проста й складена форми). Зміни приголосних при</p>	<p><i>Розпізнавати</i> прикметники, <i>визначати</i> їхнє загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксичну роль; розряди прикметників за значенням; <i>утворювати</i> форми ступенів порівняння якісних прикметників, повні й короткі форми якісних прикметників; <i>розрізняти</i> основні способи творення відносних і присвійних</p>

	творенні ступенів порівняння прикметників. Особливості відмінювання прикметників (тверда й м'яка групи).	прикметників; <i>відмінювати</i> прикметники; <i>відрізняти</i> правильні форми прикметників від помилкових.
4.3. Числівник	Числівник як частина мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль. Розряди числівників за значенням: кількісні (на позначення цілих чисел, дробові, збірні) й порядкові. Групи числівників за будовою: прості й складені. Типи відмінювання кількісних числівників: 1) <i>один, одна</i> ; 2) <i>два, три, чотири</i> ; 3) від <i>п'яти</i> до <i>двадцяти, тридцять, п'ятдесят ...вісімдесят</i> ; 4) <i>сорок, дев'яносто, сто</i> ; 5) <i>двісті – дев'ятсот</i> ; 6) <i>нуль, тисяча, мільйон, мільярд</i> ; 7) збірні; 8) дробові. Порядкові числівники, особливості їх відмінювання. Особливості правопису числівників.	<i>Розпізнавати</i> числівники, <i>визначати</i> їхнє загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксичну роль, розряди числівників за значенням, основні способи їх творення, відмінювання; <i>відрізняти</i> правильні форми числівників від помилкових; <i>добирати</i> потрібні форми числівників і використовувати їх у мовленні; <i>визначати</i> сполучуваність числівників з іменниками.
4.4. Займенник	Займенник як частина мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль. Співвіднесеність займенників з іменниками, прикметниками й числівниками. Розряди займенників за значенням: особові, зворотний, присвійні, вказівні, означальні, питальні, відносні, неозначені, заперечні. Особливості їх відмінювання. Творення й правопис неозначених і заперечних займенників.	<i>Розпізнавати</i> займенники, <i>визначати</i> їхнє загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксичну роль, розряди займенників за значенням, основні способи їх творення, відмінювання; <i>відрізняти</i> правильні форми займенників від помилкових, правильно <i>добирати</i> потрібні форми займенників і <i>використовувати</i> їх у мовленні.
4.5. Дієслово	Дієслово як частина мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль. Форми дієслова: дієвідмінювані, відмінювані (дієприкметник) і незмінні (інфінітив, дієприслівник, форми <i>на-но, -то</i>). Безособові дієслова. Види дієслів: доконаний і недоконаний. Творення видових форм. Часи дієслова: минулий, теперішній, майбутній. Способи дієслова: дійсний, умовний, наказовий. Творення форм умовного та наказового способів дієслів. Словозміна дієслів I та II дієвідміни. Особові та числові форми дієслів (теперішнього та	<i>Розпізнавати</i> дієслова, особливі форми дієслова, безособові дієслова; <i>визначати</i> загальне значення дієслова, морфологічні ознаки, синтаксичну роль, часи й способи дієслів, дієвідміни, особливості словозміни кожної дієвідміни; <i>використовувати</i> один час і спосіб у значенні іншого; <i>розрізняти</i> основні способи творення дієслів, зокрема видових форм, форм майбутнього часу недоконаного виду, форм умовного та

	<p>майбутнього часу й наказового способу). Родові та числові форми дієслів (минулого часу й умовного способу). Чергування приголосних в особових формах дієслів теперішнього та майбутнього часу.</p> <p>Дієприкметник як особлива форма дієслова: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль. Активні та пасивні дієприкметники. Творення активних і пасивних дієприкметників теперішнього й минулого часу. Відмінювання дієприкметників. Дієприкметниковий зворот. Безособові форми на <i>-но</i>, <i>-то</i>.</p> <p>Дієприслівник як особлива форма дієслова: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль. Дієприслівники доконаного й недоконаного виду, їх творення. Дієприслівниковий зворот.</p>	<p>наказового способу дієслів; <i>відрізняти</i> правильні форми дієслів від помилкових.</p> <p><i>Розпізнавати</i> дієприкметники (зокрема відрізняти їх від дієприслівників), <i>визначати</i> їхнє загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксичну роль, особливості творення, відмінювання; <i>відрізняти</i> правильні форми дієприкметників від помилкових; <i>добирати</i> й комунікативно доцільно <i>використовувати</i> дієприкметники та дієприкметникові звороти в мовленні, <i>використовувати</i> дієприкметник в мовленні.</p> <p><i>Розпізнавати</i> дієприслівники, <i>визначати</i> їхнє загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксичну роль, основні способи їх творення; <i>відрізняти</i> правильні форми дієприслівників від помилкових; правильно <i>будувати</i> речення з дієприслівниковими зворотами.</p>
<p>4.6. Прислівник</p>	<p>Прислівник як частина мови: значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль. Розряди прислівників за значенням. Ступені порівняння прислівників: вищий і найвищий. Зміни приголосних при творенні прислівників вищого та найвищого ступенів. Правопис прислівників на <i>-о</i>, <i>-е</i>, утворених від прикметників і дієприкметників. Написання разом, окремо й через дефіс прислівників і сполучень прислівникового типу.</p>	<p><i>Розпізнавати</i> прислівники, <i>визначати</i> їхнє загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксичну роль, розряди прислівників за значенням, ступені порівняння прислівників, основні способи творення прислівників; <i>відрізняти</i> правильні форми прислівників від помилкових; <i>добирати</i> й комунікативно доцільно <i>використовувати</i> прислівники в мовленні.</p>

<p>4.7. Службові частини мови</p>	<p>Прийменник як службова частина мови. Групи прийменників за походженням: непохідні (первинні) й похідні (вторинні, утворені від інших слів). Групи прийменників за будовою: прості, складні й складені. Зв'язок прийменника з непрямыми відмінками іменника. Правопис прийменників.</p> <p>Сполучник як службова частина мови. Групи сполучників за значенням і синтаксичною роллю: сурядні (єднальні, протиставні, розділові) й підрядні (часові, причинові, умовні, способу дії, мети, допустові, порівняльні, з'ясувальні, наслідкові). Групи сполучників за вживанням (одиничні, парні, повторювані) та за будовою (прості, складні, складені). Правопис сполучників.</p> <p>Частка як службова частина мови. Групи часток за значенням і вживанням: формотворчі, словотворчі, модальні. Правопис часток.</p>	<p><i>Розпізнавати</i> прийменники, <i>визначати</i> їхні морфологічні ознаки, групи прийменників за походженням і за будовою; правильно й комунікативно доцільно <i>використовувати</i> форми прийменників у мовленні.</p> <p><i>Розпізнавати</i> сполучники, <i>визначати</i> групи сполучників за значенням і синтаксичною роллю, за вживанням і будовою; правильно й комунікативно доцільно <i>використовувати</i> сполучники в мовленні.</p> <p><i>Розпізнавати</i> частки, <i>визначати</i> групи часток за значенням і вживанням; правильно й комунікативно доцільно <i>використовувати</i> частки в мовленні.</p>
<p>4.8. Вигук</p>	<p>Вигук як частина мови. Групи вигуків за походженням: непохідні й похідні. Значення вигуків. Звуконаслідувальні слова. Правопис вигуків.</p>	<p><i>Розпізнавати</i> вигуки, <i>визначати</i> групи вигуків за походженням; правильно й комунікативно доцільно <i>використовувати</i> вигуки в мовленні.</p>
<p>5. Синтаксис 5.1. Словосполучення.</p>	<p>Завдання синтаксису. Словосполучення й речення як основні одиниці синтаксису. Підрядний і сурядний зв'язок між словами й частинами складного речення. Головне й залежне слово в словосполученні. Типи словосполучень за морфологічним вираженням головного слова. Словосполучення непоширені й поширені.</p>	<p><i>Розрізняти</i> словосполучення й речення, сурядний і підрядний зв'язок між словами й реченнями; <i>визначати</i> головне й залежне слово в підрядному словосполученні; <i>визначати</i> поширені й непоширені словосполучення, типи словосполучень за способами вираження головного слова.</p>
<p>5.2. Речення</p>	<p>Речення як основна синтаксична одиниця. Граматична основа речення. Порядок слів у реченні. Види речень у сучасній українській мові: за метою висловлювання (розповідні, питальні й спонукальні); за емоційним забарвленням (окличні й неокличні); за будовою (прості й складні); за складом граматичної основи (двоскладні й односкладні); за наявністю чи</p>	<p><i>Розрізняти</i> речення різних видів: за метою висловлювання, за емоційним забарвленням, за складом граматичної основи, за наявністю чи відсутністю другорядних членів, за наявністю необхідних членів речення, за будовою, за наявністю чи відсутністю однорідних членів речення,</p>

	відсутністю другорядних членів (непоширені й поширені); за наявністю необхідних членів речення (повні й неповні); за наявністю чи відсутністю ускладнювальних засобів (однорідних членів речення, вставних слів, словосполучень, речень, відокремлених членів речення, звертання).	вставних слів, словосполучень, речень, відокремлених членів речення, звертання.
5.2.1. Просте двоскладне речення	Підмет і присудок як головні члени двоскладного речення. Особливості узгодження присудка з підметом. Способи вираження підмета. Типи присудків: простий і складений (іменний і дієслівний). Способи їх вираження.	<i>Визначати</i> структуру простого двоскладного речення, способи вираження підмета й присудка (простого й складеного), особливості узгодження присудка з підметом; правильно й комунікативно доцільно <i>використовувати</i> прості речення.
5.2.2. Другорядні члени речення у двоскладно-му й односкладно-му реченні	Означення узгоджене й неузгоджене. Прикладка як різновид означення. Додаток. Типи обставин за значенням. Способи вираження означень, додатків, обставин. Порівняльний зворот. Функції порівняльного звороту в реченні (обставина способу дії, присудок).	<i>Розпізнавати</i> види другорядних членів та їхні типи й різновиди, <i>визначати</i> способи вираження означень, додатків, обставин, роль порівняльного звороту; правильно й комунікативно доцільно <i>використовувати</i> виражальні можливості другорядних членів речення в мовленні; правильно розставляти розділові знаки при непоширеній прикладці, порівняльному звороті.
5.2.3. Односкладні речення	Граматична основа односкладного речення. Типи односкладних речень за способом вираження та значенням головного члена: односкладні речення з головним членом у формі присудка (означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові) та односкладні речення з головним членом у формі підмета (називні). Способи вираження головних членів односкладних речень. Розділові знаки в односкладному реченні.	<i>Розпізнавати</i> типи односкладних речень, <i>визначати</i> особливості кожного з типів; правильно й комунікативно доцільно <i>використовувати</i> виражальні можливості односкладних речень у власному мовленні.
5.2.4. Просте ускладнене речення	Речення з однорідними членами. Узагальнювальні слова в реченнях з однорідними членами. Речення зі звертанням. Звертання непоширені й поширені. Речення зі вставними словами, словосполученнями, реченнями, їх значення. Речення з відокремленими членами.	<i>Розпізнавати</i> просте речення з однорідними членами, звертаннями, вставними словами, словосполученнями, реченнями, відокремленими членами (означеннями, прикладками, додатками, обставинами), зокрема

	Відокремлені означення, прикладки – непоширені й поширені. Відокремлені додатки, обставини. Відокремлені уточнювальні члени речення. Розділові знаки в ускладненому реченні.	уточнювальними, та правильно й комунікативно доцільно <i>використовувати</i> виражальні можливості таких речень у мовленні; правильно <i>розставляти</i> розділові знаки в них.
5.2.5. Складне речення	Ознаки складного речення. Засоби зв'язку простих речень у складному: 1) інтонація й сполучники або сполучні слова; 2) інтонація. Типи складних речень за способом зв'язку їх частин: сполучникові й безсполучникові. Сурядний і підрядний зв'язок між частинами складного речення.	<i>Розпізнавати</i> складні речення різних типів, <i>визначати</i> їхню структуру, види й засоби зв'язку між простими реченнями. <i>Добирати й конструювати</i> складні речення, що оптимально відповідають конкретній комунікативній меті. Правильно <i>розставляти</i> розділові знаки, <i>будувати</i> схему такого речення.
5.2.5.1. Складносу-рядне речення	Єднальні, протиставні та розділові сполучники в складносурядному реченні. Сміслові зв'язки між частинами складносурядного речення.	<i>Розпізнавати</i> складносурядні речення, <i>визначати</i> смислові зв'язки між частинами складносурядного речення; комунікативно доцільно <i>використовувати</i> його виражальні можливості в мовленні.
5.2.5.2. Складнопід-рядне речення	Складнопідрядне речення, його будова. Головне й підрядне речення. Підрядні сполучники й сполучні слова як засоби зв'язку у складнопідрядному реченні. Основні види підрядних речень: означальні, з'ясувальні, обставинні (місця, часу, способу дії та ступеня, порівняльні, причини, наслідкові, мети, умовні, допустові). Складнопідрядні речення з кількома підрядними, їх типи за характером зв'язку між частинами: 1) складнопідрядні речення з послідовною підрядністю; 2) складнопідрядні речення з однорідною підрядністю; 3) складнопідрядні речення з неоднорідною підрядністю.	<i>Розпізнавати</i> складнопідрядні речення, <i>визначати</i> їхню будову, зокрема складнопідрядних речень з кількома підрядними, <i>відображати</i> її в схемі складнопідрядного речення; <i>визначати</i> основні види підрядних речень, типи складнопідрядних речень за характером зв'язку між частинами. Правильно й комунікативно доцільно <i>використовувати</i> виражальні можливості складнопідрядних речень різних типів у процесі спілкування.
5.2.5.3. Безсполучни-кове складне речення	Типи безсполучникових складних речень за характером смислових відношень між складовими частинами-реченнями: 1) з однорідними частинами-реченнями (рівноправними); 2) з неоднорідними частинами (пояснюваною і пояснювальною).	<i>Розпізнавати</i> безсполучникові складні речення; <i>визначати</i> смислові відношення між їхніми частинами-реченнями (однорідними й неоднорідними), особливості інтонації безсполучникових складних речень; правильно й

	Розділові знаки в безсполучниковому складному реченні.	комунікативно доцільно <i>використовувати</i> виражальні можливості безсполучникових складних речень у мовленні.
5.2.5.4. Складні речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв'язку	Складні речення з різними видами сполучникового й безсполучникового зв'язку.	<i>Визначати</i> структуру складних речень з різними видами сполучникового й безсполучникового зв'язку; правильно й комунікативно доцільно <i>використовувати</i> виражальні можливості речень цього типу в мовленні.
5.3. Способи відтворення чужого мовлення	Пряма й непряма мова. Речення з прямою мовою. Слова автора. Заміна прямої мови непрямою. Цитата як різновид прямої мови. Діалог.	<i>Визначати</i> в реченні з прямою мовою слова автора й пряму мову, речення з непрямою мовою; <i>замінювати</i> пряму мову непрямою; правильно й доцільно <i>використовувати</i> в тексті пряму мову й цитати; правильно <i>вживати</i> розділові знаки в конструкціях із прямою мовою та діалогом.
6. Стилїстика	Стилї мовлення (розмовний, науковий, художній, офіційно-діловий, публіцистичний, конфесійний), їх основні ознаки, функції.	<i>Розпізнавати</i> стилї мовлення, визначати особливості кожного з них; <i>користуватися</i> різноманітними виражальними засобами української мови в процесі спілкування для оптимального досягнення мети спілкування.
7. Орфоєпія	Відображення вимови голосних (наголошених і ненаголошених) через фонетичну транскрипцію. Відображення вимови приголосних звуків: 1) [дж], [дз], [дз']; 2) [г]; 3) [ж], [ч], [ш], [дж]; 4) груп приголосних (уподібнення, спрощення); 5) м'яких приголосних; 6) подовжених приголосних. Вимова слів з апострофом.	<i>Визначати</i> особливості вимови голосних і приголосних звуків; <i>наголошувати</i> слова відповідно до орфоєпічних норм.

<p>8. Орфографія</p>	<p>Правопис літер, що позначають ненаголошені голосні [е], [и], [о] в коренях слів. Спрощення в групах приголосних. Сполучення <i>йо,ьо</i>. Правила вживання м'якого знака. Правила вживання апострофа. Подвоєння букв на позначення подовжених м'яких приголосних і збігу однакових приголосних звуків. Правопис префіксів і суфіксів. Позначення чергування приголосних звуків на письмі. Правопис великої літери. Лапки у власних назвах. Написання слів іншомовного походження. Основні правила переносу слів з рядка в рядок. Написання складних слів разом і через дефіс. Правопис складноскорочених слів. Написання чоловічих і жіночих імен по батькові, прізвищ. Правопис відмінкових закінчень іменників, прикметників. Правопис <i>ш</i> та <i>нн</i> у прикметниках і дієприкметниках, <i>не</i> з різними частинами мови.</p>	<p><i>Розпізнавати</i> вивчені орфограми й <i>пояснювати</i> їх за допомогою правил; правильно <i>писати</i> слова з вивченими орфограмами, <i>знаходити</i> й <i>виправляти</i> орфографічні помилки на вивчені правила.</p>
<p>9. Розвиток мовлення</p>	<p>Загальне уявлення про спілкування й мовлення; види мовленнєвої діяльності; адресант і адресат мовлення; монологічне й діалогічне мовлення; усне й писемне мовлення; основні правила спілкування. Тема й основна думка висловлювання. Вимоги до мовлення (змістовність, логічна послідовність, багатство, точність, виразність, доречність, правильність). Текст як середовище функціонування мовних одиниць. Основні ознаки тексту: зв'язність, комунікативність, членованість, інформативність. Зміст і будова тексту, поділ тексту на абзаци, мікротеми. Способи зв'язку речень у тексті. Класифікація текстів за сферою використання, метою, структурними особливостями. Тексти різних стилів, типів, жанрів мовлення.</p>	<p><i>Уважно читати, усвідомлювати й запам'ятовувати</i> зміст прочитаного, диференціюючи в ньому головне та другорядне. Критично <i>оцінювати</i> прочитане. <i>Аналізувати</i> тексти різних стилів, типів і жанрів. <i>Будувати</i> письмове висловлення, логічно викладаючи зміст, підпорядковуючи його темі й основній думці, задуму, обраному стилю та типу мовлення, досягати визначеної комунікативної мети. <i>Уміти</i> формулювати, добирати доречні аргументи і приклади, робити висновки, висловлювати власну позицію, свій погляд на ситуацію чи обставин; правильно <i>структурувати</i> текст, використовуючи відповідні мовленнєві звороти. <i>Знаходити</i> й <i>виправляти</i></p>

		похибки та помилки в змісті, побудові й мовному оформленні власних висловлювань, спираючись на засвоєні знання.
--	--	---

Українська література

Назва розділу	Зміст літературного матеріалу (письменники, твори)	Предметні уміння та навички
1.Усна народна творчість	Загальна характеристика календарно-обрядових, суспільно-побутових та родинно-побутових пісень. Пісні Марусі Чурай. «Віють вітри», «За світ встали козаченьки» Історичні пісні. «Ой Морозе, Морозенку», «Чи не той то Хміль». Тематика, образи, зміст народних дум і балад. «Дума про Марусю Богуславку». Балада «Ой летіла стріла».	Учасник ЗНО повинен уміти: <i>Аналізувати</i> літературний твір чи його уривок. <i>Розрізняти</i> види і жанри усної творчості. <i>Розрізняти</i> і називати різновиди календарно-обрядових пісень. <i>Аналізувати</i> зміст, образи, настрої суспільно-побутових і родинно-побутових пісень. <i>Визначати</i> провідні мотиви історичних пісень, характеризувати образи героїв їх – історичних осіб. <i>Визначати</i> тематику й художні особливості балад і дум, пісень Марусі Чурай. <i>Виділяти</i> у фольклорних творах анафори, рефрени, постійні епітети, персоніфікацію, символи, гіперболу, <i>визначати</i> їхню художню роль.
2.Давня українська література	«Повість минулих літ» (уривки про заснування Києва, про помсту княгині Ольги) «Слово про похід Ігорів». Григорій Сковорода. «De libertate», «Всякому місту – звичай і права», «Бджола та Шершень», афоризми.	<i>Знати</i> основні теоретико-літературні поняття: художній образ, • прототип; • тема, ідея, мотив художнього твору; • проблематика та конфлікт у художньому творі; • сюжет і композиція літературного твору; • позасюжетні елементи; <i>Знати та вміти визначати</i> в літературному творі тропи:

		<ul style="list-style-type: none"> • епітет, • порівняння; • метафору, • алегорію, • гіперболу; • метонімію, • оксиморон. <p><i>Знати</i> характерні риси бароко.</p>
3. Література кінця XVIII — початку XX ст.	<p>Іван Котляревський. «Енеїда», «Наталка Полтавка».</p> <p>Тарас Шевченко, «Катерина», «Кавказ», «Сон» («У всякого своя доля»), «І мертвим, і живим, і ненарожденним...», «Заповіт».</p> <p>Пантелеймон Куліш. «Чорна рада».</p> <p>Іван Нечуй-Левицький. «Кайдашева сім'я».</p> <p>Панас Мирний «Хіба ревуть воли, як ясла повні?» (1,4 частина)</p> <p>Іван Карпенко-Карий. «Мартин Боруля».</p> <p>Іван Франко. «Захар Беркут», «Чого являєшся мені у сні», «Мойсей».</p>	<p><i>Знати</i> основні теоретико-літературні поняття:</p> <ul style="list-style-type: none"> • сентименталізм, романтизм, реалізм, їхні ознаки; • епос, новела, оповідання, повість, роман, різновиди повісті та роману; • лірика, сонет, гімн, послання, поема, тематичні різновиди лірики; • драма, комедія, трагікомедія, власне драма, містерія, драма-фесрія. • Види комічного: гумор, іронія, сатира, сарказм, гротеск, бурлеск, трагестія. <p><i>Визначати</i> дво- і трискладові віршові розміри.</p>
4. Література XX ст.	<p>Михайло Коцюбинський. «Тіні забутих предків», «Intermezzo».</p> <p>Ольга Кобилянська. «Valce melancolique».</p> <p>Леся Українка. «Contra spem spero!», «Лісова пісня».</p> <p>Микола Вороний. «Блакитна Панна».</p> <p>Олександр Олесь. «Чари ночі», «О слово рідне! Орле скутий!..»</p> <p>Павло Тичина. «Пам'яті тридцяти» «О панно Інно», «Ви знаєте, як липа шелестить...»</p> <p>Максим Рильський «У теплі дні збирання винограду»</p> <p>Микола Хвильовий. «Я (Романтика)».</p> <p>Володимир Сосюра. «Любіть Україну».</p> <p>Валер'ян Підмогильний. «Місто».</p> <p>Юрій Яновський. «Майстер корабля».</p>	<p><i>Визначати</i> місце і роль митця в літературному процесі.</p> <p><i>Знати</i> основні теоретико-літературні поняття:</p> <ul style="list-style-type: none"> • український модернізм і його особливості; • модерністські напрями та течії: імпресіонізм, неоромантизм, експресіонізм; <p><i>Знати</i> основні теоретико-літературні поняття:</p> <ul style="list-style-type: none"> • поетичний синтаксис (інверсія, тавтологія, антитеза, анафора, епіфора, паралелізм); • риторичні звертання і запитання, • алітерація, асонанс; • різновиди роману (роман у новелах, роман у віршах); • кіноповість; • усмішка.

	<p>Остап Вишня. «Моя автобіографія», «Сом».</p> <p>Микола Куліш. «Мина Мазайло».</p> <p>Богдан-Ігор Антонич. «Різдво».</p> <p>Олександр Довженко., «Зачарована Десна».</p> <p>Андрій Малишко «Пісня про рушник».</p> <p>Василь Симоненко. «Ти знаєш, що ти людина...», «Задивляюсь у твої зінниці...», «Лебеді материнства».</p> <p>Василь Голобородько. «Наша мова»</p> <p>Олесь Гончар. «Модри Камень».</p> <p>Григор Тютюнник. «Три зозулі з поклоном».</p> <p>Василь Стус. «Господи, гніву пречистого»</p> <p>Іван Драч. «Балада про соняшник».</p> <p>Дмитро Павличко. «Два кольори»</p> <p>Ліна Костенко. «Страшні слова, коли вони мовчать», «Маруся Чурай».</p>	<p>Вміти пояснювати поняття:</p> <ul style="list-style-type: none"> • «Розстріляне відродження»; • психологізм; • асоціативність.
<p>5. Твори українських письменників-емігрантів</p>	<p>Іван Багряний. «Тигролови»</p> <p>Євген Маланюк. «Уривок з поеми»</p>	<p><i>Орієнтуватися</i> в основних тенденціях функціонування української літератури за кордоном і творчості українських письменників-емігрантів.</p> <p><i>Знати</i> особливості пригодницького роману.</p>
<p>6. Сучасний літературний процес</p>	<p>Загальний огляд, основні тенденції. Постмодернізм як літературне явище.</p>	<p><i>Орієнтуватися</i> в основних тенденціях розвитку сучасної літератури; знати літературні угруповання 80-90-х років, найвизначніших представників літератури.</p> <p><i>Визначати</i> найхарактерніші ознаки постмодернізму.</p>

УКРАЇНСЬКА МОВА

МОВА

Треба доглядати наш сад

Вольтер

Як парость виноградної лози,
Плекайте мову. Пильно в ненастанно
Політь бур'ян. Чистіша від сльози
Вона хай буде. Вірно і слухняно
Нехай вона щоразу служить вам,
Хоч і живе своїм живим життям.
Прислухайтесь, як океан співає –
Народ говорить. І любов, і гнів
У тому гомоні морським. Немає
Мудріших, ніж народ, учителів;
У нього кожне слово – це перлина,
Це праця, це натхнення, це людина.
Не бійтесь заглядати у словник:
Це пишний яр, а не сумне провалля;
Збирайте, як розумний садівник,
Достиглий овоч у Грінченка й Даля,
Не майте гніву до моїх порад
І не лінуйтеся доглядати свій сад.

1956

М.Рильський

РОЗДІЛ І УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРНА МОВА

Тема 1. Стили сучасної української літературної мови

Мовний стиль — це сукупність мовних засобів, вибір яких зумовлюється змістом, метою і характером висловлювання.

Розрізняють усні і писемні стилеві різновиди літературної мови. До усних відносять розмовно-побутовий та офіційно-ораторський стилі, до писемних — науковий, художній, публіцистичний і офіційно-діловий.

Межі стилів нечіткі. Проте можна визначити особливі риси кожного стилю.

1.1. Найпоширеніша класифікація стилів мови

<u>Художній стиль</u>	<p>Художній стиль являє собою складний сплав, у якому відображається все багатство національної мови. Тут можливе поєднання елементів усіх стилів літературної мови.</p> <p>Художній стиль від решти стилів відрізняє його образність. Використання мовних засобів зумовлено його призначенням — образно відтворити дійсність.</p> <p>У художньому стилі широко використовується емоційно-експресивна лексика: <u>синоніми, антоніми, омоніми, пароніми, фразеологізми.</u></p>
<p style="text-align: center;"><i>Нічим отверзуться уста; Прорветься слово, як вода, І дєбрь-пустиня неполита, Зцілющою водою вмита Прокинеться.</i></p> <p style="text-align: center;">(Т. Шевченко)</p>	
<u>Науковий стиль</u>	<p>Основна функція наукового стилю — <i>повідомлення</i>.</p> <p>Сфера застосування наукового стилю — <i>наукові й науково-технічні праці, призначені для спеціалістів, підручники для вищих шкіл.</i></p> <p>Основне призначення стилю — викладення наслідків дослідження про людину, суспільство, явища природи, обґрунтування гіпотез, доведення істинності теорій, класифікація й систематизація знань, роз'яснення явищ, збудження інтелекту читача для їх осмислення.</p> <p>Головна ознака наукового стилю — <i>термінологічність</i>.</p> <p>У творах наукової літератури найпоширеніші слова — іменники, утворені від нових, дієслівних і прикметникових коренів за допомогою різноманітних узагальнюючих суфіксів:</p> <ul style="list-style-type: none"> -ість: <i>властивість, вогкість, вологість, прозорість, свідомість, тривалість;</i> -нн (я): <i>дерзання, змагання, згортання, ігнорування;</i> -енн (я): <i>взаємовідношення, співвідношення;</i> -інн (я): <i>розуміння, сумління, горіння;</i> -ств (о): <i>студентство, селянство;</i> -цтв (о): <i>виробництво, співробітництво;</i>

	<p>-ац (ія): <i>авіація, механізація;</i> -изм: <i>історизм, афоризм;</i> -ізм: <i>ідеалізм, гуманізм, дарвінізм.</i></p>
	<p>«Дріт покритий ізоляцією у вигляді тонкого шару окалин, тому витки дроту ізольовані один від одного. Над обмоткою розміщений металевий стержень, по якому може переміщатися повзун. Повзун своїми контактами притиснутий до витків обмотки. Від тертя повзуна об витки шар окалин під контактами повзуна стирається, і електричний струм у колі проходить від витків дроту до повзуна. А через нього — в стержень, який має на кінці затискач». (З підручника)</p>
<u>Публіцистичний стиль</u>	<p>Основна функція публіцистичного стилю — формування громадської думки.</p> <p>Публіцистичному стилю властиві короткі прості речення, часто питальні або окличні, звертання, вигуки. Лексика його носить переважно суспільно-політичний характер. Часто публіцистичні тексти мають форму діалогу.</p>
	<p>«Проблеми із самоврядуванням часто криються на рівнях, про які й не підозрюємо. Чи ними нехтуємо, намагаючись розв'язати проблему одномоментно. Новітні традиції, закладені в суспільну свідомість впродовж сімдесяти років історії, яка передувала нинішнім часам нашої незалежності, не минули безслідно. Нас привчили до словесної еквілібристики настільки, що... Хіба не тавтологія — «самоврядування» і «врядування», якщо обидва означають уміння давати собі на лад? Було тільки бажання, аби в житті окремої людини виникло розуміння, що не треба все перекладати на плечі держави...» (З газети)</p>
<u>Офіційно-діловий стиль</u>	<p><u>Офіційно-діловий стиль</u> — це стиль документів. Він використовується для спілкування в державному, громадському, політичному і господарському житті; в ділових стосунках між державами, установами та окремими громадянами суспільства.</p> <p>Офіційно-діловий стиль відрізняється від інших наявністю стандартизованості, тобто використанням сталих зворотів, однотипових виразів та вживанням спеціальної офіційно-ділової термінології. Текст, складений в офіційно-діловому стилі, має бути змістовним, точним, стандартним та інформативним.</p> <p>Лексика в документах переважає нейтральна, слова вживаються в прямому значенні, емоційно забарвлені слова відсутні. Найчастіше вживаються віддієслівні іменники (<i>затвердження, засвідчення, вимога, забезпечення, дозвіл, використання, обговорення</i>); безособові дієслова (<i>розглянуто, надано, призначено, прийнято, підписано</i>); специфічна лексика (<i>вищезгаданий, високоповажний, високошанований, вельмишанований</i>).</p> <p>Побудова речень відзначається лаконізмом, речення структурно чіткі.</p>
	<p>«Предметом застави не можуть бути об'єкти державної власності, приватизація яких заборонена законодавчими актами, а також майнові комплекси державних підприємств та їх структурних підрозділів, що знаходяться у процесі корпоратизації. Крім того, не можуть бути предметом застави цілісні майнові комплекси та їх структурні підрозділи підприємств, майно та кошти благодійних організацій». (Закон України «Про заставу»)</p>
<u>Розмовний стиль</u>	<p>Розмовний стиль виконує функцію спілкування. Він характеризується невимушеністю і простотою форм. Розмовним стилем люди користуються в усіх сферах життя: <i>у побуті, у сім'ї, на виробництві.</i></p>

	Основне призначення цього стилю — бути засобом впливу й невимушеного спілкування, жвавого обміну думками, судженнями, оцінками, почуттями, з'ясування виробничих і побутових стосунків.
--	---

- «Грицю! — сказав батько.
- Га! — сказав Гриць.
- Видиш оту хату?
- Видзу.
- Пам'ятай собі, се школа.
- Ба, — сказав Гриць.
- Сюди будеш ходити вчитися.
- Ба, — сказав Гриць.

(І. Франко.)

Тема 2. Фонетика і графіка. Орфоенія і орфографія

2.1. Основні означення фонетики і графіки, орфоенії і орфографії

<u>Фонетика</u>	(гр. <i>phonetike</i> — звуковий, голосовий) — розділ мовознавства, що вивчає звуковий склад мови. Основним об'єктом вивчення фонетики є звуки - найменші одиниці мовного потоку. Звуки поділяються на голосні і приголосні	
<u>Графіка</u>	(гр. <i>graphikos</i> від <i>grapho</i> — пишу, креслю, малюю) - це сукупність усіх засобів даної писемності, накреслень, якими мова передається на письмі: літери алфавіту, апостроф, знак наголосу, розділові знаки.	
<u>Орфоенія</u>	(гр. <i>orthos</i> - правильний, <i>epos</i> — мова) — розділ мовознавства, у якому вивчається система норм єдиної вимови, властивої літературній мові. Орфоенічні норми — це сукупність правил, що впорядковують мовні засоби у мовленні щодо вимови, а також наголошування слів. <u>Одна із особливостей української орфоенії</u> — це чітка вимова голосних звуків (крім ненаголошених <i>е</i> та <i>и</i> , які наближаються один до одного, а також ненаголошеного <i>о</i> перед складом з <i>у</i>): <i>вчинок, потреби, оренда, отаман, закордонний</i> .	
	Дзвінки приголосні вимовляються завжди дзвінко в кінці складу та слова: <i>сніг, репортаж, п'ятнадцять, слабкий, гриб, лід</i> .	
	Глухі приголосні перед дзвінками в середині слова піддаються впливу дзвінких: <i>[вогзал], [фудбол], [молодба], [козба]</i> .	
	Звуки <i>дж, дз</i> вимовляються як єдиний, злитий звук: дослідження, <i>їжджу, гудзик, дзига</i> .	
	Проривний <i>г</i> слід вимовляти в українських і запозичених словах: <i>тава, танок, дзига, тринджоли</i> . Можна розрізняти на письмі та у вимові слова <i>гніт</i> — <i>гніт, грати</i> — <i>грати, гулі</i> — <i>гулі</i> .	
	У словах грецького походження треба вимовляти <i>г</i> : <i>географія, гідра, логопед, педагогіка, генетика, логіка, гімназія, гімн</i> .	
	У запозиченнях з латинської та інших мов (крім грецької) <i>г</i> вживається на місці <i>h</i> , а <i>г</i> на місці <i>g</i> : <i>гуманізм (humanus), Гегель (Hegel), Гюго (Hugo), татунок (Gattung), гума (gutta)</i>	
	Шиплячі звуки в кінці слова і складу, а також перед голосними <i>[и],[е],[а],[о],[у]</i> , крім подвоєних, вимовляються твердо: <i>[миша], [чорний], [дошч], [жити]</i> .	
<u>Орфографія</u>	(від грец. <i>orthos</i> — правильний і <i>grapho</i> — пишу) — система правил, що регулює способи передачі мови на письмі. Українська орфографія базується на трьох принципах правопису: фонетичному, морфологічному та історичному.	
Фонетичний принцип	Морфологічний принцип	Історичний принцип
полягає в тому, що слова	полягає в тому, що значущі	полягає в тому, що слова

пишуться так, як вимовляються: <i>ранок, руки, щасливий, сказати.</i>	частини слова (префікс, корінь, суфікс, закінчення) пишуться однаково в різних формах того самого слова, незважаючи на вимову: <i>великий, бо велич; низько, бо низенький; студентство, бо студент; робиться, бо робить.</i>	пишуться за традицією, незважаючи на вимову чи морфологічну будову слова: <i>щирий, проїзд, лиман.</i>
<u>Орфограма</u>	правильне написання, що відповідає правилам або традиціям, яке потрібно вибрати із ряду можливих варіантів.	
<u>Алфавіт</u>	<p>В українському алфавіті 33 букви: Аа, Бб, Вв, Гг, Ґґ, Дд, Еє, Єє, Жж, Зз, Ии, Іі, Її, Йй, Кк, Лл, Мм, Нн, Оо, Пп, Рр, Сс, Тт, Уу, Фф, Хх, Цц, Чч, Шш, Щщ, Ъь, Юю, Яя.</p> <p>Більшість букв позначає один звук.</p> <p>Голосні звуки позначаються буквами <i>а, о, у, и, і, е, я, ю, є, ї</i>. Приголосні звуки — буквами <i>б, в, г, ґ, д, ж, з, й, к, л, м, н, п, р, с, т, ф, х, ц, ч, ш, щ</i>.</p> <p>Буква <i>ь</i> (м'який знак) звука не позначає, а передає м'якість попереднього приголосного на письмі.</p> <p>В українській мові є букви, які передають два звуки на письмі: букви <i>я, ю, є</i> можуть позначати два звуки: [й+а], [й+у], [й+е], коли вони стоять:</p> <ul style="list-style-type: none"> -на початку слова: ялинка, юшка, єдність; -після букв, які позначають голосні: приятель, скраю, маєток; -після апострофа: м'язи, в'юнок, п'єса; -після м'якого знака: бракон'єр, Третьяков; -в окремих словах після й: майя, фойє. <p>Буква <i>ї</i> завжди позначає два звуки [йі]: їхати, круїз, їжак, виїзд, об'їзд.</p> <p>Буква <i>щ</i> також позначає два звуки [шч]: борщ, краще.</p> <p>Звуки, які передаються двома буквами: [дж] — <i>д + ж</i>, [да] — також <i>д + з</i>: <i>дзвін, джерело.</i></p>	

ВПРАВА 1

Розставте слова за алфавітом

І. Бавовна, іграшка, ймення, любисток, їжак, ожеледиця, кукурудза, вітер, неосяжність, журавель, печатник, дитина, ріжечок, екватор, смажіння, тлумачник, землеробство, усмішка, фартух, мереживо, холодильник, цокіт, галузь, чабан, шепотіння, щирість, гудзик, юшка, ярина, альбом.

П. Брат, батрак, втомлений, відрядження, дячина, дорога, злісний, заячий, ймовірність, крокувати, кавалерист, набуток, неспроста, няньчити, передбачати, ремісник, роса, рука, фарба, халупа, цариця, цукор, чарка, чуб, шматок, штани, юрта, ялинка.

ВПРАВА 2

Перепишіть слова. Підкресліть ті, в яких є звуки [дз] та [дж].

Відзначати, надзьобати, гедзь, джаз, віджити, джерело, відзвук, джбан, джгут, підзвітний, дзвіниця, надзвичайний, дзеленчати, дзеркальце, підзивати, дзусь, дзявкання, підзубрити, народження, посаджу, піджарка, піджак, раджусь, підземний, ходжу, гудзик, дзюркіт, споруджувати, надзвуковий.

ВПРАВА 3

Розподіліть слова у три колонки: у першу — ті, у яких букв і звуків порівну, у другу — звуків більше, ніж букв, у третю — звуків менше, ніж букв.

Земля, яблуко, вишневий, дзвін, підземний, радощі, паморозь, дьоготь, інтерв'ю, лютий, офіцер, приїхати, бджола, кілометр, приємний, льон, Горький, піддашшя, ідея, юшка, м'ята, джерельце, батальйон, хилитися, їдальня, явір, портсьера, медальйон, щавель.

ТЕСТИ

1	Букв більше, ніж звуків, в усіх словах рядка	
А	льон, пишу, мільярд, вата	
Б	смоква, полярник, явір, біологія	
В	пень, день, плетінь, курінь	
Г	пуп'янок, полум'я, м'яч, черв'як	
Д	селянин, привіт, команда, кінь	

2	Букв більше, ніж звуків, в усіх словах рядка	
А	тритон, манто, костюм, безодня	
Б	студент, бур'ян, крюк, м'ясо	
В	військо, коваль, пальці, бульйон	
Г	в'яз, дит'ясла, вія, рутвяний	
Д	крейда, духмяний, пам'ять гуща	

3	Букв більше, ніж звуків, в усіх словах рядка	
А	продукт, товар, магазин, прилавок	
Б	міжгір'я, сузір'я, подвір'я, довір'я	
В	Марія, Уляна, Килина, Дарина	
Г	кулька, тьохкати, мідь, дядько	
Д	секретар, лікар, перевір, Харків	

4	Букв більше, ніж звуків, в усіх словах рядка	
А	ненька, більмо, полька, льодяник	
Б	щодня, шука, пращур, щур	
В	ковила, пів-Європи, місячник, щирість	
Г	молитва, ночви, угіддя, сміється	
Д	їзда, їстівний, ікло, ікра	

5	Букв більше, ніж звуків, в усіх словах рядка	
А	соловей, курйоз, м'ята, заява	
Б	плем'я, рядок, цирк, арена	
В	торф'яник, юрмитися, форма, інженер	
Г	буква, сором'язливий, селянство, дощ	
Д	всього, тьохкати, сьомий, осінь	

2.2.Склад слова

Слова поділяються на склади.

Склад може утворюватися з одного або кількох звуків, серед яких обов'язково є голосний. Голосний звук становить основу складу. Скільки голосних у слові, стільки й складів.

Залежно від того, на який звук склад закінчується, склади бувають закриті і відкриті.

Відкритим називається такий склад, який закінчується на голосний звук: ко-си-ти.

Закритим називається склад, який закінчується на приголосний звук: свіч-ка, без-під-став-ний.

В українській мові переважають відкриті склади. Також сучасній українській мові властива милозвучність, що веде до усунення кількох приголосних у межах одного складу.

2.3.Правила поділу слів на склади

1.Приголосний між двома голосними належить до наступного складу:	про-по-зи-ці-я, за- ку- ток.
2.Два дзвінки або глухі приголосні належать до наступного складу:	рі-зьба, ми- ска, дру- жба.
3.Якщо між голосними є кілька приголосних, то [й], [в], [р], [л], які стоять після голосного, належать до попереднього складу, а звуки, що знаходяться після них — до наступного складу:	май-же, лій-ка, мов-ник, скар- га, пил-ка. Якщо другий приголосний [й], [р], [л], то разом з попереднім приголосним вони належать до наступного складу: бу-льйон, ві-дро, ро-блю.
4.Якщо між голосними є кілька приголосних, то після наголосу один з них належить до попереднього складу, а решта — до наступного:	друж-ній, віч-ний, дов- гий.
5.Якщо після ненаголошеного складу стоїть кілька приголосних, то всі вони, крім [й], [в], [р], [л], належать до наступного складу:	се-стра, дя-дьків, пі-ді-бра-ти.

ВПРАВА4

Поясніть, за якими правилами слова поділено на склади.

Бе-ре-го-вий, ка-пі-тан, ла-ска, при-клад, на-ступ, рам-ка, та-єм-ни-ця, ко-мен-дант, ко-мір-ка, ку-хар-ство, лій-ка, лам-кий, стай-ня, баш-та, тур-бо-та, гіл-ка, вез-ти, ве-сти, друж-ній, май-же, кіль-ка, за-зда-ле-гідь, ро-блю, бай-ка, кар-то-пля.

ВПРАВА5

Поділіть слова на склади

Будинок, нести, вирішує, стежка, бійка, Наталці, журба, соломка, камінчик, молодості, піску, насіння, ніччю, пишеться, друкується, баштан, розчин, безшумний, хустка, буряк, бур'ян, проміння, крапка, барвінок, фіалка, сильний, заздрісний, підскочити, чайка, Олександра, вереску, берізка, марно, прання, захмарний, ластівка.

2.4. Правила переносу слів

Слід дотримуватись	
1.З рядка в рядок слова переносяться тільки цілими складами:	бать- ко, за- хис- ник.
2.Подвоєні приголосні розриваються:	цін- ний, імен- ник, корін-ний.
3.У словах типу життя, колосся, знання допускається двоякий перенос:	знан- ня, зна-ння.
Не можна при переносі	
1.Залишати і переносити одну букву:	озе- ро (а. не о- зеро), на-дія (а не наді -я). Не можна переносити такі слова, як: аїр, озер, осінь, упав, юність, яшень;
2. Розривати сполучення йо,ьо:	кур- йоз, сльо-за;
3. Розривати буквосполучення дз, дж, якщо вони позначають один звук: зад-звонити, ход- жу);	за- дзвонити, хо- джу, але: під -жарити, від -знака;
4. відокремлювати м'який знак і апостроф від попередньої букви:	бур' ян, па- льці;
5. у складних словах відривати початкову букву другої основи: працез-датний);	паро- плав, праце-здатний;
6. відривати ініціали або інші скорочення від прізвища:	І. Я. Франко, проф. Шевчук. Якщо ім'я по батькові чи інше слово, яке передавалось скорочено, написано повністю, то можливий перенос: Іван — Якович Франко, Іван Якович — Франко, професор — В. С. Іваненко;
7. розривати абрєвіатури і скорочення від слів, яких вони стосуються:	ООН, ДАІ, ТУ-154, 20 кг, 3 км, 1994 р.
8.розривати умовні скорочення, що пишуться через дефіс або складаються з кількох слів: В інших випадках можна довільно переносити слова за складами.	вид-во, л-ра та ін.

Не можна переносити розділові знаки (крім тире), лапки або дужку, що закривають попередній рядок, а також залишати в рядку відкриту дужку або відкриті лапки.

ВПРАВА 6

Перепишіть слова, позначаючи ризикою варіант можливого переносу. Сформулюйте правила переносу для кожної групи слів.

- Осінь, ательє, історія, прислів'я, Одеса, олія, мрія, учитель, шия, атлас, полум'я, дзвін;
- соловейко, курйозний, майор, снайпер, давнього, прийом, бульйон, тополька, медальйон, крейсер, баєвий, прийменник, дзьобик, польовий, напам'ять, скульптор, факультет;
- роз'їхатись, об'єм, безпека, підпис, одкинути, зціпити, прізвище, розібрати, задзвонити, приїхати, наймогутніший, заступник, міжпланетний, засмажений, наступ, розм'якшити, податковий, наштовхнутись, обезцукрювання, без'язикий, нашкрябати, підтьохкувати;
- тінню, ранній, миттєвий, Донеччина, піддашша, стінний, застілля, узлісся, обличчя,

віддаль, годинник, віддзеркалитись, возз'єднати, беззоряний, покликання;
 5. саджанець, менеджер, дріжджі, бджоляр, гудзик, кукурудза, піджак, підживити, затверджувати, відзвук;
 6. бавовношарка, боездатність, пів'яблука, працездатний, білосніжний, світогляд, нечорноземний, аеровокзал, всепереможний, самовіддача, гідробіолог, краєвид.

ВПРАВА 7

Перепишіть. Позначте рискою можливий перенос слів.

Олесь Гончар, М. Т. Рильський, Леся Українка, Іван Антонович Кочерга, ак. Петренко А. Д., 30 км, м. Київ, 25 га, НЛО, 1945 р., АН-24, ЧАЕС, «КрАЗ», МВС України, США, ГЕС, НАН України, ВАЗ-2101, Т-34, виконроб, ПТУ, універсам, завклубом.

2.5. Класифікація приголосних

розподіл приголосних звуків за участю голосу й шуму	
<u>Шумні</u> - називаються такі приголосні, які створюються за допомогою тільки шуму або шуму з незначною кількістю голосу.	<u>Сонорні</u> - це такі приголосні, які створюються шумом і голосом з перевагою голосу.
б, п, д, д', т, т', дз, дз', дж, ч, ц, ц', ж, з, з', ф, с, с', ш, г, г, к, х	в, м, н, н', л, л', р, р', й
розподіл шумних приголосних звуків за дзвінкістю та глухістю	
<u>Дзвінкі</u> - називаються приголосні звуки, утворені з участю голосу і шуму.	<u>Глухі</u> - приголосні, утворені тільки шумом
б, д, д', з, з', ж, дж, дз, дз', г, г,	п, т, т', с, с', ш, ч, ц, ц', х, к, ф
Дзвінкі приголосні у середині та в кінці слів не оглушуються, крім [г], який перед глухими вимовляється як парний йому [х]: легко [лехко], воґко [вох ко], дьогтю [д'охт'у], кігті [к'іхт'і], нігті [н'іхт'і].	Глухі приголосні перед дзвінками уподібнюються до парних їм дзвінких: молотьба [молод'ба], просьба [проз'ба], футбол [фудбол].
Розподіл приголосних звуків за твердістю та м'якістю	
<u>Тверді</u>	<u>М'які</u>
б, п, в, м, ф, ж, ч, ш, дж, г, к, х, г д, т, з, ц, дз, с, л, н, р	д, т, з, ц, дз, с, л, н, р, й
Тверді приголосні можуть пом'якшуватися перед і: бій, фільм, гірко.	М'якість на письмі позначається: м'яким знаком: злазь, льон, тедзь, пам'ять; буквами я, ю, є: наллю, поля, синє, неволя; буквою і: діти, цілий, обігріти, дієвість.

Щоб перевірити, яку букву слід писати, треба змінити слово так, щоб сумнівний приголосний стояв перед голосним або сонорним: *молотьба (молотити), мигтучість (мигнути)*.

Якщо таким способом не можна перевірити написання букви, потрібно звернутися до орфографічного словника: *анекдот, вокзал, екзамен, екзема, рюкзак, футбол*.

Мигтіти, але мерехтіти; просьба, косьба, але призьба; натщесерце, натхненний; отже, лічба, айсберг.

ВПРАВА 8

Прочитайте вірші. Підкресліть букви, що позначають м'які приголосні, укажіть, як передається їх м'якість на письмі.

I. Скалічені старі руки
До Бога здіймала,
Свою долю проклинала,
Сина вимовляла.
Та од жалю одходила
І мовчки журилась
Та на шлях той на далекий
Крізь сльози дивилась.

II. Не журиться Катерина —
Слізеньки втирає,
Бо дівчата на вулиці
Без неї співають.
Не журиться Катерина —
Вмиється сльозою,
Возьме відра, опівночі
Піде за водою,
Щоб вороги не бачили,
Прийде до криниці,
Стане собі під калину,
Заспіває [Г р и ц я.]
(Т. Шевченко)

ВПРАВА 9

Перепишіть пари слів. Назвіть звуки, з якими пов'язана зміна лексичного значення слова. Які пари вони утворюють? Доповніть вправу самостійно дібраними прикладами.

Касета — газета, казка — каска, карданний — картонний, короб — короп, плід — пліт, тіло — діло, гриб — грип, дужка — душка, риза — риса, грати — прати, прилад — приладь, ворожити — ворухити, красен — красень, раса — ряса, шал — шаль, лук — люк.

2.6. Уподібнення приголосних

1. В українській мові глухі приголосні перед дзвінками звучать, як парні їм дзвінкі, тобто одзвінчуються: *боротьба* [бород'ба], *вокзал* [воґзал], *футбол* [футбол], *рюкзак* [р'угзак],

2. У середині та в кінці слова дзвінкі приголосні в українській мові не оглушуються і вимовляються чітко: *сте[ж]ка*, *ка[з]ка*, *моро[з]*. Виняток — дзвінкий приголосний [г]. У кількох словах {*легко*, *вогко*, *нігті*, *кігті*, *дьогтю* і похідних від них} перед глухими приголосними він оглушується і вимовляється, як парний йому глухий [х]: *легко* [лехко], *вогко* [вохко], *нігті* [н'іхт'і], *кігті* [к'іхт'і], *дьогтю* [д'охт'у].

3. Дзвінкий приголосний [з] у префіксах роз-, без- тощо перед наступними глухими приголосними у швидкому мовленні може частково оглушуватися: *розказати* [росказати^е], *безперечно* [бе^нспе^н‘речно].

4. Перед наступним м'яким або пом'якшеним приголосним виступають приголосні [д'], [т'], [з'], [дз'], [с'], [ц'], [н'], [л'] (Де Ти З'їСи Ці ЛиНи + дз) пом'якшуються: [п'іс'н'а], [мо'гут'н'ій], [д'н'і], [з'н'ати^е], [ц'в'іт], [к'ін'с'ки'й], [с'т'іл'ки^е].

5. На межі морфем (префікса і кореня або кореня і суфікса) букви **ж**, **ш**, **ч**, що позначають шиплячі приголосні, та букви **з**, **ц**, **с**, що позначають свистячі приголосні, утворюють буквосполучення, вимова яких відрізняється від роздільної вимови букв, що входять до їх складу.

Буквосполучення	Вимова	Приклад
-жс(я)	[з'с']	<i>розважся</i> [розваз'с'а]
-шс(я)	[с']	<i>грієшся</i> [гр'іє ^н с':а]
-чс(я)	[Ц'с']	<i>покалічся</i> [покал'іц'с'а]
-жц(і)	[З'Ц']	<i>ложці</i> [лбз'ц'і]
-шц(і)	[СД]	<i>кішці</i> [кі'с'ц'і]
-чц(і)	[Ц':]	<i>бочці</i> [боц':і]
зж-	[ж:]	<i>розжиріти</i> [рож:ир'і'ти ^с]
зш-	[ш:] (у префіксах і прийменниках)	<i>зикребти</i> [зш:кре ^н бтгі], <i>безшерстий</i> [би ^с ш:єрсти ^с й]
-зш-	[жш] (в усіх інших випадках)	<i>вивізиши</i> [в'й в'і ж ш и ^с]
зч-	[шч] (у префіксах і прийменниках)	<i>зчавити</i> [шчавити ^с]
-зч-	[жч] (в усіх інших випадках)	<i>обрізчик</i> [обр'і'жчи ^с к]
-сш-	[ш:]	<i>пасишсь</i> [паш:и ^с ']

Відрізняється також вимова сполучення букви т, що позначає зубний приголосний, та букв с, ш, ц, ч.

Буквосполучення	Вимова	Приклад
-т'с(я)	[ц']	<i>сміється</i> [с'м'ієц':а]
-т'ш-	[чш]	<i>коротше</i> [корочше ^н]
-т'ц-	[ц:]	<i>болітце</i> [бол'іц:е ^н]
-т'ц(я)	[ц':]	<i>ворітця</i> [вор'іц':а]
-т'ч-	[ч:]	<i>притча</i> [прич:а]

ТЕСТИ

1	Уподібнення приголосних відбувається при вимові кожного слова рядка	
А	молотьба, анекдот, ніжність, зжалитись	
Б	ложка, колодка, зшити, освітній	
В	смієшся, казка, розбещений, рубка	
Г	приніши, берізка, якби, радість	
Д	казка, (на) ніжці, боротьба, сержка	

2	Уподібнення приголосних відбувається при вимові кожного слова рядка	
А	ягідка, завітчати, грубка, (у) місці	
Б	(у) ручці, обмежся, просьба, сніг	
В	вогкий, важко, пишеться, навесні	
Г	безсмертний, їжджу, (у) книжці, берізка	
Д	дігтяр, смужка, ліжко, пісня	

З	Уподібнення приголосних відбувається при вимові кожного слова рядка	
А	діжка, сміх, вокзал, бабка	
Б	(у) садку, берешся, вріжмо, замазка	
В	просьба, зшиток, (у) місці, розжарити	
Г	радишся, вовк, мигтів, безпека	
Д	повсякденно, скибка, розклад, зробивши	

2.7. Подвоєння приголосних

Подвоєні букви в сучасному українському письмі вживаються для того, щоб позначити:
-два однакові приголосні звуки на межі значущих частин слова;
-подовжені м'які приголосні звуки, що виникли між голосними тільки корені.

Подвоєння відбувається:		
1. При збігові двох однакових приголосних:	— на межі префікса і кореня:	беззубий, віддячити, оббити, роззява;
	— на межі кореня і суфікса: <i>докорінний</i> ,	неписьменний, щоденний, сінній, ранній;
	— на межі двох суфіксів:	письменник, іменник, прийменник, але: священник;
	— на межі частин складних та складноскорочених слів:	міськком, страйкком, юннат, військкомат;
	— на межі основи слова і постфікса -ся (у дієсловах):	нісся, пасся, трясся.
2. У наголошених прикметникових суфіксах -енн-(ий) , -анн-(ий) , -янн-(ий) , що вказують на міру, більшу, ніж звичайна, або на можливість чи неможливість виконання дії:		здоровенний, невблаганний, страшенний, незрівнянний, незліченний.

3. У прикметниках-старослов'янізмах:	огненний, благословенний. блаженний, окаянный, священний, мерзенний.
4. У таких словах, як: бовван, бовваніти, гаття, ссати, ссавці, овва, ввесь, лляний, Ганна.	
Подвоєння не відбувається:	
1. У прикметникових суфіксах -н-, якщо основа закінчується на будь-який інший звук, крім -н:	реформа— реформений, дерево — дерев'яний.
2. У ненаголошених суфіксах діеприкметників:	нагороджений, непрочитаний, несказаний, непримушений.
3. У прикметникових суфіксах -ан-, -ян-, -ен-, що не вказують на неможливість виконання дії або велику міру, та в суфіксах -ин-, -ін-:	шалений, жаданий, довгожданий, насильствений, буквений, потомствений. морквяний, лебединий, нездоланий— нездоланий, неоцінений— неоцінений, непримирений— непримирений.

У прислівниках з суфіксами -о- та іменниках, утворених від прикметників, зберігається правопис прикметників: туманний — туманно, неказаний — неказанно, здійсненість, неказанність, але: несподіваний — несподівано, несподіваність, бажаний — бажано.

2.8. Чергування приголосних

При словозміні або словотворенні один приголосний може замінюватись іншим. У таких випадках відбувається чергування.

Найпоширеніші чергування приголосних звуків:

г — з — ж : нога — нозі — ніжка;

к — ц — ч : рука — руці — ручка;

х — с — ш : вухо — у вусі — вушко;

Чергування відбувається при словозміні іменників:

--- при відмінюванні іменників: круг — крузі, свекруха — свекрусі;

— у кличному відмінку іменників чоловічого роду: друг — друже, чоловік — чоловіче, пастух — пастуше;

— у давальному відмінку іменників жіночого роду: дочка — дочці;

— у місцевому відмінку всіх трьох родів: берег — на березі, рік — у році, мачуха — мачусі;

При словотворенні іменників:

— жіночого роду за допомогою суфіксів -к(а), -ечк(а), -еньк(а): книга — книжка, рука — ручка;

— чоловічого і середнього роду за допомогою суфіксів -ок-, -ечок-, -ечк(о): плуг — плужок, верх — вершечок, сонце — сонечко;

При творенні прикметників:

— за допомогою суфікса -ськ(ий): Волга — волзький, козак — козацький, чех — чеський;

— відносних прикметників із суфіксами -оч-, -н(ий): жінка — жіночий, парубок — парубочий, книга — книжний, тривога — тривожний;

— присвійних прикметників на -ин: Ольга — Ольжин, Варка — Варчин, свекруха — свекрушин, матінка — матінчин;

— вищого ступеня порівняння за допомогою суфіксів -ш-, -іш-: легкий — легший, важкий — важчий, вузький — вужчий.

— приголосні г, з, ж кінця основи разом з суфіксом -ш- замінюються на -жч-: дорогий — дорожчий, вузький — вужчий, важкий — важчий.

— приголосний с разом із суфіксом -ш- замінюється на щ: високий — вищий, красивий — краший.

— кінцеві приголосні к, ц перед суфіксом -н- змінюються на -чн: рік — річний, яйце — яєчний, кликати — кличний, серце — сердечний, околиця — околичний.

Виняток складають слова: рушник, рушниця (рука), соняшник (сонце), сердешний у значенні «бідолашний» (серце), мірошник (мірка), торішний (торік), дворушник (рука), вчорашній.

У дієсловах найчастіше чергуються такі приголосні:

[з]— [ж]: в'язати — в'яжу;

[д] — [дж]: водити — воджу;

[т] — [ч]: котити — кочу;

[с] — [ш]: носити — ношу;

[зд] — [ждж]: їздити — їжджу;

[ст] — [шч]: свистіти — свищу;

[г] — [ж]: могти — можу;

[к] — [ч]: плакати — плачу;

[х] — [ш]: колахати — колишу;

[ск] — [шч]: полоскати — полощу.

Возити — вожу, але водити — воджу.

В інших частинах мови такі найпоширеніші чергування приголосних звуків:

[г] — [ж]— [з]: книга — книжка — книзі;

[к] — [ч]— [ц]: око — очний — в оці;

[х] — [ш]— [с]: кожух — кожушина — в кожусі.

Спрощення

Збіг декількох приголосних утруднює вимову. Тому один із приголосних (переважно середній) випадає. Відбувається спрощення.

Найчастіше спрощуються групи приголосних:

[ждн] — [жн]: тиждень — тижня [здн] — [зн]: проїзд — проїзний [стн] — [сн]: радість — радісний [стл] — [сл]: щастя — щасливий

У деяких словах буква *т* зберігається. Ці слова становлять виняток: пестливий, кістлявий, хвастливий, хвастнути, зап'ястний, хворостняк, шістнадцять.

Буква *т* зберігається також:

— у словах шістдесят, шістсот.

— у прикметниках, утворених за допомогою суфікса *-н-* від іменників іншомовного походження з кінцевими приголосними *-ст*: форпостний, контрастний, баластний, компостний;

— в іменниках ж. р. однини в давальному і місцевому відмінках: невістці, хустці (хоча відповідний звук у вимові спрощується — не вимовляється).

У дієсловах, утворених за допомогою суфікса *-ну-*, у групах приголосних [скн], [зкн] випадає середній [к]: блиск — блиснути, тиск — тиснути, тріск — тріснути, брязк — брязнути, бризка — бризнути, писк — писнути.

Але буква *к* зберігається в словах: тоскно, випускний, пропускний, вискнути.

Зміни приголосних при словотворенні

При творенні прикметників за допомогою суфіксів *-ськ(ий)* та іменників за допомогою суфікса *-ств(о)* деякі приголосні змінюються, змінюючи й самі суфікси:

г, з, ж + *-ськ(ий)*, *-ств(о)* змінюються на *-зьк(ий)*, *-зтв(о)*: Прага — празький, Рига — ризький, убогий — убозтво, Кавказ — кавказький, Париж — паризький, Запоріжжя — запорізький;

к, ц, ч + *-ськ(ий)*, *-ств(о)* змінюються на *-цьк(ий)*, *-цтв(о)*: пророк — пророцький, молодець — молодецтво, юнак — юнацький — юнацтво, німець — німецький, ткач — ткацтво;

х, с, ш + *-ськ(ий)*, *-ств(о)* змінюються на *-ськ(ий)*, *-ств(о)*: чех — чеський, волох — волоський, Полісся — поліський, товариш — товариство, Сиваш — сиваський.

У частині слів іншомовного походження зміна приголосних перед суфіксом *-ськ-* не відбувається: Бангкок — бангкокський, баск — баскський, Ірак — іракський, казах — казахський, Ла-Манш — ла-маншський, Мекка — меккський, тюрк — тюркський, Нью-Йорк — нью-йоркський, шах — шахський, герцог — герцогський.

Усі інші кінцеві приголосні основи при додаванні суфіксів *-ськ(ий)*, *-ств(о)* залишаються без змін: Обухів — обухівський, Канада — канадський, Крим — кримський, Волинь — волинський, холоп — холопський, богатир — богатирський, студент — студентство, солдат — солдатський, сирота — сирітський, люд — людський, турист — туристський.

*Суфікс **-к-** в кінці твірної основи при творенні прикметників за допомогою суфікса **-ськ(ий)** випадає: Камчатка — камчатський, Чукотка — чукотський.*

При творенні іменників за допомогою суфікса *-ин(а)* теж відбувається зміна приголосних. Прикметникові суфікси *-цьк(ий)*, *-ськ(ий)* замінюються:

-цьк- на *-чч-*: гайдамацький — гайдамаччина, донецький — Донеччина але: галицький — Галичина,

-ськ- на -щ-: київський — Київщина.

Відбуваються також зміни в групах приголосних:

-зк- на -жч-: брязкіт — бряжчати,

-ск- на -щ-: вереск — верещати, віск — вощина, пісок — піщаний.

Виняток складають присвійні прикметники: Параска — Парасчин, Васька — Васьчин, але Мелашка — Мелашчин. вояччина, козаччина, але рекрутчина, солдатчина.

Правопис приголосних у кінці префіксів

У кінці префіксів *роз-, без-, воз-, через-, між-, від-, під-, над-, од-, пред-, об-* завжди пишеться буква, що позначає дзвінкий приголосний: *розписка, безтурботний, возвеличувати, черезсмузжся, міжпланетний, відкривати, підхилити, надходження, одповідь, представник, обслідувати.*

Для милозвучності мовлення після кінцевого приголосного префікса перед коренем, що починається двома приголосними звуками, з'являється голосний звук [і], тобто префікс видозмінюється: *розі-, піді-, віді-, зі- (ізі-): розірвати, підібрати, відімкнути, зіставити, зігнутий.*

Префікс *с-* пишеться лише перед глухими приголосними *к, п, т, ф, х*: *скошлатити, сфабрикований, спочинок, стьмарений, сховатися.*

Префікс *з-* пишеться перед усіма іншими буквами: *зцілення, зняковіти, загітувати.*

При додаванні префіксів *роз-, з-* до кореня, який починається двома приголосними, вживаються префікси *розі-, зі-* або *зо-*: *розіграти, розіслати, зібрати, зігнутий, зіштовхувати, зісковзнути, зостатися, зодягнений.*

Зсадити, зсутулитись, зсохнути, але ссавці, ссати.

ВПРАВА 10

До поданих слів доберіть споріднені або форми слова, у яких чергувалися б приголосні звуки.

Г — з — ж

Дуга, тривога, тайга, луг, крига, поріг, райдуга, увага, плуг, ріг, напруга, сніг, друг, заслуга, каталог, колега, яранга, біг, дружина, князь.

х — с — ш

Рух, верх, дах, муха, епоха, горох, сполох, фартух, успіх, свекруха, сміх, горіх, поверх, льох, пух, птах, бідолаха, пастух, товариш, стріха, комашка, колиска, страх.

к — ц — ч

Музика, посмішка, моряк, голка, хижак, сусідка, наука, чумац, яблуко, дівиця, козак, рушник, віник, турок, шпак, парубок, онук, значок, віко, аптека, пісок, всякий, грек, тітка, хлопець.

ВПРАВА 11

Поставте подані іменники в місцевому відмінку.

Схованка, вишенька, вухо, книга, рука, берег, кладка, молоко, аптека, балка, округа, дорога, сонце, рік, архіпелаг, мука, колиска, луг, музика, байка, ріка, нога, око, квітка, вага, грядка, наука, повага, універмаг, ранг, яблуко, дух, тривога, завірюха.

ВПРАВА 12

Спишіть. Поставте замість крапок буквосполучення -чн- або -шн-. Поясніть правопис.

Серде..ий (біль), моло..ий, ру..ий, соня.. ий (день), соня..икова (олія), космі..ий, торі..ій, гусени..ий, пшени..ий, серде..ий (чоловік), сма..ий, столи..ий, сьогодні..ій, піврі..ий, міся..ий, безпе..ий, міро..ик, яє..я, да..ик, ру..иця, побі..ий, коли..ій, графі..ий, хаоти..ий, істори..ий, безпе..ий, підру..ик, півні..ий, врані..ій.

ВПРАВА 13

Утворіть прикметники від іменників, зверніть увагу на слова, у яких відбувається спрощення приголосних.

Користь, честь, пристрасть, радість, швидкість, солдат, захист, жалість, ненависть, область, турист, тиждень, щастя, виїзд, студент, баласт, сонце, зап'ястя, контраст, аванпост, кількість, гігант, вартість, інтелігент, пропуск, швидкість, випуск, президент.

ВПРАВА 14

Впишіть, де потрібно, пропущені літери.

Ус..ний, компос..ний, очис..ний, компос..ний, зліс..ний, безвиїз..но, облас..ний, ровес..ник, студен..ський, влас..ний, шіс..десят, со..нце, балас..ний, захис..ний, ціліс..ний, корис..ний, абонен..ський, почес..ний, хвас..нути, совіс..ний, учас..ник, парламент..ський.

ВПРАВА 15

До поданих іменників доберіть однокореневі дієслова.

Свист, виск, писк, плюскіт, брязкіт, тріск, блиск, тиск, бризки, шелест.

ВПРАВА 16

Від поданих іменників за допомогою суфіксів утворіть прикметники.

Буг, Дрогобич, Прилуки, Запоріжжя, Лейпциг, Волинь, Золотоноша, Калущ, Овруч, Кривий Ріг, Дамаск, Прага, Одеса, Іртиш, Вінниця, Карпати, Кагарлик, Трускавець, Норвегія, Волга, Гадяч, Сиваш, Кавказ, Ірак, Владивосток, Таллінн, солдат, таджик, козак, узбек, казах, волох, турок, юнак, грек, парубок, чумац, латиш, ткач, гірник, боягуз, архіпелаг, ненець, гігант, турист, антифашист, викладач, якут, брат, пропагандист.

ВПРАВА 17

Від наведених прикметників утворіть іменники за допомогою суфікса –ин(а).

Поясніть правопис.

Харківська, Львівська, Черкаська, Луганська, Дніпропетровська, Київська, Донецька, Житомирська, Полтавська, Чернігівська, Чернівецька, Рівненська, Вінницька, Івано-Франківська, Хмельницька, Одеська, Миколаївська, Сумська, Смілянська.

ВПРАВА 18

Замість крапок поставте потрібні літери.

Бе..посередній, ..характеризувати, бе..силля, не..проможний, ..пекти, ..фабрикувати, бе..коштовний, ..клеювати, бе..характерний, ро..формувати, ..кріпити, ..шкребти, бе..контрольний, ро..стелити, ві..шкодувати, пі..класти, пі..писати, о..слідувати, бе..законний, ..цементувати, пі..скочити, ві..кривати, на..ходити, о..цвісти, о..вічний, ро..погодилось, бе..сильний, бе..компромісний, ві..почивати, ро..пис, ..прожогу, ро..сох.

ВПРАВА 19

Від поданих слів утворіть за допомогою префіксів з-, с-, зі-, роз-, без- нові слова.

Брати, рвати, класти, м'яти, в'янути, гнати, слати, смертний, організувати, чистити, шити, рубати, сунути, шукати, цвісти, формувати, штовхати, ховати, хвилювати, лити, жаліти.

2.9. Подовження приголосних

Подовжуються лише м'які приголосні [д, т, з, с, ц, л, н] та шиплячі [ж, ч, ш], що знаходяться між голосними у таких групах слів:

В іменниках середнього роду II відміни (крім родового відмінка множини):	прибуття, приладдя, узбіччя, підніжжя, подвоєння, волосся, затишшя, зілля, але значення — значень, твердження — тверджень.
Якщо в родовому відмінку множини іменники середнього роду закінчуються на -ів, подовження зберігається: відкриттів, почуттів, життів.	
У небагатьох іменниках чоловічого і жіночого роду I відміни в усіх відмінках (за винятком родового відмінка множини на -ей):	Ілля, Іллі; суддя, суддею; рілля, ріллею; стаття, статтею, але статей.
В орудному відмінку однини іменників жіночого роду III відміни:	миттю, віссю, маззю, нічю, подорожжю, памороззю.
В особових формах дієслова лити:	ллю, ллєш, ллє, ллють, виллемо, зіллють
В окремих прислівниках:	спросоння, навмання, попідтинню, попідстінню, попідвіконню, зрання.

Подовження не відбувається:

якщо приголосні стоять не між двома голосними:	зап'ястя, тертя, передмістя, повністю, подільський (від Поділля), жовчу, Керчу, фальшю, честю, вірністю, радістю, знарядь, сторіч, знань;
у словах <i>кутя, попадає</i> ; у назвах малих істот: <i>теля, вовчєня та под.</i>	

ВПРАВА 20

Перепишіть слова. Замість крапок поставте, де потрібно, пропущену букву. Обґрунтуйте написане.

1.Об..ивка, об..ризувач, під..ашшя, над..верний, роз..найомитися, над..унайський, лісн..ий, Над..ніпрянцина, під..аний, під..увати, без..астережний, прикордон..ий, підніс..я, перед..ень, Віннич..ина, Німеч..ина, Галич..ина, під..ивитися, священ..ий, священ..ик, об..ійти, об..ігти, воз..'єднання, роз..увати, роз..ява, жит..єпис, зав..ишки, доніс..я, прикордон..ик, від..іл, під..ослідний.

2.Облич..я, весіл..я, суд..я, багат..я, щаст..я, лист..я, бут..я, галуз..я, розкіш..ю, Він..иця, гусен..я, відчут..я, безвод..я, щен..я, бездоріж..я, повін..ю, суд..івство, збіж..я, мотуз..я, молодіст..ю, навман..я, міц..ю, матір..ю, узбіч..я, прилад..я, туш..ю, сторіч..я, чуйніст..ю, гіл..ястий, підніж..я, лист..я, медал..ю, молод..ю, відкрит..я, узбереж..я, безсмерт..я, повноліт..я, безчест..я.

ВПРАВА 21

Вставте, де потрібно, -н-.

Непрощен..а образа, непростен..а зрада; незрівнян..а поверхня, незрівнян..а сукня; невтомлен..а спрага, невтомлен..а допитливість; нездолан..ий народ, нездолан..а єдність; непояснен..ий матеріал, непояснен..а обізнаність.

ВПРАВА 22

Замість риски поставте, де потрібно, -нн-.

Підвікон/я, незвідан/ий, пташин/ий, священ/ий, машин/обудівний, натхнен/ий, вогнян/ий, бездоган/ий, гостин/о, навман/я, погодин/ий, дерев'ян/ий, юн/ат, юн/ість, курін/ий, олен/я,

один/адцять, ран/ій, ван./а, ан/улювати, солов'їн/а, цін/ість, сон/ий, змальован/і, яструбин/ий, зроблен/ий, числен/а, дон/ий, полум'ян/а, низин/ий, страшен/о, старан/а, Ган/а, буден/а, тон/а, закон/ий, неказан/а, весін/я, осін/я, вогнен/а, нездолан/а, чавун/а, фарбован/а, червон/а, силен/ому, стін/ий, імен/а.

ВПРАВА 23

Спишіть, вставляючи пропущені букви. Поясніть орфограми.

1. Його облич..я набрало звичайного виразу заклопотан..ості й суворого замислен..я.
 2. Терпін..ям я запас..я на сто років. 3. Хочеться говорити про жит..я, про його величні відкрит..я і з подякою схилити голови перед юнаком, що поніс труд бою і підніс..я до безсмерт..я в смертному нерівному бою. 4. Хай же вічно красується доблест..ю наша земля (О. Довженко). 5. Його столик був застелений скатерт..ю. 6. Високі стовбури дерев, рівні, як колон..и, високо розкидали рясне гіл..я.

2.10. Правопис голосних

Наголос — це виділення одного складу в слові за допомогою посилення голосу. Склад, який має найбільшу силу звучання, називається наголошеним. Усі інші склади в слові ненаголошені.

Більшість слів в українській мові мають один наголос. Деякі слова можуть мати подвійний наголос: апОстрОф, пЕрвІсний, тАкОж. Складні слова можуть мати декілька наголосів: один основний, решта — побічні: фОтокореспондЕнт, вЕломОтоспОрт.

Наголос в деяких словах:

на першому складі: вІльха, вчЕння, пОдруга, пОсмішка, стАтуя, хАос, цЕнтнер, прИчп, лАте, фОльга, рАзом, дрОва, рЕшето, спІна, прИятель, рЕшето, цЕнтнер,зАгадка, кУрятина, вИпадок, Олень;

— **на другому складі:** арАхіс, вперЕміш, літОпис, чорнОслив, ненАвисть, видАння, фенОмен, всерЕдині, глядАч, гуртОжиток, допІзна, житлО, хворІти, цемЕнт;

— **на третьому складі:** бюрократІя, запитАння, терезИ, каталОг, кіломЕтр, металУргія, низинА, псевдонІм.

2.11 Правопис ненаголошених [e], [i]

У складах з ненаголошеними е та и пишеться та сама літера, що й під наголосом: втекти — втеча, тернистий — терен, кричати — крик, крижаний — крига.

<u>Завжди пишеться е:</u>		<u>Завжди пишеться и:</u>	
1. Якщо при змінюванні слова сумнівний звук випадає:	велетень (велетня). оселедець (оселедця), праведний (правда).	1. У буквосполученнях -ри-, -ли- між приголосними у відкритих складах:	глитати, гриміти, кривавий, тривога.
2. При чергуванні з [і]:	дзвенить (дзвін), гребти (вигрібати), променя (промінь).		
3. У буквосполученнях -ере-, -еле-:	веретено, джерело, пелена.		

Є слова, у яких ненаголошені голосні не перевіряються наголосом, тому їх написання треба запам'ятати або перевіряти за словником: делегат, директор, диригент, кишень, легенда, медаль, орден, пенал, тепер.

Дитина (хоча діти), звисати (хоча звісити), засинати (хоча засну), бриньчати (хоча бренькати), великий, мливо, перина.

ТЕСТИ

1	В усіх словах пропущено букву е в рядку	
А	в..т..ран, він..грет, ц..гейка, кр..шити	
Б	абр..кос, к..шмиш, кр..шити, ч..мпіон	
В	бл..щати, к..шеня, тр..вога, скр..готати	
Г	оз..ро, бл..скавичний, вимп..л, сем..ро	
Д	дж..р..ло, щ..бетати, в..ело, вер..с	

2	В усіх словах пропущено букву е в рядку	
А	см..тана, справ..длиий, кр..ниця, невм..рущий	
Б	ап..льсин, ц..буля, л..бонь, м..гдаль	
В	д..ректор, оч..рет, накр..вати, п..ріг	
Г	ш..потіти, г..рой, щ..тина, сел..зень	
Д	ш..рокий, ц..люлоза, д..фірамб, в..г..тативний	

3	В усіх словах пропущено букву и в рядку	
А	бл..щати, тр..вога, неприм..рний, кел..х	
Б	м..тушня, д..ржати, пом..рати, в..л..чати	
В	л..йт..нант, коч..рга, зат..хати, пер..ф..рія	
Г	з..леніти, вер..с..нь, оригінальний, л..дарювати	
Д	д..р..кторія, кл..йноди, с..мволічний, п..рукар	

4	В усіх словах пропущено букву и в рядку	
А	р..босомі, р..цептор, с..ноптика, с..нт..тичний	
Б	м..нулий, л..міш, майст..р, бер..гиня	
В	дзв..ніти, тр..вати, дост..гати, сер..да	
Г	тр..мтіти, екстра..мальний, в..т..ран, ц..гейка	
Д	опт..міст, кор..дор, зал..вати, зр..нати	

5	В усіх словах пропущено букву и в рядку	
А	с..рена, відт..нати, п..с..міст, дер..во	
Б	с..стра, зат..шок, ан..кдот, ч..р..вик	
В	здр..гатися, к..шеня, бр..ніти, скр..піти	
Г	щ..б..тати, ч..р..да, джм..лі, кр..жаний	
Д	д..ц..метр, д..р..гент, д..пломат, д..бошир	

2.12. Правопис ненаголошених [o], [a]

1. Пишеться *a* в деяких словах після приголосних перед складом з наголошеним *a* у словах: гарячий, гаразд, кажан, качан, калач, хазяїн, багато, багач, багатир (багач).

2. Пишеться *o* в словах: борсук, комиш, коровай, кропива, крохмаль, монастир, отаман, пором, слов'янин, козак, багатир (силач).

ТЕСТИ

1	В усіх словах пропущено букву o в рядку	
А	г..ньба, в..гон, к..рета, к..шторис	
Б	к..зак, г..йд..мака, б..ран, б..зар	
В	п..л..мар, лад..н, г..стролі, к..вун	
Г	н..вина, к..жух , з..зуля, пр..міння	
Д	г..рбуз, м..йстерня, к..стюм, гум..р	

2	В усіх словах пропущено букву o в рядку	
А	б..тіг, т..бун, б..лик, к..зан, м..нах	
Б	..л..рат, ..рена, ..варія, ш..кал	
В	м..трос, б..йкот, ст..ртувати, м..тематика	
Г	кип..рис, б..штан, г..рдиня, в..гатися	
Д	к..валь, п..ром, хл..п'ята, черв..ніти	

3	В усіх словах пропущено букву o в рядку	
А	..чення, кл..совод, журн..ліст, к..р..бін	
Б	г..рицвіт, ..сфальт, ..збест, п..м'ятати	
В	дод..вати, г..сподар, пр..вдивий, ді..лект	
Г	к..зковий, м..лювати, п..ртійний, пр..вничий	
Д	т..вар, ..черет, сл..весний, с..сна	

2.13. Чергування голосних

Чергування — це закономірні зміни звуків в одних і тих же частинах слів:

- у коренях: грім — грому, везти — возити, скочити — скакати;
- у префіксах: відлітати — одлітати;
- у суфіксах: кілок — кілка, вітерець — вітерцю, братова — братів;
- у закінченнях: на далекому — на далекім.

До найдавніших чергувань голосних належать такі:

О,Е з І:	воля — вільний, вечір — вечори — вечеря;
Е з О:	нести — носити, женити — жонатий;
Е з И:	беру — збираю, стелити — застилати;
Е з І:	летіти — літати, мести — замітати;

О з А:	гонити — ганяти, котити — катати;
І з А:	лізти — лазити, сісти — садовити.

Чергування О, Е з І	Чергування О, Е з І не відбувається:	
При зміні слова голосні О та Е у відкритих складах чергуються з І в закритих складах: стола — стіл, зоря — зірка, село — сільський.	якщо звуки вставні або випадні:	земля — земель, казка — казок, квітень — квітня, сон — сну;
	у звукосполученнях <i>-оро-, -оло-, -ере-, -еле-</i> :	порох, молоко, дерева, велетень;
	Винятки становлять слова: моріг, оберіг, поріг, просторінь, сморід та форми родового відмінка множини деяких іменників: береза — беріз, борода — борід, болото — боліт, голова — голів, сторона — сторін;	
	у сполученнях <i>-ов-, -ев-, -ор-, -ер-</i> між приголосними:	шовк, певний, морква, дерть;
	у суфіксах <i>-еньк-, -есеньк-, -оньк-, -ечк-, -очк-, -тель-</i> :	тепленький, гарнесенький, рибонька, донечка, зірочка, вихователь;
	у словах іншомовного походження:	екзамен, спонсор;
	у складних словах, що означають людей за родом діяльності, з наголошеним кінцевим <i>-вод, -воз, -роб, -ход, -нос</i> :	діловод, електровоз, хлібороб, скороход, водонос.
	Але у словах на позначення предмета і в похідних від них <i>о</i> переходить в <i>і</i> : водопровід, газопровід; у словотвірних частинах <i>-хід, -ріг</i> виступає тільки <i>і</i> : пішохід, стравохід, козеріг, носоріг.	

Лісовоз — лісовоза, але газопровід — газопроводу.
Сосни — сосон і сосен.

Чергування О з Е після шиплячих та Й

Пишеться *е* після *ж, ч, ш, щ* та *й* перед м'якими приголосними, а також перед складами з *е* та *и* (що походять з давньоруського *и*): честь, джерело, печериця, пшениця, четвертий, щеміти.

Пишеться *о* перед твердими приголосними та складами з *а, о, у, и* (що походить із давньоруського): бойовий, бджола, чоботи, жолудь, чотири, щодня.

Виняток: *вечоріти, чорніти, чорниці (ягоди), чорнило, жерло, печера, червоний, чепурний, черствий, щедрий.*

На чолі, але чесати; гарячою, безкрайною, довгошиною; ковчег; нашою; на щці.

Чергування голосних у дієслівних коренях

В основах деяких дієслів голосні звуки чергуються перед наступним складом із наголошеним суфіксом *-а-*:

— *а* та *и* пишуться, якщо в наступному складі з'являється голосний [а], переважно наголошений, а дієслово означає тривалу чи багаторазову дію;

— *е* та *о* вживаються тоді, коли дієслово має значення одноразової дії й [а] в наступному складі відсутнє;

гонити — ганяти	беру — забирати
котити — катати	вмерти — вмирати
допомогти — допомагати	дерти — здирати
кроїти — кряяти	терти — стирати
схопити — хапати	

— *е* чергується з *і*: плести — заплітати, летіти — літати (в окремих випадках перед суфіксом *-ува-* (*-юва-*): чекати — очікувати, викорінювати — викоренити.

Стелити — *застилати*, але *застеляти*; *стрелити* — *стріляти*, *пострілювати*; *втєкти* — *втікати*; *тєкти* — *витікати*.

ВПРАВА 24

Спишіть слова. Підберіть споріднені слова так, щоб у кожній парі був відкритий або закритий склад. Поясніть чергування *о*, *е* з *і* або його відсутність. Наприклад: гомін — гомоніти, але долоня — долонь.

Ворона, весілля, зіронька, сіль, джміль, возити, зберегти, жовклий, батога, колесо, рік, перехід, мороз, жертва, вислів, болото, паперовий, виберу, жереб'ятко, явір, учитель, село, коло, віск, важення, велетень, кінь, очерет, якоря, середя, соковитий, біль, Яків, рід, лоза, двір, гроза, текти, нафтопровід, стрелити, корінь, шепіт, говір, овес, ячмінь, восени, город, мій, порох, спека, нести, межа, гірський, шофер, борода, вечори, кончина, атом, молот, двері, робота, засобу, воля.

ВПРАВА 25

Спишіть слова, підберіть до них однокореневі або форми слова. Визначте, в яких словах відбувається чергування голосних, а в яких — ні.

Вечір, стіл, ножа, папір, старість, кінь, осені, східний, гуркіт, Василів, гомін, холод, дзвін, бджоляр, провід, травень, космос, батьків, долоня, рідний, горох, Чернігів, корінь, молодець, телевізор, чепурненький, шостий, гора, творити, повний, кількість, кільце, коло, колір, підстерегти, оберігати, Київ, директор, ворона, половина, вислів.

ВПРАВА 26

Спишіть речення. Вставте пропущені голосні. Поясніть їх уживання.

1. Н..зенько стеляться хмари, ростуть, зб..раються в купу і опадають (М. Коцюбинський).
 2. Під п..кровом ночі спить весь світ, а в морі неба вічним, лазуровим тонуть і блідніють зорі (І. Франко). 3. Над бродом т..хесенько-т.. хесенько стрепенулась пісня (М. Стельмах). 4. Сказане слово — срібло, мовчання — з..лото (Нар. те.). 5. Припл..ває до моря останній лід, а назустріч йому — журавлі (М. Нагнибіда). 6. Місяць ясна..нький

промінь т..хесенький кинув на нас (Леся Українка). 7. Спалахом білим каштана Київ чарує м. .не. Легко і так урочисто травень по Києву йде (О. Ющенко). 8. Як передать все це зуміти, відбите в серці і в очах! З..лене і пахуче літо рум'янить яблука в садах (В. Сосюра). 9. Г..рячою з..леною барвою горить на сонці ячм..нь (М. Коцюбинський). 10. Вдал..ні х..талися д..рева і синів задумливий пр..бій (В. Сосюра).

Правопис голосних у префіксах

— Пишемо *e* в префіксах: *без-, не-, пере-, перед-, пред-, пре-, серед-,* через-, іншомовного походження: *де-,ре-, дез-*.

— Пре- — виражає найвищу ознаку (його можна замінити прислівником дуже): *премудрий, прехитрий, прекрасно.*

Зверніть увагу!

Президент, президія, презент, прерогатива, препарат, преїскурант, престиж, прамбула, прелюдія, прем'єра, презентація, претензія, прецедент, претендент, префектура; презирство, престол, преосвященний, преподобний.

— Пред - у старослов'янських словах: *предтеча, предводитель.*

— Пере - значення завершеності дії: *перемогти, переділити, перевірити.*

— Ре - значення зворотної або повторної дії: *реакція, реконструкція, регрес.*

— Де-, дез- — означає усунення, припинення, втрату чогось: *деблокування, дегазація, дезінфекція, дезактивація, декомпенсація.*

— Пишемо *и* у префіксах: *при-, ви--*, іншомовного походження: *анти-, деци-, диз-, дис-,* межі-.

— При- — у дієсловах зі значенням наближення, приєднання: *прийти, прилетіти, присунути;*

— в іменниках і прикметниках зі значенням розміщення поруч: *приморський, присадибний, прибережний;*

— у словах, що означають неповноту ознаки, дії чи її результат: *присісти, примусити, пригубити, прикиданий, приглушений, привільний.*

— Ди - у складних словах з першою частиною, що означає «подвійний»: *диалогія, дифтонг, дилема.*

— Диз-, дис- - значення поділу, розладу: *дизартрія, дизасоціація, дисгармонія.*

— Анти- — значення протилежності, протидії: *антибіотик, антигуманізм.*

— Деци- — означає «десяту частину»: *децибел, дециметр.*

Приватний, привілей, причетний, примха, призер, непритомний, принцип, принаймні, прилад, призма, присудок, притаманний, природа, пригода, приймак, приймач, прикмета.

Пишемо *i* в префіксі *при-*: (з колишнього *про-*): *прізвище, прізвисько, прірва.*

Слова, що пишуться лише з префіксом *пери-*: *периметр, перипетія, перископ.*

Правопис голосних у суфіксах

Іменникові суфікси

Буква *и* пишеться у суфіксах іменників:

-ик: *хлопчик, братик, равлик;*

-ник, -чик, -щик: *племінник, газівник, порушник, горобчик, прапорщик;*

-ич, -ищ: *москвич, родич, в'ятич, дідище;*

-иськ: *дівчисько, чудовисько.*

При творенні нових слів и зберігається: рушник — *рушничок*; виняток: *далеч* (бо *далеко*), але в іншомовних словах використовуються *-ік, -їк*: *хімік, прозаїк, алергік, трагік, стоїк*.

Пишеться *и* в суфіксі *-ин* іменників, що означають осіб жіночої статі, загальні назви тварин, рельєфу, продукти харчування: *бариня, княгиня, бояриня, дівчина, звірина, худобина, галявина, яловичина, ліщина, озимина, городина, ярина, довжина*.

Суфікс *-ин* (*-анин, -янин*) використовується в іменниках чоловічого роду типу: *киянин, болгарин, горянин, грузин*. У множині суфікс *-ин* випадає: *кияни, болгарини, горяни*.

Суфікс *-ив(о)* використовується в іменниках середнього роду зі значенням матеріалу або продукту праці: *мереживо, вариво, морозиво, плетиво, паливо, прядиво, меливо*, але: **марево, маєво, сяєво**.

Суфікс *-инн(я)* використовується в іменниках середнього роду зі збірним значенням: *гарбузиння, павутиння, квасолиння, лушпиння*, але: *каміння, коріння, насіння, волосіння, говоріння, хрустіння*, де наголос падає на суфікс *-инн(я)* і іменники називають процеси та абстрактні поняття.

В іменниках вживається суфікс *-щ(е), -иськ(о)* після приголосних: *прізвище, прізвисько, вітрище, морозище, хлопчисько, вовчище*, але: *гноїсько, убоїще*.

Суфікс *-ичок* = *ик + ок* використовується в іменниках чоловічого роду у словах, що походять від слів із суфіксом *-ик, -иц*: *кошик — кошичок; вулик — вуличок; дощик — дощикок, ніжик — ніжичок, ножиці — ножички*, але: *вершечок, кружечок*.

Суфікс *-ичк(а), -иц(я) + к* використовується в іменниках жіночого роду: *полуниця — полуничка, рукавиця — рукавичка, віконниця — віконничка, спідниця — спідничка*.

Іншомовні суфікси *-ир, -ист, -изм*, виступають після **д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р**: *бомбардир, культурист, туризм, командир, кар'єрист, класицизм*.

Після інших приголосних пишуться суфікси *-ір, -їст, -їзм*: *пломбір, банкір, мариніст, натуралізм*.

Буква *е* пишеться у зменшено-пестливих суфіксах іменників (при скороченні слова *е* випадає):

-ечк: *донечка — донька, діжечка — діжка, стежечка — стежка, мережечка — мережка*;

-ечок: *вершечок — вершок, словечко — слово, житечко — жито, віконечко — вікно*;

-еньк: *серденько, доленька*;

у суфіксі *-ен(я)* іменників IV відміни: *імена, племена, письмена та іменників зайчєня, кошєня, качєня, слонєня*;

у суфіксі *-єнн(я)* віддієслівних іменників середнього роду з наголосом на корінь: *оголошення, опалєння, пригнічення, повернення, утворєння, підвищення*;

у суфіксах: *-єць*: *молодець, стрілець*;

-єнь: *велєть, красєнь*;

-єлезн, -тель: *довжелезний, вихователь, учитель*.

Прикметникові суфікси

Буква и пишеться у:

суфіксі *-ичн* після основи на **д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р** (правило «дев'ятки») іншомовного походження: *математичний, гімназичний, терапевтичний*;

суфіксі *-ин(-ий)* у прикметниках зі значенням присвійності та утворених від назв тварин після приголосних: *доччин, Тетянин, орлиний, бджолиний, голубиний*.

Буква *ї* в суфіксі *-ій* пишеться після апострофа, *й* та букв, що позначають голосні: *Мар'їн, солов'їний, зміїний*;

у суфіксі *-ист(-ий)* пишеться після приголосних: *барвистий, голосистий, променистий, урочистий*,

а після голосних *-ї* *-їст(-їст)*: *двоїстий, троїстий, вибоїстий*.

Буква і(ї) пишеться у суфіксах:

— ічн прикметників іншомовного походження після

всіх приголосних, крім д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р: фізіологічний, сейсмічний, циклічний, але історичний;

— ічн прикметників іншомовного походження після голосних: алгебраїчний, архаїчний.

Буква е пишеться у:

— суфіксах -ев (-єв), якщо основа закінчується на м'який або шиплячий приголосний із наголосом на основі: сИтцевий, березнЄвий, грУшевий, але: квАрцовий, калИновий. Суфікс -єв пишеться, коли основа закінчується на *й* або подовжений м'який приголосний: алюмінієвий, дієвий, життєвий, суттєвий, життєвий;

— суфіксах -енко (-єнко) прізвищ: Кравченко, Гордієнко.

Якщо наголос падає на закінчення, вживається суфікс -ов: польовИй, дощовИй, крайовИй.

Грушевий, але грошовий, дієвий, але дійовий, ситцевий, але кварцовий

У суфіксах присвійних прикметників, утворених від іменників твердої групи, -ів чергується з -ов: батько — батьків, батькового, батьковому; столяр — столярів, столярового, столяровому; Петро — Петрова, Петрів; Шевченко — Шевченкова, Шевченків.

У суфіксах присвійних прикметників, утворених від іменників м'якої чи мішаної групи, -ів (-їв) чергується з -ев- (-єв — після голосного): тесляр — теслярів, тесляревого, тесляревому; Мусій — Мусіїв, Мусієвому; Кайдаш — Кайдашів, Кайдашевого, Кайдашевому; Андрій — Андріїв, Андрієва, Андрієве; Ігор — Ігорів, Ігорева, Ігорева.

Дієслівні суфікси

У дієсловах іншомовного походження суфікс -ір в українській мові втрачається в усіх формах: информировать — інформувати, інформований; сконструировать — сконструювати, сконструйований.

Суфікс -ир зберігається лише для усунення небажаної омонімії: буксировать — буксирувати (бо є буксувати), репетировать — репетирувати (бо є репетувати).

Суфікс -ир пишеться після букв, що позначають приголосні: д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р (правило «дев'ятки»): котирувати, третирувати, марширувати.

Запам'ятайте: полірувати, пікірувати (саджанці), пікірувати (летіти вниз), лавірувати; буксирувати, парирувати, котирувати, третирувати, марширувати.

Дієприкметникові суфікси

Пишемо *е* у дієприкметникових суфіксах -ен-: неоцінений, незлічений, нескорений.

ВПРАВА 27

На місці крапок поставте літери е, и. Згрупуйте слова відповідно до правил вживання е, и.

Пр..гарний, пр..бувати, пр..добрий, пр..вабливий, пр..красний, пр..вертати, пр..великий, пр..вернути, пр..зирливий, пр..вітний, пр..мудрий, пр..балтійський, пр..поганий, пр..міський, пр..чудовий, пр..леглий, пр..спокійно, пр..чепурювати, пр..завзятий, пр..бережний, пр..старий, пр..вітання, пр..сильний, пр..жучувати, пр..тулятися, пр..чисто, пр..тримати, пр..багатий, пр..бідний, пр..колотий, пр..кінцевий, пр..кований, пр..кипілий, пр..веселий, пр..колисаний, пр..кликаний, пр..високий, пр..дивний, пр..крашений, пр..кручений, пр..колотий.

ВПРАВА 28

Утворіть слова з префіксами пре-, при-.

Достатньо, цікавий, гасити, морозити, глушити, класти, вести, тримати, злий, в'янути, томитися, мудрий, милий, пливти, чинити, деснянський, довго, морський, солодкий, товстий, тяжкий, хитрий, цікавий, озерний, чудовий, палений, мочений, світлий, святий,

мір'яний, лютий, кумедний, мазаний, жорстокий, дорогий, куплений, кручений, копаний, крашений, дивний, колисаний, кликаний, високий, кований, веселий, кінцевий, бідний.

ВПРАВА 29

На місці крапок поставте літери е, и. Обґрунтуйте написане.

1. Очі Івана поволі пр..звичаювалися до синюватого сутінку (Р. Іваничук). 2. Люті морози скували землю, пр.. крили її снігом глибоким (Панас Мирний). 3. Данило відсунув двері, вдихнув сирої погрібної п'їтьми, напоєної духом підгорілого сіна з пр..містки й торішнього акацієвого насіння (Г. Тютюнник). 4. Другого дня Мотря встала дуже рано, сіла собі пр'ясти, потім затопила в печі, знайшла два невеличкі горщечки й пр..ставила в одному борщі, а в другому кашу (І. Нечуй-Левицький). 5. Стало видно далекі, сірі, в голих деревах села, ріденькі п..р..ліски, пр..пушені інєєм (Г. Тютюнник). 6. Пр..звичаївшись до напівтемряви, що затопляла кузню, Тимко розглядив ще одну людину, яка сиділа в куточку, пр..мостившись на купі заліз'ячка (Г. Тютюнник). 7. Народе мій, замучений, розбитий, мов паралітик той на роздорозжжу, людським пр..зирством, ніби струпом вкритий! (І. Франко). 8. Пощезнуть всі перевертні й пр..блуди, і орди завойовників-заброд (В. Симоненко). 9. Ви, землячки мої і патріоти, вам я пр..свячую пісню свою (М. Вороний). 10. Страшні слова, коли вони мовчать, коли вони зненацька пр..чаїлись (Л. Костенко). 11. І нічка тиха, мов чарівниця тая, пр..бралася у зорі золоті (Л.Глібов). 12. Чись дитя пр..ходить, беруть його на руки, а потім довго-довго на призьбі ще сидять (Л. Костенко). 13. Все в тобі пр..красне і священне, мало моїх радощів і мук (В. Симоненко). 14. Хоч не ми, то сини від дверей пр..святих відіб'ють і відкотять каміння (М. Старицький).

ТЕСТИ

1	Літеру е в суфіксах усіх слів слід писати в рядку	
А	звелич..ний, пал..чка, сел..ще, жаб..ня	
Б	подуш..чка, перепел..ня, вікон..чко, замет..ний	
В	довж..лезний, доповн..ний, пряд..во, п'ят..ро	
Г	печ..во, мережево, марш..вий, гор..нько	

2	Літеру е в суфіксах усіх слів слід писати в рядку	
А	шарж..вий, оранж..вий, вжал..ний, галяв..на	
Б	хвощ..вий, жит..ль, мешкан..ць, зайч..ня	
В	живопис..ць, вчит..лька, заверш..ння, струж..чка	
Г	старш..нький, кош..нятко, стеж..чка, серед..на	

3	Літеру и в суфіксах в усіх словах слід писати в рядку	
А	удосконал..ння, гор..нько, кош..чок, вул..чка	
Б	пал..во, міс..во, мереж..во, добр..во	
В	вогн..ще, станов..ще, мороз..во, лич..нько	
Г	міс..во, вболівальн..к, виховат..ль, картопл..ння	

2.14. Позиційне чергування у-в, і-й

Прийменник і префікс В та сполучник Й уживаються для того, щоб уникнути збігу голосних:	
1. між голосними звуками:	Радійте гори в синій піднебесності! Радійте, ріки й давній ліс (П. Тичина); Катря причинила двері, й Орісі вже трудно було почути, про що вони сперечаються (М. Старицький);
2. після голосного перед приголосним (крім в, ф, хв, льв, тв, св):	На шлях виходили села й хутори (Д. Прилюк); Дівчина ще й не знала, що до неї приїде мама (Ю. Збанацький); Ім'я це, очевидно, йде від дідів (В. Скуратівський); Вони зустрілися в Києві (М.Федотів);
3. У на початку речення перед голосним:	В оселі затишно й урочисто (В. Скуратівський).
Прийменник і префікс У та сполучник І уживаються для уникнення збігу приголосних:	
1. між приголосними звуками:	Я згадую вогник у тихій тривозі і рідну хатину свою (А. Малишко);
2. після голосного перед приголосним:	Марево веснування тремтить над деревами і завжди тримає у собі бентежну природу (М. Стельмах);
3. незалежно від закінчення попереднього слова перед наступними в, ф, хв, льв, тв, св:	Підійшов і, хвилюючись, обійняв її (В. Коноваленко); поїхав у Фастів;
4. на початку речення перед приголосним:	Усе неможливе було для Пророка можливим. Усе нездійсненне — здійсненим (В. Петров); І похилили голови односельці (В. Коновалюк).
5. після паузи (на письмі — коми, крапки з комою, тире, двокрапки тощо):	Настає урочий час — і стирає з очей полуду ляку, пробуджує пам'ять (Б. Олійник). Цей день — у Японії він вихідний у безнаціональному масштабі — людям літнім висловлюють вдячність, повагу і шанобу (В. Карпенко).
У — В не чергуються:	
1. у словах, що вживаються тільки з У або В:	взуття, влада, уособиця, уява, установа, а також у словах, де зміна У та В пов'язана зі зміною значення: вклад — уклад, вправа - управа, вступ - уступ, вдача - удача;
2. у власних назвах та словах іншомовного походження:	Владивосток, Врубель, Уельс, уїк-енд.
І- Й не чергуються:	
1. при зіставленні понять:	сучасне і минуле, добро і зло. батьки і діти;
2. перед словом, що починається звуком й із будь-яким наступним голосним:	пшениця і ячмінь, Марія і Йосип, каша і юшка.

ВПРАВА 30

Перепишіть словосполучення. Поставте замість крапок у або в.

Прийшов додому ..вечері, ..чора був дощ, працює ... Україні, допомогти ... господарських справах, буває різне ... житті, відпочивати ... Карпатах, живе ... Сквирі, лунає ... вухах, ідуть... ногу, заглибитись... роботу,... усій красі, спитаю ... мами, ... глибині душі, пішов ... школу ... шість років, знайти підтримку ... батьків, народився ... Львові, бачили ... фільмі, одержав гроші... касі, конкурс відбувся ... Кривому Розі, навчався ... училищі, потім ... університеті, гуляли ... садку, моя книга ... подруги, ... кожного свій шлях.

ВПРАВА 31

Перепишіть словосполучення. Поставте замість крапок і або й.

Оце ... усе, брат ... сестра, зупинився ... спитав, раз ... раз, читати... писати, фрукти... овочі, вовк... ягня, вчора... сьогодні, літо ... осінь, сміх ... сльози, геометрія ... алгебра, заєць ... їжак, вуз ... школа, Галина... Оксана, ..шов у клас, подумала ... сказала, прикметник ... іменник.

2.15. Вживання м'якого знака

М'який знак пишеться:

- після д, т, з, с, ц, л, н, що позначають м'які приголосні;
- у кінці слова: *молодь, радість, мазь, рись, гедзь, співець, біль, кінь*;
- у середині слова лише перед буквами, що позначають тверді приголосні, крім шиплячих: *нудьга, киньте, ганьба*;
- після л перед будь-яким приголосним: *кулька, стільці*;
- після м'яких приголосних перед о в середині складу: *сьомий, сльоза, дзьобати*;
- після м'яких приголосних у дієсловах дійсного та наказового способів: *пишуть, готується, погляньте, покиньте*;
- у буквосполученнях -льц-, -льч-, -ньц-, -ньч-, -сьц-, -сьч- (в іменниках жіночого роду однини в давальному і місцевому відмінках і утворених від них прикметниках), що походять від -льк-, -ньк-, -ськ-: *ненька — неньці, неньчин; Валька — Вальці — Вальчин; моська — мосьчин*.
- У суфіксах -ськ-, -зьк-, -цьк-, -еньк-, -оньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-: *український, волзький, козацький, біленький, ріднесенький, свіжісінький, малюсінький*.

Якщо м'який знак є у формі називного відмінка, то він зберігається в усіх відмінках: брунька — бруньці, але: жінка — жінці.

В іншомовних словах

М'який знак вживається після м'яких д, т, з, с, ц, л, н перед й, я, ю, є, ї при роздільній вимові: *мільйон, мільярд, Нью-Йорк, портъера*.

М'який знак не пишеться:

- після **б, п, ф, м, в і ж, ч, ш, щ**: *голуб, насип, любов, сім, верф, ніж, січ, плющ*,
- після р у кінці складу і слова: *Харків, чотирма, лікар*;
- Виняток: **Горький**;
- між двома м'якими приголосними (крім л): *людськість, літній, велетенський, сніг*.
- Виняток: **різьбяр, тьмяний і похідні від них: різьблення, тьмяніти**;
- між двома подовженими приголосними: *сіллю, маззю, ніччю, волосся, навчання, знаряддя*;
- після н перед *ж, ч, ш, щ* та суфіксами -ськ(ий) і -ств(о): *кінський, селянство, тонший, корінчик*.
- Виняток: **женшень, Маньчжурія**;

- у буквосполученнях -лц-, -лч-, -нц-, -нч-, -сц-, -сч-, що походять від -лк-, -як-, -ск-: Наталка — Наталці, Наталчин, полянка — полянці, Параска — Парасці, Парасчин;
- у буквосполученнях зк, ск, що не є суфіксами: *різкий, ковзко, плаский, порський*;
- на межі складних числівників: *п'ятнадцять*.

ВПРАВА 32

Перепишіть слова. Замість крапок уставьте, де потрібно, м'який знак.

Кухар.., обережніс..т., по-люд..с..кому, пан..чішний, бад..орий, Керч.., ін..ший, пил.., пил..нувати, навес..ні, здаєт..ся, корін.., корін..чик, пан..щина, Хар..ківщина, панцир.., низ..кий, ковз..кий, підгвин..чувати, бан..щик, бан..ка, с..тягнути, лан..цюг, с..омга, історич..ний, л..ох, їд..те, лич..ко, колін..частий, лис..тівка, караєт..ся, по-братн..ому, лушпаєч..ка, влуч..но, крад..кома, цвірін..кати, цвірін..чати, ніч.., корис..тю, кобзар.., люлеч..ка, сьогоріч..ний, винян..чити, узліс..ся, різ..блення, куз..ня, замінюєт..ся.

ВПРАВА 33

Перепишіть слова. Вставте замість крапок, де потрібно, м'який знак. Виділіть суфікси. Поясніть правопис.

Лебідон..ка, дрібнюсін..кий, русалон..ка, крес..лярс..кий, любесен..кий, любител..ка, пан..с..кий, ковал...с..кий, париз..кий, свіжісін..кий, отаман..с..кий, Новгород..с..кий, глибочен..кий, Канів..с..кий, ковз..кий, близен..ко, хар..ківс..кий, британ..с..кий, гладесен..кий.

ВПРАВА 34

Перепишіть іншомовні слова. Поставте, де потрібно, м'який знак. Обґрунтуйте орфограми.

Бракон..єр, лос..йон, Н..ютон, ал..янс, Марсел..єза, сен..йорита, порт..єра, С..єрра-Леоне, Ман..чжурія, Ман..честер, кан..йон, мантил..я, рел..єф, Н..юфаундленд, кур..йоз, катапул..та, вол..фрам, жен..шень.

ВПРАВА 35

Перепишіть речення. Вставте, де потрібно, пропущені букви.

1. На гіл..ці, що майже над землею, горихвістки звили гніздеч..ко (А. Давидов). 2. Високий і білявий, він був між нас як спів, як промін.. вес..няний (В. Сосюра). 3. Богдан розказав, хто тепер цікавит..ся ним і його творчіс..тю (М. Стельмах). 4. Батьком-матір..ю не хвалис.., а хвалис.. чес..тю (Нар. тв.). 5. Дес.. далеко торохтіли кін..с..кі вози (І. Нечуй-Левицький). 6. На дні лісового струмка видно кожен камін..чик, кожному тонен..ку травинку (І. Соколов-Никитов). 7. До Запорізької Січі не могло припливти ні пол..с..ке, ні московс..ке, ні турец..ке військо, бо вгорі були пороги, через які вміли плавати тіл..ки запорожці (П. Загребельний). 8. Яка головон..ка, така й розмовон..ка (Нар. те.). 9. Цвірін..кають горобці, гомонять на майдані діти (С. Васильченко). 10. У високих могилах, на широких просторах сплят.. віч..ним сном славні оборон..ці вітчизни (І.Цюпа).

ТЕСТИ

1	Зі знаком м'якшення всі слова пишуться в рядку	
А	бояз..кий, дон..ці, лял..чин, порт..єра	
Б	Грин..чишин, громадян..ство, вишен..ці, мен..ші	
В	велетен..ський, яс..ніс..т., таріл..ці, всер..йоз	
Г	повіс..тю, кур..йоз, (у) скрин..ці, біл..шіс..ть	
Д	гет..ман, різ..блення, міл..ярд, Максим Гор..кий	
2	Зі знаком м'якшення всі слова пишуться в рядку	

А	нен..чин, (у) таріл..ці, Хар..ків, ескадрил..я	
Б	вінниц..кий, (у) пис..мі, джерел..це, сіл..с..кий	
В	дон..чин, корис..тю, тон..ший, лял..чин	
Г	різ..блений, бджіл..ці, медал..йон, (у) тюр..мі	
Д	близ..кість, волин..ський, дитинон..ці, (у) брун..ці	

З	Зі знаком м'якшення всі слова пишуться в рядку	
А	бат..ківщина, шампін..йон, т..мянний, бояз..кіс..т..	
Б	Уман..щина, (у) жмен..ці, бал..зам, видел..ці	
В	власниц..кий, Гуцул..щина, вишен.., століт..	
Г	піс..ня, вартіс..т.., черкас..кий, вол..єр	
Д	матін..чин, Покал..чишин, ал..бінос, свіжісін..кий	

2.16. Вживання апострофа

Апостроф ставиться перед я, ю, є, ї, що позначають два звуки [й+а; й+у; й+е; й+і], для позначення роздільної вимови твердих приголосних у таких випадках:

в українських словах:	
Після б, п, в, м, ф :	<i>б'є, в'ється, в'юн, в'ялий, п'ють, п'ята, м'ятний, солов'ї, кав'ярня, полум'яний, пам'ять, Прип'ять, верб'я, торф'яний.</i>
Після твердого р у кінці складу:	<i>пир'я, сузір'я, матір'ю, бур'ян, Мар'яненко, у Причорномор'ї.</i>
Після к в імені Лук'ян і похідних від нього словах:	<i>Лук'яненко, Лук'янівка, Лук'янов.</i>
Після префіксів та першої частини складних слів, що закінчуються на твердий приголосний:	<i>без'язикий, від'їхати, з'юрмитися, з'ясувати, об'єднаний, під'їзд, возз'єднання, між'ярусний, перед'ювілейний, пів'яблука. Мін'юст, дит'ясла.</i>
в іномовних словах:	
Після б, п, в, м, ф, ж, ч, ш, г, к, х :	<i>об'єкт, комп'ютер, н'єдестал, інтерв'ю, прем'єра, верф'ю, торф'яний, Рив'єра, Руж'є, Монтеск'є, сек'юриті, В'єтнам, Х'юстон.</i>
Після р у кінці складу:	<i>бар'єр, кар'єрист, Лур'є.</i>
Після префіксів та словотвірних частин, що закінчуються на приголосний:	<i>ад'юнкт, ад'ютант, ін'єкція, кон'юнктивіт, кон'юнктура, об'єктивний, суб'єкт, транс'європейський.</i>
АПОСТРОФ НЕ СТАВИТЬСЯ ПЕРЕД Я, Ю, Є, Ї:	
в українських словах:	
Після б, п, в, м, ф , якщо перед ним стоїть приголосний (крім р), який належить до кореня:	<i>дзвякнути, мавпячий, морквяний, святкувати, тьмяний, цвах, свято, духмяний, але черв'як, верб'я, торф'яний, серм'яга.</i>

Після р на початку складу (я, ю, є позначають м'якість звука [p]):	<i>буря, буряк, борються, гарячий, дрючок, крюк, моряк, рябий, рясний, рятувати. Ренін.</i>
в іншомовних словах:	
Якщо я, ю, є передають м'якість попереднього приголосного:	<i>бюро, пюре, кювет, рюкзак, манікюр, Гюго, Мюллер, Мюнхен, бюрократ, бюлетень, бюджет, мюзикл, нюанс.</i>
Після р перед йо :	<i>серйозний, Соловійов.</i>

Апостроф не ставиться після префіксів з кінцевим приголосним перед наступними і, е, а, о, у: безідейний, зекономити, загітувати, зорієнтуватись, зумисний.

ВПРАВА 36

Замість рисок поставте, де треба, апостроф, поясніть його вживання.

М/яч, сузір/я, м/який, об/їжджати, сором/язливий, м/ясо, м/ята, ім/я, полум/я, з/їзд, під/їхати, п/ять, дев/ять, сім/я, п/ятнадцять, подвір/я, мавп/ячий, повітр/яний, здоров/я, львів/янин, в/язати, пам/ять, Прип/ять, з/їсти, дерев/яний, матір/ю, мор/як, св/ято, р/ясно, кам/яний, Лук/ян, любов/ю, моркв/яний, кров/ю, п/єса, п/єдестал, зор/я, міжгір/я, бур/ян, бур/як, пір/я, в/юн, св/ященний, верхів/я, рядок, св/ятий, Мар/яна, під/їзд, в/язання, бар/єр, тім/я, пів/яблука, обов/язок, м/язи, розпор/ядок, об/єднання, суб/єкт, п/єдестал, комп/ютер, в/ється, зв/язати, розм/якнути, риб/ячий, солов/ї, б/ється, п/яний, м/ятний, здоров/я, зв/язок, бор/ються, гар/ячий, др/ючок, кр/юк, мор/як, бур/ян, міжгір/я, перемир/я, пір/ям, б/юро, п/юре, к/ювет, р/юкзак, манік/юр, Г/юго.

ВПРАВА 37

Поставте, де потрібно, апостроф. Поясніть правила його вживання.

Сурм..яний, Лук..янчик, возз..єднатися, слов..янський, св..ятий, рутв..яний, арф..яр, полив..яний, сап..янці, ви..їхали, надвечір..я, пор..ядок, розв..язала, тьм..яний, ім..я, люб..язний, п..ятами, з..ясувати, кур..ячий, св..яткувати, з..їсти, матір..ю, Дем..ян, жаб..ячий, коров...ячий, п..ятеро, р..ятувати.

ВПРАВА 38

Перепишіть текст, вставляючи, де потрібно, м'який знак чи апостроф.

1.Додому ще було йти п..ятнадцять верстов. 2. Іноді він казав собі сам, що любить її міцною любов..ю, ще нікого так не любивши, і радів, відкриваючи в собі це могутнє чуття, а часом обурювався, що воно якимось відхиляє його від тієї єдиної мети, якою т..мяна луна сповнювала його мрії. 3. У світлому отворі дверей миготіли постаті, і деякі, переступаючи в захваті поріг, ламали тут св..ятий затишок різким човганням взуття. 4. Хотілося б, щоб обидва вони з..явилися разом. 5. Там, у червоній півтемряві, за столиком, у м..яких кріслах сиділо двоє чоловіків і жінка. 6. Навіщо ж ці твори, коли людське серце в них не б..ється? 7. Але він, як суворий хірург, цей біль чинив в ім..я майбутнього здоров..я. 8. У кімнату линули тоскні звуки фокстроту, опадаючи на килимі, меблях і рослинах зів..ялими пелюстками величезної жагучої квітки. 9. Але він ще мав у собі досить сили, хоч м..язи його були ніби павутинням оповиті... 10.Я зліз, сп..янілий з руху, піс..ні, повітр..я й простору. 11.А тепер одинока, як бур..янина в полі. 12. Знічев..я, з нудьги, я пішов просто в степ... 13. Перший-ліпший кавун, що я його схопив, був нестиглий, але я не міг утриматись, почав тремтячими руками видирати його тепле соковите м..ясиво та запихати собі в рот. 14. Так, він уже з..їхав з тієї гори й стояв самотній на сірій рівнині. 15. Він може дозволити собі тільки раз на півмісяця прийти сюди, випити пляшку пива й з..їсти пару солоних бубликів. 16. Я можу розказати кожен день свого життя, відколи себе пам..ятаю.

ВПРАВА 39

Спишіть, ставлячи, де потрібно, апостроф і м'який знак.

1. Невже навек забрав здоров..я паршивий шматок металу. 2. Як нагнав його з подвір..я після першого грому, то оце тільки зараз об..явився. 3. Її тінь розтанула у духм..яних пахощах весни. 4. Одним тебе втішити можу: не св..яті горшки ліплят... 5. Ці ворітця не зачинятимуться до самої осені, бо на них поплелосся огудиння гарбузів, позав..язувало над землею в..яз. 6. Чи думали ви, що черв..як з..їдає біл..ше, аніж люди? 7. Справжнісін..ка тобі пол..ова царівна з м..яким сяйвом у косах, з настороженіст..ю в між брів..ї і в очах, над якими тремтят.. довгі вії і наколихуют.. на обличчя тінявіст.. . 8. Яке славне і незвичайне для нас ім..я. 9. У печі стоять., душеники і чумацька з підвишениками та м..ятою каша. 10. Темне красиве обличчя спалахнуло рум..янцями. 11. Заржавілі цв..яхи ледве тримали трухляві дошки.

ТЕСТИ

1	Апостроф в усіх словах ставиться в рядку	
А	дит..ясла, черв..як, зів..ялий, м..ята	
Б	пів..Європи, мавп..ячий, слов..яни, рутв..яний	
В	без..язикий, р..яд, бур..як, кур..єр	
Г	б..юро, безправ..я, об..єкт, к..юрі	
Д	пор..док, бур..ян, кутюр..є, полив..яний	

2	Апостроф в усіх словах ставиться в рядку	
А	М..юнхен, інтерв..ю, Бр..юссель, рутв..яний	
Б	кап..юшон, зм..якшити, р..ясио, тім..я	
В	ф..юзеляж, к..юре, ал..янс, міл..ярд	
Г	В..ячеслав, пів..ялинка, рум..янець, п..янкий	
Д	комп'ютер, п..юпітр, дит..ясла, черв..як	

3	Без апострофа всі слова пишуться в рядку	
А	цв..ях, мавп..ячий, грав..юра, медв..яний	
Б	матір..ю, черв..як, св..ященик, мор..як	
В	ін..єкція, вар..єте, попідтини..ю, в..ялити	
Г	транс..європейський, вітр..як, верф..ю, юніст..ю	
Д	передсв..ятковий, мавп..ячий, духм..яний, арф..яр	

4	Без апострофа всі слова пишуться в рядку	
А	інтер..єр, під..юджувати, порт..єра, пред..явник	
Б	роз..ятрити, інтерв'ю, возз..єднання, багр..яний	
В	подвір..я, транс..європейський, ін..єкція	
Г	п..юре, шерст..ю, Г..юго, дез..інфекція	
Д	цв..яшок, прем..єр, моркв..яний, посв..ята	

2.17. Вживання великої літери

З великої літери пишуться:

Імена, по батькові, прізвища, прізвиська, псевдоніми, назви божеств і міфологічних істот, дійових осіб, клички свійських тварин:	<i>Тарас Григорович Шевченко, Ярослав Мудрий, Леся Українка (Лариса Петрівна Косач), бог Ярило, Кий, Мура, Рябка, Русалка, Мавка.</i>
Назви держав, неофіційні назви:	<i>Україна, Республіка В'єтнам, Королівство Бельгія, Південно-Африканська Республіка, Сумщина, Галичина, Забужжя, Придніпров'я.</i>
Назви найвищих державних, урядових і міжнародних установ і посад:	<i>Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Конституційний Суд України, Організація Об'єднаних Націй, Рада Безпеки, Президент України, Президент США.</i>
Географічні та астрономічні назви (крім родових понять):	<i>комета Галлея, сузір'я Чумацький Шлях, гори Карпати, мис Челюскін, Кавказький хребет, Кривий Ріг, вулиця Ярославів Вал.</i>

З малої літери пишуться:

— слова, утворені від власних особових імен, прізвищ чи інших назв, ужиті в загальному значенні:	<i>донжуан (спокусник), обломов (ледар, нероба), рентген (назва апарата), френч (назва одягу), іван-чай (рослина);</i>
— власні імена у формі множини в підкреслено негативному плані:	<i>сибіри, магадани, соловки (концта-бори); герострати, гітлери, юди (зрадники).</i>

З великої літери пишеться тільки перше слово:

У назвах державних, партійних, громадських, профспілкових установ як України, так й інших держав, міністерств України, навчальних закладів, договорів, угод:	<i>Палата мір і вимірних приладів, Збройні сили України, Всеукраїнське товариство «Просвіта» імені Тараса Шевченка, Народний рух України, Міністерство науки і освіти України, Київський національний університет будівництва і архітектури. Харківський тракторний завод, Гельсінкська спілка.</i>
У назвах країв, областей, районів:	<i>Хабаровський край, Київська область, Обухівський район, Солом'янський район.</i>
У назвах історичних епох, подій, знаменних дат, релігійних свят:	<i>Римська імперія, Вітчизняна війна, Новий рік, Великий піст. Зелені свята, День учителя.</i>
У назвах пам'яток архітектури, храмів, фортець:	<i>Києво-Печерська лавра, Стара фортеця.</i>
У назвах орденів, відзнак, що складаються з кількох слів (крім родових):	<i>орден Дружби народів, орден Почесного легіону.</i>
Якщо така назва береться в лапки, то теж із великої букви пишеться тільки перше слово та власне ім'я, що входить до складу назви: медаль «За бойові заслуги». орден «Мати-героїня».	
Назви посад, звань, учених ступенів тощо пишуться з малої літери: <i>ректор, народний артист України, доктор наук.</i>	

Історичні події, поняття, назви яких стали загальними, пишуться з малої літери: громадянська війна, радянська влада, середньовіччя, трипільська культура, античний світ.

З великої літери пишуться прикметники, утворені від власних особових імен:

—за допомогою суфіксів -ів-, -їв-, -ов-, -ев-, -ин-, -їн- у значенні належності чогось цій особі:	<i>Іринині діти, Сосюрини лірика, Грінченків словник, Франкове слово.</i>
—за допомогою суфіксів -івськ-, -евськ-, -инськ-, -інськ- у значенні «імені, пам'яті когось»:	<i>Шевченківська премія (але шевченківська поезія), Франківські читання (але франківські рукописи).</i>
Терміни і фразеологічні сполучення пишуться з малої літери:	<i>піфагорова теорема, рентгенівські промені, ахіллесова п'ята, антонів огонь.</i>
Великими буквами пишуться також абрєвіатури, утворені з початкових букв власних і загальних імен:	<i>АТС, ЗАГС, ТЕЦ.</i>

Франкове слово — Франківські читання — франківські рукописи; нові Колумби — нові герострати.

ВПРАВА 40

Запишіть слова, розкриваючи дужки.

(М,м)акінтош, (М,м)еценат, (А,а)постол, (П,п)етро (П,п)ерший, (Г,г)осподь, (Б,б)іблія, (П,п)салтир, (А,а)нтей, (Б,б)удда, (В,в)еликдень, (К,к)омета (Г,г)алля, (П,п)окрова, (М,м)асниця, (М,м)агомет, (Б,б)іловезька (П,п)уца, (І,і)вана (К,к)упала, (Т,т)еплого (О,о)лекси, (П,п)етра і (П,п)авла, (В,в)одохреще, (М,м)итрополит; (З,з)евс, (П,п)івденний (П,п)олос, (Г,г)ора (Щ,щ)екавиця, (П,п)равобережна (У,у)країна, (З,з)ахідний (Б,б)уг, (П,п)івденні степи, (С,с)лободжанщина, (П,п)івденний (Б,б)ерег (К,к)риму, (Д,д)онеччина, (С,с)офійський (С,с)обор, (Я,я)рославів (В,в)ал, (А,а)ндріївський (У,у)звіз, (С,с)узір'я (В,в)еликого (П,п)са, (П,п)алац (С,с)порту, (М,м)іжнародний (Ж,ж)іночий (Д,д)ень, (А,а)нгел.

ВПРАВА 41

Запишіть слова, розкриваючи дужки.

(П,п)редставник (О,о)он в (У,у)країні, (Д,д)ень (Нн)езалежності (У,у)країни, (Н,н)аціональна (Г,г)вардія, (З,з)бройні (С,с)или (У,у)країни, (С,с)енат, (Д,д)емо кратична (П,п)артія (У,у)країни, (А,а)кт проголошення (Н,н)езалежності (У,у)країни, (П,п)арламент, (С,с)ейм, (Л,л)іга (Ч,ч)емпіонів УЄФА, (Г,г)рупа (Р,р)озвитку ООН, (К,к)нижкова (П,п)алата, (Г,г)енеральний (П,п)рокурор (У,у)країни, (С,с)емирічна війна, (П,п)аризька (К,к)омуна, (Н,н)овий (Р,р)ік, (П,п)ушкіністи, (М,м)ічурінець, (А,а)нтичний світ, (Д,д)итсадок «(М,м)алятко», (С,с)олом'янський район, (П,п)алац одруження, сучасні (Г,г)еркулеси, (Т,т)унгуський (М,м)етеорит, (Р,р)енесанс, (С,с)вітова війна, (М,м)інеральні (В,в)оди, (З,з)олоті (В,в)орота, (К,к)олізей, (Д,д)алекий (С,с)хід, (П,п)івденне (П,п)олісся, (П,п)івнічна (Б,б)уковина, (І,і)ван-чай.

ВПРАВА 42

Запишіть слова, розкриваючи дужки.

(М,м)аріїна хустка; (Д,д)ніпрові води; (К,к)обзарєва пісня; (К,к)убанська пшениця; (Ф,ф)ранкові твори; (К,к)арпатські ліси; (П,п)отебнянські читання; (П,п)авличкові твори;

(Л,л)омоносівська стипендія; (Ю,ю)дини срібняки; (Ф,ф)ільчина грамота; (П,п)іфагорова теорема; (Р,р)ентгенівські промені; (С,с)осюрина лірика; (Ш,ш)евченківська премія; (А,а)нтонів вогонь; (А,а)хіллесова п'ята; (С,с)тефаникові новели; (Ч,ч)еркаські дівчата; (Х,х)арківський завод; (Г,г)ордіїв вузол; (Ш,ш)евченківська (К,к)онференція; (Г,г)орьківські читання; (Д,д)ніпровські (К,к)ручі; (Ф,ф)ранківська рима; (Г,г)натюківський музей; (Т,т)ичинине слово; (М,м)аріїн лист; (Ф,ф)ранківська кімната; (А,а)рхімедова спіраль; (Е,е)зопівська мова; (А,а)вгієві стайні; (К,к)иївські інститути; (Г,г)рінченків словник.

2.18. Словотвір. основні означення

<u>Словотвір</u>	це розділ мовознавства, у якому вивчаються способи творення нових слів на основі вже наявних у мові відповідних лексико-граматичних засобів.
<u>Словотворче значення</u>	це значення, що належить слову в цілому і формально виражається внутрішніми засобами ряду слів певної частини мови. Воно відмінне від лексичного та граматичного і виявляється лише в межах словотворчого типу.
У словах ми виділяємо основу і закінчення. Основа виражає лексичне значення слова, закінчення — граматичне.	
<u>Основа</u>	це частина слова без закінчення. Щоб знайти основу і закінчення, треба зіставити між собою різні форми того самого слова. Незмінна частина слова буде основою, змінна — закінченням: холодний, холодного; земля, землі; фляжка (чергування ж, з, г), фляжкою; космічний (чергування ч, з, с), космічну.
Треба пам'ятати, що окремі звуки в основах слів можуть чергуватися. Крім кореня, до основи можуть входити префікси, суфікси.	
<u>Корінь</u>	це спільна частина споріднених слів, яка виражає їх загальне значення: водяник, підводний, водянистий.
Щоб визначити корінь, треба зіставити між собою різні спрощені слова і виділити в них спільну частину: селянин, село, сільський, оселя; зв'язок, перев'язаний, відв'язу, зав'язь	
<u>Суфікс</u>	це частина слова, яка стоїть після кореня і служить для утворення слів: мор-ськ-ий, сад-ів-ник, сте-п-ов-ик, ход-і-нн-я, пис-а-нн-я, уч-и-тель, камін-ець.
<u>Префікс</u>	це частина слова, яка стоїть перед коренем і служить для утворення нових слів: <i>найкращий, прекрасний, прадід, поцілунок, допитати, безсмертя, зіграти, привітати.</i>
<u>Закінчення</u>	це значуща частина слова, яка утворює нові форми слова і служить для зв'язку слів у реченні. Закінчення може бути повним (біля хати стояла) і нульовим (зеленП дубП стоявП).

Закінчення буває лише у змінних словах. Не слід плутати слова з нульовим закінченням зі словами, які не мають закінчень: стіл, сопілок — завтра, кіно, взимку.

Основні способи словотворення в сучасній українській мові

1. Префіксальний: бігти — прибігти, писати — підписати, дописати, переписати, записати.
2. Суфіксальний: слухати — слухач, день — денний, вікно — віконний, говорити — говоріння.
3. Префіксально-суфіксальний: ліс — пролісок, вода — підводник, земля — підземний.
4. Безафіксний: блакитний — блакить, пробігати — біг, приїзд — їзда, бігати — біг.
5. Складання слів та основ: телефон, автомат — телефон-автомат; лід і ходити — льодохід; фото, монтаж — фотомонтаж.
6. Складання скорочених основ: заробітна плата — зарплата, професійна спілка — профспілка, Організація Об'єднаних Націй — ООН.
7. Зрощення слів: мало відомі — маловідомий, перекоти поле — перекотиполе.
8. Перехід однієї частини мови в іншу: майбутнє (яке?) покоління — близьке (що?) майбутнє.

Тема 3. Правопис слів іншомовного походження

Правила написання українських та іншомовних слів дещо відмінні. Тому треба вміти розрізняти їх.

3.1. Фонетичні ознаки іншомовних слів

Майже усі слова, які починаються на <i>a, e</i> і більшість на <i>i, e</i> іншомовними:	алгебра, аванс, альбом, ескалатор, егоїст, інститут, інстанція, іспит.	
В іншомовних словах поширені збіги голосних:	біолог, буржуазія, віртуоз, океан, поет.	
<i>В українських словах такі збіги можливі лише на межі префікса і кореня: виорати, приозерний, наодинці.</i>		
В іншомовних словах поширені збіги двох, трьох і навіть чотирьох приголосних:	абстрактний, демократ, пункт, сандвіч, тембр, агентство.	
Іншомовними є всі слова зі звуком [ф]:	фізика, філософія, арифметика, за <i>винятком трьох українських слів: Фастів, фе, форкати.</i>	
В іншомовних словах голосні не чергуються і не випадають (o, e з i; o, e):	іншомовні слова	бетон — бетону камін — каміна ваніль — ванілі
	українські слова	сіль — солі дзвін — дзвону камінь — каменя

Винятки: українські слова, в яких голосні не чергуються і не випадають: тіль — тині, ліс — лісу, берег — берега, холод — холоду.

3.2. Морфологічні ознаки іношомовних слів

Корені:	біо (життя): гео (земля): гелі (сонце): лог (знання): метр (міра): термо (тепло): фон (звук): фото (світло):	біологія, біохімія; геодезія, геометрія; геліоцентризм, гелікоптер; логіка, філологія; метрополітен, барометр; термометр, термостат; телефон, магнітофон; фотографія, фотоапарат.
Префікси:	а- = ан (без): анти- (проти): арх- (головний, панівний): ев- (ев) (благо, добро): де- (про, від, з): екс- (із, поза): ін- (в): ре- (від, пере, знов): ультра- (понад, більше):	атеїст, аморфний; антитеза, антипод; архіпелаг, архіваріус; евкаліпт, еuforia; деградація, депресія; експериментальний, експедиція; інструкція, інфекція; ревізія, реконструкція; ультрареакційний
Суфікси:	-ант: -анс: -аж: -ада: -ер, -ель: -іск: -іт (-ит): -іс (-ис): -інг (-инг):	десант, сержант; реверанс, транс; пасаж, візаж, вояж; тріада, естакада; штабель, табель, монтер; обеліск; магніт, кварцит; тезис, базис; мітинг, пудинг.
Складні слова без сполучення голосного:	Деякі слова іношомовного походження не відмінюються, а саме іменники:	бухгалтер, поштамт.
	на -а з попереднім голосним: на -е: на -є: на -і: на -ї: на -о: на -йо: на -у: на -ю:	ампула, боа; кафе, кашне, турне, Гете, Данте; ательє, Готьє; колібри, поні, таксі, Шеллі; Вінні, бюро, депо, кіно, манто, метро; брільйо какаду, рагу, шоу, Шоу; інтерв'ю, Сю.
Слово пальто в сучасній українській мові відмінюється: пальта, у пальті.		
Слова цеце (муха), івасі (риба) — жіночого роду.		

Рід незмінюваних іменників з'ясовується так: назви неістот належать до середнього роду: широке шосе, цікаве інтерв'ю, дзвінке сопрано; назви людей належать до чоловічого або жіночого роду відповідно до статі осіб: поважний маестро, міс підійшла до нас; назви тварин належать до чоловічого роду: маленький поні, шимпанзе побіг; у незмінюваних іменниках, що

означають географічні поняття, рід з'ясовуємо за загальною назвою: зелений Капрі (острів), глибока Міссурі (річка), велике Делі (місто), сонячне Сочі (місто), сонячний Сочі (курорт); назви країн, держав — жіночого роду: Чилі уклала договір.

ВПРАВА 1

ВИПИШИТЬ слова у дві колонки: у першу — іншомовні, у другу — українські.
Політика, алгебра, одежа, міністр, масаж, вітер, клас, крейда, тихо, сенат, каскад, буря, пункт, тема, прямо, радіо, мікроскоп, тінь, елемент, сюжет, віник, поезія, опера, великий, балет, чек, чоловік, бюджет, процент, пшоно, термометр, ансамбль, щока, армія, п'еса, голка, тариф, арка, часник, елеватор, конференсьє, дзвін, газета, фюзеляж, рука, телевізор, сума, зелений, радіус, пенсіонер, золото, ревізія, мозаїка, літо, терапія, олень, ваніль, осінь.

3.3. Правотис ненаголошених голосних

Пишемо и:	
У загальних назвах після <i>д, т, з, с, ц, ч, ш, ж, р</i> (за правилом «дев'ятки») перед приголосними кореня:	дискета, таксист, цирк, методика, стимул, зигзаг, шифр, риф, чипси.
<i>У власних географічних назвах:</i>	
В кінцевих <i>-ида, -ика</i> :	Флорида, Колхида, Мексика, Корсика.
Після приголосних <i>дж, ж, ч, ш, щ, ц</i> перед наступним приголосним:	Вірджинія, Алжир, Чилі, Чикаго, Йоркшир, Вашингтон, Лейпциг (але Віші, Шіофок).
Із звукосполученням <i>-ри-</i> перед приголосними:	Великобританія, Мадрид, Рим, Рига, Крим, Цюрих (але Австрія, Ріо-де-Жанейро).
В інших назвах після приголосних <i>д, т</i> та в деяких випадках згідно з традиційною вимовою:	Аддис-Абеба, Единбург, Кордильєри, Сардинія, Скандинавія, Ватикан, Палестина, Тибет, Вавилон, Єгипет, Єрусалим, Китай.
Зверніть увагу!	
У давно запозичених словах, словах із східних мов та в словах церковного вжитку пишемо <i>и</i> після інших букв:	башкир, бинт, бурмистер, вимпел, гиря, графин, єхидна, імбир, калмик, кипарис, киргиз, кизил, кит, кинджал, кисет, кишлак, лиман, мигдаль, миля, скипидар, спирт, химера, шпинат, шпиталь, єпископ, митра, митрополит.
Пишемо і:	
<i>У загальних назвах:</i>	
на початку слова:	ідея, інструкція, імпорт, інфляція, імітатор, Італія, Ізабелла;
після приголосного перед голосним та <i>й</i> :	артеріальний, геніальний, аудієнція, клієнт, партійний, радій;
у словах, які закінчуються на <i>-ія</i> :	артерія, рація;
у кінці невідмінюваних слів після приголосних пишеться <i>і</i> , а не <i>и</i> :	візаві, журі, мерсі, парі, попурі, колібрі, таксі, поні, пенальті;
після <i>б, п, в, м, ф, г, к, х, л, н</i> перед наступним приголосним у загальних назвах:	бізнесмен, пірат, вітраж, міф, фільтр, гіпотеза, гід, кіно, хімія, ліра, німб.
<i>У власних назвах:</i>	

між приголосними та в кінці слів:	Кіпр, Гвінея, Лісабон, Міллер, Візантія, Хібіни, Кіплінг, Бірма, Ніцца, Міссісіпі, Сочі, Паганіні, Джерсі, Сімферополь, Сідней, Сінгапур, Сілезія, Россіні, Зімбabwe, Грім, Дідро, Овідій.
Дизель (прізвище) — дизель (двигун); тиролька (каплюх, яблуна) — тіролька (жителька Тіролю).	
Пишемо ї після голосних:	мозаїка, наївний, руїна, конвоїр, Гаїті, Каїр, Енеїда, Гімалаї.

У складних словах і після префіксів, де перша частина закінчується голосним, на початку другої частини пишеться **і**: староіндійський, антиісторичний, доісторичний, поінформувати.

Пишемо е:	
після приголосних:	декада, пленум, література, інспекція, лекція, симетрія;
після голосних <i>а, о, у</i> :	поет, дуєт, менуєт, але траєкторія;
після префіксів на початку кореня:	діелектрика;
у кінці невідмінюваних слів:	кафе, кашне, турне, Данте.
Пишемо є:	
на початку слова в давно запозичених словах:	Європа, Єва, єпископ, єзуїт;
після <i>е, і, й</i> , м'якого знака, апострофа:	феєрверк, гієна, дієта, фойє, порт'єра, інтер'єр, Мольєр, а також у слові траєкторія;
у кінці невідмінюваних слів після м'яких приголосних та апострофа:	ательє, конференсьє, досьє, круп'є, Лавуазьє.

Запам'ятайте правопис слів: журі, брошура, парашут, парфуми, парфумерія.

Пишемо –и- у префіксах:

Голосні у префіксах	
ди- (подвійний):	дилогія, дивакцинація, дивініл;
диз-, дис.- у значенні розладу, позбавлення чогось, що передають негативний зміст щодо безпрефіксального слова:	дисгармонія — гармонія, дизасоціація — асоціація, диспропорція — пропорція;
анти- та після <i>ц</i> у словах, які починаються на деци-:	антипод, децибел, антитеза, дециметр.
Пишемо е у префіксах:	
де- усунення, припинення чогось:	дегазація, деколонізація, декваліфікація, декада, декадентство.

дез- значення знищення чи спотворення чогось:	дезінфекція, дезорієнтація, дезінтеграція, дезертир.
---	--

3.4. Правочис російських власних назв українською мовою

Написання російських прізвищ та географічних назв підпорядковується правилам української орфографії, але має ряд особливостей, пов'язаних переважно з передачею букв на позначення голосних у російській мові.

Пишемо е:	
після букв, що позначають приголосні звуки:	Кузнецов, Степанов, Петров, Лермонтов, Новочеркаськ, Пенза, Воронеж, Онега, Зеленоводськ;
у суфіксі -ев: після <i>ц, р</i> та букв, що позначають шиплячі, якщо прізвище утворено від слів, спільних для української та російської мов:	Орел, Березово, Святцев, Писарев, Нехорошее, мис Рум'янцева, Ржев.
Пишемо є:	
у середині слова після букв, що позначають голосні, після апострофа та м'якого знака:	Раєвський, Гуляєв, Благоев, Аляб'єв, Аркадьєв, Колгуєв, Єгор'євськ;
якщо в українській мові є споріднене слово з голосним і:	Белінський (білий), Бедний (бідний), Сеченов (сікти), Слепцов (сліпий), Белгород (білий), Благовещенськ (вість), але: Лебедев (бо лебідь — лебедя), Хмельов (хоча хміль — хмелю);
у суфіксах -ев, -єєв після риголосних (крім шиплячих, <i>р</i> та <i>ц</i>):	Гордєєв, Ломтев, море Лаптевых.
Пишемо йо:	
на початку слова і складу:	Йолкін, Бугайов, Воробйов, Йолкіно, Соловійово.
Пишемо ъо:	
у середині чи в кінці складу:	Корольов, Семьоркін, Верьовкін, мис Дежньова, р. Оленьок.
Пишемо о:	
під наголосом після <i>ч, ш</i> :	Грачов, Щипачов, Рогачов, Сичовка.
Пишемо и:	
У суфіксі -ич та після <i>ж, ч, ш, ц</i> :	Семенкевич, Шимкач;
після <i>ж, ч, ш, ц, ц</i> перед буквою, що позначає приголосний:	Чичиков, Жилін, Чистяков, Щипачов, Тушино, Нальчик, Цимлянськ;
в утвореннях від імен, спільних для російської та української мов:	Борисов, Сидоров, Васильєв, Дмитров, Виноградов, Кисельов, Смирнов, Тихомиров, Виноградове, Михайлівське, Гаврилово, Клин, Кисловодськ, Липецьк, Курильські острови, але Ніколаєв, Ніколаєвськ-на-Амурі, (в українській мові ці імена звучать по-іншому);
в окремих словах:	Сибір, Новосибірськ;
у префіксі при-:	Привалов, Пришвін, Примор'я, При- волжя;
у суфіксах -ик, -ич, -иц, -иш, -ович, -євич:	Голик, Голицин, Радищев, Трублаєвич,

	Зимовники, Боровичі, Углич, Лиховиці, Ртищево;
у закінченні географічних назв у формі множини (тверда основа):	Валуйки, Горки;
у складних географічних назвах, де и виступає сполучним звуком:	Владивосток, П'ятигорськ.
Пишемо і:	
на початку слова:	Ілієв, Ільєнко, Іжевськ, Іркутськ, Іванов, Ісаєв;
після приголосних (крім шиплячих) у коренях слів і в суфіксах -ін-, -інськ-:	Бірюков, Пушкін, Кузінський, Кінешма, Гагарін, Істомін
Пишемо ї:	
після букв, що позначають голосні, після апострофа, м'якого знака:	Воїнов, Захар'їн, Ільїн, Троїцьк, Мар'їно, Анан'їно, Стоїн, Раїч.

ВПРАВА 2

Перекладіть подані російською мовою прізвища та географічні назви українською

Мар'їно, Ільїн, Ізмаїлов, Тимофеев, Кириллов, Кисловодск, Пирогово, Пивоваров, Приволжье, Привольное, Мытищи, Радищев, Голицын, Тушино, Шишкин, Щиглов, Чичиков, Витебск, Селигер, Бакиров, Гагарин, Игарка, Иркутск, Ильичёв, Соловьёв, Алябьев, Королёв, Пушкин, Никитин, Бородино, Фадеев, Тютчев, Плещеев, Бондарев, Пешков, Зверев, Твердохлебов, Серов, Мичуринск, Бахчисарай, Кузнецк, Липецк, Белорецк, Онега, Михайловское.

ВПРАВА 3

До наведених слів і словосполучень доберіть іншомовні відповідники, подані в дужках

Передовий загін війська; власноручний підпис; широка мощена дорога; шафа для схову цінних паперів; життєпис; уподібнення; швидкий поїзд без частих зупинок; художнє читання; кінець; кімната для навчання; застаріле слово; віршовий розмір; поневолення; особа; вступник; виступ уперше; подарунок на пам'ять; фіксування подій за роками; вихователька дітей у дворян; назва Богородиці в католиків; епіграф на початку книжки; розмінна монета у Великій Британії; законопроект; розпорядження Папи Римського; служитель релігійного культу мусульман; ароматична смола; вільна, незайнята посада; товариш по роботі; відступ у першому рядку тексту; розмова між кількома особами; керівник хору, оркестру; проїзд, прокладений під землею або прорізаний у горі; завіса з тканини на дверях; словесний текст опери; певний режим харчування; густа бавовняна тканина; музичний супровід; наука про явища спадковості і мінливості організмів; різко окреслена протилежність у чомусь; дійова особа в художньому творі; драматичний або музичний твір; постановник спектаклю; приготування столу; розподібнення звуків.

(Акомпанемент, булла, архаїзм, шосе, асиміляція, абзац, генетика, мулла, авангард, дієта, колега, абітурієнт, сувенір, сейф, персона, опера, дисиміляція, літопис, антипод, вакансія, дебют, тунель, експрес, автограф, лібрето, сервіровка, ладан, кабала, режисер, біллє, фініш, бюро, диригент, аудиторія, актор, ямб, декламація, діалог, бонна, аннали, бостон, пенні, мадонна, порт'єра, мотто).

ВПРАВА 4

Вставте пропущені букви и, і в коренях іншомовних слів.

Д..ректор, м..трополит, м..ля, хрон..ка, ..нформатор, ас..гнувати, д..пломат, єп..скоп, єх..дна, арх..в, д..спетчер, реаб..літація, т..п, публ..ка, сп..рт, б..бліотека, мотоц..кл, ф..нансувати, асоц..ація, ман..фест, н..рка, істор..я, Велика Бр..танія, інд..ф..рентний,

компром..с, клас..ф..кувати, універс..тет, м..ністр, імб..р, ..мперія, Палест..на, адміністрат..вний, лікв..датор, муз..ка, амуніц..я, башк..р, ..дея, мед..цина, д..афрагма, пропозиц..я, принц..п, г..ря, ..талія, д..ктатор, ш..фрований, Б..блія, калм..к, д..ета, експер..мент, реж..м, ф..гура, к..нджал, кап..тан, кред..т, фабр..ка, ун..версал, кирг..з, ..мпульс, Аркт..ка, д..лема, к..шлак, ф..ніш, т..тан, н..кель, Аз..я, к..сет, ..раклій, Єрусал..м, ц..стерна, д..алектика, Ібраг..м, д..версант, інст..тут, ф..з..ологія, ц..нга, б..ографія, гард..на, реж..м, авіац..я, р..туал, віз..т, ген..й, імпер..я, тр..котаж, в..раж, Ч..лі, Р..м, д..сонанс, дж..п, л..мфа, р..нг, гр..льях, м..льйон, в..мпел, к..моно, д..с..дент, л..мон, х..мія, т..пограф..я, д..афрагма, к..парис, хрон..ка, шн..цель, аж..отаж.

ВПРАВА 5

Запишіть власні назви іншомовного походження, позначаючи орфограми — букви и, і.

Ваш..нгтон, Лейпц..г, Т..бет, Браз..лія, Ч..лі, Ш..ллер, С..ц..лія, Флор..да, Корс..ка, Кр..м, К..тай, Гельс..нкі, Гр..мм, Д..дро, Д..зель, Лесс..нг, М..ссісіпі, Росс..ні, С..дней, Торр..челлі, С..р..я, Ах..лл, Д..ккенс, Талл..нн, ..забелла.

ВПРАВА 6

Утворіть нові слова з префіксами ди-, де-, дис-, анти-, деци-. Поясніть значення нових слів.

Де-: генерація, героїзація, драматизація, капірування, кваліфікація, класований, колонізація, колорація, компенсація, компресор, мілітаризація, мобілізація, модулятор, націоналізація, натуралізація, номінація, сублімація, синхронізація, формація.

Дез-: інтегратор, інформація, одоратор, одорація, організатор, орієнтація.

Ди-: вакцини, версія, морфізм, нітробензол, ректорат, ректор, фракція, фосген, фундувати.

Дис-: бактеріоз, баланс, гармонія, комфорт, кредитація, кримінація, локація, позиція, пропорція, функція.

Анти-: катод, гігієнічний, гормони, гуманізм, демократичний, доти, катод, пропорційний, протон, релігійний, семітизм, септика, теза, фашист.

3.5. Подвоєння приголосних

У загальних назвах іншомовного походження приголосні не подвоюються: апеляція, бароко, колектив, комісія, шасі.

— Подвоєння зберігається в окремих загальних назвах: тонна, ванна, вілла, бонна, нетто, брутто, мадонна, манна, булла, пенні, мотто, аннали, мулла.

— У власних назвах та їх похідних: Шиллер, Одісей, Мекка, Марокко (марокканець), Голландія (голландський).

— При збігові однакових приголосних префікса і кореня (коли в мові існує слово без префікса): імміграція (бо є міграція), порівняй з еміграція; контрреволюція (бо є революція), сюрреалізм (бо є реалізм).

Ватт (прізвище) — ват (одиниця виміру); Максвелл (прізвище) — максвелл (одиниця виміру); Жаккард (прізвище) — жакард (тканина); Торрічеллі (прізвище) — торічелісва порожнеча (термін); біль (страждання) — білля (законопроект); була (ж. р. від дієслова бути) — булла (папська грамота, послання, скріплене печаткою); мана (привід, ілюзія) — манна (їстівні лишайники); миро (запашна олія) — мирра (тропічне дерево, смола з нього); мото (частина

складного слова «моторний») — мотто (епіграф); пені (родовий відмінок від іменника «пеня») — пенні (розмінна монета).

Подвоєння відбувається в географічних, особових власних назвах та у чоловічих і жіночих іменах:

Апенніни, Ассирія, Аддис-Абеба, Андорра, Атика, Брюссель, Бонн, Бессарабія, Веллінгтон, Еллада, Йоганнесбург, Канни, Калькутта, Марокко, Міссісіпі, Міссурі, Ніцца, Оттава, Пруссія, Таллінн, Філіппіни, Яффа;
 Авіценна, Аллах, Будда, Ганнібал, Гіппократ, Діккенс, Макіавеллі, Муссоліні, Одиссей, Руссо, Теккерей, Черчілль;
 Апполінарій, Аполлон, Віссаріон, Геннадій, Джонні, Еммануїл, Ілля, Палладій (але: Авакум, Інокентій, Іполит, Калістрат, Сава);
 Алла, Анна, Елла, Емма, Іванна, Ізабелла, Інна, Маріанна, Нонна, Римма, Стелла, Сусанна (але: Агнеса, Інеса, Каміла, Сара).

ВПРАВА 7

Вставте, де потрібно, пропущені літери.

Ал..егорія, ак..ордеон, сюр..еалізм, ап..асіоната, оп..онент, ан..али, ат..еїзм, ам..ортизація, ал..огізм, ам..оральний, ас..иміляція, ал..егорія, ір..еальний, ан..отація, ас..ортимент, ім..ітація, ім..унітет, Яф..а, Гаван..а, ком..ентатор, Рос..ні, брут..о, Ізабел..а, барок..о, гум..анізм, дол..ар, Ахі..л, Тал..ін..., кол..ега, суф..кс, диф..узія, Дік..енс.

ТЕСТИ

1	Подвоєння літер в усіх словах іншомовного походження відбувається в рядку
А	асим..етрія, кас..ета, ім..ігрант, Дік..енс
Б	Магел..ан, Отел..о, Прус..ія, Гол..андія
В	гет..о, ан..али, ас..ортимент, іл..юзія
Г	ван..а, ман..а, барок..о, піц..а
Д	спагет..і, інтермец..о, Йоган.., Ліс..абон

2	Подвоєння літер в усіх словах іншомовного походження відбувається в рядку
А	Пабло Пікас..о, Яф..а, Мек..а, Ахіл..ес
Б	контр..еволюція, ан..отація, аб..ревіатура, мул..а
В	Джувльєт..а, ал..ея, ком..ентар, ком..ерція
Г	ат..ракціон, і..міграція, ак..орд, апел..яція
Д	ал..егро, і..реальний, кас..ир, оп..озиція

3	Подвоєння літер не відбувається в усіх словах рядка
А	Прус..ія, Гіп..ократ, ал..ея, тер..аса
Б	хоб..і, Міс..урі, метал..ургія, ел..егія
В	кристал.., іл..юзія, гіп..опотам, діаграм..а
Г	Ніц..а, конгрес.., і..мобілізація, а..самблея
Д	труп..а, бю..летень, ком..ерсант, мул..а

3.6. Вживання м'якого знака та апострофа

М'який знак пишеться після м'яких приголосних д, т, з, с, ц, л, н перед я, ю, є, ї, йо: бульйон, ательє, мільярд, конференсьє, Мольєр, Ньютон, Марсельєза, Дідьє, Лавуазьє, маляр, малярія, дюна, ілюзія, катафалк, нюанс, тюль, тюбик, Аляска, Дюма, Сю.

Апостроф в іншомовних словах ставиться перед я, ю, є, ї:

- після б, п, в, м, ф, шиплячих ж, ч, ш та г, к, х;
- п'єдестал, інтерв'ю, прем'єра, верф'ю, торф'яний, к'янті, Рив'єра, Руж'є, Монтеск'є, об'єкт, Х'юстон, п'єдестал, В'єтнам, Аліг'єрі;
- після р у кінці складу: бар'єр, кар'єристи, Лур'є;
- після префіксів, частин складноскорочених слів та словотвірних частин, що закінчуються на приголосний: ад'ютант, ад'юнкт, ін'єкція, кон'югація, кон'юнктивіт, кон'юнктура, об'єктивний, суб'єкт, фельд'єгер, транс'європейський, пан'європейський, Мін'юст, ін'юрколегія;
- у власних назвах від часток д (від де) та о: Жанна Д'Арк, О'Генрі, О'Кейсі.

Апостроф в іншомовних словах не ставиться:

- якщо я, ю, є, ї передають м'якість попереднього приголосного (не чується й) і немає роздільної вимови: бюро, бязь, пюре, кювет, рюкзак, манікюр, рюш, фюзеляж, Барбюс, Гюго, Мюллер, Мюнхен, бюрократ, бюлетень, бюджет, мюзикл, нюанс;
- після р перед йо: курйозний, серйозний.

ВПРАВА 8

Перепишіть, вставляючи на місці крапок, де треба, апостроф або м'який знак.

Сен..йор, сер..йозно, лос..йон, ін..екція, кастан..єти, шев. ..йот, В..єтнам, Н..ю-Йорк, П..ємонт, медал..йон, б..юро, кар..єр, к..ювет, миш..як, біл..ярд, тюл..пан, порт..єра, прем..єра, П..єр, флібуст..єри, С..єра-Леоне, міл..йон.

ВПРАВА 9

Перепишіть, вставляючи пропущені букви е, є, и, і.

Тра..кторія, ..фект, прем'..р, дез..нформація, бар'..р, Єрусал..м, д..крет, економ..ка, Єг..пет, Євпатор..я, ап..ляція, ду..ль, ..тап, реп..титор, г..гієна, республ..ка, тер..торія, суверен..тет, д..скредитація, ап...лювати, ком..нтатор, бюл..тень, атестац..я.

ВПРАВА 10

У словах іншомовного походження вставте пропущені букви, обґрунтуйте написання.

1. В сірих масл..нах ц..кади грають на кастан..єтах (М. Коцюбинський). 2. Ще не вигорів неба ул..трамар..н (В. Боровий). 3. Розгойдає сонце свої капелі, і бджоли вдарять в в..олончелі (А. Малишко). 4. Свіжий матовий проф..ль повернувся поволі (М. Коцюбинський). 5. Я пізнавав життя в полоні ностальг..ї (І. Гнатюк). 6. Ок..упація — слово не наше і прийшло воно з темних країв, щоб захмарити наше блакитне небо (Микола Хвильовий). 7. Він уже чотири роки маневрує по світах, живе інкогн..то (І. Багрянний). 8. Сонце бродить серед ..нкрустацій тіней (М. Коцюбинський). 9. Я прямував сюди щороку. Не знаю, що мене вело: чи глас віків, чи долі спокій, чи пишний холод рис барок..о, чи шляхом сонним серце йшло (М. Філянський). 10. Гарне повітря танцює тарантел..у по скелях (М. Коцюбинський). 11. Хай же минуть ак..орди кудлаті і сплетуться із сяєвом зір (Д. Фальківський).

ТЕСТИ

1	Літеру и слід писати в усіх словах рядка	
А	комп..ляція, акц..онер, інту..ція, Мадр..д	
Б	р..конструкція, еруд..ція, р..п..тиція, д..р..гент	
В	р..тор..ка, ст..лаж, д..р..гент, сюрпр..з	
Г	катол..ц..зм, арт..лерія, рец..див, ст..лізація	
Д	г..рлянда, г..пноз, х..мера, інд..катор	

2	Літеру и слід писати в усіх словах рядка	
А	інд..катор, пар..тет, ц..тата, ц..йтнот	
Б	пр..ор..тет, безпр..ц..дентний, матр..ця, с..мбіоз	
В	с..рена, кр..терій, ш..мпанзе, пр..з..дент	
Г	ант..лопа, хр..зантема, ульт..матум, пр..мітив	
Д	ор..гінал, д..формація, д..комфорт, д..пресія	

3	Літеру и слід писати в усіх іншомовних географічних назвах рядка	
А	Австр..я, Пар..ж, Р..га, Р..м	
Б	Гемпш..р, Вірдж..нія, Корд..льєри, Пак..стан	
В	Р..о-де-Жанейро, Кр..т, Мавр..танія, Мадр..д	
Г	Ш..офок, Йоркш..р, Лейпц..г, Ц..ндао	
Д	Вел..кобританія, К..тай, Віш.., Палест..на	

4	Літеру и слід писати в усіх іншомовних географічних назвах рядка	
А	Єг..пет, Грец..я, Б..арріц, Афр..ка	
Б	Аркт..ка, Мекс..ка, Адд..с-Абеба, С..нгапур	
В	Єрусал..м, Сард..нія, С..рія, Ед..нбург	
Г	С..чуань, С..етл, Туркмен..стан, Дом..н..канська Республіка	
Д	С..лезія, Сард..нія, Ант..льські Острови, К..рг..зстан	

Тема 4. Правотис складних слів

Складні слова утворюються поєднанням двох і більше основ.

Компоненти складних слів можуть з'єднуватися між собою сурядним або підрядним зв'язком. При сурядному способі зв'язку основи, з яких утворюються складні слова, сполучаються як рівноправні, і між ними можна поставити сполучник і: прем'єр-міністр, фізико-математичний. При підрядному способі зв'язку одна основа синтаксично залежить від другої: залізопрокат (прокатувати залізо), електрозварка (зварювати електрикою), короткочасний (короткий час), красномовний (красно мовити), рукописний (писати рукою), вагоноремонтний (ремонтувати вагони).

Основи складних слів можуть з'єднуватися за допомогою сполучних голосних о, е (є) або без них. Буква о пишеться, якщо твірна основа закінчується на твердий або шиплячий приголосний: залізобетон, людино-день, блакитноокий. Буква е пишеться, якщо твірна основа закінчується на м'який приголосний: сталевар. Сполучне є пишеться після основи, що закінчується на й або подовжений м'який приголосний: краєвид, життєдайний. Якщо першою частиною такого слова є прикметник м'якої групи, то перед ним пишеться ь: давньоруський.

4.1. Правотис складних іменників

Складні іменники можуть писатися разом або через дефіс.

1. Разом пишуться складні іменники, утворені:	
З двох основ за допомогою сполучних голосних о, е, є:	чорногуз, землероб, чаєрізка, Новопетрівці, Білопілля, Красноводськ.
2. Без сполучних голосних поєднанням:	
дієслова в наказовій формі та іменника:	болиголов, перекотиполе, Тягнирядно, Гуляйполе;
числівника (написаного буквами) та іменника:	десятиріччя, але: 10-річчя, Трипілля, П'ятигорськ.
3. З першими частинами:	пів-, напів-, полу-, спів-: півострів, півдороги, пів'яблука, напівтемрява, полустанок (крім власних назв: пів-України), співбесіда.
4. Поєднанням скорочених слів:	Держпром, нарсуд, універсам.
5. З першою частиною іншомовних слів:	авіа-, авто-, агро-, астро-, біо-, вело-, водо-, гео-, екстра-, зоо-, лже-, макро-, мікро-, нео-, палео-, псевдо-, супер-, теле-, турбо-, фоно-, фото- тощо: автопортрет, велозавод, біостанція, лжесвідчення, суперзірка, турбодвигун.
6. З трьох і більше основ:	світловодолікарня, веломототрек, але: теле- і радіопередачі.

Через дефіс пишуться складні іменники:

1. Утворені з двох іменників, які означають:	
близькі або протилежні за змістом поняття:	щастя- доля, жито-пшениця, купівля- продаж;
спеціальність або професію:	інженер-механік, фізик- ядерник;
політичні поняття, державні посади, наукові та військові звання тощо:	соціал-демократ, генерал- полковник, член-кореспондент;
одиниці виміру і назви механізмів:	ампер-секунда, кіловат-година, людино-день, блок-схема, динамо- машина, але: трудовдень;
назви рослин:	іван-чай, мати-й-мачуха;
сторони світу:	норд-ост, зюйд-вест.
2. Слова з першими частинами:	віце-, екс-, лейб-, обер-, міні-, міди-, максі-: віце-президент, екс-чемпіон, лейб-гвардія,

	обер-офіцер, максі-мода.
3. Складні прізвища:	Квітка-Основ'яненко, Нечуй- Левицький.
4. Географічні назви, утворені поєднанням:	
двох іменників без єднального звуку:	Пуща-Водиця, Гвінея-Бісау;
іменника і прикметника:	Корсунь-Шевченківський, Переяслав-Хмельницький, Кам'янець-Подільський;
поєднанням двох іншомовних елементів — повнозначних слів:	Аддис-Абеба, Сьєрра-Леоне;
приєднанням складових частин:	усть-, вест-, іст-, нью-, сан-, Санкт-, санта-, сент-, -сіті, -стріт, -фіорд: Усть-Каменогорськ, Вест-Індія, Іст-Лондон, Нью-Йорк, Сан-Ремо, Санкт-Петербург, Санта-Крус, Сент-Луїс, Уолл-стріт, Бон-на-фіорд;
двох іменників, перший з яких ужито в називному відмінку, а другий — у непрямому з прийменником чи іншим службовим словом:	Ростов-на-Дону, Франкфурт-на-Майні, Падє-Кале;
іншомовних іменників і службових слів:	Ла-Манш, Ле-Крезо, Лос-Анджелес.
5. З першою частиною пів- перед власними назвами:	пів-Азії, пів-Києва, пів-Японії.
6. Прикладки, що:	
стоять після пояснювального іменника і передають певну ознаку:	дівчина-красуня, хлопець-богатир. Прикладки, що стоять перед пояснювальним словом, пишуться окремо: красуня дівчина, богатир хлопець;
виражають родові поняття:	Дніпро-ріка, Ведмідь- гора, полин-трава. Прикладки, що виражають видові поняття, пишуться окремо: ріка Дніпро, гора Ведмідь, трава полин;
входять до складу термінів:	льон-довгунець, жук- короїд.

Ворон-птах, але птах ворон; князь Ігор, але Ігор- князь; художник-аніміліст і аніміліст-художник.

ВПРАВА 1

Запишіть слова разом або через дефіс. Обґрунтуйте орфограми.

(Напів)сировина, (полу)день, (пів)Азії, (пів)біді, (полу)кіпок, (пів)захисник, (пів)Європи, (напів)пустеля, (пів)року, (пів)аркуша, (напів)тон, (полу)мисок, (пів)захід, (пів)відра, (пів)пальто, (пів)ящика, (напів)голоса, (полу)станковий, (пів)неба, (пів)тонка, (пів)дороги, (пів)десятка.

ВПРАВА 2

Запишіть складні слова: спочатку ті, що пишуться разом, а потім ті, що пишуться через дефіс. Обґрунтуйте написання.

Праце/люб, Корсунь/Шевченківський, дощо/мір, зустріч/прощання, стоп'ятдесяти/річчя, Нечуй/Левицький, мікро/міліметр, радіо/фізик, фото/гравюра, генерал/лейтенант, вело/мото/спорт, авто/мото/гурток, лейб/драгун, вело/трек, гео/політика, яхт/клуб, макро/економіка, теле/ радіо/передачі, Ростов/на/Дону, стерео/звук, супер/зірка, Ново/черкаськ, дочки/матері, важко/атлет, хліб/сіль, 100/ ліття, камене/дробарка,

член/кореспондент, екс/президент, людино/година, міні/футбол, світло/водо/лікарня, грам/калорія, блок/схема, Нью/Йорк, атомо/хід.

ВПРАВА 3

Спишіть речення. Запишіть слова в дужках разом або через дефіс. Поясніть правопис складних слів.

1. У сутінках блідо світиться (ген/ген) у небі (місяць/молодик), гірко всміхаючись (Є. Гуцало). 2. (Стале/вари) знали лише один брут — порізана на шматки танкова броня, уламки гармат, (міно/метні) плити (М. Руденко). 3. Повітряні шари (іоно/сфери) мають велику (електро/провідність). Вони відбивають короткі (радіо/хвилі), що й дає змогу нам здійснювати далекий (радіо/зв'язок) (В. Мезенцев). 4. На заході (пів/неба) охопили нерухомі заграви, дощ лив як з відра (О. Гончар). 5. Ніхто свого (щастя/долі) не вгадає (М. Стельмах). 6. Земля — до ніг (пів/пуда) налипає (Л. Костенко). 6. Нам неправда ненависна як (анти/світ), та (пів/правда) — ненависна вдвічі (Б. Олійник).

4.2. Правопис складних прикметників

Складні прикметники можуть писатися разом або через дефіс.

Разом пишуться складні прикметники, утворені від:

1. складні іх іменників, які пишуться разом:	залізобетонний, чорноземний, новобілицький (Новобіличі), старокостянтинівський (Старокостянтинів);
2. словосполучень з підрядним зв'язком поєднання:	
іменника і прикметника:	темноокий (темні очі), східноукраїнський (східна Україна), білоцерківський (Біла Церква);
числівника (написаного буквами) та іменника:	п'ятиповерховий, двадцятий'ятитомний, але 80-річний;
іменника і дієслова:	вугледробильний, зернозбиральний;
прислівника і прикметника:	вищезгаданий, далекосяжний;
з кількох прикметників, які утворюють терміни:	новогрецька (мова), складносурядний, давньоверхньонімецька, сліпоглухонімиий.

Через дефіс пишуться складні прикметники:

утворені від складних іменників, які пишуться через дефіс:	дизель-моторний, екс-чемпіонський, пушча-водицький (Пушча-Водиця), івано-франківський (Івано-Франківськ);
утворені від словосполучень з сурядним зв'язком:	українсько-російський, курортно-санаторний, але: хитромудрий, зловорожий;
з першою частиною, яка закінчується на -ико, (-іко):	фізико-математичний, хіміко-технологічний;
з першою частиною військово-, воєнно-:	військово-повітряний, воєнно-промисловий. Виняток: військовозобов'язаний, військовополонений;
які означають додаткові відтінки якості, кольору:	гіркувато-солоний, темно-червоний. Виняток: жовтогарячий, червоногарячий;
які означають назви сторін світу:	південно-західний, північно-східний;
географічні назви, до складу яких входять назви сторін світу:	Північно-Західний фронт, Південно-Західна залізниця, але:

	Північнокримський канал, Західносибірська низовина, південноукраїнські степи (за загальним правилом підрядної залежності словосполучень).
--	---

Всесвітньо відомий, але всесвітньо-історичний; суспільно корисний, суспільно небезпечний, суспільно необхідний, але суспільно-історичний, суспільно-політичний, суспільно- трудовий.

ВПРАВА 4

Запишіть слова разом або через дефіс. Поясніть правопис.

Воєнно/стратегічний, судино/звужувальний, західно/німецький, вугле/постачальний, зерно/сушильний, південно/слов'янський, вище/зазначений, східно/український, нижче/підписаний, політико/економічний, велико/державний, загально/визнаний, римсько/католицький, українсько/англійський, довго/очікуваний, двадцяти/поверховий, військово/юридичний, військово/полонений, давньо/грецький, сербсько/хорватський, гірсько/ кліматичний, біло/церківський, глибоко/водний, івано/франківський, землісто/сірий.

ВПРАВА 5

Правильно запишіть географічні назви. Поясніть правопис.

(Західно)сибірська рівнина, (Південно)атлантична течія, (Південно)Східна Азія, (Південно)український канал, (Південно)Африканська Республіка, (Північно)казахстанська область, (Північно)Американські Сполучені Штати, (Східноєвропейська рівнина, (Східно)китайське море, (Східно) сахалінські гори.

ВПРАВА 6

Від поданих словосполучень утворіть складні прикметники.

Поясніть їх правопис.

Архітектурний і будівельний, консерви з молока, м'ясо і молоко, низька температура, короткий час, висока якість, наука і техніка, внутрішня політика, ремонтувати вагони, біла кора, народна поезія, навчання і виробництво, перероблювати фрукти, фрукти і ягоди, один парус, паливо і енергетика, свинець і олово, сто років, прокатувати сталь, тонкий лист, промисловість і торгівля, подібний до тіста, чотири грані, червоний колір, фізика і географія, легко розчиняється, культура і побут, кислий і солодкий, російський і англійський, захищати ліс, Південна Африка, десять поверхів, очищати воду, чиста кров, ходити пішки, гіркий і солоний, Західна Німеччина, середні віки, висока кваліфікація, білий сніг.

ВПРАВА 7

Запишіть складні прикметники, знявши ризику. Розподіліть їх в колонки на ті, що пишуться разом, та ті, що пишуться через дефіс. Обґрунтуйте написання.

Біло/сніжний, сніжно/білий, англо/мовний, англо/ американський, агро/культура, аграрно/промисловий, густо/синій, густо/населений, зерно/трав'яний, зерно/очисний, вугле/добувний, вугільно/металургійний, військово/ зобов'язаний, військово/морський, кисло/солодкий, кисло/ молочний, м'ясо/молочний, м'ясо/заготівельний, молочно/промисловий, молочно/білий, овоче/баштанний, овоче/ переробний, плодово/консервний, плодово/ягідний, плоско/ гірний, плоско/опуклий, паперо/різальний, паперово/целюлозний, темно/шкірий, темно/шоколадний, хлібо/ заготівельний, хліб/сіль.

ВПРАВА 8

Спишіть речення. Вставте пропущені букви. Слова в дужках запишіть разом або

через дефіс. Поясніть правопис складних слів.

1. Крізь туманову пел..ну видно (зелено/чорний) ліс (Д. Прилюк). 2. (Квітка/Основ'яненко) — перший проза..к нової української літератури. Основу нехитрого сюжету повісті «Маруся» становит.. історія (зворушливо/трагічного) кохання сільської (дівчини/красуні) Марусі й міського парубка Вас..ля, яке трагічно обірвалося смертю героїні (С. Зубков). 3. (Жовто/гаряче) листя ласкаво шурхотіло під ногами. Хлопчаки г..няли по асфальту нев..ликі (темно/брунатні), немов лаковані, каштани (В. Нестойко). 4. Серед оч..ретівтих (густо/буйних) — (озера/свічада), а на озерах білі лілеї і килими-килими-килими з (темно/зеленої ряски) (Остап Вишня). 5. Під вікнами мінялися бер..ги. Були вони ясні й смутні з золотими (листо/падами), із заходами (огняно/червоними), узорами з листу осіннього помережані (С. Васильченко). 6. Тим часом змаліли дністрові води і набрали (темно/зеленого) забарвлення, яке яскраво відб..валося від глинистого та піщаного бер..га. Луки та поля посіріли, пожовк ліс... Усі барви від (ясно/жовтої) до (темно/червоної) п..шались у променях сонця та у чистому холоднявому вже осінньому повітрі (Ю. Опільський).

ТЕСТИ

1	Через дефіс усі слова пишуться в рядку	
А	автоматично/зроблений, автобусно/тролейбусний, внутрішньо/атомний, авто/механік	
Б	лікар/ендокринолог, баба/яга, льотчик/космонавт, сон/трава	
В	лісо/степ, генетико/молекулярний, західно/сибірський, транс/європейський	
Г	режисер/постановник, супер/зірка, асфальто/бетонний, пасажиро/потік	

2	Через дефіс усі слова пишуться в рядку	
А	фізико/математичний, стоп/кран, азотно/фосфорний, жар/птиця	
Б	внутрішньо/політичний, різно/характерний, аграрно/індустріальний, лікар/хірург	
В	важко/атлет, прес/секретар, різно/складовий, азотно/водневий	
Г	вище/згаданий, внутрішньо/галузевий, різно/масштабний, індустріально/розвинений	

3	Разом усі слова пишуться в рядку	
А	єдино/кровний, ломи/камінь, кумисо/лікування, листо/пад	
Б	праце/люб, глибоко/думний, міні/спідниця, пів/аркуша	
В	пройди/світ, дизель/мотор, контр/наступ, креп/сатин	
Г	високо/авторитетний, само/учитель, азотно/водневий, радіо/нукліди	

4	Разом усі слова пишуться в рядку	
А	історико/педагогічний, сніжно/білий, лісо/степ, мікро/об'єкт	
Б	красно/мовний, атомо/хід, літературо/знавець, машино/писний	
В	повітро/охолоджувальний, водо/грай, гіркувато/солоний, шибай/голова	
Г	зовнішньо/політичний, загально/науковий, кіловат/година, культурно/побутовий	

РОЗДІЛ II ЛЕКСИКА

Лексикою (від грец. *lexikos* — той, що відноситься до слова) або словниковим складом мови називається сукупність усіх слів, що вживаються у мові.

Розділ науки про мову, що вивчає лексику, називається лексикологією (грец. *lexikos* — словесний і *logos* — вчення).

Лексикологія української мови вивчає словниковий склад мови на сучасному етапі її розвитку: встановлює місце різних слів у словниковому складі, їх значення і вживання, їх взаємовідношення з іншими елементами лексики, виявляє загальні закономірності розвитку словникового складу української мови.

Слово — це основна мовна одиниця, що називає певні предмети, процеси і явища, їх ознаки.

Лексичне значення слова — це те, що означає кожне слово, його зміст.

Наприклад, лексичне значення слова блукати таке: «ходити, їздити без певної мети і напрямку»: Я люблю бликати старовинними вулицями Львова.

За наявністю чи відсутністю лексичного значення слова поділяються на повнозначні (самостійні) і неовнозначні (службові).

Повнозначні слова мають лексичні і граматичні значення. Вони означають назви певних понять чи уявлень. Реальний зміст слова називають лексичним значенням. Повнозначні слова, крім лексичного значення, мають і граматичне значення, пов'язане з його здатністю вступати в різні відношення з іншими словами за законами граматики даної мови. Наприклад, лексичне значення слова вітряк — «вітряний млин». У реченні «Скільки разів ходила і їздила вона до цих вітряків; поскрипуючи вони мололи їй зерно...» (М. Стельмах) іменник чоловічого роду вітряк уживається в родовому відмінку множини.

Неповнозначні слова лексичних значень не мають. Вони служать для зв'язку між повнозначними словами. Неповнозначним словам властиві лише граматичні значення. Наприклад, багатий і бідний, не приніс книжки, швидше за всіх.

У сучасній українській мові серед повнозначних слів розрізняють слова з конкретним і абстрактним значеннями.

До категорії слів з конкретним значенням належать слова, які означають назви, співвідносні з конкретними предметами, речами, ознаками, властивостями, діями: рука, молот, береза, озеро, річка, книжка, стіл, великий, високий, низький, червоний, солодкий, рідкий, працює, читає, грає.

Поряд із словами з конкретним значенням, в українській мові вживаються слова з абстрактним значенням, тобто слова, які означають назви понять, не співвідносних з конкретними предметами, речами, ознаками, діями: краса, бажання, рівновага, ідея, справедливість, три, дев'ятсот, робити, рости.

Тема 1. Лексика української мови за походженням

У лексиці української мови виділяють слова, успадковані з попередніх періодів розвитку нашої мови, власне українські, а також запозичені з інших мов.

Серед успадкованих найдавнішими є слова індоєвропейського походження. Вони поширені у певних фонетичних і словотворчих видозмінах майже в усіх європейських мовах. Це назви частин тіла, явищ природи, рослин, тварин, найнеобхідніших дій і процесів: *мати, син, брат, око, зуб, ніс, дерево, кішка, день, сидіти, стояти, їсти*.

Слова спільнослов'янського походження вживаються в усіх слов'янських мовах, зазнаючи певних фонетичних змін: *плем'я, чоловік, чоло, душа, дума, кінь, пес, ведмідь, пино, холодний, гіркий, кислий, берег, сторона, борода*.

Назви абстрактних понять мають також спільнослов'янське походження: *диво, гріх, душа, правда, кривда, честь*.

Спільне східнослов'янське походження мають слова, що є в українській мові спільними з російськими та білоруськими: *білка, собака, мішок, сорок, снігур, жайворонок, дешевий*.

Власне українська лексика — це слова, що витворилися в українській мові після спільнослов'янської мовної єдності, засвідчені в історичних пам'ятках, художніх творах українського народу. Вони складають основу української лексики і формують національні ознаки мови. До таких слів можна віднести: *людина, держава, громада, приміщення, борц, гай, будинок, свита, віхола, щоденник* та багато інших, їх легко виділити в такий спосіб: якщо слово не має виразних ознак запозичення і в російській мові перекладається іншим, то є підстави вважати його власне українським: *хвиля, мрія, гарний, нишком, навпростець*.

Власне українська лексика має:

звукосполучення оро, оло, ере, еле:	голова, берег, золото, город;
початкове звукосполучення йе:	един (один), елень (олень), елей (олія);
іменникові суфікси -тель, -ство:	учитель, мислитель, братство;
префікси воз-, со-, пре-:	воздвигнута, возлюбити, воздати, премудрий, преподобний;
суфікси -ущ, -ащ, -ящ:	трудящий, грядущий.

Українська мова запозичувала з інших мов слова та окремі елементи.

Запозичення йшли усним та писемним шляхом і в різні історичні періоди. Тому багато запозичень уже втратили ознаки своєї первісної мови і стали цілком українськими словами. Такими є грецизми: *вишня, огірок, лиман, левада* тощо. Тільки науковий етимологічний (за походженням) аналіз може показати, з якої мови прийшло слово і що воно в тій мові означало.

Більшість сучасних українських імен також є запозиченнями. Крім початкових звуків *а, ф*, грецькі запозичення можуть позначатися наявністю звукосполучень *пс, кс* (психолог).

Тема 2. Загальноживана лексика

Найбільший тематично-стилістичний шар лексики мови становлять загальноживані слова, які використовуються вільно, без будь-яких обмежень. Ці слова пов'язані зі спільними для більшості носіїв мови поняттями, водночас є звичайними, зрозумілими для широкого загалу назвами предметів і явищ доволишньої дійсності: *батьківщина, воля, добро, земля, молоко, ні, одна, повітря, син, так, я*.

Вони характеризуються стійкістю основних значень, тобто більшість слів зберегли в сучасній мові ті самі значення, що їх зафіксовано в найдавніших пам'ятках писемності (*бігти, вода, мати, перший, три*). Водночас цей склад може зазнавати змін, поповнюючись новими поняттями, що стають загальновідомими (*атомний, банк, екологія, комп'ютер, мрія, президент, робот*), або у зв'язку зі зміною стилістичної маркованості слова, його лексичної та синтаксичної сполучуваності.

Загальноживана лексика переважно належить до стилістично нейтральної, міжстильової, але не тотожна їй, має у своєму складі певну частину вільно вживаних емоційно-експресивних слів: *матуся, навіжений, попри*.

Загальноживана (або загальнонародна) лексика включає в себе лексику як власне українську, так і загальновідому запозичену.

Активна і пасивна лексика

Словниковий склад української мови весь час перебуває в еволюційному русі. В розвитку словникового складу мови відбуваються два протилежні один одному процеси: процес безперервного поповнення мови новими словами і процес зникнення з неї застарілих слів. Засвоєння в мові нових слів і зникнення застарілих відбувається не відразу, а поступово і повільно. Слова, які в певний період їх життя в мові вживаються не дуже часто, поволі можуть втрачати своє значення, рідше вживатися і згодом навіть зовсім зникати зі словникового складу. Тому в словниковому складі мови завжди одночасно існують два шари лексики: активна і пасивна.

До активної лексики сучасної української мови належать загальнонародні слова, які не мають ознак застарілості: *земля, світло, вільний, білий, п'ять, писати, завтра, тут*, а також слова і терміни, що широко використовуються в різних спеціальних галузях науки, техніки, культури: *лексикологія, теодоліт, інтеграл*.

До пасивної лексики мови належать слова, які вже (або ще) рідко вживаються. Сюди належать усі застарілі слова і нові слова, які недавно виникли і ще не ввійшли до загальнолітературного вжитку, а також слова спеціального призначення, діалектизми тощо.

Застарілі слова є двох типів: *історизми та архаїзми*.

Історизми — це слова або їх окремі значення, що вийшли з ужитку, оскільки зникли реалії, які вони називали, і в сучасній мові відсутні їх синонімічні замітники. Це назви понять матеріальної культури, соціально-політичної сфери, професій, звичаїв, обрядів тощо: *аз (літера А), аероплан (літак), мир (світ), штука (мистецтво), рогатина, сагайдак, жупан, десятина, аршин, алтин*.

Історизми не мають синонімів у сучасній мові. Тому їх використовують тоді, коли виникає потреба дати характеристику минулим епохам, назвати подію, що відбулася колись, зникле явище чи поняття.

Наприклад: «Сагайдачний гартує козацьке військо в боях та походах, але про око залишався вірний підданиць Зигмунда. Спирався він на старшину, але не рвав і з сіромою, бо розумів, що голота — велика сила» (З. Тулуб).

Архаїзми (від грец. *archaios* «стародавній») — це витіснені іншими синонімами назви понять, що існують і в наш час: *десниця (права рука), перст (палець), вия (шия), уста (зуби), ланіти (щотики), зріти (бачити), письмовець (письменник)*.

Застарілі слова можуть знову входити до активного словника як назви відроджених у нових умовах реалій: *гетьман, гривня, мічман, прапорщик*, а також із набуттям нового значення: *більшовик — член більшості у Верховній Раді; яничар — той, хто зрікся рідної мови, культури, батьківських звичаїв; баталія — сварка, бійка*.

Неологізми (від грец. *neos* — новий і *logos* — слово) — це слова, що позначають нові поняття і предмети. Вони поділяються на дві групи: неологізми, які стали термінами, та неологізми-професіоналізми або слова професійного жаргону. Використання нових слів у тексті документа повинно ґрунтуватися на оцінці того, чи є це слово терміном, чи називає поняття, яке має усталене позначення в мові. Неологізми першої групи доцільно використовувати в діловій чи науковій мовах. Це слова на зразок *автосалон, екофорум, комп'ютер, модельєр, марафон, стиліст, прес-секретар, телефакс, супутникова інформація, робот* тощо.

Неологізми другої групи, які включають слова *ваучеризація, спікеріада* і нескінченну низку новотворів із додатком євро (*євроремонт, євроманікюр, єврокухня*), не варто вживати в офіційній діловій мові. Це стосується слів, які в українській мові мають прямі відповідники усталеного традиційного значення:

домінувати	переважати
ексклюзивний	виключний
екстраординарність	особливість
ідентичний	тотожний, рівнозначний, однаковий
компенсувати	відшкодувати, оплачувати
координувати	погоджувати
лаконічний	стислий, короткий, небагатослівний
лімітувати	обмежувати
пролонгація	продовження (подовження)
репродукувати	відтворювати
спонсор	доброчинець, попечитель

Слово вмирає з трьох причин. Перша — коли зникає народ, носії цієї мови, друга — коли зникає предмет, поняття чи явище, яким його називали.

Обидві ці причини є об'єктивними, оскільки зумовлені реаліями дійсності. Третя причина — суб'єктивна: існуючі реалії починають зумисне називати інакше й навіть іншою мовою. Наприклад, існує й донині Верховна Рада України, а не Парламент, головує на ньому, звичайно, голова, а не спікер, виборці, а не електорат, обирають міського голову, а не мера міста, в якому зникли крамниці й магазини, а натомість з'явилися шопи, бутики й маркети.

Декілька порад щодо вживання неологізмів, іншомовних слів у діловій мові та в науковому стилі:

- а) не слід використовувати іншомовні слова, якщо в українській мові є їх прямі відповідники;
- б) треба використовувати іншомовні слова лише в тому значенні, в якому вони зафіксовані в сучасних словниках, а якщо є синоніми — добирати потрібні найточніші відповідники, виходячи з контексту;
- в) не можна використовувати в одному тексті іншомовне слово і його український відповідник.

Перевага надається державній мові, що значною мірою полегшить діловодство й допоможе уникнути небажаних двозначностей і помилок.

Діалектні слова

Діалект (грец. *dialektos* «наріччя») — говір, місцевий різновид мови.

Слова (стійкі словосполучення), що не входять до складу лексичної системи літературної мови, а є елементами лексики певного діалекту, називаються діалектизмами. Це місцеві назви понять загальнонародної мови: *кожсанок* (*кожушок*), *бараболя* (*картопля*), *жаллива* (*кропива*), *вивірка* (*білка*), *когут* (*півень*); назви предметів і понять, не поширюваних за межі певного говору: *бajúр* (*вид пояса*), *гачі* (*вид штанів*); слова, відмінні за значенням від слів загальнонародної мови: *гора* (*горище*), *пироги* (*вареники*).

Діалектизми збагачують українську мову, особливо синоніміку. Вони використовуються у художніх творах для відображення життя і мови людей певної місцевості.

«Коли Іванові минуло сім літ, він уже дивився на світ інакше. Він знав багато. Знав, що на світі панує нечиста сила, що арідник (злий дух) править усім; що в лісі повно лісовиків, які пасуть свою маржинку: оленів, зайців і серен; що там блукає веселий чугайстир, який зараз просить стрічного в танець та роздирає нявки; що живе в лісі голос сокири. Вище, по безводних далеких недеях, нявки розводять свої безконечні танки, а по скелях ховається щезник» (М. Коцюбинський).

Професійна лексика

Професіоналізми (лат. *professio* «заняття, фах») — слова та словосполучення, характерні для мови людей певних професій. Це переважно назви знарядь виробництва, назви трудових процесів, спеціальні професійні вислови. Оскільки професіоналізми вживають на позначення спеціальних понять лише у сфері тієї чи іншої професії, ремесла, промислу, вони не завжди відповідають нормам літературної мови. Професіоналізми виступають як неофіційні синоніми до термінів. З-поміж професіоналізми в можна вирізнити науково-технічні, професійно-виробничі, просторічно-жаргонні.

1. Слова та словосполучення, притаманні мові моряків:	кок — кухар; камбуз — кухня; кубрик — кімната відпочинку екіпажу; бак — носова частина корабля; ходити в море — плавати.
2. Професіоналізми працівників банківсько-фінансової, торговельної та подібних сфер:	зняти касу, підбити, прикинути баланс.
3. Назви фігур вищого пілотажу в льотчиків:	штопор, бочка, петля, піке тощо.
4. Професіоналізми користувачів персональних комп'ютерів:	мама — материнська плата; клава — клавіатура; скинути інформацію — переписати; вінт — вінчестер.
5. Професіоналізми музикантів: фанера — фонограма;	ремікс — стара мелодія у новій обробці; розкрутити (пісню, ім'я) — розрекламувати.
6. Для деяких професіоналізмів є характерним зміщення наголосу із традиційної унормованої позиції на інший склад:	атомний, компас, Мурманськ, рапорт тощо.

Здебільшого професіоналізми застосовуються в усному неофіційному мовленні людей певного фаху. У писемній мові професіоналізми вживаються у виданнях, призначених для фахівців (буклетах, інструкціях, порадах).

Професіоналізми використовують також літератори з метою створення професійного колориту, відтворення життєдіяльності певного професійного середовища у своїх творах.

Багатозначні слова

В українській мові, як і в усіх інших мовах, слова можуть бути як однозначні, так і багатозначні. Однозначне слово називають моносемантичним. Багатозначним, або полісемічним (від грец. *poly* — багато і *sema* — знак) є слово, різні значення якого об'єднуються одним поняттям.

Між значеннями полісемічного слова наявний зв'язок (на відміну від значень омонімів). Це можуть бути відношення:

1) внаслідок паралельних словотвірних актів на базі однієї або кількох однокореневих твірних одиниць:	капела	а) місце в католицькій церкві, де розміщені співаки; б) хор чи ансамбль із співаків і музикантів;
	бойовище	а) великий бій;
		б) місце бою;
	біліти	а) ставати білим;
		б) виднітися (про щось біле);

2) внаслідок перенесення творчої основи на основу похідної одиниці:	твердий і м'який (матеріал, характер)	твердість і м'якість (матеріалу, води, характеру).
---	---------------------------------------	--

Багатозначність виникає тому, що мовці, помічаючи схожі риси предметів, явищ, переносять назви одних предметів, явищ на інші.

Більшість слів в українській мові може вживатися в прямому і в переносному значеннях. Коли слово означає звичайну назву предмета або якого-небудь значення, то це пряме значення; воно не залежить від контексту. Переносне значення виявляється лише в контексті.

Наприклад, слово вік може вживатися у таких значеннях:

Вік прожить — не поле перейти (Нар. твор.).

Вік означає вік життя людини. Тому сидіти доведеться, гляди, і цілий, може, вік (І. Котляревський).

На перенесенні значення слів за певною ознакою формуються художні засоби мови: тропи, метафора, епітет, метонімія, порівняння, синекдоха.

Тропи (з грец. tropos — поворот, зворот) — це перенесення значень слів способом змін у лексичних значеннях (звуження чи розширення): язик до Києва доведе.

Прості художні засоби — епітет і порівняння.

Складні — метафора, метонімія, синекдоха, алегорія, іронія, гіпербола, перифраз.

<u>Метафора</u>	(з грец. metaphora — перенесення) — це перенесення назви з одного предмета на інший за схожістю ознак, якостей, властивостей. Ця подібність може бути очевидною, іноді — віддаленою або уявною. Тому значення, що виникає на перенесенні ознак, називається метафоричним:	Там море дере свою синю одежи об гострі скелі на білі лапті і закидає ними весь берег (М. Коцюбинський). По Поліссі Гонта бенкетує. а Залізник в Смілянщині домаху гартує, у Черкасах, де й Ярема, пробує свячений. (Т. Шевченко).
<u>Епітет</u>	(з грец. epitheton — додаток, прикладна, прізвисько) — це переносне значення слова, що виконує роль образного означення. Переносне значення не є абсолютно довільним, а обумовлене схожістю або асоціацією:	квітуча земля, дощик золотий, чарівна зима, біг підскакуючи, козак молоденький, кінь вороненький, ясна зброя, шлях битий, залізна стійкість, людина-гора.
Метонімія	(з грец. metonymia — перейменування) — це перенесення значення за суміжністю:	Рукам моїм все на планеті спідручно: і квіти полити, і хліб замісить, і дім збудувати, і вистрілить влучно, й розкриє полоненому птахові кліть (Є. Межелайтис). Третього дня під полудень впали стяги Ігореві («Слово о полку Ігоревім»). Незрячі голови наш вік клянуть (І. Франко).
Синекдоха	(з грец. synekdoche — спільне	Чекає на ката ганьба й домовина, де

	<p>переймання, витлумачення) — це перенесення значення слова, яке формується на заміні назви цілою назвою його частини, тобто наявна кількісна заміна понять, найчастіше — це вживання однини в значенні множини:</p>	<p>б чоботом він не ступив (П. Тичина). Вчися, Лідо, шанувати копійку, — повчав батько дочку. (О. Довженко).</p>
<p>Таким чином, внаслідок перенесення назви з одного предмета на інший у словах з'являються нові, вторинні значення.</p>		

Багатозначність слів не слід змішувати з омонімією. Якщо різні значення одного й того ж слова зберігають між собою щось спільне, то перед нами явище полісемії. Якщо ж окремі значення різко відділяються від основного змісту слова або зберігаються за фонетичними ознаками, то ми маємо справу з омонімами.

Омоніми

Омоніми (від грец. *homos* — однаковий і *опута* — ім'я) — це слова, однакові за звучанням і різні за значенням.

Омоніми утворюються внаслідок випадкового збігу звучання слів (лава — ослін, лава — вулканічна; поле — простір, поле — дієслово; термін — час, термін — слово, поняття) і внаслідок певного розходження значень багатозначного слова, коли зв'язки між значеннями практично втрачено (фокус — спритність рук, фокус — в оптиці).

Омоніми бувають лексичні і граматичні.

Лексичні омоніми, залежно від контексту, означають різні предмети чи поняття: Хто се, хто се чеше довгу коси? (Т. Шевченко). А внук коси несе в росу, весело співає (Т. Шевченко). Або: Гірським ключем він пахне і глицею гірською (М. Бажані.) Ключ виймас: прийшов і двері одмикає (Т. Шевченко). І ключ и небі лине й лине (А. Малишко). Граматичні омоніми — це слова, які виявляють омонімічність тільки в певних граматичних формах. З фабрики (родовий відмінок однини) — усі фабрики (називний відмінок множини).

Омоніми бувають:

а) *семантичні* — розпад багатозначного слова, коли його окремі значення перестають сприйматися як семантично пов'язані: колос (пшениці) — колос (велетень); атлас (тканина) — атлас (збірник);

б) *фонетичні* — зміни у звуковому складі слів, що приводять їх до форми ототожнення: вити (видивити протяжні звуки) — вити (скручу вити);

в) *словотворчі* — утворення омонімів від тих самих або різних коренів чи основ: ключ (від замки) — ключ (журавлів у небі) — ключ (радіопередавального пристрою).

Значна кількість омонімів виникла шляхом переходу слів з одних частин мови в інші: пара — газоподібний стан води й пара — двоє; мати — ненька й мати — дієслово.

Омоніми повні (абсолютні) — це слова, що належать до однієї частини мови і зберігаються у звучанні із всією си-стемою форм. Найбільше повних омонімів серед іменників і дієслів: банка (скляна посудина) — банка (мілина в морі); коник (зменшено від коня) — коник (вибрик) — коник (улюблена тема кого-небудь; заступати (на роботу) — заступати (начальника) — заступати (за лінію) — заступати (сонце); убити (здоров'я) — убити (марно час) — убити (думку в голові).

Омоніми неповні (часткові) — це слова, що збігаються у звучанні тільки в певній частині форм: рак, рака, раку, множина: раки (істота) і рак, раку, ракові, множина не істота (хвороба).

Омоніми за словотворчою будовою поділяються на прості — писати та похідні — с писати, за писати, переписати.

Фонетичні омоніми, омофони — різні слова, що зберігають звучання при відмінності їх фонемного складу і, відповідно, графічного відтворення: бони — тимчасові паперові гроші — бонни (бонна — гувернантка — вихователька); незграба (іменник) — не з граба (частка і прийменник з іменником).

Існують омоніми на рівні власних (географічних) назв, які потребують конкретизації поняття за допомогою додаткових позначок або контексту: Алжир (місто й країна), Балхаш (місто й озеро), Ельба (район і острів), Рим (держава й місто).

Різновидом омонімів є омографи, тобто слова, які однаково пишуться, але мають різний наголос: замОк — зАмок, дорОга — дорогА, пОділ — подІл, білка — білкА.

Слова, які збігаються своїм звучанням лише в частині форм, називаються омоформами: три — числівник і дієслово, діти — іменник і дієслово.

Пароніми

Пароніми (від грец. пара — біля і опота — ім'я) — це слова, різні за своїм значенням, але схожі за формою (хоч і не тотожні за вимовою).

Серед паронімів розрізняються слова з одним коренем, але з різними префіксами або суфіксами, і слова з різними коренями, але схожі за звучанням:

1. Пароніми з різними префіксами: проходити і приходити, проводити і приводити.
2. Пароніми з різними суфіксами: соляний — солений, адресант — адресат, абонент — абонемент.
3. Пароніми з різними коренями: плюш — плющ.

Сфера вживання паронімів — художня література, усна народна творчість, розмовне мовлення, публіцистика.

Уміле користування паронімами сприяє точності мовлення.

Синоніми

Синоніми (від грец. synonimos — однойменний) — це слова, близькі за значенням, але різні за звучанням.

Залежно від відтінків значень, емоційно-експресивного забарвлення або можливостей поєднання з іншими словами, синоніми, що виражають єдине спільне для всіх слів поняття, об'єднуються в синонімічні ряди. Кожний такий ряд починається зі стрижневого слова, або доміанти — найуживанішого серед інших. Це слово зазвичай стилістично нейтральне, основне, найменш емоційно забарвлене й таке, що найтонше та найповніше виражає значення всього ряду: мати, матір, матуся, матусенька, ненька, мамочка, мамуня, мамуля; Олександр, Сашко, Саньк; Наталя, Наталка, Тала, Таля, Ната, Тата; повідомити, возвістити, дати знати, інформувати, довести до відома.

Синоніми мають майже всі частини мови:

— іменник — обрій, овид, небосхил, небозвід, небокрай, небокруг, крайнебо, круговид, горизонт;

— прикметник — безмежний, безкрай, безконечний, нескінченний, невимірний, неоглядний, неозорий, неосяжний, безбережний;

— дієслово — блукати, бродити, тинятися, вештатися, волочитися, волоктися, в'ятися, лазити, никати, мотатися, шлятися, плентатися, таскатися, бурлакувати, мандрувати, толочитися;

— прислівник — випадково, ненароком, несподівано, непередбачено, часом, помилково, випадком.

— числівник — два, пара, двійко, двічі, двоє, обоє; півтора, сто п'ятдесят;

— займенник — усякий, кожний; який, котрий; якийсь, деякий, один, хтозна-який, бозна-який.

— прийменник — біля, коло, край, при, побіля; з, із, зі; у, в, ув, уві.

— сполучник — наче, неначе, неначебто, нібито, ніби, мов, немов, немовби, немовбито;

— частка — майже, приблизно, десь, мало не, трохи не, ледве не; ось, осьде, осьдечки.

Фразеологічні синоніми:

однакові, схожі, подібні — одним миром мазані; одного поля ягода; з одного тіста; однієї масті; обоє рябоє; який дід, такий його й плід; вугілля від сажі не біліше; один чорт — що собака, що хорт;

померти — дуба дати (урізати); ноги задерти; піти на той світ; віддати богові душу; до свого берега (навіки) пристати (причалити).

Синонімічні відношення існують не тільки між загальними, а й між власними назвами, об'єднуючись, проте, не спільним значенням, а віднесеністю до одного об'єкта позначення (переважно стилістичні синоніми): Еллада — Греція, Нідерланди — Голландія, Суомі — Фінляндія, Чечня — Ічкерія, Країна тисячі озер — Карелія, Країна ранішнього сонця — Японія.

Антоніми

Антоніми (від гред. anti — проти і опута — ім'я) — це слова, що називають протилежні за змістом поняття. Явище антонімії характерне переважно для слів, що мають у своєму значенні вказівку на:

якість: твердий — м'який, спека — мороз, багатий — бідний, сильний — слабкий, високо — низько;

дію: іти — стояти, мовчати — говорити, плавати — тонути;

ознаку дії або якості: надто — недостатньо, дуже — злегка;

кількість: мало — багато, зайвина — брак, усе — ніщо.

Антонімічними бувають:

а) іменники на означення почуття, настрою, стану або діяльності людини, наприклад: радість — смуток, слава — ганьба, блондин — брюнет, робота — відпочинок;

б) прикметники (переважно якісні): молодий — старий, гіркий — солодкий, теплий — холодний, товстий — тонкий, великий — малий, чорний — білий, живий — мертвий;

в) дієслова: розпочинати — завершувати, закопувати — відкопувати, заарештовувати — звільняти, шити — пороти, будувати — руйнувати;

г) прислівники: удень — уночі, повільно — швидко, рано — пізно, коротко — довго, угору — униз;

д) займенники: ми — вони, він — вона, нам — вам, усі — ніхто, мною — тобою.

Щодо слів з не- і без-, то антонімами можна вважати тільки слова з максимально протилежним вихідному слову значенням. Слова, що просто заперечують значення твірного слова, до антонімів не належать, оскільки виражають не крайню, а неповну протилежність: веселий — невеселий — сумний; короткий — некороткий — довгий; грішний — безгрішний — святий.

До антонімів близькі певні термінологічні позиції: жива—нежива (природа).

Антоніми збагачують мову, роблять її образною й виразною. Антонімічні пари можуть творити і фразеологічні одиниці: жити душа в душу — жити, як кішка з собакою; мало каші з'їсти — був і на коні і під конем; ховати очі — стріляти очима; пасти задніх — вести перед; жити на широку ногу, як вареник у маслі — з хліба на воду перебиватися; видно, як на долоні — темно, хоч в око стрель.

ВПРАВА 1

Знайдіть у реченнях художні засоби (метафори, епітети, порівняння, гіперболи, антитези).

1. Стою — мов скеля непорушний (П. Тичина). 2. Розколовся світ на свободу і гніт (Нар. тв.). 3. Не ріки — море розлилось, огненне море!(Т. Шевченко). 4. Мир хатам, війна палацам (Ю. Смолич). 5. Міх хмар із зорями, мов з житом, бере на плечі ніч і йде (Б.-І. Антонич). 6.Стояла я і слухала весну. Весна мені багато говорила (Леся Українка). 7. Усі ми в золоті і волі (Т. Шевченко). 8.Падають сніжинки ласкаво і млисто (В. Сосюра). 9. Вогонь був таким, що в повітрі снаряди стрічалися зі снарядами, міни з мінами, гранати з гранатами (М. Стельмах). 10. Петербурзьким шляхом, по коліна грузнучи в заметах, боса йшла, зморена, полатана Вкраїна, муку притуливши до чола (І. Драч). 11. Вітер з гаєм розмовляє, шепче з осокою (Т. Шевченко). 12. Конституція — це тільки ґрунт, гірше або краще оброблений, який сам, без пильної праці й боротьби, не дасть хліба (І. Франко). 13. Врага не буде, супостата, а буде син, і буде мати, і будуть люди на землі (Т. Шевченко). 14. Полохливий заєць, причаївшись під кущем, пригина вуха, витріща очі й немов порина ввесь у море лісових звуків (М. Коцюбинський.). 15. Місто взяло в ромби і квадрати всі думки, всі пориви мої (В. Сосюра). 16.Вистояти на одній нозі, не зламатися, не дати життю скрутити себе в баранячий ріг (С. Колесник). 17. Зросли поемами будови (М. Рильський). 18. Між горами старий Дніпро, неначе в молоці дитина (Т. Шевченко). 19. Тяжке, натоплене повітря лягло й не дише, ніби звір у серце влучений (М. Рильський). 20. Зелене, мов жито весною (Нар. твор.).

ВПРАВА 2

З'ясуйте різницю в значенні поданих паронімів. Складіть з ними речення.

Діалектний — діалектичний, адресат — адресант, абонент — абонемент, тактовний — тактичний, континент — контингент, громадський — громадянський, ефективний — ефектний, акціонерний — акціонерський, буланний — булатний, дільниця — ділянка, економний — економічний, вихований — виховний, музичний — музикальний, пам'ятка — пам'ятник, гуманний — гуманістичний, чисельний — численний, військовий — воєнний, відношення — відносини, досягати — домагатися, талан — талант, банкет — бенкет.

ВПРАВА 3

Прочитайте речення. Знайдіть омоніми. Охарактеризуйте їх.

1. Досягнення чужих умів за власні видати умів (А. Гарматюк). 2. Скажіть. Цю іграшку звати коровою чи вовком звати (А. Гарматюк). 3. Коли займаюсь з твором я, дивлюсь спочатку на ім'я: чи молодий це, чи маститий, щоб знати — бити чи мастити (В. Дубовик). 4. Думи мої, думи мої, квіти мої, діти! Виростав вас, доглядав вас. — Де ж мені вас діти (Т. Шевченко). 5. Ой скажи, дай пораду, як прожити без долі! Як одрізана гілка, що валяється долі (Леся Українка). 6. Сторож брякнув ключами, обминаючи важкий здоровенний замок (І. Нечуй-Левицький). 7. У вирій летючи, голосно курличуть журавлів ключі (Я. Щоголів). 8. Ой у полі криниченька — і ключ, і відро (Л. Чубинський). 9. По крутих схилах буйні трави, а в самій глибині, то в одному, то в іншому місці били джерела ключі (І. Цюпа). 10. Загадка: що воїну вселяє дух героїства, дає можливість бачити тіла небесні, спасає швидко від пекельного вогню? Відгадка: труба військова, астрономічна, пожежна.

ВПРАВА 4

Поясніть значення близькозвучних слів. Складіть з ними словосполучення.

Банкет — бенкет, пам'ятка — пам'ятник, печать — печатка, фамільний — фамільярний, гуманний — гуманістичний, чисельний — численний, формувати — формулювати, діалектний — діалектичний, військовий — воєнний; відношення — відносини, досягти —

домагатися, класний — класовий, адресат — адресант, талан — талант, запитання — питання, абонент — абонемент, замісник — заступник, континент — контингент, тактовний — тактичний, громадський — громадянський, ефективний — ефектний, приймати — сприймати, акціонерний — акціонерський, буланний — булатний, професійний — професіональний, дільниця — ділянка, економний — економічний, танець — танок, вихований — виховний, музичний — музикальний.

ВПРАВА 5

Знайдіть і підкресліть антоніми.

1. Батьком-матір'ю не хвались, а хвались честю. 2. Добро довго пам'ятається, а лихо ще довше. 3. Робиш добро — не кайся, робиш зло — зла й сподівайся. 4. Вчення — світ, а невчення — тьма. 5. Вчення в щасті украшає, а в нещасті угнітає. 6. Хто хоче більше знати, треба менше спати. 7. Поки розумний думає, то дурень уже робить. 8. Порожня бочка гучить, а повна мовчить. 9. Письменний бачить поночі більше, як неписьменний удень. 10. По одязі стрічають, по уму проводжають. 11. Незнайко на печі лежить, а знайко по дорозі біжить. 12. Умій сказати. Умій і змовчати. 13. Давши слово — держись, не давши — кріпись. 14. Від солодких слів буває гірко. 15. Удар забувається, а слово пам'ятається. 16. Більше діла — менше слів. 17. За що купив, за те й продав. 18. Бесіди багато, а розуму малувато. 19. У короткого розуму язик довгий. 20. Пам'ятаю, як нині, що торік десятий понеділок був у п'ятницю. 21. За одного вченого дають десять невчених. 22. Земля дає і забирає все. 23. На чорній землі жито сіють, а на білій собаки гавкають. 24. Пісня ні в добру, ні в злу годину не покидає людину. 25. Весна — наша отець і мати: хто не посіє, не буде жати. 26. Восени багач, а навесні прохач. 27. Грудень рік кінчає, а зиму починає. 28. Смертний грудень і в свято, і в будень. 29. У серпні серпи гріють, а вода студить. 30. Сухий березень, мокрий май — буде ярина, мов гай. 31. Біла зима й чорне сіно з'їсть.

ВПРАВА 6

Складіть речення з поданими словами.

Фартух (частина одягу) — (шкіряна запона на колясці); ярий (весняний, однорічний) — (сильний, шалений); титан (хімічний елемент) — (людина); руно (бавовна) — (сходи, прорість); початок (книги) — (кукурудзи); порошок (старість) — (речовина); поминати (згадувати) — (залишати позаду); патрон (куля) — (опікун); пара (два однакових) — (стан води); орден (відзнака) — (єзуїтів); ордер (касовий) — (архітектурний); луг (земля) — (хімічний гідроокис); курити (тютюн) — (здімати пил); коса (волосся) — (знаряддя) — (обмілина); кома (розділовий знак) — (стан); кар'єр (розробка) — (біг коня); захід (сторона світу) — (дія).

ТЕСТИ

1	Слово <i>білий</i> вжито в прямому значенні в реченні	
А	Як упав же він з коня та й на білийсніг.	
Б	Вулиці залиті молочним світлом білої ночі.	
В	Сумує, воркує, білим світом нудить.	
Г	Там лакомини різні їли: буханчики пшеничні білі, кислиці, ягоди, коржі.	

2	Слово <i>пливе</i> вжито в прямому значенні в реченні	
А	За сонцем хмаронька пливе.	
Б	Пливе човен води повен.	
В	Час рікою пливе, як зустрів я тебе.	
Г	Музика пливе і манить здалля, пісня кличе, ніби лебідь душу по крилля.	

3	Слово <i>крильце</i> вжито в переносному значенні в реченні	
А	У вікно крильцями забила голубка.	
Б	А ластівочка своїх діточок, маленьких ластів'яток, під крильцями тулить.	
В	Десь у гущавині стріпнула крильцями сполохана пташка.	
Г	В гніздах під стріхою — крильця весни.	

4	У реченні « <i>Львів був ... Данилом Галицьким</i> » пропущено слово	
А	побудований	
Б	заснований	
В	оснований	
Г	зведений	

Тема 3. Фразеологія

У лексиці української мови поряд з окремими словами існують стійкі словосполучення, вирази і навіть цілі речення (вислови), які мають одне лексичне значення, подібне (синонімічне) до значення окремого повнозначного слова: байдики бити (ледарювати), накивати п'ятами (втекти), замилювати очі (брехати), ні пари з уст (мовчати). Такі стійкі вирази називають фразеологізмами, а розділ мовознавства, що їх вивчає, називається фразеологією (грец. *phrasis* — вираз, *logos* — поняття, вчення) і включає усю сукупність стійких сполучень слів, властивих даній мові.

Стійкі словосполучення називаються інакше фразеологічними одиницями, фразеологічними виразами, фразеологічними зворотами, фразеологізмами.

Слова, які є компонентами фразеологізмів, втрачають своє значення і всі разом виражають одне лексичне значення: *по самі вуха (дуже), ні за цапову душу (даром), тав ловити (пропустити)*.

Фразеологізми не створюються в процесі мовлення, а як готові мовні одиниці відтворюються при потребі під час спілкування: Старі люди правду кажуть: «Два хитрих мидрого не переважають» (Л. Глібов). А це колись одного дня, ні сіло ні впало. Параска рип нашими сінешніми дверима (І. Нечуй-Левицький).

У складі речень фразеологізми виступають основним членом речення (найчастіше присудком, обставиною), оскільки виражають одне лексичне значення: Од цариці прийшов указ лоби голити (Т. Шевченко). Часом перед очима Тоні, замість овечок, постаєте ви, міські жевжики, ледачі мамині синки, що б'єте байдики по проспектах (О. Гончар).

Характеризуючи позитивно або негативно особу, предмет, дію чи явище, фразеологізми надають тексту певного стилістичного забарвлення: Молодиці-цокотухи тут баляндраси понесли (І. Котляревський).

Як і окремі слова, фразеологізми можуть формуватися у синонімічні та антонімічні ряди. Так, про ледарювання можна сказати кількома фразеологічними виразами: *байдики бити, ханьки м'яти, лежня справляти, гулі правити*.

Антонімічні пари фразеологізмів передають протилежні значення та оцінки: *хоч греблю гати (багато) — на макове зерня (мало)*. До фразеологізмів належать нероздільні вирази на зразок *байдики бити*, а також народні прислів'я, приказки, влучні вислови

видатних людей, усталені звороти типу *порушити питання, брати участь, винести рішення, розглянути заяву тощо*.

Вільні словосполучення утворюються за граматичними нормами. Загальний зміст словосполучення складається із значення кожного слова, що входить до нього.

Вільне словосполучення є синтаксичним словосполученням.

У стійких словосполученнях кожний з компонентів втрачає свою семантичну самостійність і утворює з іншими компонентами єдине за смыслом словосполучення.

Стійкі словосполучення утворюються в процесі розвитку мови шляхом переосмислення вільних синтаксичних словосполучень.

Джерелами фразеологічних одиниць є літературні цитати, кальки, тобто дослівні переклади іншомовних фразеологічних одиниць, різні професійні вирази тощо.

Фразеологічні одиниці мають багато різновидів.

Фразеологічні зрощення

Фразеологічними зрощеннями називають стійкі неподільні фразеологічні одиниці, які сприймаються як єдине семантично неподільне ціле і зміст яких не залежить від лексичних значень їх компонентів. Їх називають також ідіомами (від грец. *idioma* — власний): *набити руку, віч-на-віч, нога в ногу, собаку з'їв, вилетіти в трубу, в сорочці народився, притча во язицех*.

Фразеологічні єдності

Фразеологічними єдностями називають стійкі, неподільні за смыслом словосполучення, в яких значення цілого мотивоване і виводиться із злиття лексичних компонентів: *робити із мухи слона, тримати язик за зубами, держати камінь за пазухою, дивитися крізь пальці, серед білого дня*.

Фразеологічні єдності відрізняються від ідіом тим, що вони порівняно більш вільні і в них немає незрозумілого.

Фразеологічні сполучення

Фразеологічними сполученнями називають усталені сполучення слів, в яких кожний з елементів зберігає деяку семантичну самостійність.

У переносному значенні вживається лише один компонент фразеологічного сполучення: *поле діяльності, справа честі, храм науки, ламати голову, задирати ніс, летіти стрілою*.

Прислів'я та приказки

Характерними ознаками прислів'їв та приказок є їх ідейний зміст і висока художня якість, а саме: стислість вислову, образність, метафоричність і віршована будова.

М. В. Гоголь підкреслював: «У прислів'ях наших... видно незвичайну повноту народного розуму».

Береженого Бог береже; на двох весіллях зразу не танцюють; багато галасу даремно; де охота, там і робота; краще солом'яна згода, ніж золота звада; бачить лиска, відкіль блиска; на колір і смак товариш не всяк; не все у середу Петра; не пхай носа до чужого проса; який пастух, така і череда; яке коріння, таке й насіння.

Джерела української фразеології

Джерелами української фразеології є:

I. Професійні вирази, що набули метафоричного значення:

сім раз обміряй, а один одріж (виникло серед кравців); грати першу скрипку (виникло серед музикантів); брати в шори (виникло серед лимарів).

II. Вислови з античної культури:

Альфа і омега (початок і кінець): Він альфа і омега. Початок і кінець (Леся Українка). Крокодилові сльози (удаваний плач). Прийшов, побачив, переміг (переклад повідомлення Юлія Цезаря про перемогу): Я знаю його девіз у цьому ділі: прийшов, побачив, переміг. (І. Нечуй-Левицький). Прокрустове ложе (заздалегідь приготований зразок). Часто це бувають оригінальні натури, які не містяться на тім прокрустовім

ложі, на яке їх кладуть (І. Тобілевич). Сади Семіраміди (прекрасні місця): В пустельному мареві ми бачили і розкішні сади Семіраміди, і брижі морського прибою (Ю. Смолич). Авгієві стайні (конюшні) — (сильне забруднення).

III. Переклади іншомовних прислів'їв та приказок: Кінець — ділу вінець. Якби молодість та знала, якби старість та могла (франц.). Тут собака закопана (нім.).

IV. Влучні вислови видатних людей («крилаті слова»): Перемагати і жити. (П. Тичина). Чуття єдиної родини (П. Тичина). І дим вітчизни нам солодкий і приємний (Гомер).

V. Біблійні та євангельські вирази, які вживаються в літературній мові: берегти як зіницю ока, стати притчею во язицех, Содом і Гоморра.

1	Крутити хвостом	вдаватися до нечесних вчинків.
2	Крутитися, як білка в колесі	бути постійно зайнятим.
3	Стріляний горобець	про людину, яка багато зазнала у житті
4	Пекти раків	червоніти від сорому.
5	Душі не чути	самовіддано любити.
6	Підсунути свиню	зробити неприємність.
7	Бігати як курка з яйцем	приділяти незаслужену увагу
8	Укрутити хвоста	приборкати, домогтися послуху.
12.	Ламаний гріш	нікуди не годиться.
13.	Верзти нісенітницю	говорити беззмістовно.
14.	Ридма ридати	захлинатися від плачу.
15.	Не покладати рук	працювати багато й старанно.
16.	Наливатися кров'ю	червоніти від злості, напруження.
17.	Дісталосся на горіхи	мати від кого-небудь покарання.
18.	Загрібати жар чужими руками	привласнювати наслідки чужої праці.
19.	З легким серцем	без роздумів, без тривоги.
20.	Замилювати очі	обдурювати кого-небудь.
21.	Вибити з сідла	позбавляти когось упевненості в собі
22.	Шукати вчорашнього дня	марносподіватися повернути те, чого вже нема
23.	Збити з пантелику	дезорієнтувати, заплутати кого-небудь
24.	заговорювати зуби	переводити розмову на щось інше
25.	Сісти на голову	знахабніти
26.	Чухати потилицю	задумуватися
27.	Уставляти палиці в колеса	заважати
28.	Без тижня день	недавно
29.	Вискочити на сухе	уникнути покарання
30.	Спуститися з небес на землю	сприймати дійсність за реальне
31.	У свою шкуру не потовпитися	бути дуже товстим
32.	Викладати карти	розповідати, нічого не приховуючи
33.	Відвести душу	довіритися
34.	Замазати рота	змусити замовкнути
35.	Кадити фіміам	вихваляти кого – небудь
36.	Бити лихом об землю	бути оптимістом.
37.	Витрачати порох	докладати всіх зусиль для досягнення мети.
38.	Дерти кирпу	триматися гордовито.
39.	розуму не позичати	про розумну людину
40.	Продавати зуби	сміятися

41	Витикати носа	з'являтися
42	Два чоботи на одну ногу	бути схожим між собою світоглядом
43	Немов з мармуру виструганий	величний
44	Взяти голими руками	зробити нескладну справу
45	Ускочити вище халяв	набратися неприємностей
46	Ганяти вітер по світу	ледарювати
47	Давати хропака	спати
48	Вуха пухнуть	нестерпно
49	Брати за горлянку	вчепитися
50	Мастити п'яти салом	підлещуватися
51	Заткнути за пояс	перевершити
52	Вискочити на сухе	уникнути кари
53	Зачепити за живе	дошкулити
54	Вискалити зуби	сміятися
55	Аж дим іде	інтенсивно
56	Заливати за шкуру сала	дошкуляти комусь
57	Копилити губу	пишатися
58	Колоти очі	докоряти
59	Викинути колінце	здійснити щось несподіване
60	Яз за водою піти	зникнути безслідно
61	Закрутити веремію	наробити крику
62	Жувати жуйку	набридливо повторювати те саме
63	Ламати слово	відмовлятися від сказаного
64	Битий жак	досвідчений
65	Важким духом дихати	гніватися

ВПРАВА 1

Підберіть фразеологізми до поданих словосполучень.

1. Підневільно, безрадісно, без інтересу, абияк. 2. Ризикуючи досягти бажаного або не втратити. 3. Вводити в оману, відвертати увагу, заморочувати голову кому- небудь. 4. Говорити невиразно. 5. Говорити про когось, хто постарів, утратив сили. 6. Помилитися в розрахунках, з поганого вибрати гірше. 7. З передісторії, яка мало кого цікавить, дуже здалека, від самого початку. 8. Немає грошей. 9. Обмовляти, звинувачувати когось у чому-небудь. 10. Бездушний формаліст, бюрократ. 11. Власною працею добувати засоби для існування. 12. Сердитися, дивитися неприязно, вороже. 13. Втратити сором, власну гідність. 14. Почати навчатися. 15. Зовсім, остаточно, цілком, гостро. 16. Бути щасливим, мати завжди удачу. 17. Дуже темно. 18. Марнувати молоде життя. 19. Бездіяльно проводити час, нічого не робити. 20. Прагнути одночасно досягти успіху в різних справах, починаннях. 21. Образитися, розгніватися. 22. Потурати, догоджати вередливому. 23. Нестримний, дуже голосний сміх. 24. Про заплутані питання. 25. Алегоричний спосіб висловлювання думки. 26. Дуже сильний голос. 27. Настирливо повторювати одну і ту саму думку. 28. Стримати себе від чого-небудь (плачу, посмішки, стогону). 29. Про боягуза.

Фразеологізми для довідок:

єрихонська труба; паперова душа; або пан, або пропав; аби день до вечора; був кінь та з'ївся; баки забивати; від Адама; вішати всіх собак; вітер у кишенях гуде; бубоніти під ніс; позичити у Сірка очі; езопова мова; в пух і прах; у сорочці народитися; в поті чола; гордіїв вузол; сісти за парту; ловити тав; в'янути на пні; хоч в око стрель; вовком дивитись; ганятися за двома зайцями; гомеричний регіт; виміняти шило на швайку;

годити як болячці; жувати жвачку; закусити губу; заяча душа; як сич надутися.

ВПРАВА 2

Прочитайте фразеологізми. З'ясуйте їх тип і підберіть синонімічні вирази.

Де тонко, там і рветься; куди голка, туди й нитка; дати гарбуза; купувати kota в мішку; брати рубіж; у своєму репертуарі; клювати на живця; нитка Аріадни; яблуко не-згоди; золоте руно; канути в Лету; дамоклів меч; авгієві стайні; муки Тантала; ахіллесова п'ята; гомеричний сміх; олімпійський спокій; мов Фенікс з попелу; розмотати клубок; вушко голки; оком не моргнути; позичити в Сірка очі; здавати позиції; попасти в тон; змотувати вудки; куй залізо, поки гаряче; розмотати клубок; вигнання з раю; випити гірку чашу; дерево пізнання добра і зла; до сьомого коліна; змії-спокусник; Іудині срібники; книга за сімома печатями; умивати руки; фіговий листок; манна небесна; ні риба ні м'ясо; за руку спіймати; ніг не чути; зарубати на носі, залишитися з носом, не показувати носа, вішати носа, задирати носа, втерти носа; ловити рибу, ловити рибу в каламутній воді; тримати на руках, бути в руках; переступати з ноги на ногу, дати ногам спокій, натомити ноги; з'їсти собаку; варити воду; сісти на сливи; замилювати очі; бити байдики; викидати коники; мати на увазі, брати до уваги, звертати увагу; поставити питання, порушити питання, підняти питання.

ВПРАВА 3

Складіть речення з поданими фразеологізмами.

Вовка ноги годують, ведмежа послуга, крокодилячі сльози, де раки зимують, велике цабе, очей не відірвати, дивитися чортом, сон рябої кобили, шукай вітра в полі, з глузду з'їхати, за горло бере, приший кобилі хвіст, десята вода на киселі, жива копійка, пташині права, запасти в душу, запас біди не чинить, і вашим і нашим, ламати голову, підняти на глум, загнати на слизке, у хвості плентається, на губах молоко не обсохло, під сукно покласти, душа в душу, ще й кіт не валявся, по гарячих слідах, не спускати очей, ні в сих ні в тих, заяча душа, пташине молоко, храм науки, серед білого дня, в сорочці народився, собаку з'їв.

ТЕСТИ

1	Фразеологічний зворот ужито в реченні	
А	Тепер час нам направити молодого раджу на пряму й добру путь, бо через ту свою селянку він зовсім збився з пантелику, — сказала цариця.	
Б	Микола Васильович Гоголь вважав кобзарів охоронцями бойової слави України.	
В	Зашелестіли крильми якісь нічні птахи.	
Г	Ще трималися по садках пізні сливи, пізніми яблуками було обкидане гілля, як раптом пішов сніг.	

2	Фразеологічний зворот ужито в реченні	
А	Садок був уже пожовклий, товстий шар зовсім жовтого листя лежав долі.	
Б	Щороку раною весною з-під землі з'являлося зелене пагіння, за декілька ночей воно виростало вище призьби, привітно заглядало у вікна.	
В	Запорожці любили й шанували свою зброю, пишалися нею, утримували у великій чистоті.	
Г	Золотими літерами вписують в історію України Коліївщину.	

З	Значення «початок і кінець чого-небудь» має фразеологізм	
А	альма матер	
Б	альфа і омега	
В	прокрустове ложе	
Г	колумбове яйце	

4	Значення «дуже забруднене місце або вкрай занедбані справи» має фразеологізм	
А	авгієві стайні	
Б	яблуко розбрату	
В	геркулесові стовпи	
Г	троянській кінь	

РОЗДІЛ III МОРФОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ

Морфологія (від грецьких слів *morphe* — форма і *logos* — учення) — розділ граматики, в якому вивчається граматична будова слів, дається класифікація частин мови.

ЗЛИТКИ ЗОЛОТІ

Чи ти задумувавсь, відкіль оті в нашій мові злитки золоті?

Як намистини, диво калинове —

частини мови! Який співець, поет,

який письменник уперше слово вигадав — іменник?

Іменник! Він узяв собі на плечі велике діло —

визначати речі, — ім'я, найменування і наймення:

робота. Біль. І радість. І натхнення.

Ну а візьмімо назву —

дієслово, само підказує, що діє слово!

Ще й прикладу на нього не навів,

а вже до півдесятка дієслів!

Прикметник дасть іменнику-предмету

якусь його ознаку чи прикмету.

Числівник може визначить тобі число речей,

порядок при лічбі.

А поспитай звичайного займенника,

за кого він у мові? За іменника!

(Хоч може цей наш скромний посередник

замінюватъ числівник і прикметник).

Прислівник звик, незмінюваний в мові,

ознаки різні виражать при слові.

Сполучник каже: скромну роль я маю,

але слова я в мові сполучаю.

І частка мовить: слово я службове,

але людині чесно я служу. І, будьте певні,

в інтересах мови і так і ні де треба я скажу.

А вигук може пролунать,

як дзвін, у мові, мабуть, найциріший він!
 «Ура! — гукнеш ти друзям неодмінно,
 — Сьогодні з мови я дістав «відмінно»!».
 Частини мови! Назви наче й звичні, полюбиш їх — красиві,
 поетичні!
 «Відмінно» заслужив ти. Знав —
 чудово. Це за любов найвища нагорода.
 Хто ж так назвав оці частини мови? Назвали вчені.
 І підхопив народ!

(Д. Білоус)

Частина мови	Що означає	На яке питання відповідає	Синтаксична роль
самостійні			
іменник стіл, гай, сум.	предметність	хто? що?	підмет, додаток І (рідше ін. чл. реч.)
прикметник синій, мамин	ознаку предмета	який? яка? яке? чий? чия? чиє?	означення, рідше імен. част.склад. присудка
числівник три, другий	кількість предметів, порядок при лічбі	скільки? котрий?	різні члени речень
займенник він, мій, той, хто	вказує на предмет, ознаку, кількість, але не називає їх	хто? що? який? чий? скільки? котрий?	різні члени реченні
дієслово, дієприслівник, дієприкметник	дія або стан предмета	що робити?	присудок, рідко підмет
прислівник	характеризує дію, стан чи ознаку предмета	як? де? куди? для чого?	обставина, присудок в безособових реченнях)
службові			
прийменник	уточнює граматичні значення іменників, виража зв'язки між словами в реченні		
сполучник	поєднує члени речення і частини складного речення		
частка	надає словам і цілим реченням певного смислового чи емоційного відтінку		
вигук	виражає почуття, емоції, волевиявлення мовців, не називаючи їх		

Тема 1. Іменник

Іменник — це частина мови, що має значення предметності, виражене у формах роду, числа і відмінка, і відповідає на питання хто? або що?

Іменник називає конкретні предмети, речі, (стіл, хліб, яблуко, море, зошит, календар), істоти (батько, учитель, артист, Микола, Ярило, українець), тварини, рослини (кінь, лев, соловей, волошка, жито), явища природи (сніг, ожеледь, веселка), ознаки, властивості (бідність, доброта, кмітливість, чемність), дії (боротьба, виховання, слухання), числові поняття (одиниця, десяток, сотня).

Іменник має граматичні категорії роду, Числа й відмінка. За належністю до роду та за відмінковими закінченнями іменники поділяються на чотири відміни.

1.1. Рід іменника

Іменник (крім тих, що вживаються тільки у множині) належить до одного з трьох родів — чоловічого (день, серпень, ярмарок, Сибір), жіночого (ніч, земля, путь, криза) і середнього (поле, весло, життя, знання).

Зверніть увагу!

Чоловічий рід	Жіночий рід
аерозоль	бандероль
нежить	ваніль
Псалтир	каніфоль
сажень	консоль
тунель	папороть
тюль	розкіш
шампунь	фланель

Деякі іменники мають варіантні форми роду: абрикос — абрикоса, вольєр — вольєра, довіра — довір'я, жираф — жирафа, зал — зала, змія — змія, клавіш — клавіша, мозоль — мозоля, мотузок — мотузка, пантофель — пантофля, спазм — спазма, перифраз — перифраза.

В українській мові є іменники, в яких рід визначається за статтю. Це іменники спільного роду. Вони означають назви осіб за характерними рисами чи діями і мають закінчення -а, -я: сирота, плакса, нікчема, нероба, базіка, бідолаха, лівша. Рід цих іменників визначається за синтаксичним зв'язком іменника з іншими словами — за допомогою форм прикметників, займенників, дієслів, тобто концептуального оточення: Ріс я круглим сиротою (Я. Колас). Де вона тепер, бідолаха? — задумався Григорій (М. Стельмах). Десятки разів я обіцяв цьому бідоласі Корецькому завітати до нього в гості і завжди підводив (Ю. Прокопенко).

Деякі іменники чоловічого роду, що позначають осіб за родом занять, можуть називати й осіб жіночої статі. Вони не мають паралельних форм жіночого роду: адвокат, депутат, директор, інженер, менеджер, мер, міністр, нотаріус, прокурор, професор, тренер, юрист. Від деяких слів творяться назви осіб жіночого роду, але вони належать до нейтральної лексики: вчитель — вчителька, дипломник — дипломниця, журналіст — журналістка, майстер — майстриня, продавець — продавчиня, перекладач — перекладачка.

Кілька іменників жіночого роду, що позначають традиційно жіночі професії і заняття, не мають відповідників чоловічого роду: рукодільниця, домогосподарка, манікюрниця.

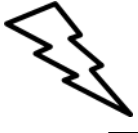
1.2. Число іменника

Для розрізнення кількісних ознак іменника є дві числові форми — одна і множина (зошит — зошити, поле — поля).

Є іменники, які мають лише одну форму числа.

Вживаються тільки в однині:

— власні назви (Одеса, Донбас, Тарас Григорович Шевченко, Чумацький Шлях).

Власні іменники в окремих випадках можуть мати і форми множини (сім'я Сосніних, справа Артамонових).

— іменники, що означають збірні поняття, сукупність однорідних осіб або предметів, що мисляться як одне ціле (професура, рідня, піхота, селянство, молодь, коріння, гілля);

— більшість іменників, що означають матеріал, речовину, хімічні елементи тощо (золото, сталь, молоко, чай, кисень, водень, вуглець, бензин, електрика).

Деякі іменники цієї групи при означенні різних сортів даної речовини можуть вживатися і в множині (технічні масла, чаї першого сорту, мінеральні води).

— абстрактні назви, що означають якості, властивості, дії (сміливість, бадьорість, краса, висота, глибина, спокій, радість, патріотизм, біганина, нудьга).

Деякі іменники цієї групи, набуваючи значення конкретності, можуть мати і форми множини (висоти науки, глибини моря, краси природи).

Вживаються тільки у множині:

— власні назви (Карпати, Чернівці, Альпи);

— іменники, що означають предмети парної або симетричної будови (окуляри, ножиці, ворота, ковзани, сани);

— іменники, що означають масу, речовину (дріжджі, помії, парфуми, вершки);

— назви подій, ігор (іменини, дебати, піжмурки, шахи);

— деякі іменники прикметникового походження (радощі, веселощі, гордощі).

Усі іменники, що вживаються тільки у множині, не мають ознак граматичного роду.

1.3. Назви істот і неістот

Іменники можуть означати назви істот (хто?) та неістот (що?).

До істот належать іменники, що називають:

— осіб (мати, дитина, людина, футболіст, викладач);

— тварин (теля, кіт, голуб, зозуля, змія, комар, шершень);

— міфологічних істот (мавка, домовик, демон, чорт);

— померлих (мрець, небіжчик, покійник);

— назви людей у переносному значенні (зірка, дуб, пень, довбня);

Всі інші іменники є назвами неістот (кімната, метр, сміх, перемога, гурт, фінанси).

Поділ іменників на істоти/неістоти не збігається з розрізненням живого/неживого в природі. Так, сукупність осіб: група, загін, хор, команда відносяться до неістот.

Назви істот і неістот можна відрізнити за допомогою окремих відмінкових форм і питань. У назвах істот, осіб чоловічого роду збігаються форми родового і знахідного відмінка: немає (кого?) чоловіка, людей; бачу (кого?) чоловіка, людей.

А в назвах неістот збігаються форми називного і знахідного відмінка: є (що?) зошит, ручки; бачу (що?) зошит, ручки.

1.4. Іменники загальні і власні

За своїм смисловим значенням і граматичними властивостями іменники поділяються на дві групи: загальні і власні.

Переважну більшість у мові становлять загальні іменники, що означають узагальнені назви однорідних предметів, істот, явищ, понять: *книжка, учень, місто, виставка, сад, море, блискавка, природа, бадьорість* тощо.

Значно меншу групу становлять власні іменники, що означають індивідуальні назви одного з ряду однотипних предметів.

До власних назв належать:

— імена, прізвища, псевдоніми, прізвиська: *Катерина, Василь, Ярослав Мудрий, Михайло Коцюбинський, Леся Українка, Архімед, Цицерон*;

— прізвиська тварин: *Рябко, Барбос, Мурчик, Білий Бім Чорне Вухо*;

— назви країн, держав, міст, сіл, гір, морів, озер, річок: *Європа, Азія, Україна, Придніпров'я, Кривий Ріг, острів Земля Принца Карла, село Рясне, Південнокитайське море, Дніпро, Ла-Манш*;

— назви книг, журналів, газет: *драма «Лісова пісня», журнал «Сучасність», газета «Факти»*;

— назви заводів, фабрик, пароплавів: *завод «Більшовик», фабрика «Рошен», пароплав «Одеса»*;

— назви організацій, установ, історичних подій, свят, почесні звання, найвищі посади: *Рада Безпеки, Верховна Рада, Стародавня Греція, Перша світова війна, Прем'єр-міністр, Президент України*;

— релігійні назви: *Матір Божя, Біблія*.

Власні імена пишуться з великої літери, мають тільки однину (Київ, Харків) або тільки множину (Карпати, Чернівці).

Іноді прізвища та імена людей, коли вони служать для узагальненого означення осіб, предметів і явищ, переходять до категорії загальних іменників: *геркулес, дизель, кольт, браунінг, рентген, маузер, реглан, силует, донжуан*.

Загальні іменники, виступаючи в мові у значенні індивідуальних назв, переходять у власні іменники: *Захід (країни Західної Європи), планета Земля, Леонід Буряк, село Вишеньки*.

Часто тільки з контексту можна визначити, яким є іменник — власним чи загальним.

1.5. Збірні іменники

Серед іменників, що означають загальні назви, виділяються так звані збірні іменники, які означають сукупність однорідних предметів, що сприймаються як одне ціле (*молодь, студентство, дітвора, гілля, бурячиння*).

Збірні іменники, що означають сукупність людей, відповідають на питання хто?: *селянство, жіноцтво, малеча, старостат, генералітет.*

Збірні іменники, що означають сукупність тварин і неживих предметів, речей, відповідають на питання що?: *вороння, ганчір'я.*

Збірні іменники характеризуються властивими їм граматичними особливостями. Вони виділяються серед інших іменників передусім своїми особливостями форм словозміни і словотворення.

Збірні іменники, означаючи сукупність предметів як єдине ціле, вживаються лише в однині. Вони не мають форми множини, через те що виражають об'єднання багатьох предметів, які не піддаються лічбі.

Не є збірними іменники: група, загін, рота, команда, ансамбль, народ, хор (хоч вони і означають певну сукупність). Ці іменники можуть вживатися і в множині: дві групи, три загони, чотири роти, п'ять команд тощо.

Збірні іменники можуть сполучатися лише з неозначено-кількісним числівником багато і дробовими числівниками: багато дітвори, чотири п'ятих селянства.

Збірні іменники творяться за допомогою суфіксів -ств(о) ,-цтв(-о) ,-инн(-я) ,-н(-я) ,-ин(-а) ,-ст(-а) ,-ур(-а) , -ник, -як та ін.: птаство, козацтво, картоплиння, собачня, городина, агентура, терник, вишняк.

1.6. Відмінки іменників

Категорія відмінка суто граматична.

Під відмінками ми розуміємо граматичні форми слів, які показують різні за своїм значенням зв'язки їх з іншими словами в реченні.

При визначенні відмінка слід брати до уваги не тільки форму іменника, а й його роль у реченні і значення, яке виражається тим або іншим відмінком.

В українській мові розрізняють 7 відмінків.

Називний і кличний відмінки є прямими відмінками. Усі інші відмінки називаються непрямими. Термін прямий пояснює незалежність вживання іменника від його зв'язку з іншими словами, непрямий — синтаксичну залежність від інших слів.

Називний	хто? що?
Родовий	кого? чого?
Давальний	кому? чому?
Знахідний	кого? що?
Орудний	ким? чим?
Місцевий	на кому? на чому?
Кличний	
Кличний відмінок виражає звернення до особи чи істоти взагалі.	

1.7. Відмінювання і особливості правопису відмінкових закінчень іменників

За належністю до роду та за відмінковими закінченнями іменники поділяються на чотири відміни.

ПЕРША ВІДМІНА

І в і д м і н а. До першої відміни належать іменники жіночого та чоловічого і подвійного роду із закінченням *-а, -я* (правда, ідея, Микола, собака, невдаха, суддя).

Залежно від кінцевого приголосного основи іменники I відміни поділяються на три групи: тверду, м'яку і мішану.

До твердої групи належать іменники, основа яких закінчується на твердий нешиплячий приголосний і які мають закінчення *-а*: сторона, береза, Катерина, невдаха).

До м'якої групи належать іменники, основа яких закінчується на м'який приголосний і які мають закінчення *-я*: (господиня, пекарня, Галя, Ілля, суддя).

До мішаної групи належать іменники, основа яких закінчується на шиплячий і які мають закінчення *-а*: (пуща, суша, круча, межа).

В родовому відмінку однини іменники твердої групи мають закінчення *-и* (науки, руки, хмари), м'якої і мішаної груп закінчення *-і* (землі, вежі, каші), *-ї* після голосного та *й* (алеї, конвалії, історії).

В родовому відмінку множини переважна більшість іменників має нульове закінчення (фабрик, площ, круч, робітниць). Невелика група іменників — закінчення *-ей* (мишей, статей, свиней) і закінчення *-ів* (суддів, гайдамаків).

В родовому відмінку множини голосні *о, е* змінюються на *і* в закритому складі (доба — діб, особа — осіб, робота — робіт, порода — порід, береза — беріз).

Якщо основа іменника у формі родового відмінка закінчується збігом приголосних, то між ними з'являється вставний *о* — в іменниках твердої групи або *е* — в іменниках м'якої групи (ложка — ложок, шапка — шапок, іскра — іскор, зірка — зірок, вишня — вишень, читальня — читалень, лікарня — лікарень).

В орудному відмінку однини іменники твердої групи мають закінчення *-ою* (книгою, роботою); іменники м'якої та мішаної груп — закінчення *-єю* (хвилею, межею, листоношею); після голосного та апострофа — *єю* (армією, сім'єю, Євпаторією).

У давальному і місцевому відмінках однини приголосні *г, з, ж* в кінці основи замінюються на *з, ц, с* перед закінченням *-і* (облога — облозі, книжка — книзі, муха — мусі).

У кличному відмінку однини іменники твердої групи мають закінчення *-о* (дочко, колего, Одарко, Миколо), іменники м'якої і мішаної груп — закінчення *-е* (земле, зоре, нене, Насте, душе, круче), після голосного та апострофа — *є* (Маріє, Ксеніє, надіє, сім'є). Окремі пестливі іменники мають закінчення *-ю* (матусю, бабусю, тітусю, доню. Галю, Марусю).

ОДНИНА				
відмінки	тверда група (фабрика)	м'яка група		мішана (вежа)
		основа не на й (доля)	основа на й (надія)	
Н.	-а	-я	-я	-а
Р.	-и	-і	-ї	-і
Д.	-і	-і	-ї	-і
Зн.	-у	-ю	-ю	-у
Ор.	-ою	-єю	-єю	-єю
М.	-і	-і	-ї	-і
Кл.	-о	-е, -ю	-є	-е
МНОЖИНА				
відмінки	тверда група (фабрики)	м'яка група		мішана (вежі)
		основа не на й	основа на й	

		(долі)	(надії)	
Н.	-и	-і	-ї	-і
Р.	0(-ів)	0(-ей,-ів)	0	0(-ей)
Д.	-ам	-ям	-ям	-ам
Зн.	-и,0 (-ів)	-і,0 (-ей,-ів)	-ї,0	-і,0 (-ей)
Ор.	-ами	-ями	-ями	-ами
М.	-ах	-ях	-ях	-ах
Кл.	-и	-і	-ї	-і

У родовому відмінку множини:

гайдамаків, суддів, ніздрів, мамів (і мам), бабів (і баб), легенів (і легень), губів (і губ), мишей, свиней, вошей, статей

ДРУГА ВІДМІНА

П в і д м і н а. До другої відміни належать іменники чоловічого роду з кінцевим твердим приголосним основи (крім шиплячих) або із закінченням *-о, -е* (товариш, вирій, батько, Дніпро, дідище), а також іменники середнього роду на *-о, -е, -я* (око, море, знання), крім тих, що при відмінюванні набувають суфіксів *-ат-, -ят-, -ен-* (лошати, теляти, племені).

Іменники II відміни за кінцевим приголосним основи поділяються на три групи: тверду, м'яку і мішану.

До твердої групи належать іменники чоловічого і середнього роду, основа яких закінчується на *-ар, -ер, -ур, -ор, -яр*, у яких наголос при відмінюванні не переходить на закінчення (базар — базару, інженер — інженера, жир — жиру, прапор — прапора, столяр — столяра, маляр — маляра). Переважна більшість іменників на *-р* (двір, вир. сир).

До м'якої групи належать іменники, основа яких закінчується на м'який приголосний, крім шиплячих (стеля, пшениця, господиня, учень, січень, хміль, щавель, зілля, узлісся, питання, бажання, поле, сонце, горе).

До мішаної групи належать іменники, основа яких закінчується на шиплячий (чебрець, плач, дощ, плече, дворище), а також іменники чоловічого роду з суфіксом *-яр*, що означають професію чи рід занять, і наголосом у непрямих відмінках на закінченні (газетяр, тесляр, пісняр, різьбяр).

ЗАКІНЧЕННЯ ІМЕННИКІВ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ У РОДОВОМУ ВІДМІНКУ ОДНИНИ

У родовому відмінку однини іменники чоловічого роду II відміни мають закінчення *-а(-я), -у(-ю)*. Закінчення визначається за значенням іменника.

Закінчення -а(-я) мають іменники, які є назвами:

- істот, персонажів, явищ: киянина, водія, українця, Петренка, Мороза, Вітра;
- конкретних предметів: стола, ножа, стільця;
- одиниць виміру: довжини, часу, ваги, назви місяців, тижнів: грама, понеділка, вересня, кілометра, тижня, але: року;
- термінів іншомовного походження, які означають конкретні предмети, геометричні фігури і їх частини: ромба, квадрата, радіуса, синуса;
- українські суфіксальні терміни: трикутника, іменника, чисельника, але: роду, виду;
- населені пункти: Борисполя, Тернополя, Обухова, Луганська, Києва, але Кривого Рогу, Зеленого Гаю;

— географічні назви з наголосом у родовому відмінку однини на закінченні \ ДніпрА, ДінцЯ, ОстрА;

Закінчення -у(-ю) мають іменники, які є назвами;

— збірних понять: лому, хламу;

— рослин: барвінку, льону;

— сукупності людей (іменники мають співвідносні форми однини — множини): колективу, народу, гурту, ансамблю;

— маси, речовини: бензину, кисню, чаю, але: хліба, вівса;

— установ, організацій: інституту, театру, заводу, клубу, музею;

— будівель та їх частин: вокзалу, палацу, поверху, коридору але з наголосом на закінченні та у назвах архітектурних деталей а: гаражА, млинА, карнизА, портикА);

— явищ природи: граду, дощу, вітру, землетрусу, але: вітерця;

— абстрактних понять: бігу, спокою, руху, мітингу, іспиту;

— відчуттів, психічних станів: жалю, страху, болю;

— термінів іншомовного походження, що означають фізичні та хімічні процеси, частину площі, літературознавчі терміни: журналу, сюжету, імпульсу, синтезу, фрагменту;

— ігор, танців: вальсу, танцю, хокею, футболу, але: гопака, козачка;

— географічних понять, з наголосом не на закінченні, крім населених пунктів: Китаю, Свितязю, Криму, Байкалу, Кавказу;

— складних безсуфіксних іменників: газопроводу, пасажиропотоку, світогляду;

— префіксальні утворення (крім назв людей і тварин): прикладу, відгуку, вибою, опіку.

В окремих словах залежно від значення можуть бути паралельні закінчення -а (я) та -у (ю): каменя, буряка (назва окремого предмета) — каменю (назва матеріалу), буряку (назва збірного поняття).

У багатозначних словах і омонімах закінчення родового відмінка визначається значенням:

алмаза (коштовний камінь) — алмазу (мінерал), акта (документ) — акту (дія), апарата (прилад) — апарату (державний апарат), блока (частина машини) — блоку (об'єднання держав), Алжира (місто) — Алжиру (країна), аметиста (коштовний камінь) — аметисту (мінерал), буфета (меблі) — буфету (закусочна), елемента (конкретне) — елементу (абстрактне), пояса (предмет) — поясу (просторове поняття), Кизила (місто) — кизилу (рослина), Талана (прізвище) — талану (абстрактне), листопада (місяць) — листопаду (процес), соняшника (окрема рослина) — соняшнику (збірне), рахунка (документ) — рахунку (дія), терміна (слово) — терміну (строк).

У давальному відмінку однини іменники чоловічого роду мають паралельні закінчення -ові, -еві, -єві, -у, -ю: директорів, братів (тверда група), лікарів, секретарів, красів, гаєв (м'яка група), читачів, сторожів (мішана група).

Іменники середнього роду мають закінчення -у, -ю (вікну, рядну, серцю, знаряддю, обличчю).

Для іменників середнього роду з суфіксом -к-, які означають істот, властиві паралельні закінчення -ові і -у (дядькові(-у), пташеняткові(-у), хлоп'яткові(-у), немовляткові(-у)).

У місцевому відмінку закінчення -ові, -еві, -єві властиві майже всім іменникам II відміни, крім іменників середнього роду, що закінчуються на -я: на дубові, у товарищеві. Закінчення -у переважає в іменниках із суфіксами -их, -ник, -ок, -к, -онок, -о: у годиннику, в серденьку.

Якщо в реченні поряд стоять кілька іменників чоловічого роду у формі давального відмінка однини, треба вживати варіативні форми: Завтра

начальникові головного управління Данилу Богдановичу Триндірівському виповнюється п'ятдесят (О. Мірошниченко). За таку помірковану ставку Марта мусила б подякувати сусідові своєму кооператору Іванчукові, що виговорив для неї цю ціну в орендаря (В. Підмогильний).

У кличному відмінку однини

Закінчення -у мають:

— іменники твердої групи (з суфіксами -ик, -ок, -к): хлопчику, братику, синку, внучку, батьку;

— іншомовні імена з основою на г, к, х: Людвігу, Джеку, Жаку, Генріху, Фрідріху;

— іменники мішаної групи з основою на шиплячий (крім ж): викладачу, глядачу, товаришу.

— Закінчення -ю мають:

— іменники м'якої групи: дідусю, вихователю, Андрію, місяцю, бійцю, Костю.

— Закінчення -е мають:

— безсуфіксні іменники твердої групи: Петре, куме, голубе, парубче, Іване, але: діду, сину, тату;

— іменники твердої групи із суфіксами -ист, -ор, -тор, -атор, -ер, -ур: професоре, директоре, ректоре, адміністраторе, режисере, командире;

— іменники м'якої групи із суфіксами -ець: хлопче, кравче, молодче, але: бійцю, знавцю, добровольцю;

— деякі іменники мішаної групи, зокрема власні назви з основою на ж, дж і загальні назви з основою на р, ж: Джордже, стороже, газетяре, кресляре.

У кличному відмінку однини іменників твердої групи приголосні *г,к,х* у кінці основи чергуються з *ж,ч,ш* (друг — друже, чоловік — чоловіче, горіх — горіше).

ЗАКІНЧЕННЯ ІМЕННИКІВ ПІ ВІДМІНИ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ:

ОДНИНА ПІ ВІДМІНИ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ				
відмінки	тверда група (син)	м'яка група		мішана (дощ)
		основа не на й (учень)	основа на й (деревій)	
Н.	-0,-о	-0	-0	-0
Р.	-а, -у	-я, -ю	-я, -ю	-а, -у
Д.	-ові /-у	еві / -ю	-єві / -ю	-еві / -у
Зн.	-0,-о, -а, -у	-0, -я, -ю	-0, -я, -ю	-а, -у
Ор.	-ом, -им	-ем	-єм	-ем
М.	-і /-ові /-у	-і /-єві /-ю	-і /-єві /-у	-і /-єві /-у
Кл.	-е, -у	-ю	-ю	-е, -у
МНОЖИНА ПІ ВІДМІНИ ЧОЛОВІЧОГО РОДУ				
відмінки	тверда група (сини)	м'яка група		мішана (дощі)
		основа не на й (учні)	основа на й (дервії)	
Н.	-и (-і,-а)	-і	-ї	-і
Р.	-ів, -0 (-0)	-ів,(-ей)	-їв	-ів
Д.	-ам	-ям	-ям	-ам
Зн.	-и (-і,-а), ів, -0 (-0)	-і, ів, (-ей)	-ї, їв	-і, ів
Ор.	-ами (-ьми)	ями (ьми)	-ями	-ами
М.	-ах	-ях	-ях	-ах
Кл.	-и (-і, -а)	-і	-ї	-і

у називному відмінку множини:

хабарі, комарі, пазурі, снігурі, звірі, друзі (хоч це іменники твердої групи), вуса (і вуси), вівса, хліба (і хліби з іншим значенням)

у родовому відмінку множини:

циган, чобіт, чоловік (у значенні "осіб"), гостей, коней

у орудному відмінку множини:

гістьми (і гостями), кіньми (і конями), чобітьми (і чоботами, чоботями)

ЗАКІНЧЕННЯ ІМЕННИКІВ II ВІДМІНИ СЕРЕДНЬОГО РОДУ:

ОДНИНА II ВІДМІНИ СЕРЕДНЬОГО РОДУ			
відмінки	тверда група (золото)	м'яка група (бажання)	мішана (вогнище)
Н.	-о	-е, -я	-е
Р.	-а	-я	-а
Д.	-у	-ю	-у
Зн.	-о, -а	-е, -я	-е, -а
Ор.	-ом	-ем	-ем
М.	-і / -у	-і / -ю	-і / -у
Кл.	-ом	-ем	-ем
МНОЖИНА II ВІДМІНИ СЕРЕДНЬОГО РОДУ			
відмінки	тверда група (золото)	м'яка група (бажання)	мішана (вогнища)
Н.	-а (-і)	-я	-а (-і)
Р.	-о (-ей)	-о, -ів	-о (-ей)
Д.	-ам	-ям	-ам
Зн.	-а (-і), -о (-ей)	-я, -о, -ів	-а (-і), -о (-ей)
Ор.	-ами(-има)	-ями(-ьми)	-ами (-има)
М.	-ах	-ях	-ях

у називному відмінку множини:

очі, плечі

у родовому відмінку множини:

очей, плечей (і пліч)

в орудному відмінку множини:

очима, плечима, коліньми (і колінами), крильми (і крилами)

ТРЕТЯ ВІДМІНА

III відміна. До третьої відміни належать іменники жіночого роду з нульовим закінченням (ніч, любов, радість) та слово мати.

У називному відмінку однини іменники третьої відміни мають нульове закінчення: суть, любов, ненависть.

У родовому, давальному і місцевому відмінках однини іменники третьої відміни мають однакове закінчення -і: суті, любові, ненависті. Розрізняються ці форми лише у контексті, відповідно до їх ролі у реченні.

У знахідному відмінку однини іменники третьої відміни мають форму називного відмінка.

В орудному відмінку однини іменники третьої відміни мають лише закінчення -ю: любов'ю, тушшю, Керчю, радістю.

Кінцевий приголосний основи (крім *р, щ*) подвоюється, якщо стоїть після голосного: міццю, миттю, суттю, тінню, зустріччю, подорожжю. І не подвоюється, коли перед ним є інший приголосний: верф'ю, радістю, швидкістю).

У кличному відмінку іменники мають закінчення -е: любове, вісте, радосте.

У називному відмінку множини іменники третьої відміни мають закінчення -і: вісті, тіні, зустрічі, подорожі.

У родовому відмінку множини вживається закінчення -ей: вістей, областей, тіней, розповідей, зустрічей, подорожей.

У давальному відмінку множини вживається закінчення -ам, -ям: подорожам, зустрічам, вістям, тінням.

У знахідному відмінку вживаються форми, однакові з формами називного відмінка множини.

В орудному відмінку множини іменники третьої відміни мають закінчення -ами при основі на ж, ч, ш і -ями при інших основах: подорожами, зустрічами, вістями, областями.

В місцевому відмінку множини виступає закінчення -ах при основі на ж, ч, ш і -ях при всіх інших основах: при зустрічах, у подорожах, при розповідях, у вістях, у тінях.

В основах деяких іменників третьої відміни при відмінюванні голосні звуки *о* і *е* чергуються з *і*: свідомість — свідомості, наявність — наявності, піч — печі, річ — речі.

ЗАКІНЧЕННЯ ІМЕННИКІВ ІІІ ВІДМІНИ

відмінки	ОДНИНА ІІІ ВІДМІНИ (пристань, річ)	МНОЖИНА ІІІ ВІДМІНИ	
		основа на нешиплячий (пристані)	основа на шиплячий (речі)
Н.	-о (-и)	-і	-і
Р.	-і	-ей (-ів)	-ей
Д.	-і	-ям	-ам
Зн.	-ям	-і (-ів)	-і
Ор.	-ю	-ями	-ами
М.	-і	ях	-ах
Кл.	-е (и)	-і	-і

у називному відмінку однини:

мати

у родовому і знахідному відмінку множини:

матерів

ЧЕТВЕРТА ВІДМІНА

IV в і д м і н а. До четвертої відміни належать іменники середнього роду з закінченням -а (я), які при відмінюванні набувають суфіксів -ат- (-ят) або -ен- {теля, дівча, ім'я, хлоп'я, плем'я, тім'я, сім'я, вим'я}.

У називному відмінку однини іменники четвертої відміни мають закінчення -я, після шиплячого а: ягня, цуценя, кошеня, ім'я, плем'я, курча, лоша. У родовому відмінку однини вживається закінчення -и, -і: курчати, лоша́ти, імені, племені.

У родовому, давальному і місцевому відмінках іменники цієї групи мають суфікс ат-, -ят- (курчати, лошати, кошеняті). Суфікс -ен- вживається в усіх відмінках, крім називного та знахідного однини (племені, іменем).

У давальному і місцевому відмінках однини усі іменники четвертої відміни мають закінчення -і: (на) теляті, (на) лошаті, (на) курчаті, імені, племені.

В орудному відмінку однини іменники четвертої відміни втрачають суфікс -ят- (-ат-) і мають закінчення -ям, після шиплячого — -ам: ягням, цуцням, кошеням, ім'ям, плем'ям, курчам, лошам.

Іменники ім'я, плем'я в орудному відмінку мають паралельні форми, тобто із закінченням -ем, і з закінченням -ям: іменем і ім'ям, племенем і плем'ям.

В усіх формах множини іменники четвертої відміни мають суфікси -ат-, -ят-, -ен-: лошата, телята, імена, племена.

СУФІКСИ ТА ЗАКІНЧЕННЯ ІМЕННИКІВ IV ВІДМІНИ:

ОДНИНА IV ВІДМІНИ			
відмінки	суфікс -ат-		суфікс -ен- (плем'я)
	не після шиплячого (лосеня)	після шиплячого (коліща)	
Н.	-я	-а	-я
Р.	-яти	-ати	-ені / -я
Д.	-яті	-аті	-ені
Зн.	-я	-а	-я
Ор.	-ям	-ам	енем / -ям
М.	-яті	-аті	-ені
МНОЖИНА IV ВІДМІНИ			
відмінки	суфікс -ат-		суфікс -ен- (племена)
	не після шиплячого (лосенята)	після шиплячого (коліщата)	
Н.	-ята	-ата	-ена (-я)
Р.	-ят	-ат	-ен (-ів)
Д.	-ятам	-атам	-енам (-ям)
Зн.	-ята, -ят	-ата, -ат	-ена (-я), -ен (-ів)
Ор.	-ятами	-атами	енами (-ями)
М.	-ятах	-атах	-енах (-ях)

У називному відмінку множини:

вим'я, тім'я

У родовому відмінку множини:

вим'їв, тім'їв і т.д.

Іменники, що вживаються тільки в множині, мають такі самі закінчення, як і іменники, що належать до тієї чи іншої відміни:

ВІДМІНКИ	ПРИКЛАДИ		
Н.	двері	гроші	ворота
Р.	дверей	грошей	воріт
Д.	дверям	грошам	воротам воротям)
Зн.	двері	гроші	ворота
Ор.	дверима (дверми)	грошима (грішми)	воротами (ворітьми)
М.	дверях	грошах	воротах

НЕ ВІДМІНЮЮТЬСЯ:

ОЗНАКИ	ПРИКЛАДИ	
жіночі прізвища на приголосний та -о (але чоловічі відмінюються)	жіночі:	але чоловічі:
	з Марією Демченко, про Ганну Ткачук	з Сергієм Демченком, про Данила Ткачука
деякі аббревіатури	про США, АТС, ООН, але до вузу, загсу	
деякі іншомовні слова з кінцевим наголосом	кашне, колібрі, журі, кенгуру, кіно, метро, фламінго, рагу, ампула, боа, інтерв'ю, меню, рагу, бюро, авто, таксі, кольрабі, парі, аташе, комюніке, пенсне, Гейне, Золя Дідро, Пуччіні, Токіо, Чилі, Перу; (але пальто відмінюється: пальто- пальта- пальту і т.д.)	

1.8. Творення і правопис імен по батькові

Чоловічі імена по батькові творяться додаванням до основ власних імен суфікса -ович (від іменників чоловічих імен): Олександр — Олександрович, Василь — Васильович, Андрій — Андрійович, Лев — Львович. Декілька чоловічих імен по батькові творяться за допомогою суфікса -ич: Сава — Савич і Савович, Кульма — Кузьмич і Кузьмович, Лука — Лукич, Ілля — Ілліч, Хома — Хомич, Хомович, Яків — Якович, Яковлевич.

Жіночі імена по батькові творяться додаванням до основ власних імен суфікса -івна (а), від імен на -й -ївна(а): Василь — Василівна, Сава — Савівна, Ілля — Іллівна, Юрій — Юрійівна, Андрій — Андрійівна, Сергій — Сергійівна.

Григорій — Григорович, рідше — Григорійович, Григорівна, рідше — Григорійівна; Микола — Миколаївна, Яків — Яківна, рідше — Яковлівна.

Кличний відмінок імен по батькові

Імена по батькові жіночого роду мають закінчення *-о*: Олено Іванівно, Ірино Василівно, Надіє Михайлівно; імена по батькові чоловічого роду мають закінчення *-у*: Петре Івановичу, Степане Васильовичу.

Звертання, що складаються з кількох слів

У звертаннях, що складаються з двох власних назв (імені та по батькові) або із загальної назви та імені, обидва слова мають форму кличного відмінка: Людмило Миколаївно, друже Максиме, пані Маріє, брате Василю, тітко Василю.

У звертаннях, що складаються із загальної назви і прізвища, кличний відмінок має загальна назва, а прізвище виступає у формі називного відмінка: колего Іванченко, пане Чорний, добродію Прищепа, депутате Соколовський.

У звертаннях, що складаються з двох загальних назв, кличний відмінок обов'язково має перше слово, а друге може виступати у формі як називного, так і у формі кличного відмінка: пане офіцере (офіцер), добродію опоненте (опонент), пане голово (голова).

1.9. Відмінювання прізвищ

Жіночі і чоловічі прізвища на *-а*, *-я*, що належать до іменникового типу, відмінюються, як іменник I відміни: Прищепа, Прищепи, Прищепі, Прищепу, Прищепою, при Прищепі; Тесля, Теслі, Теслі, Теслею, у Теслі.

У прізвищах з основою на *г*, *к*, *х* при відмінюванні відбувається чергування, як і у відповідних загальних назвах: подарувати Бразі Івану, розказати Мороці Олександрю.

Жіночі прізвища на *-а*, *-я* і чоловічі прізвища на *-ий*, *-ій*, що належать до прикметникового типу, відмінюються, як відповідні прикметники: Трошина — Трошиної, Трошиній, Трошину, Трошиною, у Трошиної; Коцюбинський — Коцюбинського, Коцюбинському, Коцюбинського, Коцюбинським, на Коцюбинському.

Прізвища чоловічого роду у місцевому відмінку мають варіантні форми: при Мостовому (при Мостовім), при Безсмертному (при Безсмертнім).

Жіночі прізвища на *-о* і на приголосний не відмінюються: розмовляти з Марією Шевченко, писати Ларисі Іваненко, бачити Зою Гайдай, працювати з Зоєю Гайдай.

Чоловічі прізвища на *-о* і на приголосний (крім тих, що утворені за допомогою присвійних суфіксів) відмінюються, як відповідні іменники II відміни: Шматко — Шматка, Шматкові(-у), Шматка, Шматко, при Шматкові (-у); Ткач — Ткача, Ткачеві (-у), Ткача. Ткачем, при Ткачеві(-у).

Розповідати про Тараса Шевченка — розповідати про Марію Шевченко.

Чоловічі прізвища, утворені за допомогою присвійних суфіксів *-ов*, *-ів* (*-ів*), *-ин*, *-ін* (*-ін*), відмінюються, як іменники твердої групи II відміни; в орудному відмінку вони мають прикметникові закінчення *-им*. У непрямих відмінках прізвищ на *-ів* суфіксальне *-і* може зберігатися або переходити в *е* або *о*: Якимов — Якімова, Якимову, Якімова, Якимовим, при Якимові (-у); Степанків — Степанкова (ківа), Степанкову (-ківу), Степанкова (-ківа), Степанковим (-ківим), при Степанкові (-ківі, -у).

1.10. Синтаксична роль іменників

У реченні іменники виступають у ролі підметів, додатків, обставин, означень, іноді — присудків.

Підмет	Метнулося <u>полум'я</u> , над головою пронісся, клекочучи, снаряд. (М. Бажан) <u>Мудрість</u> іде без блиску, <u>бездумність</u> — у позолоті. (А. Малишко)
Додаток	Хто може <u>сонце</u> погасить і <u>землю</u> вибити з орбіти? (В. Сосюра) Люблю твій <u>шум</u> і <u>шепіт</u> серед <u>поля</u> і серцем чую <u>силу</u> наливну. (А. Малишко)
Обставина	<u>До болю</u> близька, <u>до сліз</u> дорога ця земля <u>під ногами</u> . (І. Нехода) Ой піду я <u>степом-лугом</u> та розважу свою тугу.(Т. Г. Шевченко)
Означення	І хай сердець розквітлих чисті звуки мелодією <u>щастя</u> прозвучать. (Л. Забашта) Віють з поля чудові пахощі од <u>нестиглого зерна</u> і <u>польових квіток</u> . (М. Коцюбинський)
Прикладка	Молодь на Зачіплянці здебільшого вишнева, південна — живуть тут <u>хлопці-смаглюки</u> і <u>дівчата-смаглявки</u> .(О. Гончар).
Присудок	Це — <u>хвороба</u> . Це хворобливий <u>потяг</u> , болюча <u>туга</u> за рідним краєм. (О. Донченко) Мій поклик — <u>праця, щастя і свобода</u> . (І. Франко)

ВПРАВА 1

Прочитайте вірш. Виділіть словосполучення з іменниками. Визначте відмінок кожного іменника.

ЦЕ Ж ЯК ВІРШ!

Є ще люди сонні, наче сови,
а глухі до слова — це найгірш.
Ти до рідної прислухайсь мови,
прокажи відмінки — це ж як вірш!
Називний питає: хто ти? що ти?
Хоче він про наслідки роботи
і про тебе чути лиш похвали,
щоб тебе як приклад називати.
Родовий доскіпує свого —
хоче знати він: кого? чого?
І про тебе знать, якого роду,
Що немає роду переводу,
Все давальний дасть — не жаль йому,
але хоче знать: кому? чому?
Знать про тебе, гожого на вроду,
що даєш і ти своєму народу?
У знахідного свої потреби:
він — кого? і що? — питає в тебе.
І кого всі ми за друзів маєм,
і що друзі роблять нам навзаєм?
А орудний хоче знать: ким? чим?
У труді орудуй разом з ним.
Хоче знать: що здатний ти утнути?..
Чим ти сильний? Ким ти хочеш бути?
А місцевий — де? В якому місці?
Хоче знати — у селі чи в місті?
Кличний закликає всіх навколо:

що немає роду перекладу.
Гей, Іване, Петре чи Миколо,
ви не будьте сонні та байдужі —
у житті нема нічого згірш.
Рідна мова! В ній слова — як ружі,
а самі відмінки — наче вірш.
(Д. Білоус)

ВПРАВА 2

Запишіть слова. З'ясуйте рід іменників.

Осика, вільха, понеділок, явір, тополя, дочка, листоноша, невістка, жаль, староста, шампунь, тюль, толь, ступінь, перепелиця, жайворонок, продаж, око, шатро, світло, рукопис, накип, Сибір, рояль, лібрето, лікар, суддя, мовлення, президія, привілей, собака, бідолаха, золото, попури, людство, театр, роль.

ВПРАВА 3

Запишіть іменники в три колонки: у першу — ті, що вживаються тільки в однині, у другу — ті, що вживаються тільки в множині, у третю — ті, що вживаються і в однині, і в множині.

Дарвінізм, доброта, харчі, ластівка, веселоші, море, журба, коноплі, герой, ракета, подвиг, лікар, піднесення, обценьки, сталь, повість, Черкаси, Дніпро, рідня, Альпи, нудьга, Карпати, окуляри, ножиці, кисень, краса, канікули, бавовна, веселоші, піжмурки, утіха, доброта, граблі, дріжджі, жнива, дебати, математика, молодь, мідь, вибори, вижимки.

ВПРАВА 4

З поданими іменниками спільного роду складіть речення так, щоб вони означали осіб чоловічої та жіночої статі.

Листоноша, самоучка, роззява, роботяга, сирота, муляр, викладач, технолог, декан, майстер, керівник, двірник, сторож, бригадир.

ВПРАВА 5

Подані іменники I і II відміни поділіть на тверду, м'яку і мішану групи.

Книга, будова, вимога, логіка, форма, практика, передача, композиція, лижа, країна, околиця, фігура, теща, причина, мережа, ноша, пшениця, стаття, клітка, ручка, земля, їдальня, дискусія, вітальня, наука, сходинка, ненька, печатка, невдача, сторінка, площа, Галя, Ілля, суддя, надія, Амудар'я, Хома.

Дніпро, батько, озеро, вікно, серце, сонце, диспетчер, кресляр, лідер, двір, ліхтар, ажіотаж, родич, наглядач, продукт, луг, документ, підпис, степ, біль, Сибір, індекс, телефон, шлях, становище, зауваження, студентство, перекриття, відродження, печиво, узбіччя, марево, розв'язання, гілля, інженер, футляр, звір, комар, джерело, герой, гай, секретар, рицар, знаряддя, здоров'я, читач, дощ, ніж, прізвище.

ВПРАВА 6

Поставте іменники I відміни в орудному відмінку однини. Обґрунтуйте написане.

Рука, перемога, пісня, площа, Надія, історія, Амудар'я, хата, земля, Оля, Марія, туча, межа, каша, Саша, втеча, круча, пороша, суша, малеча, душа, тиша, таблиця, притча, чаша, листоноша, скеля, посуха, столиця, кукурудза, груша, подруга, свекруха, редакція, синиця, круча, акація, калюжа, береза, буря, мрія.

ВПРАВА 7

Поставте іменники III відміни в орудному відмінку однини.

Дотепність, суміш, мати, жовч, тінь, любов, гордість, сіль, мідь, совість, відданість, глибочінь, емаль, далеч, спіраль, вірність, піч, подорож, галузь, нехворощ, повість, вдячність, мить, суть, зустріч, впевненість, впертість, радість, швидкість, січ, сміливість, річ, легкість, якість.

ВПРАВА 8

Поставте іменники в орудному відмінку однини.

1. (Еней) кинута я бідна (І. Котляревський). 2. (Діди) крадене добро (Т. Шевченко). 3. Вивірів ти моє серце вдень і нічною (доба) (П. Куліш). 4. Щасливою (година) козак уродився (Б. Грінченко). 5. Коли ж тебе, матінко, дождати в гості — чи глибокими (сніги), чи зеленими (луги), чи вишневими (сади)? (І. Нечуй-Левицький). 6. Уже я думала-гадала про тебе (дні) й (ночі) (Нар. пісня). 7. Густим (килим) вкривають теплу землю фіалки (Ю. Смолич). 8. Навіть діти, знепокоєні батьківською (тривога), довго не засинали (А. Головка). 9. Підкинули іще одно поліно, воно стріляло, схоплене (вогонь) (М. Бажан). 10. Батько мій був (моряк) і возив каркаси з Ростова до Керчі (С. Скляренко). 11. Ти (друг, брат і сестра) сіромі стала (Т. Шевченко). 12. Наш край багатий (виноградники, сади, озера й лимани), безмежними (поля) (З журналу). 13. Маланка з Гафійкою цілими (дні) сиділи в нетопленій хаті (М. Коцюбинський). 14. Понеслась над їхнім (край) чорна буря страшної сили (О. Гончар). 15. Я одним (вухо) почую роя, хоч би він вийшов за версту, — сказав гоноровитий дід Оникій (І. Нечуй-Левицький). 16. Стриба Рябко, вертить (хвіст), неначе (помело) (П. Гулак-Артемівський). 17. Сини з (матір) пішли в хату, а батько все сидів на ослоні та майстрував (І. Нечуй-Левицький).

ВПРАВА 9

Поставте іменники в давальному відмінку однини.

Година, площа, Микола, стаття, історія, Софія, Марія, рука, дорога, батько, кінь, Андрій, муха, дочка, вільха, осика, жаль, зять, директор, брат, робітник, інститут, лікар, сторож, читач, гай, Київ, Харків, капітан, вікно, село, озеро, серце, море, знаряддя, обличчя, знання, немовля, теля, ім'я.

ВПРАВА 10

Визначте закінчення родового відмінка наведених багатозначних іменників, враховуючи їх значення.

Рим (місто, держава), талант (хист, грошова одиниця), авантюрин (окремий кристал, мінерал), борщ (прізвище, страва), тур (оберт по колу у танці, тварина), фунт (грошова одиниця, міра ваги), бал (одиниця виміру, танцювальний вечір), бар (одиниця виміру, ресторан), більярд (стіл, гра), буряк (одиничне, збірне), вал (деталь машини, насип, хвиля), джин (дух, напій), екіпаж (ресорний візок, команда), звук (термін, в інших значеннях), лист (поштовий, заліза, рослини), магазин (пристрій, крамниця), потяг (поїзд, почуття), початок (кукурудзи, в іншому значенні), пояс (пасок, талія, просторове), рак (тварина, хвороба), стан (технічний, музичний та інший), тип (людина, зразок, образ), томат (рослина, сік), ячмінь (хвороба, злак).

ВПРАВА 11

Поставте іменники II відміни у форму родового відмінка однини. Обґрунтуйте написане.

Бакалавр, банк, зуб, твіст, горобець, буран, абрикос, взвод, екіпаж, явір, мізинець, танк, компас, оксамит, анальгін, фунт, літр, радикаліт, кворум, сарай, дах, важіль, фільтр, бліндаж, інтеграл, магнетизм, трикутник, памфлет, спосіб, сценарій, Загреб, Марсель, Крит, Мічиган, лиман, склад, параграф, Кривий Ріг, порт, смуток, ритм, віск, прізвище, малюнок, ніж, прибуток, затор, рукопис, мезонін, мільйон, канал, ромб, сорт, гас, епос, горох, комар, розум, зошит, ключ, мир, характер, Гамбург, жах, театр, департамент, парник, сніг, автобус, перехід, Донецьк, синдром, штаб, мармур, куб, папір, грам, бензин, відсоток, клуб, радіус, портик, Луганськ.

ВПРАВА 12

Перепишіть речення, розкриваючи дужки.

1. Не жаль мені (цвіт), не страшно і (грим) (І. Франко). 2. Та вгору не пнуса, я (дуб) не пара

(І. Франко). 3. Людина без знання мови — все одно, що телевізор без (звук): зображення є, а (звук) ніякого (О. Черногуз). 4. Хотілося гарячого (південь), тіні під реліктовими секвоюми, білих кораблів на голубому рейді, золотого (пісок), блакитного неба і газованої води з малиновим сиропом (О. Черногуз). 5. Брови йому понависали аж на очі, а борода до (пояс) (П. Куліш). 6. Після (дощ) гостріше пахнуть квіти (В. Сосюра). 7. Йшли вони крізь грози, йшли вони без (край) од (Дніпро) і Волги, (Дон) і (Дунай) (В. Сосюра). 8. Понад ставом вітер віє, встає хмара з-за (лиман) (Т. Шевченко). 9. Біля (став) у долині розгулялись снігурі (М. Стельмах). 10. Волга, і Дніпро, й Карпати — все звучить, радіючи, співа. Із (Берлін) йшли брати-солдати, з ними — слава бойова (О. Ющенко). 11. Од села, з високого стародавнього (мінарет), долітають скрипучі, як немазане колесо, різкі звуки побожного (поклик) мулли (М. Коцюбинський). 12. Це було горище напівзруйнованого (будинок) (Ю. Яновський). 13. Велетенські вали підіймалися до найвищого (віконечко) (маяк) і падали вниз (О. Іванченко). 14. (Лікар) ще називають інколи «син (Ескулап)» (Є. Чак). 15. Звістку про перемогу над персами приніс до Афін грецький воїн, який без (відпочинок) пробіг відстань від (містечко) Марафон до Афін і впав мертвий (Є. Чак).

ВПРАВА 13

Перепишіть текст. Замість крапок допишіть закінчення іменників чоловічого роду II відміни. Обґрунтуйте написане.

Для наших друзів у кінці вересня.. й на початку жовтня.. птаство готується до відльоту.. в теплі краї. Збираються у далеку мандрівку ластівки, ще раніше покинули нас стрижі. Потягнулися до півдня.. лелеки, великими правильними трикутниками прямують до африканського континенту., журавлі. Минає ще деякий час, і чути із заростей рогузів., гелготання гусей. А птахи, що залишаються у нас, з наближенням листопада., й грудня.. горнуть до оселі людей, чекають нашої допомоги в пору холоду., й голоду.. . Восени слід передбачити, як допомогти перезимувати всім мешканцям лісу.. . Для цього треба приготувати їм корм.: пташкам — зерно., кошулям — зелених віників з гілочок дерева. Взимку пташкам до вподоби насіння кавунів., салатів., льонів., соняшників., лопухів., кінського щавлю.. . Жменька корму., врятує багатьох пташок від голодної смерті.
(П. Волкова)

ВПРАВА 14

Провідмініайте імена і прізвища українських козаків.

Іван Богун, Дмитро Байда-Вишневецький, Карпо Масло, Яцко Білоус, Предслав Лянцкоронські, Степан Цибульський, Петро Безбожий, Андрушко Шевченко, Устим Москаль, Йовко Чорнобривець, Мартин Шило, Семен Татарченко, Акула Ухименко, Стас Лях, Левко Грубило.

ВПРАВА 15

Від поданих імен утворіть чоловічі та жіночі імена по батькові. Виділіть суфікси, поясніть їх уживання. Поєднайте утворені імена по батькові з чоловічими та жіночими іменами. Наприклад: Олександр — Марина Олександрівна, В'ячеслав Олександрович.

Аркадій, Дмитро, Олексій, Влас, Кузьма, Степан, Пантелеймон, Терентій, Микита, Віталій, Юрій, Григорій, Віктор, Владислав, Панас, В'ячеслав, Павло, Сава, Лазар, Василь, Кіндрат, Петро, Андрій, Прокіп, Іван, Сергій, Володимир, Анатолій, Микола, Ігор, Ілля, Лука, Михайло.

ВПРАВА 16

Перепишіть текст. Замість крапок поставте відповідне закінчення.

Ярослав, на протигагу батьку.. Володимир та дід.. Святославу, не любив воювати. За часів його правління виросло, розбудувалося місто над Дніпром., Русь зміцнила зв'язки з

багатьма європейськими країн.. . В її монастир., процвітали ремесл.. й мистецтв.. . Сам Ярослав кохався в книжних премудрост.. . Він зібрав величезну бібліотек., слава про яку пішла далеко за кордони земл.. руської. Про неї захоплено розповідали й нащадки. Але воювати йому все ж довелося. Час од час., в його земл.. з'являлися печеніг.. . І тоді князь, одклавши вбік рукописну книгу, брав до рук меча, одягав воєнні доспіхи і вів дружину на ворог.. . Одна з таких важких битв відбулася під Києв.. 1037 року. Йому вдалося остаточно розгромити печеніг., і після того вони ніколи більше не нападали на Русь.. На честь тієї перемоги Ярослав наказав закласти знамениту згодом церкву святої Софі.. При ньому ж з'явилися в Києві і Золоті ворота, які сьогодні ваблять до себе турист., що приїзять до нашого міста. Це був справді видатний державний діяч, його цілком заслужено прозвали Ярославом Мудрим. І з таким ім'ям він назавжди залишився в нашій історії.. (За М. Слабошпицьким).

ТЕСТИ

1	У родовому відмінку однини закінчення -а(-я) мають усі іменники рядка	
А	плід, предмет, листопад(процес), буряк	
Б	Єнісей, випадок, хист, конфлікт	
В	листопада(місяця), долар, мільйон, дизель	
Г	міраж, іменник, штаб, рід	
Д	шків, гіпс, реманент	

2	У кличному відмінку закінчення -е мають усі іменники ч. р. рядка	
А	робітник, Черемош, Харків, боєць	
Б	чумак, пасажир, хлопець, жнець	
В	Віталій, жебрак, край, лікар	
Г	розмай, Олег, кравець, реформатор	
Д	Степан, козак, хлопець, тато	

3	У родовому відмінку однини закінчення -у(-ю) мають усі іменники ч. р. рядка	
А	Ніл, відбій, опік, Сибір	
Б	додаток, процент, байрак, екзамен	
В	Тернопіль, акт(документ), блок(об'єднання), інструмент(один)	
Г	Алтай, іспит, світогляд, чисельник	
Д	Алжир(місто), уривок, синтаксис, синтез	

4	В орудному відмінку однини закінчення -ем(-єм) мають усі іменники ч. р. рядка	
А	сухар, шахтар, зброяр, володар	
Б	долар, вчитель, м'яч, спокій	
В	ювіляр, Дарвін, Київ, гусяр	
Г	Леннон, край, бджоляр, кресляр	
Д	абзац, проводир, ківш, плащ	

4	До жіночого роду належать усі іменники рядка	
А	купіль, соло, міль, Чилі	
Б	лідер, Фудзіяма, Монако, інженер	
В	мадам, цеце, міледі, лібрето	
Г	Умань, зала, доцент, СБУ	
Д	розкіш, зелень, місіс, путь.	

Тема 2. Прикметник

Прикметник — частина мови, що виражає ознаку предмета безпосередньо або його приналежність і відповідає на питання: *я к и й? я к а? я к е? ч и й? ч и я? ч и є?*

Характерною граматичною особливістю прикметників є наявність у них форм роду, числа і відмінка, які служать засобом сполучення їх з іменниками.

Прикметники можуть мати повну (відмінювану) і коротку (невідмінювану) форму. За характером морфемного складу виділяють прикметники повні і короткі залежно від типу закінчень: *повен човен і повний човен, зелен сад і зелений сад.*

Короткі прикметники вживаються лише у формі однини чоловічого роду називного чи знахідного відмінків, мають нульове закінчення і не змінюються за родами, числами та відмінками.

2.1. Розряди прикметників

За своїм значенням і граматичними властивостями прикметники поділяються на три розряди: якісні, відносні і присвійні.

ГРАМАТИЧНІ РОЗРЯДИ ПРИКМЕТНИКА		
Якісні	Відносні	Присвійні
виражають ознаку предмета, яка може бути властива предмету в більшій або меншій мірі (колір, розмір, сила, температура, смак і под.):	виражають ознаку предмета не безпосередньо, не прямо, а через виділення іншого предмета. Відносні прикметники не створюють ступенів порівняння, не можуть сполучатися з прислівником, не мають антонімічних пар, мають лише похідну основу (береговий, шкіряний):	виражають ознаку, яка вказує на приналежність предмета якійсь особі, рідше — тварині і відповідають на питання чий?:
червоний, високий, низький, широкий, веселий, теплий, товстий, старий, молодий, міцний.	осінні дощі (дощі, які бувають восени), дитяча книжка (книжка для дітей), весняні квіти (квіти, які бувають навесні).	батьків кожух, братів мотоцикл, материна хустка, вороняче гніздо.

2.2. Ступені порівняння якісних прикметників

Якісні прикметники виражають ознаку, яка може бути у предмета в більшій або в меншій мірі: холодний — холодніший — найхолодніший, тому їм властиві ступені порівняння: вищий і найвищий.

Вищий ступінь порівняння показує, що в одному предметі більше тієї самої якості, ніж в іншому: молодший, сильніший, красивіший, веселіший, кращий, суворіший.

За будовою вищий ступінь має дві форми: просту і складену.

Проста форма утворюється додаванням до основи прикметника суфіксів *-и-*, *-иш-*: довший, дешевший, світліший, темніший, свіжіший, дзвінкіший.

При утворенні вищого ступеня за допомогою суфікса *-ш-* відбуваються такі фонетичні зміни:

— в основі втрачаються суфікси *-к-*, *-ок-*, *-ек-* перед суфіксом *-иш-* вищого ступеня: тонкий — тонший, глибокий — глибший, далекий — дальший. Перед суфіксом *-иш-* суфікси *-к-*, *-ок-*, *-ек-* зберігаються: дзвінкіший, жорстокіший;

— приголосні *г*, *з*, *ж* кінця основи звичайного ступеня разом із суфіксом *-иш-* змінюються на *жч*: дорогий — дорожчий, близький — ближчий, важкий — важчий, дорогий — дорожчий, дужий — дужчий, низький — нижчий, тяжкий — тяжчий, але легкий — легший;

— сполучення звуків *с* + *ш* дає *щ*: високий — вищий, товстий — товщий.

Кілька прикметників мають паралельні форми вищого ступеня: тихий — тихший — тихіший, товстий — товщий — товстіший.

Є група прикметників, у яких форми вищого ступеня порівняння утворюються від інших основ: великий — більший, малий — менший, гарний — кращий.

Складена форма вищого ступеня порівняння утворюється поєднанням звичайного прикметника та слова *більш* або *менш*: більш талановитий, менш рішучий.

Найвищий ступінь порівняння виражає найвищу міру ознаки предмета порівняно з такою ж ознакою в інших предметах: найдорожчий, найкращий.

Найвищий ступінь порівняння також має дві форми: просту і складену.

Проста форма найвищого ступеня утворюється додаванням префікса *най-* до прикметника вищого ступеня: найвеселіший, найзручніший, найбагатший.

Форма найвищого ступеня порівняння може підсилюватися часткою *як* або *що*. Ці частки пишуться разом із прикметниками: якнайкращий, якнайбільший, щонайдорожчий, щонайзручніший.

Складена форма найвищого ступеня порівняння утворюється додаванням до форм звичайного ступеня слова *найбільш* або *найменш*: найбільш приємний, найменш зручний.

Часто найвищий ступінь прикметників виражається описовим зворотом: дорожчий над усе, веселіший за всіх.

Не мають ступенів порівняння прикметники:

- з префіксами *пре-*, *за-*, *над-*, *пра-*, *архі-*, *ультра-*: *пречудовий*, *заважкий*, *надзвичай*

- з суфіксами *-ав-* (*-яв*), *-уват-* (*-юват-*): *золотавий*, *русявий*, *чорнявий*,

холоднуватий, *білуватий*, *синюватий*;

- з суфіксами *-еньк-*, *-есеньк-*, *-енн-*: *гарненький*, *тонесенький*, *здоровенний*;

- прикметники, утворені складанням основ: *жовтогарячий*, *темно-синій*, *білий-білий*;

- назви кольорів, що перейшли з розряду відносних прикметників: *волошковий*, *кремовий*, *салатовий*;

- назви мастей тварин: *гнідий*, *вороний*;

- назви, що означають абсолютний поріг ознаки: *німий*, *сліпий*, *порожній*.

2.3. Відмінкові закінчення прикметників

Розрізняють такі різновиди відмінювання прикметників: відмінювання прикметників твердої та м'якої груп.

До твердої групи належать прикметники, основа яких закінчується твердим приголосним: білий, красивий, кореневий, дивовижний, заможний, пильний, Наталчин, сестрин.

До *твердої* групи належать якісні та відносні прикметники, що мають основу на твердий приголосний і в називному відмінку однини чоловічого роду закінчуються на -ий: безладний, гіркий, людний, сірий, тугий та присвійні прикметники з суфіксом -ів (-їв), -ин (-їн), які в називному відмінку однини чоловічого роду після цих суфіксів мають нульове закінчення: батьків, нянин, усі короткі форми прикметників: винен, жив, зелен, повен, рад.

До *м'якої* групи належать прикметники, основа яких закінчується м'яким приголосним: давній, ранній, мужній, безкрайї, кутній, всесвітній, братній, прийдешній, внутрішній.

Прикметники м'якої групи в називному відмінку однини мають закінчення *-ій, -я, -є*, а в словах з основою на *ій -є*: всесвітній, всесвітня, всесвітнє; безкрайї, безкрая, безкрає.

У родовому, давальному і місцевому відмінках однини відмінкові закінчення прикметників м'якої групи всіх трьох родів збігаються з відповідними відмінковими закінченнями прикметників твердої групи: великого — великому, синього — синьому.

У давальному і місцевому відмінках однини прикметники жіночого роду мають закінчення *-ій(-її-)*: дружній сім'ї, молодій жінці, у смерековій хаті, на тихій вулиці.

В орудному відмінку однини прикметники жіночого роду з основою на шиплячий мають закінчення *-ою*: найбільшою частиною, лисячою корою, плакучою вербою.

У місцевому відмінку однини прикметники чоловічого і середнього роду можуть мати паралельні закінчення *-ому, -ім*: на синьому — на синім, на далекому — на далекім, на гарячому — на гарячій. Першою такою колючкою в Чіпчинім житті була смерть бабина (Панас Мирний).

У називному відмінку множини прикметники всіх трьох родів твердої і м'якої груп мають закінчення *-і*, а в словах з основою на *й -ї*: Наші мирні ліси і озера прозорі, земляки твої рідні, колгоспні лани, наші тихі орловські замріяні зорі вже давно виглядають тебе із війни (М. Нагнибіда). І потекли в одне море слов'янські ріки (Т. Шевченко).

2.4. Творення і правопис присвійних прикметників

Присвійні прикметники творяться від іменників, що називають істот.

Від іменників I відміни вони творяться:

— за допомогою суфікса *-ин-*, причому кінцеві приголосні *г, к, х* замінюються на *ж, ч, ш*: Валя — Валин, Олеся — Олесин, Ольга — Ольжин, дочка — доччин, сваха — свашин, свекруха — свекрушин;

— за допомогою суфікса *-ін-* лише після *й* (на письмі *-їн*): Софія — Софійн, Марія — Марин, Надія — Надійн.

Від іменників II відміни присвійні прикметники творяться за допомогою суфікса *-ів-*: брат — братів, Матвій — Матвійв, Сергій — Сергійв.

Від іменників — назв тварин присвійні прикметники творяться за допомогою суфікса *-ач-* (*-яч-*): вовк — вовчий, заєць — заячий.

Присвійні прикметники з суфіксами *-ів (їв), -ин (їн)* відмінюються так само, як і прикметники твердої групи: батьків — батькового, батьковому і т. п.; материн — материного, материному і т. п.; Софійна — Софійної, Софійній, Софійну тощо.

Присвійні прикметники з суфіксом *-ів*, утворені від іменників чоловічого роду твердої групи, при словозміні змінюють *i* на *o*: брат — братів, братового, братовому і т. п., Іван — Іванів — Іванового, Івановому і т. п. Прикметники, утворені від іменників м'якої і мішаної груп, змінюють *i* на *e*, *i* на *ε*, *йо*: учителів — учителевого, учителевому; Матвійів — Матвійового, Матвійовому.

2.5. Перехід прикметників в іменники

Деякі прикметники в процесі мовлення втрачають своє основне прикметникове значення, набувають ознак іменників і виражають предметність, тобто субстантивуються і таким чином переходять до розряду іменників. Переходячи до розряду іменників, прикметник виражає досить широке загальне поняття: Розумний б'є на те, що справді в його є (Л. Глібов).

Два хитрих мудрого не переважають (Л. Глібов). На віки вічні старий зникає, занесе з собою і добре й лихе, поховає пережите й перемучене і стражданням закручене (Панас Мирний).

Субстантивація прикметників буває повна і неповна.

При повній субстантивації прикметники цілком переходять в іменники і не вживаються як прикметники: придане, набережна, пальне, Рівне, Ніжин.

При неповній субстантивації прикметники вживаються і як найменування предмета, і як найменування ознаки: хворий, бідний, рідний, старий, старший, малий, полонений, подорожній, їздовий, колискова, сліпий, кривий, пряма, минуле, майбутнє, прийдешне.

Прикметники, набуваючи іменникового значення, зберігають прикметникову систему відмінювання за відмінками і числами, але втрачають здатність змінюватися за родами.

2.6. Синтаксична роль прикметників

відміна	чоловічий рід		жіночий рід		середній рід		множина	
	тверда група	м'яка група	тверда група	м'яка група	тверда група	м'яка група	тверда група	м'яка група
Н.	-ий, -о	-ій	-а	-я	-е	-ε	-і	-і
Р.	-ого	-ого	-ої	-ої	-ого	-ого	-их	-іх
Д.	-ому	-ому	-ій	-ій	-ому	-ому	-им	-ім
Зн.	-ий, -о, -ого	-ій, -ого	-у	-ю	-е	-ε	-і, -их	-і, -іх
Ор.	-им	-ім	-ою	-ою	-им	-ім	-ими	-іми
М	-ому / -ім	-ому / -ім	-ій	-ій	-ому / -ім	-ому / -ім	-их	-іх

Найчастіше прикметники виступають у реченні в ролі означення, також можуть бути іменною частиною присудка.

Означення: Там море дере свою синю одягу об гострі скелі на білі клапті і закидає ними весь берег (М. Коцюбинський). Свіжий перший сніг уквив гори й долини ніби

тонким дорогим полотном (І. Нечуй-Левицький). Жде спрагла земля плодотворної зливи, і вітер над нею гуляє бурхливіший. Франко).

Іменна частина присудка: Ніч була місячна, хороша (Панас Мирний). Прометей — улюблений герой Лесі Українки (О. Гончар). Благословенне будь ім'я проводиря, борця, титана (Олександр Олесь).

2.7. Інші частини мови, що відмінюються, як прикметники

відмінюються як прикметники твердої групи:	приклади
всі дієприкметники	синіючий, синіючого, синіючому..., синіюча, синіючої, синіючою..., синіючі, синіючих, синіючим...
всі порядкові числівники, крім числівника третій	перший, першого, першому... дев'ятий, дев'ятого, дев'ятому...
займенники ваш, наш, всякий, кожний, інший, самий, котрий, такий, який	наш, нашого, нашому..., наша, нашої, нашою..., наші, наших, нашим...
як прикметники м'якої групи:	
числівник третій	третій, третього, третьому...
займенник їхній	їхній, їхнього, їхньому, їхнім...

ВПРАВА 1

Перепишіть тексти. Випишіть прикметники в дві колонки: у першу — якісні, у другу — відносні. Замість крапок вставте потрібну букву.

Пр..йшла осінь. Стоять теплі золоті дні. Повітря стало чистим, прозорим. Відкрилися ст..пові простори, далекі скіфські кургани в примарнім сіян(н)і ласкавого сонця здаються попелясто-сірими. Край дороги — яскрава квітка ромашка. Ранками на її чистих пелюсточках бл..щать сріблясті крап..льки — це ро(с,з)тав перший приморозок. А квітка живе, не губить своїх пелюсток на землю.(У)вечері небо стає сірувато-рожевим. На тлі оранжево- попелястої зірниці чорні зграї ворон, що л..тять на ночівлю, ро(з,с)простерши крила, здаються якимись фантастичними істотами. Ліс стоїть задумливий, тихий, тільки листя тріпоче від тривожного повіу вітру. (І. Цюпа)

ВПРАВА 2

Подані прикметники поділіть на дві групи: прикметники, від яких утворюються ступені порівняння, і прикметники, від яких ступені порівняння не утворюються. Обґрунтуйте написане.

Солодкуватий, німий, русявий, порожній, молодий, товстий, товстуватий, далекий, короткий, зеленуватий, правильний, коричнюватий, дзвінкий, стійкий, грайливий, височенький, високий, гарний, гарнесенький, древній, легенький, легкий, послідовний, щасливий, блідуватий, здоровенний, чистий, чистенький, золотавий, злочинний, дбайливий.

ВПРАВА 3

Утворіть просту і складену форми вищого ступеня порівняння прикметників.

Бадьорий, розумний, затишний, старий, знаменитий, солодкий, цінний, темний, рідкий, дрібний, сумний, гладкий, глибокий, чистий, складний, хоробрий, рішучий, скупий, відважний, настирливий, привабливий, глухий, лінивий, молодий, гіркий, дешевий, великий, радісний, низький, брудний, легкий, повний, охайний, працьовитий.

ВПРАВА 4

Утворіть форми найвищого ступеня порівняння прикметників. Поясніть орфограми.

Милий, дужий, важкий, сміливий, малий, гарний, справжній, приємний, густий, тихий, м'який, красивий, високий, ближній, лагідний, древній, теплий, вологий, гарячий, новітній, могутній, дивний, культурний, відвертий.

ВПРАВА 5

Запишіть прикметники в дві колонки: у першу — твердої групи, у другу — м'якої групи.

Червоний, гарний, безодній, братній, художній, любий, пишномовний, середній, Грицьків, присутній, Василів, поздовжній, путній, величний, середній, домашній, дружний, пташиний, безсторонній, літній, незабутній, глухий, тутешній, достатній, травневий, чуткий, задній, хатній, Мар'їн, синій, синьоокий.

ВПРАВА 6

Провідмініайте в чоловічому й жіночому родах та у множині подані нижче прикметники.

Мирний, вечірній, сивий, синій, літній, чужий, гарячий.

ВПРАВА 7

Поставте подані прикметники в давальному та орудному відмінках. Підкресліть закінчення прикметників. Обґрунтуйте відповідь.

Гаряча їжа, палаюча свічка, дівоча краса, найбільша хата, чужа річ, тепліша вода, довша сторона, мальовнича країна, колюча трава.

ВПРАВА 8

Від поданих іменників утворіть присвійні прикметники. Виділіть суфікси.

Анатолій, Олексій, Тетяна, учитель, сестра, Андрій, Галя, Леся, вовк, вівця, бик, сторож, директор, дід, бабуся, друкар, Мусій, Пріська, учень, касир, Параска, столяр, Дар'я, тесляр, Андрійко, Варка, матуся, Віталій, Раїса, кобзар.

ВПРАВА 9

Перепишіть. Визначте якісні, відносні та присвійні прикметники.

Дерев'яний стіл — дерев'яне обличчя, материнська ласка — материна ласка, ведмежий барліг — ведмежа послу га, чиста блакить — чиста совість, качиний ніс — качиний пух, залізна воля — залізна ручка, заячий хвіст — заяча душа, рожева мрія — рожева квітка, тепла усмішка — тепла погода, батькове майно — батьківське майно, сердечний біль — сердечна людина.

ВПРАВА 10

Перепишіть текст. Підкресліть прикметники та слова, від яких вони залежать. Виділіть у прикметниках закінчення, з'ясуйте їх уживання.

ДИВНА НІЧ

То була дивна, пишна ніч! Доки жит(и,е)му, тебе не забуду. Ніколи ти не зникнеш з моєї пам'яті — така ти була гарна та пишна, неначе я покинув землю й перелетів в якийсь палац, чудно й чудово осяян(н)ий, за який оповідають в ка(з,с)ках. Коли в уяві давніх греків були такі Єл(и,е)сейські Поля, де походжують душі поетів та філософів; коли було таке підземне Плутонове царство, де перебували Прозерпіна й Еврідіка,— то це були пишні поля, було пишне царство, мрійне, фантастичне; пишне, хоч і мертве, все в (пів)тонах та сутінках, з тихим, нері(з,с)ким блиском, з своєю ор(и,е)гінальною красою й поезією, з якоюсь поетичною одличкою о(д,т) різних тонів ясного соня(ч,ш)ного дня.

А наш човен все л(е,и)тів, як стріла, самою сер(е,и)диною річки по б(и,е)стрині. Човен ледве кол(и,е)вається, мене сон не бере. Мрії невпин(н)о сновигають в уяві й проганяють сонноту й дрімоту з очей. Незабаром пишна ніч погасила й мої мрії, бо і (в)горі, й (на)низу, і на землі, й на воді все стало однією мрією: то, певно, була мрія неба, усього

світового живоття. Це була не ніч, ясна та прозора, а неначе гл(и,е)бока дума самого Бога, мрія й дума його творчої сили, як сотворити ще кращі нові світи... Сили небесні неначе вгамувались од ден(н)ої праці й о(д,т)почивали в мріях тієї дивної, ніби неземної, ночі, заколихані в спокої. А ясна смуга на воді все ширшає, більшає та довшає, стає золотим плесом, сягає вже вповодж Дніпра, неначе зо лота дорога в якийсь рай, в якеь мрійне царство. Золоті дрібні хвильки др(и,е)жать, перел(и,е)ваються, мов живе срібло. Човен пл(и,е)ве тим золотим шляхом. Позад човна темна, аж чорна, безодня. Зоря покотилася в небо й осяяла круг коло себе. От-от почне вже світати.(1. Нечуй-Левицький)

ТЕСТИ

1	Ступені порівняння можна утворити від усіх прикметників рядка	
А	далекий, пізній, молодий, гарний	
Б	срібний, могутній, швидкий, дорослий	
В	гарячий, синій, золотий, сухий	
Г	крижаний, маленький, зручний, важливий	

2	Неправильно форму ступеня порівняння прикметника утворено в реченні	
А	Жінка мала якнайскромніший вигляд.	
Б	Хома там самий активніший.	
В	Найдорожчий кришталь стояв у Марії в серванті	
Г	Найвища у світі трава — бамбук.	

3	За допомогою суфікса -ов- утворені всі прикметники рядка	
А	кварц..вий, шовк..вий, дощ..вий, гроз..вий	
Б	емал..вий, мед..вий, криштал..вий, казк..вий	
В	значенн..вий, плащ..вий, груш..вий, калин..вий	
Г	вуглець..вий, замш..вий, парч..вий, нуль..вий	

4	За допомогою суфікса -ев-(-єв-) утворені всі прикметники рядка	
А	липн..вий, груш..вий, плюш..вий, стронці..вий	
Б	берез..вий, березн..вий, взутг..вий, план..вий	
В	звук..вий, емал..вий, мебл..вий, полудн..вий	
Г	центр..вий, стат..вий, обруч..вий, магні..вий	

Тема 3. Числівник

Числівник — частина мови, яка означає число, кількість або порядковий номер при лічбі і відповідає на питання скільки?котрий?

Лексико-граматичні розряди числівників

Числівники за значенням і граматичними ознаками поділяються на кількісні і порядкові.

Кількісні	означають число або кількість (певну або абстрактно-математичну) предметів і від-повідають на питання скільки?: один, чотири, двадцять вісім, чотириста, троє, півтора.	Порядкові	означають порядок при лічбі однорідних предметів і відповідають на питання к о т р и й?: перший, другий, десятий, двадцять сьомий, сотий.
Кількісні числівники поділяються на чотири групи:		За будовою числівники поділяються на три групи:	
власне кількісні:	чотири комбайни, три дороги, мільярд зірок;	Прості	ті, що мають один корінь: один, два, шість, сто, тисяча.
неозначено-кількісні:	багато, небагато, кілька, декілька, кільканадцять, кількадесять;	Складні	ті, що складаються з двох основ, об'єднаних в одне слово: дванадцять, двадцять, двісті, п'ятисотий.
збірні:	двоє, десятеро, тридцятєро, обидва, обидві, обоє;	Складені	ті, що утворені з двох або більше простих чи складних числівників, окремо взятих: двадцять чотири, п'ятдесят вісім, п'ятсот дев'яносто вісім, шістсот сорок восьмий.
дробові:	дві третіх, сім восьмих, нуль цілих і три десятих, півтора.		

3.1. Відмінювання і правопис числівників

У системі відмінювання числівників розрізняють дві групи відмінкових форм: форми називного і знахідного відмінків: п'ять зошитів, шість місяців і форми родового, давального, орудного і місцевого відмінків: п'яти (п'ятьох) зошитів, п'яти (п'ятьом) зошитах, п'ятьма (п'ятьома) зошитами, на п'ятьох зошитах.

Числівники один, одна, одно (одне) в однині відмінюються так, як прикметники твердої групи: (одного, одному, одної, одній...).

Числівники два, дві, обидва, обидві відмінюються, як прикметники твердої групи.

Числівники три і чотири в кожному відмінку (крім називного) мають однакові відмінкові закінчення (трьох, чотирьох, трьом, чотирьом), але в орудному відмінку (трьома, чотирма).

Числівники від п'яти до десяти відмінюються за зразком (п'яти, п'ятьох, п'ятьом, п'ятьома).

У числівниках на *-дцять* і *-десят* відмінюється тільки друга частина (тринадцяти, тринадцятьох, тринадцятьом, тринадцятьома; вісімдесят, вісімдесяти, вісімдесяти, вісімдесят, вісімдесятьма, на вісімдесяти).

Числівники сорок, дев'яносто, сто в усіх відмінках, крім називного і знахідного, мають закінчення -а (сорока, дев'яноста, ста).

Числівник тисяча відмінюється, як іменники першої відміни мішаної групи. Числівники мільйон, мільярд відмінюються, як іменники другої відміни твердої групи.

Числівник одинадцять пишеться без подвоєння.

У числівниках від одинадцяти до дев'ятнадцяти м'який знак пишеться тільки в кінці слова: дванадцять, сімнадцять.

При творенні складних слів вживаються числівникові основи двох-, трьох-, чотирьох-, якщо друга частина слова починається з голосного, і числівникові основи дво-, три-, чотири-, якщо друге слово починається з приголосного: трьохетапний — триповерховий, двохатомний двобічний.

Складні кількісні і порядкові числівники пишуться разом у будь-якому відмінку: шістсот, шестисот, шестистам, шестисотий.

Складені числівники пишуться окремо: дві тисячі п'ятсот тридцять два, дві тисячі п'ятт.

3.2. Неозначено-кількісні числівники

Неозначено-кількісні числівники скільки, кілька, декілька, стільки відмінюються, як числівник два:

Н. скільки, кілька, декілька, стільки;

Р. скількох, кількох, декількох, стількох;

Д. скільком, кільком, декільком, стільком;

З.=Н. або Р.;

О. скількома, кількома, декількома, стількома;

М. у скількох, кількох, декількох, стількох.

Числівник багато відмінюється так:

Н. багато;

Р. багатьох;

Д. багатьом, З.=Н. або Р.;

О. багатьма (багатьома);

М. у багатьох.

Числівники кільканадцять, кількадесят відмінюються, як числівники п'ять, десять.

3.3. Збірні числівники

Збірні числівники творяться від основ кількісних числівників: два, дві - двоє, три - троє, чотири - четверо, п'ять — п'ятеро, шість — шестеро, сім — семеро, вісім восьмеро, дев'ять - дев'ятеро, десять - десятеро.

Числівник двоє означає дві особи або два предмета: Нас було двоє: брат і я (Марко Вовчок).

Поряд з числівниками два, дві, двоє в українській мові вживаються числівники обидва, обидві, два, дві, обоє, обидва, обидві, двійко, двоєчко, трієчко і под.: Ото було тими вечорами, довгими, осінніми, як вже стомить мене робота, заберу обійко (Марко Вовчок). Як ми любилися двоєчко (М. Метлинський).

Збірні числівники в сполученні з прийменниками пишуться окремо: по одному, по двоє, по троє.

Збірні числівники при відмінюванні в усіх непрямих відмінках мають форми відповідних кількісних числівників: двоє — двох, двом, двома, двох; троє — трьох, трьом,

трьома, трьох; четверо — чотирьох, чотирьом, чотирма, чотирьох; десятеро — десяти, десятиох; дванадцятро, дванадцяти, дванадцятьох; тридцятро — тридцяти, тридцятьох.

Збірні числівники обидва, обидві, обоє у непрямих відмінках мають однакові форми: обох, обом, обома, обох.

Дробові числівники відмінюються, як звичайні числівники: в чисельнику — кількісні, а в знаменнику — порядкові: три сьомих поділити на одну шосту.

Чисельник відмінюється, як відповідний кількісний числівник, а знаменник — як порядковий: одна четверта, однієї четвертої, одній четвертій, одну четверту, однією четвертою, на одній четвертій.

3.4. Дробові числівники

Дробові числівники можуть поєднуватися з іменниками, які не підлягають лічбі (назви рідини, маси тощо). Залежний від дробового числівника іменник ставиться у родовому відмінку однини або множини; цей іменник при відмінюванні словосполучення не змінюється; опускається слово частина: одна друга (частина) завдання; дві треті (частини) аудиторії; дві цілих і сім восьмих.

Числівники півтора, півтори, півторака не відмінюються.

3.5. Порядкові числівники

Порядкові числівники утворюються без суфіксів від основ відповідних кількісних числівників за допомогою прикметникового закінчення *-ий, -а, -е*. Тільки порядкові числівники перший, *-а, -е* і другий, *-а, -е* мають інші основи, ніж відповідні їм кількісні числівники один, два.

Порядкові числівники від п'ятого по дев'яностий (за винятком числівника сороковий) утворюються від основ відповідних кількісних числівників через додавання прикметникового закінчення *-ий, -а, -е*.

Порядкові числівники як прикметники, пов'язуються з означальними іменниками і завжди узгоджуються з ними в роді, числі й відмінку.

Відмінюються порядкові числівники, як прикметники твердої групи, крім порядкового числівника третій, *-я, -є*, який відмінюється, як прикметник м'якої групи.

Разом пишуться порядкові числівники, останнім компонентом яких є -сотий, -тисячний, -мільйонний, -мільярдний, п'ятисотий, двадцятитисячний, стотридцятимільярдний.

Через дефіс пишуться: порядкові числівники, написані цифрами і буквами: 10-й, 20-го, 50-десятий, 100-тисячному.

Окремо пишеться кожне слово у складених числівниках: двадцять другий, сто тридцять сім, триста дев'яносто сьомий.

3.6. Синтаксична роль числівників

Числівник у реченні може бути підметом, додатком, іменною частиною складеного присудка, означенням.

Підмет	Мільйони зір повільним бігом пливуть над нами, мов ріка (Т. Масенко) . Тисяча доріг, мільйон вузьких стежинок мене на ниву батьківську веде (В. Симоненко).
Додаток	Дві тополі високії, одна одну хилять (Т. Шевченко).
Присудок	Двічі по два — чотири.
Означення	Зосталася тільки надія одна: надія вернутись ще раз на Україну (Леся Українка).

Відмінки	I	II	III	IV	V
	один	два, обидва, три, чотири, кілька, багато, усі збірні та займенники скільки і стільки	від п'яти до вісімдесяти (крім сорока), кільканадцять, кількадесят	сорок, дев'яносто, сто	двісті – дев'ятсот, кількасот
Н.	Як займенник той	а/і, и, еро	0	0, о	сті, ста,сот,
Р.		ох	и	а	сот,
Д.		ом	и	а	стам,
З.		а/і, и, еро, ох	0, и	0, о, а	сті, ста,сот,
О.		ома, (ма)	ма	а	стами
М.		ох	и	а	стах
Зауваження		1. У непрямих відм. числівник обидва втрачає частину два. (обох, обом), а збірні — суфікс еро: п'ятеро — п'ятьох 2. В О.в. — багатьма і багатьома.	1. У складн. чисел. відмінюється лише друга част. 2. В основах (6, 7,8) чергуються голосні. 3. Можуть відмін. за 2 типом		1. Змінюються обидві частини (перша за 2 або 3 типом): двісті, двохсот, двостам

ВПРАВА 1

Запишіть числа словами.

3, 7,11, 20, 46, 40, 90, 91,100, 120,137, 488, 596, 1000, 10 000, 25 387.

ВПРАВА 2

Від поданих кількісних числівників утворіть порядкові. Запишіть словосполучення.

4(село), 2 (зошит), 17 (дерево), 10 (ялинка), 2005 (рік), 1000 (будинок), 3 (дорога), 20 (хата), 436 (сторінка), 784 (книжка), 1,5 (кубометр).

ВПРАВА 3

Поставте подані числівники в давальному, орудному та місцевому відмінках.

Сорок, п'ятеро, дванадцять, тисяча сімсот три, сто, шістдесят чотири, вісімдесят три, дев'яносто, шістдесят, одинадцять, одна шоста.

ВПРАВА 4

Перепишіть фразеологізми, розкриваючи дужки. Поставте числівники в потрібному відмінку.

1. Наговорити (сім) мішків гречаної вовни. 2. Під (сім) вітрами. 3. Під (сім) замками тримати. 4. За (сім) печатками. 5. (Сім) п'ятниць на тиждень. 6. Без (сім) клепок у тім'ї. 7. Відчувати себе на (сім) небі. 8. До (сім) віників пам'ятати. 9. Працювати до (сім) поту. 10. Обмиватися (сім) потом. 11. (Сім) вода на киселі. 12. Без (п'ять) хвилин. 13. Знати, як свої (п'ять) пальців. 14. Ні в (п'ять), ні в (дев'ять). 15. (Десять) справа. 16. (Десять) дорогою обходити. 17. До (десять) поту. 18. (Один) нога тут, а (два) там. 19. Стригти під (одна) гребінку. 20. Сидіти на (два) стільцях. 21. Грати (перша) скрипку. 22. За (два) зайцями. 23. (П'ять) колесо до воза. 24. У (сім) няньок дитина плаче.

ВПРАВА 5

Запишіть складні числівники словами.

15,70, 400, 90,900.

ВПРАВА 6

Запишіть порядкові числівники словами.

600-й, 5 000 000-й, 127 000-й, 35 000 000-й, 111-й.

ВПРАВА 7

Запишіть текст. Зверніть увагу на числівники, запишіть їх словами. Перевірте написане.

КИЇВСЬКЕ ДИВО

Зроблено в Софії силу/силенну роботи мистецької. Окрім мусійного убору, рівного якому важко було й пошукати ще десь у світі, написано фресок много/ликих 25, на них же постатей 150 і 4 майже в повний людський зріст, фресок одно/ликих на весь зріст написано 200 і 20, а поясних — 100 і 18. Викладено в усьому соборі підлоги теж мусією з різно/барвного каменю, прикрашено, oprіч того, всю серединність церкви візерунком мусійним і писаним, приліпами мистецькими, різьбою по червоному шиферу овруцькому. Тепер тулити ще й роменських святих зокола собору, виб..раючи для того всі виступи й площини, які надавалися до малювання. Сивок звелів, щоб не чіпали стін обабіч головного входу до церкви, бо мав намір по завершенню ро(з,с)пису своїх веж розмахнутися по/під отими пісно/окими святими безмежжям слов..янського сонце/вороту. Він змалює з одного боку осінній сонце/ворот у пишноті золотистих лісів, в щедрості ланів, у буйнощах людської плоті. Сивок хотів показати свій народ у багатстві, серед щедрот його рідної землі, які належали колись йому та й належати мають завжди і вічно! Осінній сонце/ворот. Ввижався він йому пишнішим за всі багатства й пишноти Візантії і легенд про царства минулі й навіть неіснуючі. Йшов до змалювання сонце/вороту через терпіння й великий труд над мозаїками, через спочинок душевний під присадистими склепіннями веж, готувався поволі до ще одного свого чину на рідній землі, яку хотів вославити найвище. Та чи судилося йому доконати задумане? Київ приймав церкву Софії дивуванням і захопленням. Ішли поглянути на диво свої люди — багаті й бідні, тупо/голові й вразливі душею, приходили, пр..їздили, приповзали немічні в сподіванні (з,с)цілення, були тут удови, сироти, жебраки, сліпці. Не всі діставалися до/середини, багато хто дивився на церкву зокола, та й того було досить, щоб розносити вість по всіх землях про київське диво. (П. Загребельний)

ВПРАВА 8

Перепишіть текст. Запишіть числа словами, поставивши числівники у потрібному відмінку. Виділіть закінчення.

НАЙМЕНШІ І НАЙБІЛЬШІ

Найменшу книгу було надруковано на папері розміром 22 г/м². Це дитяча казка «Старий король Коул», яку опублікувало в кількості 85 примірників у 1985 році видавництво «Гленіфер Преса» в Шотландії. Сторінки можна перегортати (дуже обережно) за допомогою голки.

Найбільшою книгою в світі є «Суперкнига». Її розміри 2,74 х 3,07 м, а вага — 252,6 кг. Вона має 300 сторінок, опублікована в Денвері, США.

Найвищою людиною у світовій історії був не американець Роберт Уодлоу (його зріст 2 м 72 см), як вважали донедавна, а російський селянин Федір Махов, який мав 2 м 85 см зросту й вагу 182 кг. Махов помер у 1905 році в 25-літньому віці.

Найнижчими людьми, що мешкали на території колишнього СРСР, вважалися представники древнього народу саамі з Кольського півострова. Середній зріст чоловіків не перевищував 1 м 56 см.

Найважчим чоловіком вважають Йона Бровера Мініока (рік народження 1941, Вашингтон, США). Його вага в 1976 року була 442 кг. Він помер у 1983 році при вазі 363 кг.

Найбільший кольоровий телевізор було продемонстровано на міжнародній виставці «Цукута Інтернешнл» поблизу Токіо. Розміри його екрана 24,3 х 45,7 м. Найменший телевізор було випущено в Токіо 1983 року. Він мав екран 6,95 см² і важив 338 г.

ТЕСТИ

1	Помилку у відмінюванні кількісних числівників (Р.в., Д.в., О.в., М.в.) допущено в рядку	
А	шістдесяти, шістдесятьох, шістдесятьма, на шістдесятьох	
Б	дев'ятисот, дев'ятистам, дев'ятьмастами, на дев'ятистах	
В	сорока, сорока, сорока, на сорока	
Г	сімдесяти, сімдесятьом, сімдесятьма, на семидесятьох	

2	Помилки у відмінкових формах кількісних числівників допущено в рядку	
А	на восьмистах, п'ятьмастами, на трьохстах	
Б	із сорока восьми, сімдесятьма, двох тисяч восьмисот	
В	трьомами, з чотириста сімдесяти восьми, п'ятдесяти	
Г	сімдесяти дев'яти, дев'ятьмастами	

3	Помилку у вживанні збірних числівників допущено в рядку	
А	п'ятеро учнів, шестеро цуценят	
Б	двоє санчат, семеро ножиць	
В	семеро книжок, троє дівчат	
Г	двоє колготок, восьмеро слонів	

4	Правильно поєднано числівники з іменниками в рядку	
А	триста п'ятдесят грами	

Б	тисяча раз	
В	півтора тонни	
Г	півтора кубометра	

Тема 4. Правила визначення часу

Основні правила його визначення:

1. Година доби визначається тільки порядковим числівником: шоста, перша.
2. Хвилина — кількісним: десять хвилин.
3. Кількісним числівником позначають час, витрачений на що-небудь: на дорогу ми витратили сім годин; ми проговорили з подругою дві години.
4. Точний час доби позначається порядковим числівником з прийменником: концерт почнеться о шостій годині; зустрінемося рівно об одинадцятій.
5. Неточний час позначається порядковим числівником з прийменником на: чекаю друга десь на п'яту.
6. Визначення часу за частинами години:

<i>після половини години за, до</i>	<i>до половини години по, на</i>
за п'ять друга	п'ять по першій
десять до четвертої	сім на третю

Приклади для правильного визначення часу:

друга година дня (ночі), чотирнадцята година, зустрінемося о другій годині дня, зустріч попередньо заплануємо десь на другу дня	пів на другу, тридцять хвилин на другу, тридцять хвилин по першій, за тридцять хвилин друга, тридцять хвилин до другої
п'ятнадцять по першій, п'ятнадцять на другу, чверть по першій, чверть на другу	за двадцять хвилин перша, двадцять хвилин до першої, дванадцята година сорок хвилин
дванадцята година сорок п'ять хвилин, за чверть перша, п'ятнадцять до першої, сорок п'ять по дванадцятій	

Тема 5. Займенник

Займенник — це частина мови, яка вказує на предмети, ознаки і кількість, але не називає їх.

Займенники за їх значенням поділяються на розряди:

- особові: я, ти, ми, ви, він, вона, воно, вони;
- зворотний: себе;
- присвійні: мій, твій, свій, наш, ваш, їхній;
- вказівні: цей (сей, оцей), той (отой), такий, стільки;
- означальні: весь, всякий, кожен (кожний), інший, жодний (жоден), сам, самий;
- питальні: хто? що? який? чий? котрий? скільки?;
- відносні — такі ж як і питальні, використовуються для зв'язку складних речень: хто, що, який, чий, котрий, скільки;
- заперечні: ніхто, ніщо, ніякий, нічий, ніскільки, аніхто, аніщо.
- неозначені — займенники, утворені від основ пияльних займенників за допомогою відносних часток будь-, -небудь, казна-, хтозна-, де-, аби-, -сь: абихто, абищо, аби який, дехто, дещо, деякий, дечий, декотрий, хтось, щось, якийсь, чийсь, котрийсь, скількись,

будь-хто, будь-що, будь-який, що-небудь, який-небудь, чий-небудь, скільки-небудь, казна-хто, казна-що, казна-який, казна-скільки;

5.1. Розряди займенників

РОЗРЯД	ЗАЙМЕННИК	ОСОБЛИВІСТЬ
1	2	3
Особовий	я, ти, ми, ви, він, вона, воно, вони	Форма 3-ї особи після прийменників тав орудному відмінку вживається з приставним н: за ким, з нею, ними, нею.
Зворотний	себе	немає форми називн. відмінка.
Присвійгий	мій, твій, наш, ваш, його, її, їх, (їхній, їхня, їхне, їхні)	
Вказівний	той, цей, такий, стільки	Стільки — відмінюється як числівник II типу. Та, ця. — у родов, й орудн. відм. однини мають дві форми: тієї, цієї і тої, цієї; тією, цією і тою, цею. Той, цей — у місц. відм. множ.: на тому і на тім, на цьому і на цім.
Означальний	весь, інший, сам(самий), всякий, кожний(кожен)	
Питальний	хто? що? який? чий? котрий? скільки?	Займенник чий у давальному та місцевому відмінках чоловічого й середнього родів має паралельні форми чийому і чієму. Скільки — відмінюється як числівник II типу.
Відносний	хто, що, який, чий, котрий, скільки,	
Заперечний	ніхто, ніщо, нічий, ніякий, ніскільки, нікотрий, жодний(жоден)	Складні займенники відмінюються; лише в основній частині: ніякого, нікому, деким, хтозна-чим., декому, комусь, чого-небудь, чимось, котромусь, де з ким.
Неозначений	дехто, деякий, дещо, будь-хто, абищо, хтозна-що, бозна-який	

Особові займенники

Особові займенники вказують на особу, інші істоти, предмети, явища, поняття.

Характерною особливістю відмінювання особових займенників є те, що вони при відмінюванні змінюють не тільки закінчення, а й основи: *я — мене, ти - тебе, він - його, вона —її, ми — нас, ви - вас, вони - їх.*

У займеннику другої особи однини голосний *e* чергується з голосним *o* в давальному, орудному і місцевому відмінках: тебе — тобі, тобою, на тобі.

У непрямих відмінках особові займенники змінюють основу. Займенники він, вона, воно, вони у родовому та знахідному відмінках мають паралельні форми: його, нього; її, неї; їх, них і по-різному наголошуються залежно від того, вживаються вони із прийменниками чи без них. При відсутності прийменника наголошується другий склад: сказати мені, тобі; повідомити мене, тебе, її. При наявності прийменника наголошується перший склад: розраховуй на мене, на неї; подарунок для нього, для тебе.

Зворотний займенник

Зворотний займенник *себе* вказує на відношення кожної з трьох осіб до самої себе. Цей займенник завжди відноситься до суб'єкта дії: Не хвали сам себе, хай народ похвалить тебе (Присл.). Підеш тією стежкою, глянеш кругом себе і скрізь бачиш зелене море верб (І. Нечуй- Левицький).

Зворотний займенник не має форми називного відмінка. Він не має також форм роду і форм множини. Відмінюється він так само, як і особовий займенник другої особи ти. У давальному і місцевому відмінках наголошується останній склад: подарував собі, відчуває на собі, в орудному — передостанній (задоволений собою).

Питальні та відносні займенники

Питальні займенники виражають питання про особу, предмет, ознаку чи кількість предметів. Скільки професій на світі, яка краща — хто скаже? (Ю. Яновський).

Якщо ж займенники хто, що, який, чий, котрий, скільки зв'язують підрядне речення з головним, то вони є відносними: Сьогодні я такий, яким і вчора був (В. Чумак). В повітих сніжним туманом степах, скільки сягає око, бовваніли зелені острови сіл у садках (О. Гончар).

Питальні та відносні займенники хто, що у відмінкових формах мають різні основи; форм множини вони не мають.

Питальний та відносний займенник чий у давальному і місцевому відмінках однини має паралельні форми (чийому і чієму; на чієму і на чійім).

Питальний та відносний займенник скільки, як і кількісні числівники, не має граматичного числа.

Питальні та відносні займенники який і котрий відмінюються, як прикметник твердої групи: якого, котрого; якому, котрому; яким, котрим; на якому, на котрому.

Неозначені займенники

Неозначені займенники вказують на існуючі, але невідомі, невизначені особи або предмети, їх ознаки, якості, властивості, порядок їх у ряді однорідних предметів. За що ж хто-небудь попитає, — Зозуля Півня вихваляє. (Л. Глібов). Тепер сад стояв якийсь незнайомий, ніби чужий, різьблячись верхів'ями на тлі зловісно-червоного неба (О. Гончар).

Неозначені займенники будь-хто, будь-що, хто-небудь, що-небудь, хтось, щось, дехто, дещо і заперечні займенники ніхто, ніщо відмінюються за зразком питальних та відносних займенників хто, що: будь-кого, будь-чому, ким- небудь, когось, чимось, деkim, дечому, нікого, нічим.

Неозначені займенники якийсь і чийсь у формах родового і місцевого відмінків множини мають вставний звук о перед часткою -сь: якихось, на якихось, чийхось, на чийхось.

Неозначені займенники хтось, щось, чийсь в орудному відмінку однини мають паралельні форми: кимсь, чимсь, чіймсь і кимось, чимось, чіймось.

Неозначені займенники пишуться:

разом з частками аби-, де-, -сь: абихто, абиякий, дехто, якомусь;

через дефіс з частками хтозна-, казна- і з суфіксом *-небудь:* хтозна-чого, казна-коли, будь-кому.

Якщо між часткою і займенником є прийменник, усі частини пишуться окремо: абияким — аби з яким, дех-то — де з ким, казна-хто — казна до кого.

Присвійні займенники

Присвійні займенники вказують на приналежність предмета першій особі. І бачите, що ліска ваша натяглася, як струна, а вудилище — дугою і тремтить (Остап Вишня).

Для вираження приналежності третій особі використовується форма родового відмінка особово вказівного займенника із значенням присвійності: його, її, їх. Ось виткнулася його голова, ось уже видно його спину (Остап Вишня). Од її молодого лица пашіло жаром (І. Нечуй-Левицький). Їх червоні широкі пояси горіли на сонці, як жар (І. Нечуй-Левицький).

Займенники мій (моє, моя), твій (твоє, твоя), свій (своє, своя) відмінюються однаково: мого, твого, свого; моєму, твоєму, своєму; моїм, твоїм, своїм; на моєму, на твоєму, на своєму.

Займенники наш (наше, наша), ваш (ваше, ваша) відмінюються, як прикметники твердої групи: нашого, вашому, нашу, вашою, а займенник їхній (їхнє, їхня) — як прикметник м'якої групи: їхнього, їхньої, їхнім, на їхніх.

Означальні займенники

Означальні займенники вказують на узагальнену ознаку предметів. З кожного подвір'я виглядали цілими сім'ями пожилці (О. Гончар). У всякого своя доля і свій шлях широкий (Т. Шевченко).

Означальні займенники кожний (кожен), жодний (жоден), всякий, самий, інший відмінюються, як прикметники твердої групи: кожного, жодному, всяким, на самому.

Означальний займенник сам у називному і знахідному відмінках множини має паралельні форми (самі — сами). Форма самі є літературною нормою. Гадки самі зринають в пам'яті, слова самі ллються (М. Коцюбинський).

Вказівні займенники

Вказівні займенники вказують на предмет, ознаку, кількість. Молоді стоять ялини в смолянистім янтарі — цю рубати? Цю хилити? Цій підняти довгі віти (А. Малишко). Що, братіку, посієш, те і пожнеш (Л. Глібов).

У місцевому відмінку однини вказівні займенники поряд із закінченням -ому мають і закінчення -ім: на кому — на кім, у кожному — у кожнім.

Заперечні займенники

Заперечні займенники вказують на відсутність предмета або його ознаки. Зараз нікогисінько тут нема. Ніхто і ніщо не заважає, він зможе віддатись своїй улюбленій справі. Тарас виймає папір і починає перемальовувати (О. Іваненко). Навколо нього валялись картонні пакунки патронів, вистріляні гільзи, відкинута фляга. Більш не було нікого і нічого (О. Гончар).

Заперечні займенники з часткою ні пишуться разом: ніхто, ніщо, ніскільки, ніякий.

Якщо між часткою і займенником є прийменник, то такі займенники пишуться окремо: ні до кого, ні про що, ні в кого, ні на стільки, ні з ким.

5.2. Перехід слів із різних частин мови в займенники

Деякі іменники, прикметники, дієприкметники та числівники, втрачаючи за певних умов своє конкретне лексичне значення, набувають абстрактного значення і починають виконувати вказану роль, наближаючись своїми функціями до займенників, переходячи в них.

У функції займенників найчастіше виступають такі слова:

1. Числівники один і другий. Перехід числівника один особливо чітко виявляється в пестливо-зменшувальних формах: Мов одірвалось од гілля, одно-однісіньке під тином сидить собі в старій ряднині (Т. Шевченко). На другу осінь учитель перейшов у друге село

(А. Тесленко). Одні питали, чи не краще вийти назустріч війську з хлібом та сіллю, упасти в ноги, скоритися. Другі радили битися, не пускати козаків (М. Коцюбинський).

2. Прикметники і дієприкметники. З прикметників і дієприкметників у значенні займенників найчастіше виступають такі слова: цілий, повний, різний, різноманітний, окремих, певний, відомий, даний, останній: Був у неї Андрій — цілий вік гризлися з ним, а тепер нема вже й Андрія (М. Коцюбинський).

3. Іменники. Втрачаючи своє лексичне значення і переходити в розряд займенників можуть лише деякі іменники: людина, чоловік, люди, діло, справа, річ, факт та інші: Роками кричали деякі наші військові стратеги: «Давайте нам побільше літаків, швидкість — діло другорядне, нам кількість важлива» (О. Корнійчук).

5.3. Синтаксична роль займенників

Залежно від слів, з якими займенники співвідносять, вони можуть виконувати в реченні роль підмета, присудка, другорядного члена речення.

Підмет	<u>Хто</u> пізно встає, тому хліба не стає (Нар. тв.) <u>Скільки голів</u> , стільки й умів (Нар. тв.). <u>Він</u> для мене ні грім, ні туча (Нар. тв.).
Додаток	Що <u>собі</u> не мило, й людям не зич (Нар. тв.) Я принесу <u>тобі</u> свою надію, а подарую смуток і біду (В. Симоненко).
Означення	У <u>всякім</u> подвір'ї своє пір'я (Нар. тв.) <u>Вашими</u> устами та мед пити (Нар. тв.)
Присудок	Як ти за людей, так і люди за <u>тебе</u> (Нар. тв.).

ВПРАВА 1

Випишіть із тексту займенники. Визначте їх розряди за значенням та відмінки.

СІЧОВІ СТРІЛЬЦІ

Тя(ж,ш)ка доля випала нашій Україні. Оглянешся у глиб століть — а там війни, повстан(н)я проти чужинців, боро(т,д)ьба за незалежність. У цій боротьбі народжувалися й народні думи та пісні. Серед тих пісень найдзвінкіші про запоро(ж)зьких козаків. Дорожили запорожці своєю славою. А найвища для них честь була — здобувати волю. Їхню звитягу перейняли українські січові стрільці, що діяли у цьому століт(т)і. І назву придбали собі від Запоро(ж)зької Січі. А згуртувалися вони, щоб повалити царський трон, щоб позбутися будь-якої залежності. І створити вільну українську державу.

(З журналу)

ВПРАВА 2

Перепишіть, розкриваючи дужки. Поставте займенники у потрібній граматичній формі.

1. Очима ти сказав (я): люблю (Л. Костенко). 2. Одягни (я) в ніч, одягни (я) в хмари сині і дихни наді (я) легким лебединим крилом. Хай навіюються сни, теплі сни, лебедині. І сполоха (вони) місяць тугим ясеновим крилом (І. Драч). 3. Спинюся я і довго буду слухать, як бродить серпень по землі (моя) (Л. Костенко). 4. І добре (ти) і весело на білому світі жити (Л. Костенко). 5. Надувся вітер; як повіє — нема (ніщо): скрізь біліє (Т. Шевченко). 6. Коли б спитав (я) хто- небудь, (який) я музику любив у ранньому дитинстві, який інструмент, (яким) музик, я б сказав, що більш за (весь) я любив слухати kleпання коси (О. Довженко). 7. Не збирай синові худоби — збери (він) розум (Нар. тв.). 8. Єсть на світі доля, а хто (вона) знає? (Т. Шевченко). 9. За (всі) скажу, за (всі) переболію (П. Тичина). 10. Я вчора, проходячи по вулиці, виразно почув поза (я) лайку, що, напевне, відносилась до (він) (М. Коцюбинський). 11. Кайдашиха не зводила з (вона) очей (І. Нечуй-Левицький). 12. На виду він був ще молодий, хоч у (він) вже кучерявилась чорна борода (О. Десняк).

13. Жив старий із (своя) старою біля (сам) синього моря (О. Пушкін). 14. А коли міноносці (сам) підуть у море? (О. Корнійчук). 15. З (кожний) подвір'я виглядали цілими сім'ями пожильці (О. Гончар). 16. У (всякий) (свій) доля і свій шлях широкий (Т. Шевченко). 17. У лісі ж не (сам) дерева (Леся Українка). 18. (Весь) море скрізь чорніло, як пооране поле, і тільки блищало широким кружалом ясне плесо проти (сам) місяця (І. Нечуй-Левицький). 19. Наступної ночі вона вже спатиме десь, не роздягаючись у (свій) волохатому лижному костюмі (О. Гончар). 20. Од (вона) молодого лица пашіло жаром (І. Нечуй-Левицький). 21. У (вона) в хаті завелось багато (всякий) вузликів з на сінням — великий і малий (М. Коцюбинський). 22. Обов'язок фольклористів — (усілякі) способами виявляти таланти (М. Рильський). 23. (Усе) було доволі: вовків у лісах, зайців у полі і риби (всяка), великої й малої в озерах і ставках (Л. Глібов).

ВПРАВА 3

Запишіть займенники, знявши ризик.

І. Ні/чий, будь/хто, якому/сь, будь/чому, будь/у/ чому, хтозна/який, будь/чий, будь/з/ким, де/кого, казна/ що, який/небудь, де/чийх, ким/сь, ні/в/чий, ні/в/що, ні/ котрий, ні/якому, ні/з/ким, ні/ким, будь/кого, будь/у/кого, хтозна/з/чим, хтозна/чийх.

П. 1. За що ж, — хто/небудь попитає, — Зозуля Півня вихваляє (Л. Глібов). 2. Уже Марко чумакує і восени не ночує ні під хатою, ні в хаті... Кого/небудь треба сватать (Т. Шевченко). 3. Щоб ви знали, ні/на/яку іншу птицю, крім качок, у Тихона не піднімалась рука (О. Довженко). 4. Ой ні/кому так не горе, як бурлаці молодому (Нар. тв.). 5. Господи, хотілосябзгадать хоть що/небудь (Т. Шевченко). 6. Вона тобі казна/чого наговорила, а ти слухаєш (І. Лепкий). 7. Прийде літо — все розмаїто, прийде зима — ні/чого нема (Нар. тв.).

ВПРАВА 4

Перепишіть речення. З'ясуйте, якими членами речення виступають подані займенники.

На нашій землі письменник завжди був найбільшим сином її, і йому відкривались важкі болі та високі заповіді (Є. Сверстюк). 2. Ніхто питать мене не стане, ніхто у душу не загляне — я знов один (М. Філянський). 3. Думи мої, думи мої, де ви подівались, нащо мене покинули, чому одцурались (М. Петренко). 4. Душа моя на мить, на мить одну розквітла і стала знову, як труна (Олександр Олесь). 5. Лічу в неволі дні і ночі. І лік забуваю. О Господи, як то тяжко тії дні минають (Т. Шевченко). 6. Спинюся я і довго буду слухать. Як бродить серпень по землі моїй (Л. Костенко). 7. Звуки бувають всякі — тільки треба вміти їх слухати (Ю. Смолич). 8. Українська пісня може кожне серце полонить (М. Рильський). 9. Їй захотілося розповісти комусь про свої кривди, щоб хтось приголубив та заспокоїв (О. Сизоненко). 10. Розмовляючи з ким-небудь, вона ніколи не забувала додати, що вчилась у столиці (Панас Мирний). 11. Сам собі чоловік не ворог (Нар. тв.). 12. Куди дерево підрубане, туди воно й падає (Нар. тв.).

ВПРАВА 5

Перепишіть текст. Підкресліть займенники. Визначте їх лексичне значення, морфологічні ознаки, синтаксичну роль у реченні.

Дороги України ро(з,с)кинулись у своїй звабності на всі чотири сторони світу. Куди (б) не поїхав, де (б) не побував, — скрізь відкривається перед тобою дивовижна краса рідної з..млі, і чарівний світ, ніби ж та велика захоплююча книга, повідає тобі так багато цікавого, повчального і мудрого. Скільки-то зустрінеться на твоєму шляху достопам'ятних, визначних місць — (напів)зруйнованих фортець, мовчазних соборів, величних пам'ятників м..нулого, прадавніх, сивих мурів. І поруч з тою ж приспаною давн..ною побачиш новітню красу, втілену в досконалі звершен(н)я світлих палаців, вел..чезних меморіалів, могутніх славних будов. А скільки чарів, див відкриває перед тобою

мати пр..рода. У з. .млі нашої багатюща біографія, і говорить вона до нас тільки своєю мовою. Треба лише побачити її. (І.Цюпа)

Тести

1	Усі займенники слід писати через дефіс у рядку	
А	будь/у/кого, казна/чим, що/небудь, аби/чому	
Б	бозна/який, аби/чий, хтозна/чийому, чого/небудь	
В	хтозна/хто, бозна/який, будь/що, казна/чому	
Г	ні/на/кого, де/чому, будь/кого, казна/чому	
Д	аби/яким, де/чому, аби/кого, будь/кому	

2	Усі займенники слід писати окремо в рядку	
А	де/який, хтозна/в/кого, ні/перед/ким, аби/кому	
Б	аби/з/ким, будь/у/кого, де/з/ким, де/в/чому	
В	аби/якому, бозна/з/ким, будь/з/яким, бозна/що	
Г	аби/з/ким, аби/чий, ні/в/кого, де/хто	
Д	де/в/чому, аби/хто, казна/на/кому, аби/що	

3	Усі займенники слід писати разом у рядку	
А	аби/когось, ні/чим, ні/якому, де/чому	
Б	ні/перед/ким, аби/хто, де/кому, де/котрий	
В	ні/хто, чого/небудь, ні/що, де/кого	
Г	хтозна/кому, ні/чого, де/що, ні/який	
Д	де/котрий, хтозна/чий, де/чому, ні/з/ким	

Тема 6. Дієслово

Дієслово — це частина мови, яка означає дію або стан предмета і відповідає на питання що робить (зробить) предмет?, що робиться з предметом? Поглянь, ідуть сини труда і слави и волі, таких багатирів не знайдеш ти ніде (В. Сосюра).

6.1. Граматичні категорії дієслів

Дієслово як частина мови становить собою систему різноманітних форм, які за значенням і граматичними ознаками поділяються на такі розряди:

- неозначена форма дієслова (інфінітив): робити, читати, писати;
- форми теперішнього і майбутнього часів: роблю, робиш, робить, робитиму, робитимеш, робитиме;
- форми минулого часу: робив, робила, робили;
- форми умовного і наказового способів: робив би, робила б, робило б; роби, робить;
- дієприкметники: роблений, зроблений, писаний, написаний;
- безособові форми на -но, -то: зроблено, написано;
- дієприслівники: роблячи, зробивши, читаючи, читавши. Дієслову властиві такі морфологічні ознаки: вид, перехідність/неперехідність, стан, спосіб, час, особа, число.

Неозначена форма дієслова (інфінітив), називаючи дію або стан, не вказує на особу, число, час і відповідає на питання що робити? що зробити? Інфінітиву властивий суфікс -ти (-ть), після якого може вживатися суфікс -ся. Інфінітиву властивий вид (розуміти — зрозуміти, поливати — полити), перехідність/неперехідність (писати лист — писати правильно, наглядати пильно — наглядати за дитиною), стан.

КАТЕГОРІЯ ВИДУ

Вид дієслова показує, як відбувається дія у часі. Розрізняють дієслова доконаного і недоконаного видів.

Дієслова недоконаного виду (що робити?) означають дію без вказівки на її закінченість, результат. Але з відтінком тривалості і повторюваності. Вони мають форми теперішнього, минулого і майбутнього часу: Громи стрясають луки-перелуки, і дощ між небом і землею струни сріблясто напинає на вітрах, і чорні хмари навівають страх (М. Луків).

Дієслова недоконаного виду утворюються від дієслів доконаного виду за допомогою суфіксів -ва-, -ува-(-юва-): дати — давати, розклеїти — розклеювати.

В основі форм недоконаного і доконаного виду дієслів відбуваються такі чергування голосних:

- *и* в недоконаному виді чергується з *e*: стирати — стерти, умирати — вмерти;
- *и* в недоконаному виді чергується з *i*, *я* в доконаному: сидіти — сісти, сяду;
- *i* в недоконаному виді чергується з *e* в доконаному: випікати — випекти, витікати — витекти, замітати — замести, заплітати — заплести.

При творенні видових форм дієслова поширені такі чергування приголосних в основі:

- *к* — *ч*: крикнути — кричати, замовкнути — мовчати;
- *д* — *дж*: догодити — догоджати, проводити — проваджати;
- *з* — *жд*: виїздити — виїжджати;
- *х* — *ш*: рухати — рушити;
- *ст* — *щ*: мостити — вимощувати.

Дієслова доконаного виду (що зробити?) означають закінчення процесу певної дії, тобто означають дію, яку буде завершено чи яку завершено цілком або вона в якомусь періоді свого здійснення. Дієслова доконаного виду вживаються лише в минулому і майбутньому часі: Минулася буря — і сонце засіяло (М. Рильський). Я все стерплю, але ні слова не вирве ворог з уст моїх (В. Сосюра).

Основним способом творення дієслів доконаного виду від дієслів недоконаного виду є префіксація. Префікси, приєднуючись до простих, безпрефіксних дієслів недоконаного виду, змінюють їх на доконаний: писати — дописати, записати, написати, надписати, вписати, переписати, списати, підписати, прописати.

В українській мові більша частина дієслів може мати парні форми обох видів: читати — прочитати, писати — написати, говорити — сказати. Незначна кількість дієслів може мати лише один вид — доконаний або недоконаний: належати, переслідувати — недоконаний вид, опам'ятатися, схаменутися — доконаний виду.

КАТЕГОРІЯ СТАНУ

З перехідністю / неперехідністю пов'язаний стан дієслова.

Стан — це лексико-граматична категорія дієслова, в основі якої лежить його семантика (дія або стан), його синтаксичні відношення до об'єкта. Розрізняється три стани: активний, зворотно-середній і пасивний.

Активний стан означає, що дію спрямовано від діючого предмета на прямий предмет. Назва такого предмета виражається іменником у формі знахідного відмінка без

прийменника або іншою частиною мови в значенні іменника: День нам квіти на снігу з промінням розстилав, мов килим казковий (В. Сосюра).

Дієслова пасивного стану характеризують відношення дії суб'єкта до об'єкта. При цьому іменник, що виражає суб'єкт дії, стоїть у формі орудного відмінка без прийменника (в реченні виступає додатком), а іменник, що виражає об'єкт дії, — в називному відмінку (в реченні виступає підметом): Нічим особливим Соколівка не відрізняється від інших сіл нашого краю. Хіба лише тим, що соромливо ховається за ліс від невеликої станції (А. Звірин).

Морфологічною ознакою дієслів зворотно-середнього і пасивного стану є частка *-ся*.

КАТЕГОРІЯ СПОСОБУ

Грамматична категорія, що виражає відношення дії до дійсності, встановлюване тим, хто говорить, називається способом дієслова.

Розрізняють дієслова *дійсного, наказового і умовного* способів.

Дійсний спосіб виражає реальну дію, яка дійсно відбулася, відбувається чи буде відбуватися, або ж заперечує наявність дії: О земле рідна! Жила, живеш, довіку будеш жити, безсмертна у віках! (М. Рильський). Наша пісня, наша дума не вмере, не загине (Т. Шевченко). Щось наче я її не бачив тут (Леся Українка).

Умовний спосіб означає дію, не реально виявлену, а лише бажану або можливу за певних умов.

Форми дієслів умовного способу творяться від форм дієслів минулого часу за допомогою умовної частки *би (б)*: І було б мені так і йти вищою дорогою аж до школи (І. Микитенко). Скоряючись дисципліні, Козаков, звичайно, виконав би всякий наказ командира, навіть такий, що не припав би йому до серця (О. Гончар).

Наказовий спосіб виражає прохання, наказ, побажання, заклик до здійснення дії, тому дія, названа дієсловом наказового способу, не є реальною: А ти роби діло, коли не хочеш кари здобути (Марко Вовчок). Учіться, брати мої, думайте, читайте, і чужого научайтесь й свого не цурайтесь (Т. Шевченко).

При утворенні форм наказового способу треба мати на увазі такі дві ознаки: закінчення основи і місце наголосу.

Закінчення *-и, -імо, -іть* у формах наказового способу бувають:

- у дієсловах на *-ити*, з наголошеним *-и*: робити, роби, робімо, робіть;
- у дієсловах з наголошеним префіксом *ви*: виробити, вироби, виробімо, виробіть;
- у дієсловах, які в інфінітиві перед *ити* мають звук *л* або *р* з іншим попереднім приголосним: підкреслити — підкресліть, підкреслімо, підкресліть;
- у дієсловах на *-ати, -яти* з наголошеним *а, я*: сказати — скажи, скажімо, скажіть; в'язати в'язи, в'язімо, в'язіть;
- у дієсловах із суфіксом *ну-* після приголосного: стукнути — стукни, стукнімо, стукніть;
- у дієсловах з основою теперішнього або майбутнього простого часу на приголосний (крім *й*) з наголосом у 1-й особі на закінченні: неси — неси, несімо, несіть; вези — вези, везімо, везіть; веди — веди, ведімо, ведіть.

В інших дієсловах ненаголошене закінчення наказового способу *-и, -і* скорочується: читаю — читай, читаймо; сяду — сядь, сядьмо; зляжу — злязь, злязьмо; стану — стань, станьмо.

КАТЕГОРІЯ ЧАСУ

Розрізняються три часи дієслова: теперішній, майбутній і минулий.

Теперішній час означає дію, яка відбувається одночасно з повідомленням про неї: Тепер я знаю, що весна надворі, бо соловейки здалека щебечуть (Леся Українка). Дніпро

неспокійно шумить і реве, і хвиля берег мис, імла стоїть стіною від землі до неба, глухого, беззоряного (О. Довженко).

Майбутній час означає дію, яка відбудеться після повідомлення про неї: Я золота в сонця візьму, блакиту морського позичить попросим русалку саму (Леся Українка). Здобудеш освіту — побачиш більше світу (Нар. тв.).

Залежно від виду дієслова утворюються різні за будовою форми майбутнього часу, а саме: від дієслів недоконаного виду — складна і складена, від дієслів доконаного виду — проста.

Проста форма утворюється від дієслів доконаного виду такими ж особовими закінченнями, що й теперішній час: читаю — прочитаю, працюєш — попрацюєш, пише — на-пише, співаємо — заспіваємо, робите — зробите, йдуть — прийдуть.

Складна форма майбутнього часу утворюється додаванням до інфінітиву недоконаного виду особових форм писатиму, писатимеш, писатиме, писатимемо, писатимете, писатимуть.

В складному майбутньому часі перед -му, -меш, -мемо, -мете, -муть завжди пишеться и: відпочиватиму, чекатимеш, виходитиме, розглядатимемо, віритимете, сміятимуться.

Складена форма майбутнього часу утворюється поєднанням особових форм дієслова бути з інфінітивом недоконаного виду: буду радити, будеш радити, буде радити, будемо радити, будете радити, будуть радити.

Минулий час означає дію, яка відбувалась або відбулась до моменту повідомлення про неї: Гомоніла твоя кобза гучною струною, в кожному серці одбивалась чистою луною (Леся Українка). Як поволі там рухався час, а літо — воно тяглося цілу вічність (О. Гончар).

КАТЕГОРІЯ ОСОБИ

Основною граматичною категорією дієслова є особа. Ця категорія властива не всім дієслівним формам; її не мають інфінітив, дієприкметник і дієприслівник, а також форми минулого часу та умовного способу.

Категорія особи виражає відношення дії до дійової особи з погляду того, хто говорить.

Розрізняються три особи: перша, друга, третя.

Перша особа означає, що дія належить самій дійовій особі, яка говорить про дію: Я не люблю, ненавиджу тебе, беркуте, — за те, що в грудях маєш серце скуте, за те, що кров ти п'єш, на низьких і слабких з погордою глядиш, хоч сам живеш із них (І. Франко).

Друга особа означає, що дія відноситься до співрозмовника: Ви бачите — місто в хмарах! — схвильовано гукнув Маковей товаришам (О. Гончар).

Третя особа означає, що дія відноситься до сторонньої особи або предмета: Земля переливалася цвітом, втішала серце. Воцатся пшениці, ліниво коливаються обважнілим колосом (К. Гордієнко).

Особа властива дієсловам теперішнього і майбутнього часу дійсного способу та дієсловам наказового способу.

Особові форми утворюються від основи теперішнього часу шляхом додавання особових закінчень.

Дійсний спосіб

Однина

1 особа -у (-ю) пишу, роблю, крою

2 особа -еш (-єш), иш (-їш) пишеш, робиш, кроїш

3 особа -е (-є), -ить (-їть) пише, робить, кроїть

Множина

1 особа -емо (-ємо), -имо (-їмо) пишемо, робимо, кроїмо

2 особа -ете (-єте), ите (-їте) пишете, робите, кроїте

3 особа -уть (-ють), -ать (-ять) пишуть, роблять, кроять

Наказовий спосіб

Однина

1 особа — —

2 особа -и, нульове пиши, роби, крої, їдь

3 особа хай, -е (-є), нехай хай пише, нехай робить,
-ить (-їть) нехай кроїть

Множина

1 особа -мо, -імо (-їмо) пишімо, робімо, кроїмо

2 особа -те (-їть), (-їть) пишіть, робіть, кроїть

3 особа хай -уть (-ють), нехай -ать (-ять) хай пишуть, нехай роблять

6.2.Безособові дієслова

Безособовими називаються дієслова, які мають особові форми, але означають дію або стан, не зв'язані з будь-якою діючою особою (предметом).

Безособові дієслова виражають дію як процес або стан, які відбуваються самі по собі, без діючої особи: Як розігрілось, зашипіло. Запарилось, заклекотіло (І. Котля-ревський). Продержало з тиждень морозом — земля залякла, як кістка (Панас Мирний).

При безособових дієсловах ніколи не буває підмета. Безособові дієслова не змінюються за особами і взагалі не мають категорії особи, але за своєю формою вони збігаються або з формами 3-ї особи однини теперішнього і майбутнього часу особових дієслів: світає, вечоріє, смеркає, підмерзає, хочеться, думається, не спиться, не лежиться, або з формою минулого часу однини середнього роду: світало, смеркало, вечоріло, хотілося, думалося.

Безособові дієслова можуть творитися від особових дієслів у формі 3-ї особи однини теперішнього або минулого часу за допомогою зворотної частки -ся: робить — робиться, їсть — їсться, спить — спиться. Ідеться не сумно, бо обабіч озимина зеленіє, сходять рання ярина, сіють пізно (Остап Вишня). Довелося звернутися до лікаря (Остап Вишня).

6.3.Дієвідмінювання

Дієвідмінювання — це змінювання дієслова за способами, часами, особами або родами та числами.

Дієслова поділяються на першу і другу дієвідміни.

До першої дієвідміни належать дієслова, які у третій особі множини мають закінчення **-уть (-ють)**, а в інших особах (крім першої особи однини) мають закінчення **-е (-є)**: вести — веду, ведеш, веде, ведемо, ведете, ведуть (теперішній час), читати — читатиму, читатимеш, читатиме, читатимемо, читатимете, читатимуть (майбутній час, недоконаний вид); намалювати — намалюю, намалюєш, намалює, намалюємо, намалюєте, намалюють (майбутній час, доконаний вид).

До другої дієвідміни належать дієслова, які у третій особі множини мають закінчення **-ать (-ять)**, а в інших особах (крім першої особи однини) мають закінчення **-и (-ї)**: держати — держу, держиш, держить, держимо, дер жите, держать (теперішній час);

засвітити — засвічу, засвітиш, засвітить, засвітимо, засвітите, засвітять (майбутній час, доконаний вид).

6.4. Синтаксична роль дієслів

Особові дієслова виступають у реченні в ролі присудка: Шалений вітер хвилі гнав і розсівав руками (Д. Фальківський). Одцвіли і розсипались маком на кленових мостах роки (Б. Олійник).

Безособові дієслова виступають у ролі присудків у безособовому реченні: Чимало бур так прогуло (Б.-І. Антонич). Минуло півроку (Т. Шевченко).

Інфінітив може бути будь-яким членом речення — підметом, присудком, додатком, означенням, обставиною.

Підмет	Яке то щастя — свій народ у світі <u>бачити</u> ! (Д. Павличко). <u>Придержати</u> язика вчасно — то нелегка річ (Петро Панч).
Присудок	Вік прожити — не ниву <u>пройти</u> гомінку (А. Малишко). А слова дружнього за гроші <u>не купити</u> (М. Рильський).
Додаток	Дочка <u>вечерять</u> подає (Т. Шевченко). Він нас учив найглибше <u>поважати</u> святиню роботящої рук. (М. Рильський).
Означення	Зосталася тільки надія одна: надія <u>вернутись</u> ще раз на Україну (Леся Українка). Команда <u>шикуватися</u> вивела Маковея з важкого забуття (О. Гончар).
Обставина	І ти, білолиций, по синьому морю вийдеш <u>погулять</u> (Т. Шевченко). Дівчата вийдуть воду <u>брать</u> (Т. Шевченко).

ВПРАВА 1

Утворіть дієслова, в коренях яких чергувалися б голосні.

Котити, ганяти, нести, дзвеніти, водити, терти, брати, ломити, стелити, гребти, скочити, мести, стерегти, летіти, обпірати, клонитися, кроїти, допомагати, схопити.

ВПРАВА 2

Утворіть дієслова, у коренях яких чергувалися б приголосні.

Стерегти, вертіти, світити, стихати, кликати, чесати, носити, хотіти, дихати, радити, казати, мазати, бігати, їздити, прикрасити, сміятися.

ВПРАВА 3

Утворіть усі способові форми дієслова (дійсний, умовний, наказовий). Поясніть їх творення.

Прикрасити, бачити, збентежити, чекати, брати, шити, вразити, їхати, розпочати, розповісти, хотіти, визнати, рятувати, розв'язувати, пропустити, витратити, досягнути, боятися, працювати.

ВПРАВА 4

Від поданих дієслів утворіть усі можливі часові форми.

Зустрічати, сміятися, виглянути, плакати, думати, в'язати, любити, палати, дякувати, вибирати, турбувати, допускати, зітхати, казати, приходити, летіти, сміятися, мчатися, запам'ятовувати.

ВПРАВА 5

Подані дієслова поставте в усіх особах однини і множини (я, ми, ти, ви, він, вона, вони).

Дбати, дивитися, прасувати, просити, бавитися, фарбувати, з'єднувати, користуватися, любити.

ВПРАВА 6

Утворіть дієслова доконаного виду(що зробити?).

Слухати, скакати, міряти, в'язала, сієш, нехтувати, набридати, псувати, уявляти, зачаровувати, помилятися, кликати, голубити, збирати, грати, стрибала, пекли, купаються, долати, грався, казати, летіти, коритися, писала, брести, гордитися, розуміти.

ВПРАВА 7**Випишіть безособові дієслова.**

1. Життя, кажуть, зжити — не поле перейти. Життя — що погода. Як серед ясного літнього дня, коли сонце аж пере, так гріє та світить, дивись: де не взявся вітер, надув-нагнав з усіх боків чорні хмари, заклуботались вони; на-супилося небо..., заховалося сонце — похмурило..., загуло, закрутило, закушпелило шляхом..., зиркнула блискавка, загуркотав грім... гряк! трісь!... Отакечки й тут. Оце тихо й мирно. Любо та мило... гульк! — не вспів озирнутись, як повернуло на негоду...(Панас Мирний)

2. Цю історію хочеться казати найдорожчими словами, що даються людині в рідкі, неповторні години. Хочеться кожне слово помити в українській криниці, де дівчина воду брала, і поставити слова частими рядами, щоб незабутнє виграло в них, як сонце на Великдень, і радувало людські серця у великі і трудні часи. Хотілось би вишити слова, мов червоні квіти на холодних рушниках і розвішати рушники в кожній хатині, аби хто на них не глянув, з якого боку не зайшов, щоб вони завжди були непорочними, як говорила колись про себе моя скорботна мати. (О. Довженко)

ВПРАВА 8**Спишіть приказки та прислів'я. Поставте дієслова в дужках у потрібну форму.**

1. Взимку літа не (доганяти).
2. Зимою (боятися) вовка, а літом — мухи.
3. Сонце (блищати), а мороз (тріщати).
4. Хто (мати) розум, той не (іхати) зимою возом.
5. Січень не так (сікти), як вуха (пекти).
6. Зима літо (з'їсти), хоч перед ним і (тікати).
7. Земля (давати) все й (забирати) все.
8. У січні (тріщати) морози — восени тріщатимуть від хліба засіки.
9. Не той сніг, що (мести), а той, що зверху (йти).
10. Якби мені та сила, що в січні, то я б бику-третяку роги (вломити).
11. Лютий воду (відпускати), а березень (підбирати).

ВПРАВА 9**Перепишіть текст. Підкресліть дієслова. Охарактеризуйте їх за морфологічними ознаками і синтаксичною функцією в реченні.****КЛЕЧАНІ СВЯТА**

Прол..тіла весна, ві(д,т)співали своє соловейки. За селом у полі вик..нув ячмінь колос. А вже коли ячмінь заколоситься, то не до пісні навіть солов'ям. Не(з,с)чулися люди, як і Клечані свята підійшли. У кожній хаті жінки пр..бирали, причепурювали комини, білили окола, підводили червоною глиною при(з,с)ьбу. Дітвора ще зранку гайнула на левади та в діброви по клечання. Ламали осичину і кл..нове гіл(л)я з червонястими черевичками, щоб пр..красити тим гіл(л)ям і хати й повітки, завітчати тини й ворота. А дівчата й молодіці, помазавши долівку, пос..пали її свіжою травою та лепехою, канупером і любистком, щоб стала вона зеленою та пахучою, якою буває тільки в Клечані святки. (І. Цюпа)

ТЕСТИ

1	Неправильно утворено форму наказового способу дієслова в рядку	
А	сидимо	
Б	давай намалюємо	
В	нехай пише	
Г	працюємо	

2	Допущено помилку в правописі особових закінчень дієслів у рядку	
А	завадиш, волочиш	
Б	колиш, схочеш	
В	спізнишся, відкриєш	
Г	бачиш, удариш	

3	Дієслово умовного способу вжито в значенні наказового в реченні	
А	Справді, хлопці, зайшли б ви в хату, погрілись, — сказав він.	
Б	Багато міг би розказати вітер, але у вітру голос пересох.	
В	Земля здавалась би пусткою, якби не шелестіли сосни та дуби.	
Г	Я жив би двічі і помер би двічі, якби було нам два життя дано.	

Тема 7. Дієприкметник

Дієприкметником називається відмінювана форма дієслова, яка виражає ознаку предмета за дією і поєднує ознаки дієслова і прикметника.

Як прикметник, дієприкметник виражає ознаку предмета, але не постійну (як прикметник), а змінювану в часі (як дієслово). За своєю морфологічною будовою і синтаксичними функціями дієприкметник наближається до прикметника. Дієприкметник, як і прикметник, має форми відмінка, числа та роду і узгоджується з відповідними формами означуваних іменників: написаний твір, прочитана книга, надруковане оповідання.

Водночас дієприкметник має й основні категорії дієслова — стан, вид і час. Кожний дієприкметник належить до того ж виду, до якого належить дієслово, від якого утворено дієприкметник: сказане слово (сказати), зачинені двері (зачинити).

Дієприкметники мають теперішній і минулий час.

Від дієслів недоконаного виду утворюються дієприкметники теперішнього і минулого часу, а від дієслів до конаного виду — тільки дієприкметники минулого часу: Здорове палюче сонце зупинилось над Галацо (М. Коцюбинський). Дим погаслих вогнів стелиться від гори до гори синіми смугами (М. Коцюбинський).

7.1. Творення і правопис активних і пасивних дієприкметників

Дієприкметники бувають активні і пасивні.

Активні дієприкметники виражають ознаку діючого предмета, тобто ознаку, зумовлену або створену самим носієм її: розквітла троянда, зів'ялі трави, квітучий сад.

Залежно від виду і часу активні дієприкметники поділяються на дві групи:

— дієприкметники теперішнього часу недоконаного виду (зростаючий, тремтячий, задовольняючий, палаючий);

— дієприкметники минулого часу доконаного виду (навислий, позеленілий, пожовклий).

Активні дієприкметники недоконаного виду утворюються від незначної кількості дієслів теперішнього часу за допомогою суфіксів *-уч-(-юч-)* для І дієвідміни, *-ач- (-яч-)* для II дієвідміни: працюючий, зростаючий, правлячий, лежачий.

Активні дієприкметники на *-чий* з підкресленою дієслівною ознакою вживаються обмежено. Замість них вживається описовий зворот: *замість читаючий — той, що читає.*

Від дієслів з часткою *-ся* дієприкметники не утворюються.

При утворенні активних дієприкметників суфікс *-ну-* зникає: поживкнуту — поживклий.

Активні дієприкметники доконаного виду творяться від дієслова доконаного виду минулого часу за допомогою суфікса *-л-*: висохлий, посивілий.

Активні дієприкметники з суфіксом *-ш- (-вш-)* у сучасній українській мові не вживаються. Як правило, вони замінюються описовою формою: *той, що допоміг; той, що написав; той, що переміг.*

Пасивні дієприкметники виражають дієслівну ознаку предмета, на який спрямовано дію іншого предмета: зібраний хліб, записана лекція, скошене сіно.

Пасивні дієприкметники в сучасній українській мові мають форму тільки минулого часу і творяться від основи інфінітива перехідних дієслів за допомогою суфіксів *-т-, -н-, -ен-*: розлитий, збитий, умитий, обговорюваний, дарований, розірваний, скошений, погашений.

Дієслова з основами на *-ну* і на *-о* можуть утворювати паралельні форми дієприкметників: стиснути — стиснутий і стиснений; повернути — повернутий і повернений.

При пасивних дієприкметниках особа, яка діє, або предмет виражаються формою орудного відмінка: шлях, квітами укритий.

У суфіксах пасивних дієприкметників ніколи не подвоюється: *пострижений, приречений, завершений.*

У суфіксах пасивних дієприкметників пишеться завжди *е, є*: *очистити — очищений, дослідити — досліджений, здійснити — здійснений.*

7.2. Перехід дієприкметників в інші частини мови

Дієприкметники, що часто вживаються як означення до іменників і не мають залежних від них слів, можуть втрачати типові для них дієслівні ознаки (вид, стан, час) і переходити до інших морфологічних груп.

Втрачаючи дієслівні риси, дієприкметники підсилюють властивості, ознаки і трансформуються в прикметники. У такому разі вони означають постійну ознаку і не мають при собі залежних слів: Під лежачий камінь вода не тече (Нар. тв.). Набрала цілющої води (з фольклору). І зробився я незримий (Т. Шевченко).

У дієприкметниках, які перейшли в прикметники, іноді змінюється наголос.

Дієприкметники, набуваючи значення предметності, переходять до категорії іменників. Вони втрачають дієслівні категорії стану, виду і часу, а також здатність керувати відмінком іменника: Хоча лежачого й не б'ють, та і полежать не дають (Т. Шевченко). Гомін потроху стихав, по вулицях носилися швидкі окрики поспішаючих додому (Панас Мирний).

7.3. Синтаксична роль дієприкметників

Дієприкметник у реченні виступає переважно у функції означення. Може також виконувати роль присудка і підмета. Водночас дієприкметник утворює особливі синтаксичні конструкції — дієприкметникові звороти.

Означення	В оживаючих деревах піднімались <u>нестримні</u> весняні соки (О. Гончар). <u>З пониклою, обаженою гіркими думками головою</u> вона (Маланка) прислухалася до останніх звуків <u>затихаючої</u> в селі весільної музики (М. Коцюбинський).
Присудок	Долини <u>були заповнені</u> млою (І. Франко). Тепле повітря <u>було напоєно</u> густими пахощами степових квітів (О. Гончар).
Підмет	І все <u>нездійснене</u> — здійсниться (А. Малишко).

ВПРАВА 1

Утворіть від поданих дієслів форми активних дієприкметників теперішнього часу.

Чарувати, затихати, тремтіти, крокувати, вабити, мигтіти, виступати, різати, оживати, стихати, палати, минати.

ВПРАВА 2

Утворіть від поданих дієслів форми пасивних дієприкметників минулого часу.

Відломити, відстояти, довірити, прочитати, зробити, перекопати, збудувати, намалювати, покрити, опрацювати, побороти, розкидати.

ВПРАВА 3

Випишіть дієприкметники. Визначте їх синтаксичну роль

З НАШОЇ ІСТОРІЇ

Діялось се в тридцятих роках минулого століт(т)я. Українське суспільство, поборене у класовій боротьбі, з ярмом панщизняної неволі на шиї, тягло свою долю з глухим ремством. То не віл був у ярмі, звичайний господарський віл, якого паша й спочинок могли зробити щасливим: ярмо було накладене на шию дикому турові, загнан(н)ому, знесиленому, але ов'яному ще ст..повим вітром, із не втраченим іще смаком волі, широких просторів. Він йшов у ярмі, скорившись силі, хоч часом із гніву очі йому иналивались кров'ю, і тоді він хвицав ногами і наставляв роги...

Вільний дух народу ще тлів під попелом неволі. Свіжі традиції волі, такі свіжі, що часом трудно було відрізнити сьогодні від учора, підтримували жевріючу під попелом іскру. Старше поколін(н)я, свідок іншого життя, показувало ще на долонях мозолі від шаблі, піднятої в оборону народних і людських прав. Пісня волі, (з,с)поетизованої, може, в дні лихоліт(т)я, чаруючим акордом лунала в серцях молоді, поривала її туди, де ще не чуть кайданів, скованих на людей людьми. На широкі бессарабські степи, вільні, без пана й панщини, рвалась гаряча уява й тягла за собою сотки й тисячі...

А тим часом ворог не дрімав. Власники душ, повернен(н)их у робоче бидло, записан(н)их у господарський інвентар дідича разом із волами й кіньми, найбільш боялись того неспокоїного, вільнолюбного духу народного, бо його ніяк не можна було припасувати до панських інтересів, погодити з незмірними скарбами, які давала панові оброблена хлопом українська земля. Віковічна боротьба двох станів — панського й мужичого, боротьба хронічна, що часом приймала гострі форми і бурею проносилась над нещасним краєм, — ніколи не кінчалась, та й не могла (с,з)кінчитися, хоч пан перемиг. Ще недавно, вмившись

в Умані власного кров'ю і накидавши в Кодні стіжок гайдамацьких голів, пан смакував перемогу, пильно обороняючи свої права на живий робочий інвентар — хлопа. Хлоп протестував, хлоп тікав на вільні землі, рятуючись як міг од панщини, лишаючи на рідній землі все дороге, все миле його серцю. (М. Коцюбинський)

ТЕСТИ

1	Правильно утворені всі форми дієприкметників у рядку	
А	забулий, біжачий, почервонівший, написаний	
Б	опрацьований, пожовклий, налитий, зроблений	
В	миючий, почорнівший, вигадавший, летячий	
Г	посріблений, малювавший, стомившийся, потемнівший	

2	Усі слова дієприкметники в рядку	
А	вишитий, зрізаний, побудований, будівельний	
Б	погоджений, стрижений, записаний, письменний	
В	Люблячий, коханий, улюблений, пещений	
Г	Оновлений, оновлюючий, зроблений, лежачий	

3	Дієприкметник є в реченні	
А	Затремтіли зірки посмутнілі і погасли і імлі голубій.	
Б	Любив я, їдучи на возі з лугу, дивитися, лежачи, на зоряне небо.	
В	Знову схопився шалений вітер, що рвався на всі боки, наче не знав, якою дорогою йому летіти.	
Г	Загелготали дикі гуси, простуючи кудись високо під необмежним небом.	

Тема 8. Дієприслівник

Дієприслівником називається незмінна дієслівна форма, що означає додаткову дію, яка пояснює основну дію, виражену в реченні.

Дієприслівник поєднує ознаки дієслова і прислівника.

Подібно до дієслів, дієприслівник має категорію виду, способу, перехідність/неперехідність.

Подібно до прислівника, дієприслівник є незмінним словом, виражає ознаку дії чи стану.

Дієприслівники бувають *недоконаного* і *доконаного* виду.

Дієприслівники *недоконаного виду* означають таку додаткову дію, яка вказує на одночасність основної і додаткової дії.

Залежно від значення дієслова, що виражає основну дію, дієприслівники *недоконаного виду* можуть бути теперішнього, минулого і майбутнього часу.

Теперішній час: Встає сам уночі, іде в степ, а йдучи співає, сумно співає (Т. Шевченко).

Минулий час: Прислухаючись і оглядаючись, друзі перелізли через глибокий рів до саду, поповзли до найближчої хати (В. Минко).

Майбутній час: Візьмемось за справу не гаючись.

Дієприслівники *доконаного виду* означають таку додаткову дію, яка відбувається раніше від основної дії, вираженої особовою формою дієслова. Вони вживаються в значенні минулого і майбутнього часу.

Минулий час: Козаков однією рукою піднявши автомат в небо, дав три постріли (О. Гончар).

Майбутній час: Приїхавши на село, ми відремонтуємо школу (3 газети).

Зрідка дієприслівники означають і таку додаткову дію, яка відбувається одночасно з основною: Хвилюючись і все ще не опам'ятавшись, солдат розповідав про себе (О. Гончар). Уважно слухали селяни, зацікавившись в різних позах (А. Головка).

8.1. Творення і правопис дієприслівників

Дієприслівники *недоконаного виду* утворюються від основи дієслова теперішнього часу за допомогою суфіксів *-учи (-ючи), -ачи (-ячи)*: пишуть — пишучи, читають — читаючи, ставляться — ставлячись.

Дієприслівники *доконаного виду* утворюються від основи інфінітива за допомогою суфіксів *-ши* (від основ на приголосний), *-вши* (від основ на голосний): побігти — побігши, принести — принісши, написати — написавши, засміятись — засміявшись.

У кінці дієприслівників завжди пишеться *и*: зібравши, скликаючи, вірячи.

Дієприслівники слід відрізняти від близьких за звучанням активних дієприкметників, які мають закінчення -і. Дієприслівники відповідають на питання що роблячи?: літаючи, сяючи, блукаючи, а дієприкметники відповідають на питання які?: літаючі, сяючі, блукаючі.

дієприслівників

У реченні дієприслівник виступає в ролі обставин. Дієприслівник означає допоміжну ознаку дії, яка пояснює дію, виражену в реченні дієсловом-присудком: Гуляє містом одчайдушна хуга, висвистуючи, дико кричачи (М. Бажан).

Додаткова дія, означувана дієприслівником, завжди відноситься до того ж іменника-підмета, до якого стосується й основна дія, виражена присудком: Верби дрімали, заглядаючи в воду, ніби в дзеркало (І. Нечуй-Левицький). Ясний місяць висів над самісіньким містком, заглядаючи в Рось (І. Нечуй-Левицький).

У безособовому реченні дієприслівник може вживатися тільки у тому випадку, якщо в складі присудка є інфінітив: Іноді доводилось попід віттям і крізь ліани пролазити, мов у темну нору, зігнувшись (І. Багряний). Будували нову хату і біля неї обов'язково висаджували калину, щоб восени, вставляючи подвійні вікна, можна було покласти між шибамі пучки червоних грон (В. Скуратівський). В інших випадках уживання дієприслівника в безособових реченнях не відповідає нормі: Ідучи на змагання, всім хочеться перемагати. Вивчаючи математику, у нас не було ніяких проблем. Правильно: Коли всі їдуть на змагання, їм хочеться перемагати. Коли ми вивчали математику, у нас не було ніяких проблем.

ВПРАВА 1

Від поданих дієслів утворіть можливі форми дієприслівників. Поясніть їх творення

Сидіти, їхати, приїхати хотіти, посиніти, синіти, питати, спитати, розбити, привезти, везти, розстилати, вивчати, оголошувати, лити, виїжджати, забити, м'яти, махати, махнути, плести, заплести, сміятися, голубити, підбігти.

ВПРАВА 2

Відредагуйте речення. Обґрунтуйте відповідь.

1. Знайомлячись з експозицією музею, екскурсоводу було поставлено багато запитань. 2. Починаючи вивчати проблему, йому бачилась можливість її практичного засто сування. 3. Розірвавши конверт, лист був одразу прочитаний. 4. Дізнавшись про твої успіхи, мені було дуже приємно. 5. Прикрашаючи ялинку, у нас був святковий настрій. 6. Вивчаючи ці зразки, були відзначені їхні переваги. 7. Сидячи близько біля телевізора, псується зір. 8. Приїхавши до Одеси, нами були відвідані майже всі музеї.

ВПРАВА 3

Випишіть з тексту дієприслівники, поясніть їх синтаксичну роль.

СТЕПОВА ТИША

Степ квітував. Незайманий, звіку (не) ораний, високотравний...

Що то було за видовище! Маючи в собі красу моря, його велич, блиск і надміру світла, маючи в собі також могутність лісу і його тихі, вікові шуми, степ, окрім цього, ще ніс у собі щось своє, (не) повторно степове, властиве тільки йому — оту шовкову ласкавість, оте ніжне, замріяне, дівоче...

Ковили, ковили, ковили. За сонцем сталеве-тьмяні, а там, під сонцем, — скільки зір сягне, — сяючі, молочні, як морське шумовин(н)я. Перегортаються злегка розгойданими хвилями, пливуть, розливаючись до самого неба.

Благословен(н)а тиша навкруги. Лише зашерхоче десь сухо зелена ящірка, пробігаючи в траві, бризнуть врзнобіч з-під ніг коники-ковалі та ще й жайворонки дзюркочуть у тиші, проймаючи її (в)гору і (в)низ, невидимі у повітрі, як струмки, що течуть і течуть, розджерельно- дзвінкі. Здається, співає від краю до краю саме повітря, співає марево, що вже (з,с)хоплюється, тече...(О. Гончар)

ТЕСТИ

1	Дієприслівник є в реченні	
А	Степ, оповитий тишею, дихав пахощами росяних трав.	
Б	А земля лежить медова, а поля пожаті мріють, на городах досягають гарбузи зеленоребрі.	
В	Запарувала рілля, тьмяно заблищали на сонці одвернуті лемешами скиби землі.	
Г	Жайворонок, співаючи, ніби висить на невидимій нитці.	

2	Дієприслівник є в реченні	
А	Соромлячись, сміючись і закриваючись рукавом, Максим поривався сховатись за хлопців.	
Б	Темряву тривожили криками півні, танцювали лебеді в хаті на стіні, лопотіли крилами і рожевим пір'ям, лоскотали марево золотим сузір'ям.	
В	Мої суцвіття, биті холодами, ви добру зав'язь все-таки дали.	
Г	З тих двох золотих, що були зав'язані в Ганниній хустці, вигодуватись було не можна.	

3	Дієприслівниковий зворот є у реченні	
А	Плив корабель, роздираючи хвилі.	
Б	Затремтіло зразу сонне повітря, і зграї срібних звуків, плутаючись і виграваючи, полетіли яром і далеко кругом заснували степ.	

В	Він не плакав і не стогнав, він умирав стоячи, і він не знав, що так умирають в легендах.	
Г	Тепер, співаючи, дівчата тією стежкою ідуть на спільну працю.	

Тема 9. Незмінювані частини мови

9.1. Правопис прислівників

Прислівники, утворені злиттям прийменників з іменниками, що пишуться разом (надворі, нагору, вдень), треба відрізняти від однозвучних сполучень при йменників з іменниками, які пишуться окремо: на дворі, на гору, в день.

Іменник завжди називає якийсь конкретний предмет, а прислівник вказує на місце, напрямок, час: нагорі — на горі, удень — у день, надворі — на дворі, укінці — у кінці, назустріч — на зустріч.

Наприклад:

Зверху цього не видно — з верху гори видно далеко; Знаю правило напам'ять — Якщо на пам'ять не покладаєшся, запиши; Твір написаний нашвидку — На швидку їзду не розраховуйте; Дорогу розвезло, насилу добрали до села — Він покладався на силу свого удару.

Окремо пишуться ті прислівники, де іменник зберігає своє значення: до речі, на жаль, до вподоби, без упину.

Найчастіше вживаються в них такі прийменники:

— без — без пуття, без угаву, без кінця, без відома, без упину, але безвісти, безперестанку;
— в(у) — в міру, в ногу, в обмін, в обріз, в цілості, уві сні, у вічі, у стократ, у поміч, але впам'ятку, вгору;

— з — з розгону, з переляку, з болю, з переляку, з краю в край, з радості, але зсередины, зверху;

— до — до останку, до ноги, до міри, до лиця, до обіду, до ладу, до загины, до краю, до речі, до сих пір, до пуття, до побачення, до смерті, до снаги, до сьогодні;

— на — на жаль, на щастя, на зло, на радість, на прощання, на скаку, на самоті, на совість, на світанку, на сміх, на диво, на ходу, на відчай, на око, на поруки, на славу, на добраніч, але нарозхват, нанівець;

— під — під силу, під вечір, під кінець;

— по — по суті, по щирості, по честі, по закону, по можливості, по правді, по силі, по змозі, по черзі, але повік, поночі.

В окремих випадках прислівники й однозвучні з ним відмінювані слова з прийменниками можна розрізняти наголосом:

иАбік — на бік, нАсмiх — на сміх, на двОрі — на дворі, на віки — на вікИ.

Разом пишуться:

— Прислівники, утворені від короткої форми прикметника: допізна, замолоду, згарячу, зліва, помалу, сповна.

— Прислівники, утворені сполученням прийменника, крім *по*, з числівником: вчетверо, натрое, вперше, спершу.

— Першою частиною яких є частки: де-, що-, аби-, ані-, чи-, як-, не-, ні- (щотижня, щороку, абикуди, аніскільки, чимало, несхитно, нізвідки), що стають префіксами.

У постпозиції частка що пишеться окремо від слова, з яким уживається: дарма що, хіба що, тільки що, поки що.

— Прислівники, утворені злиттям з іменником, який уже не вживається: навпростець, восени, доценту.

— Прислівники, утворені від кількох основ: мимоволі, привселюдно, стрімголов, чимдуж, нашвидкуруч (на швидку руку).

— Прислівники, утворені сполученням прийменника із займенником: нащо, чому, внічию, втім, але за віщо.

Через дефіс пишуться:

— Прислівники, в яких повторюються основи: видимо- невидимо, ледве-ледве, близько-близько, потроху- троху, сполучення синонімів чи антонімів: без кінця- краю, видимо- невидимо, більш-менш, часто-густо, важко-важко.

— Прислівники, утворені від прикметників і займенників із префіксом *по-* і суфіксами *-ому(-ему)*, *-и*: по-українському, по-українськи, по-братньому, по-батьківському, по-нашому, по-твоєму, по- братерськи, по-літньому, по-доброму та від порядкового числівника на *-е*: по-перше, по-десяте, по-четверте.

— Складні прислівники з частками *-будь*, *-небудь*, *казна-*, *хтозна-*, *-то*: будь-хто, де-небудь, казна-коли, аби-то, будь-де, де-де, де-небудь, десь-то, коли-небудь, куди-небудь, так-то, казна-коли.

— Складні прислівники, утворені з двох прислівників: десь-інде, вряди-годи.

Окремо пишуться: прислівникові сполучення, утворені з декількох повнозначних частин мови, вжитих в різних відмінках: кінець кінцем, раз у раз, рік у рік, з ранку до вечора, сам на сам, час від часу, з року в рік, день у день, рука в руку, раз від разу, одним одна.

Через два дефіси пишуться прислівники: пліч-о- пліч, віч-на-віч, всього-на-всього, будь-що-будь, як-не-як, хоч- не-хоч, де-не-де, коли-не-коли, як-не-як.

Перша частина пишеться *о к р е м о*, а дві наступні — через *дефіс* у прислівниках: не сьогодні-завтра, без кінця- краю, з діда-прадіда, з давніх-давен.

Написання И, І в кінці прислівників:

Після *г, к, х* пишеться *и*: навкруги, мовчки, трохи.

У кінці прислівників з префіксом *по-* після *ж, ч* пишеться *и*: по-вовчи, по-заячи. В інших — після *ч* — *і*: поночі, тричі.

ВПРАВА 1

ЗНІМІТЬ ризику і запишіть прислівники разом, окремо або через дефіс.

На/трое, в/нічию, що/дня, в/зимку, над/вечір, по/ юнацьки, по/кошачому, на/вприсядки, на/дворі, на/ швидку, до/смаку, до/тла, до/загину, в/прах, на/завжди, з/нічев'я, до/побачення, на/добраніч, пліч/о/пліч, раз/по/ раз, кінець/кінцем, день/у/день, на/самоті, на/скрізь, на/ двоє, на/віки, на/зустріч, у/напрямку/до, в/силу, з/огля- ду/на, на/завжди, від/тоді, до/тепер, на/трое, на/иам'ять, по/людськи, на/чисто, за/одно, по/тому, по/своєму, за/ панібрата, в/горі, мимо/волі, де/не/де, від/давна, по/ нині, з/гарячу, с/пересердя, на/показ, на/вшпиньках, по/ літньому, на/вприсядки, з/гори, на/виворіт, у/рівень, до/ речі, на/прощання, на/вскіс, без/кінця/краю, на/відчай, з/ радості, на/іздом, с/краю, по/правді, по/перше.

ВПРАВА 2

Перепишіть речення, знявши ризику в прислівниках.

1. Максим помахом шапки вітає птахів, що рік/у/рік зимують у цьому закутку, і з/розгону стрибає в човен (О.Донченко). 2. Біль аж перехитував ним і раз/по/разу шарпав серце (О.Донченко). 3. Мар'ян вскочив у човен і, не в/стоявши, подався на той берег (М. Старицький). 4. Час/від/ часу згадує Ігор про камінь-самоцвіт, про скам'яніле серце відважного беркута (О.Донченко). 5. Дівчинка розколола горішок на/двоє — в ньому сиділа чорна мушка з прозорими крильцями (О.Донченко). 6. Дівчина покинула копати і побігла на/зустріч школярам (О.Донченко). 7. Гаряча вода одігрівала засохлу шкіру і

присмно, жваво холодила кров у/середині (Ю.Яновський). 8. Дуби ростуть по/волі, не/квапливо (М. Рильський). 9. Дочка віддалялась узбіччям дороги, а мати дивилась у/слід /Є. Гуцало). 10. Спустились у/низ, поїхали в/здвож гонів, де висе було викопано буряки (Є. Гуцало/.11. Пізно у/вечері, а то й у/ночі Нестор Іванович виходить на/двір і споглядає зоряне небо (Є. Гуцало). 12. У неділю вранці/рано поле вкривалося туманом (Т. Шевченко). 13. Без ворогів можна в світі як/небудь прожити (Т. Шевченко). 14. Рости ж, моя тополенько, все в/гору та в/гору (Т. Шевченко). 15. Чи/мало літ перевернулось, води чи/мало утекло (Т. Шевченко/.16. Сонце високо підбилося в/гору і на/дворі стало душно (М. Старицький).

ВПРАВА 3

У поданих реченнях правильно напишіть прислівники і прислівникові сполучення. Поясніть їх правопис, перевіривши за словником.

1. І дівчина (не)самохіть материні слова згадувала, ті, що вона ще малою чула (В. Близнець). 2. У двері ближніх хат стукають, гримають кулаками, і вони (не)охоче, вузько прочиняються, викидаючи на двір жовті смуги світла (Г. Тютюнник). 3. Далеко (по)переду чорнів ліс, обперезаний знизу сивим кругом приметеного чагарника — мабуть, терну або молоденького глоду (Г. Тютюнник) Л. (Не)треба думати мізерно Безсмертя є ще де(не)де (Л. Костенко). 5. Тисячі сіл вогнями благань і скорботи піднялися (в)гору і вугіллям та попелом упали (до)долу (М. Стельмах). 6. Мабуть, (у)ночі пронеслася буря з дощем, вихром столочила нескошений хліб, порвала телефонні дроти (В. Близнець). 7. Олесь (з)гарячу ніяково посміхнувся, поторкав мокрою рукавичкою тверду гулю під оком і, ковзаючись, побрів до школи (Г. Тютюнник). 8. (З)гори мені було видно все село — велике, незграбно розкидане (по)між яругами та спадистими косогор (Г. Тютюнник). 9. Коли ж (на)весні вся ця оболонь заливалася повинню, тоді вона була схожа на своєрідне море, в якому купалися дерева, неначе зелені вітрила шаланд (І. Цюпа). 10. Струмочок хотів (по) далі втекти від снігу і побіг швидко(швидко) (О. Іваненко). 11. Ліс стоїть задумний, тихий, тільки листя де(не)де тріпоче від тривожного пориву вітру (І. Цюпа). 12. Немов кларнети, що завжди прагнуть вище за всіх, стриміли (в)гору високі струнки тополі (О. Іваненко). 13. І я пішов, прискорюючи крок, (на)зустріч людям і (на)встріч світанню (В. Симоненко). 14. Граф Елленберг довго (на)вшпиньки ходить круг столу, нахилившись і шукаючи металічну частинку, а пан президент, волосяно сопучи носом, гнівно тикає по черзі то в червоний, то в зелений гудзик (В. Винниченко). 15. Раптом вирости в мене і сплеснули крила, і понесли мене (в)гору шляхом променистим, (в)гору, все (в)гору, в ту країну простору (Леся Українка). 16. І всі мови слов'янського люду — всі знаєте... Колись будемо і (по) своєму глаголать (Т. Шевченко). 17. Бо дивляться (в)далеч1. І дівчина (не)самохіть материні слова згадувала, ті, що вона ще малою чула (В. Близнець). 2. У двері ближніх хат стукають, гримають кулаками, і вони (не)охоче, вузько прочиняються, викидаючи на двір жовті смуги світла (Г. Тютюнник). 3. Далеко (по)переду чорнів ліс, обперезаний знизу сивим кругом приметеного чагарника — мабуть, терну або молоденького глоду (Г. Тютюнник)Л. (Не)треба думати мізерно Безсмертя є ще де(не)де (Л. Костенко). 5. Тисячі сіл вогнями благань і скорботи піднялися (в)гору і вугіллям та попелом упали (до)долу (М. Стельмах). 6. Мабуть, (у)ночі пронеслася буря з дощем, вихром столочила нескошений хліб, порвала телефонні дроти (В. Близнець). 7. Олесь (з)гарячу ніяково посміхнувся, поторкав мокрою рукавичкою тверду гулю під оком і, ковзаючись, побрів до школи (Г. Тютюнник).

ВПРАВА 4

Перепишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть правопис прислівників.

1. (Не)подалік від татарського броду, де (на)вшпиньки спинився долинковий туманець, окреслилась постать людини (М. Стельмах). 2. Не пам'ятаю вже — чи (в)літку це було, чи

(в)зимку, (в)осени, чи, може, і весною; п'ятнадцять років лиш відтоді перейшло, а от забулося, мов понялось водою (М. Рильський). 3. Я те роблю, чого ти не зумієш: на задніх лапах я (по)вченому служу (Л. Глібов). 4. Я муку свою в кайдани (на)вік закую: народ мій закутий в кайдани (Олександр Олесь). 5. Я більш не співаю: в борні (у)ночі співають залізні мечі (Олександр Олесь). 6. Стогне завія (до)рання, зламавши об ліс крило (Л. Костенко). 7. Як син, тобі (до)земно уклонюсь і чесно гляну в чесні твої вічі, і в смерті з рідним краєм поріднюсь (В. Стус). 8. Я волошка, (с)поконвік волошка, я земну енергію несу (А. Малишко). 9. (На)вшпиньки виглядають жоржини через тин (Л. Костенко). 10. Поезіє, сонце оранжеве! (Що)миті якийсь хлопчисько відкриває тебе для себе, щоб стати (на)віки соняшником (І. Драч). 11. ...Він бігав(на)впередки з вітром (І. Драч). 12. Сонце, цілий день закрите хмарами, (над)вечір вибилося з своєї неволі і, сідаючи за гору, обливало червоним світлом все село (Панас Мирний).

ТЕСТИ

1	Через дефіс усі прислівники та прислівникові сполучення слід писати в рядку
А	коли/не/коли, на/в/з/догін, по/маленьку, у/наслідок
Б	ледве/ледве, врешті/решт, десь/не/десь, часто/густо
В	по/своєму, по/одинці, десь/інколи, ні/на/гріш
Г	з/на/двору, на/в/проти, сам/на/сам, спід/споду

2	Разом усі прислівники та прислівникові сполучення слід писати в рядку
А	спід/тишка, чим/дуж, на/різно, по/часті
Б	на/жаль, волею/не/волею, з/переляку, в/розсип
В	в/нагороду, то/рік, хтозна/що, сто/крат
Г	за/ради, сам/на/сам, по/тихеньку, без/кінця/краю

3	Правильно утворені форми ступенів порівняння прислівників у рядку
А	демократичніше, більш приязно, менш веселіше, красивіше
Б	коротше, величніше, щоякнайбільш зухвало, більш вередливіше
В	найсміливіше, найголосніше, понадголосно, ледь чутно
Г	дужче, сильніше, сміливіше, відважніше

9.2. Правопис прийменників

За будовою прийменники поділяються на:

- прості: без, біля, до, на;
- складні (складаються з двох або кількох простих прийменників): із-під, попід, довкола;
- складені (складаються з кількох слів): у зв'язку з, за винятком, одночасно з.
- Разом пишуться складні прийменники, утворені сполученням:
- одного чи кількох простих прийменників: понад, поза, щодо, задля, поміж, побіля;
- прийменника з будь-якою частиною мови: наперекір, наприкінці, назустріч, всупереч, вслід.

Через дефіс пишуться складні прийменники з першого частиною з- (із-): з-під, із-за, з-поза, з-посеред, із-понад.

Окремо пишуться складені прийменники та прийменникові сполучення, утворені сполученням іменників та прислівників з прийменниками: відповідно до, незалежно від, в результаті, згідно з, поруч з, під кінець, незважаючи на, з допомогою, але внаслідок.

До прийменника, що закінчується на приголосний, перед словом з кількома приголосними (як засіб милозвучності) додаються голосні *і, о* або *у*: зі мною, піді мною, наді мною, переді мною, уві сні, уві млі.

Повернути вбік — в бік стежки.

ВПРАВА 5

Запишіть прийменники, знявши ризик. Обґрунтуйте написання.

На/прикінці, з/посеред, в/здвож, що/до, нав/коло, не/ зважаючи/на, по/серед, в/супереч, порівняно/з, на/переріз, нав/круг, по/під, нав/проти, по/при, в/наслідок, за/ради, на/зустріч, на/перекір, із/за, по/близу, на/передодні, за/ для, з/поза, у/зв'язку/з, по/між, на/вздогін, по/переду.

ВПРАВА 6

Запишіть прийменники, знявши ризик. Поясніть правопис.

Ио/під берегом, з/ранку/ до/вечора, з/кіндя травня, із/ під ніг, поза/хатами, по/між деревами, з/над хмар, нав/коло села, по/під тином, з/поміж людей, на/нередодні зими, з/ за куща, у/продовж дня, у/зв'язку з труднощами.

ВПРАВА 7

Спишіть речення. Вставте пропущені букви. Запишіть прийменники разом, окремо або через дефіс. Обґрунтуйте написання.

1. І верби, і тополі, і вітряки на полі, і долом геть собі село по/над водою простяглось (Т. Шевченко). 2. Осін..ми в..порами зб..ралися бійці біля командирс..кої з..млянки, говорили по/між собою стиха, згадували недавнє м..нуле (І. Цюпа). 3. Той ніколи не доскочить слави, хто за/для неї на з..млі живе (В.Симоненко). 4. Сте..ка пішла вниз, через яруги, занесені ще з в..сни трухлим очеретом (Г. Тютюнник). 5. Т..че вода з/під явора ярмом на долину (Т.Шевченко). 6.В/продовж усієї осені і на/передодні з..ми яруги були обідрані й голі (Є. Гуцало). 7. Із/за лісу, з/за туману, місяць випл..ває (Т. Шевченко). 8. Мельникова постать раптом зникла з/перед очей, мов розпустилась в імлі (М. Коцюбинський). 9. По/той бік затоки виг..нається в/продовж берега рядок вогнів рибальського селища (О. Гончар). 10. Дощ упав на край ш. рокий по/за даллю голубою (А. Малишко). 11. В..сна іде на/зустріч вам, в..сна в сей час вам рада /Олександр Олесь). 12. Дорога біжить по/між високих трав (На тан Рибак). 13. Білося серце, і грала кров од/передчут..я чогось в житті радісного, могутчого (С. Васильченко). 14. З/під ніг злетів жайворонок, немов привітався до Ярини, і, співаючи, знімався все вище у простір неба (Л. Павленко).

9.3.Правопис сполучників

За будовою сполучники бувають:

- прості (складаються з одного слова): а, і, та, чи;
- складні (складаються з кількох частин): якщо, зате, щоб, ніби, якже;
- складені (складаються з двох або більше частин): тому що, для того щоб, в міру того щоб, незважаючи на те. що.

За живанням у мові сполучники поділяються на:

- одиничні: і, а, але, так. Цвітуть сади, біліють хати, а на горі стоять палати, неначе диво (Т. Шевченко);

— повторювальні: і...і, ні...ні, або...або. Гонтар то зважував наслідки минулого дня, то обмірковував план на завтра, то обдумував форми нової роботи (Я. Баш);

— парні: не тільки .... а; як ..., так; хоч ..., але; не стільки..., скільки; якщо..., то. Він не тільки дорогу на Січ знає, а ще и порадить тобі в потребі, розумна голова (А. Чайковський).

Разом пишуться сполучники, утворені поєднанням службових чи повнозначних слів з частками або прийменниками: аніж, зате, також, якщо, немовби, притому, неначебно, тобто, причім.

Окремо пишуться:

— сполучники з частками б, би, ж, же: адже ж, коли б, хоч би, а як же;

— складені сполучники: для того щоб, тимчасом як.

Через дефіс пишуться сполучники з підсилювальними частками -бо, -но, -то: тому-то, тільки-но, отож-бо.

Слід розрізняти сполучники, які пишуться разом (якщо, проте, причому) з однозвучними самостійними словами, які пишуться окремо (як же, про те, при чому).

— Сполучники не є членами речення і не відповідають на питання.

— Сполучники можна замінити синонімічними сполучниками.

— У реченні на сполучник не падає логічний наголос.

Якби тут був мій товариш! Як би краще виконати завдання. Якщо хочеш, допоможу тобі. Як що трапиться, нарікай на себе. Сказав, щоб усі прийшли. Що б ви сказали, коли б я не приїхав. Хоч не застав його вдома, зате пройшовся. За те оповідання його похвалили.

Тим часом — тимчасом як, причому — при чому.

ВПРАВА 8

Перепишіть речення, напишіть слова в дужках разом або окремо. Обґрунтуйте.

1.Ох, (як/би) те сталося, щоб ви не вертались (Т. Шевченко). 2. (Як/би) склалась моя доля, коли б біля неї не стояла, мов благання, моя зажурена мати (М. Стельмах). 3. (Як/би) знала — не ходила б пізно за водою, не стояла б до півночі з милим під вербою (Т. Шевченко). 4.(Як/би) я тепер хотіла у мале човенце сісти і далеко на схід сонця золотим шляхом поплисти! (Леся Українка). 5.(Як/би) мої думи німії та піснею стали без слова, вони б тоді більше сказали, ніж вся моя довга розмова (Леся Українка). 6. Народна пісня — (то/ж) вона усій землі окраса (М. Рильський). 7. (То/ж) їдьте собі і їдьте, з дороги не звертайте (О. Гончар). 8. Та (то/ж) було за чорних днів, за темряви тяжкої (М. Рильський). 9. Для того, (що/б) добратися до того урочища, треба переходити потік (Г. Тютюнник). 10. Ну (що/б), здавалося, слова (Т. Шевченко). 11. Неба тут було так багато, що очі тонули в нім, як в морі, та шукали, за (що/б) зачепитись (М. Коцюбинський). 12. На те й лихо, (що/б) з ним боротись (Т. Шевченко). 13. Так (що/ж), нехай не зрушу я нікого, зірвавшись в безодню забуття, аби не ранила так смерть моя нікого, як ранило мене моє життя (Леся Українка). 14. А за вікном щасливі люди (про/те), що є, і те, що буде поміж собою гомонять (Т. Шевченко). 15.(Як/би) я була зіркою в небі, я б не знала ні туги, ні жалю (Леся Українка). 16.Чоботи та армійська ватянка стали одягом цілого народу, але (за/те) які багаті ми з вами у чомусь незмірно важливішому (О. Гончар).

ВПРАВА 9

СПИШІТЬ речення. Вставте пропущені букви. Запишіть сполучники, знявши дужки. Поясніть їх правопис.

1.Н..має в світі нічого радіснішого і приємнішого, ні(ж) людська праця (О. Довженко). 2. Т..мнота вужчала, ні(би) самі гори змикалися над головою (О. Гончар). 3. Над ставком, над садками м..готіло, грало, лилося, (не)наче на повітрі ворухилися якісь пасма тонких

золотих ниточок (І.Нечуй-Левицький) 4. Для українських в..шиваних рушників характерні спільні ознаки, про(те) кожен регіон має свої відмінності (3 журналу). 5. Чисте полуденне небо, і тихо-тихо, немов(би) все заснуло (О. Довженко). 6. Матерів світлішають обличчя, і сіяють очі д..тинчат (В. Сосюра). 7. Гарна маківка, але од рожі кращої квітки н..ма (І. Нечуй-Левицький). 8. На гору доступиться неле..ко, за(те) з гори зручніше боронить (Леся Українка). 9. Бійці замовкли, пластинку зняли, про(те) пісня продовжувала звучати і наростати десь надворі (О. Гончир). 10. Як(би) він не сп..тав мене при лихій годині, давно б досі заховали в снігу на чужині (Т. Шевченко). 11. Хоч десять раз пересідайте, немає хисту — от і все (Л. Глібов). 12. Чорні стовбури тополь ч..рніли проти вогню, ні(би) викувані з заліза (І. Нечуй-Левицький). 13. Взимку холодно, за(те) комарі не кусають (Нар. те.).

9.4. Правопис часток

Частка — це службова частина мови, яка може уточнювати зміст окремих слів і цілих речень.

Групи часток за значенням і вживанням

Надають смислових відтінків	Вказівні <i>ось, осьде, он, от, оце, це, воно</i>	Означальні <i>якраз, саме, справді., точно, власне, рівно (стільки), дійсно</i>		Обмежувально-видільні <i>тільки, лише, хоч, хоча б, навіть, уже, таки, виключно</i>	Підсилювальні <i>і, й, та, навіть, аж, таки, ой, вже, ж, же, бо</i>
Модальні	Стверджувальні <i>атож, еге, так, аякже, авжеж</i>	Заперечні <i>не, ні, ані</i>	Спонукальні і (модально-вольові) <i>хай, нехай, ну, давай, бодай, годі</i>	Питальні <i>чи, хіба, що за, невже</i>	Модальні (виражають сумнів) <i>навряд чи, ба, ну, чи не</i>
Емоційно-експресивні	Відтіняють емоційність висловлювання <i>що за, от уже, куди тут, де там</i>				
Словотворчі	<i>казна-, хтозна-, будь-, -небудь -, аби-, де-, -сь, не-, ні-, -би, б, же, ж</i>				
Формотворчі	Для творення наказового способу дієслів <i>хай, нехай, бодай.</i>	Для творення умовного способу дієслів <i>б, би</i>		Для творення найвищого ступеня прикметників, прислівників <i>най-, як-, що-</i>	

Якщо частка належить слову у всіх його формах, вона виконує словотворчу роль (будь-який, будь-якого, будь-яких). Якщо частка вживається лише в деяких формах слова для вираження окремих граматичних значень, вона виконує формотворчу роль (хай пише, писав би).

Словотворчі частки пишуться разом, окремо або через дефіс.

Разом:

— частки *аби-, ані-, де-, чи-, чим-, що-, як-, -аяк, -сь*

— (крім сполучників прислівникового типу): *абиякий, аніскільки, анітрохи, аніякий, деколи, декуди, дещо, чимало, щовечора, щогодини, щодоби, щоразу, якби, якщо, чимдалі, чимшвидше, абихто, абиде, деякі, хтось;*

— частки *би(б), же(ж)* у складі сполучників і сполучних слів: *щоб, якби, атож, начеб, авжеж, аякже, теж, мовби, немовби;*

— частка *то* у порівняльних сполучниках: *нібито, немовбито, начебто;*

— частки *ось і он* пишуться разом лише в словах: *осьде і онде.*

Окремо:

— частка *що* у постпозиції: *хіба що, дарма що, поки що (Що то за краса!);*

— частки *таки, то* в препозиції: *Грицько таки забіг вперед. Він був таки великий чоловік. Таки зробив; таки домігся свого;*

частки завжди пишуться окремо від інших слів, коли вони виконують формотворчу роль або уточнюють зміст цілого речення;

— частки *хай, нехай* (утворюють форми 3-ї особи однини і множини наказового способу): *Ну, що ж — хай буде поєдинок (М. Коцюбинський);*

— частка *же (ж)*, що відіграє видільну роль у реченні: *Він же не може прийти;*

— частки *то, це*, що мають вказівне або визначальне значення: *Нащо та одному чоловікові так багато хліба?*

Через дефіс пишуться:

— частки *бо-, но-, то-* (підсилювальна), *-от, -таки:*

бо, давай-но, тільки-но, отакій-то, тим-то. як-от, важкий-таки, зробив-таки, іди-бо, як-от, але іди ж бо;

— частки із займенниками та прислівниками *казна-, хтозна-, будь-, небудь-*: *казна-який, хтозна-де, будь- де, де-небудь, будь-що, де-небудь, хтозна-коли, будь- яким, але будь з яким.*

Все-таки, але все ж таки; будь-кого, але будь до кого; абияким, але аби з яким.

Частка НЕ пишеться разом:

1. З іменниками, прикметниками, дієсловами, прислівниками, якщо слово без *не-* не вживається: *небога, невільник, немовля, негода, неук, невсипущий, негайний, непохитний, недбалий, невблаганний, ненавидіти, нехотя, непритомніти, незчутися, незабаром, невтямки, невдовзі.*

2. З іменниками, прикметниками, прислівниками, коли утворюються нові поняття, які можна замінити синонімами (близькими за значенням словами): *незгода (розбіжність), недовіра (підозра), небагатий (бідний), неважкий (легкий), негарно (погано), неблизько (далеко).*

3. У складі префікса *недо-*, який означає дію у неповній мірі: *недогляд, недоїдати, недочувати, недолюблювати, незрілий.*

4. З дієприкметниками, які виконують функцію означення і не мають при собі пояснювальних слів: *ненаписаний лист, неприкрашена ялинка, незасіяне поле (але: не написаний лист батькам, не прикрашена ялинка дитиною, не засіяне ще поле).*

5. З дієсловами *нездужати (хворіти), неславити (ганьбити), непокоїтись (хвилюватись).*

Частка НЕ пишеться окремо:

1. З іменниками, прикметниками і прислівниками при протиставленні: не горе, а радість; не воля, а рабство; не близький, а далекий; не радісний, а сумний; не високо, а низько; не голосно, а тихо.
2. З дієсловами, дієприслівниками, числівниками, прийменниками, сполучниками, прийменниками, сполучниками, деякими прислівниками і з більшістю займенників: не подолати, не виконавши, не десять, не для..., не то..., не завтра, не тут, не дуже, не тебе, не мій, не їхній.
3. З прикметниками, якщо вони мають пояснювальні слова з ні або далеко, зовсім, аж, ніяк: нікому не відомий, ні до чого не здатний, далеко не приємний, зовсім не виконаний, аж ніяк не старий.
4. З дієприкметниками, коли є протиставлення чи залежні від них слова: не сказане, а написане слово; не обговорений депутатами закон.
5. Із словами, що пишуться через дефіс: не по-нашому, не по-людськи.

Правопис НЕ, НІ з різними частинами мови

Частка НІ пишеться разом:

1. Зі словами, які без ні не вживаються: нікчема, нісенітниця, ніяковий.
2. У складі займенників і прислівників: нізащо, ніколи, нікуди, ніскільки, ніхто, нічий.

Частка НІ пишеться окремо:

1. Якщо частина ні в непрямих відмінках відділяється прийменником: ні до чого, ні під яким, ні на якому.
2. У стійких словосполученнях: ні риба ні м'ясо; ні живий ні мертвий; ні Богові свічка ні чортові кочерга.

ВПРАВА 10

Напишіть слова разом, окремо чи через дефіс.

Ато/ж, мов/би, неначеб/то, ані/трохи, чим/далі, що/ дня, тільки/що, дарма/що, будь/де, аби/хто, намалював/ би, казна/як, хтозна/де, от/же, казна/з/ким, он/куди, навряд/чи, авже/ж, будь/скільки, чим/швидше, ледве/що, чим/скоріш, що/миті, а/як/же, стань/бо, ото/ж, колись/то, аби/з/ким, як/найбільший, не/мов/би, де/далі, ані/защо.

ВПРАВА 11

Запишіть речення, розкриваючи дужки. Поясніть правопис часток.

1. І докоряв собі Береговець, що малював іноді казна(що), вигадував (не)існуюче (І. Цюпа). 2. Він читав, і підспівував, і муркотів під ніс (не)хитрі співучі рядки, (на)пам'ять заучував з десятків сторінок (В. Близнець). 3. Ледве(ледве) від власного картання захищаюсь і ледве стримую докори свого серця за те, що завинила без вини (Леся Українка). 4. Та п'ятьма не так уже мучила Соломію, за(те) вогкий холод проймав її (на)скрізь (М. Коцюбинський). 5. (Не)хай побачу я в смутні для мене дні (у)тіху щирую та усміхи ясні (Леся Українка). 6. Так шість раз той павук обривався, і шість раз він на скелю злізав, але (в)сьоме таки удержався й до стіни свою нитку прип'яв (Леся Українка). 7. Який(бо) ти, дідусю, став суворий (Леся Українка). 8. Хоч(би) маленьку хатину він мріяв мати над Дніпром, що(б) у вечірнюю годину животворить своїм пером(М. Рильський). 9. Якби(то) далися орлині крила, за синім би морем милого знайшла (Нар. тв.). 10. Та все(таки) якось жилось (Т. Шевченко). 11. Улянка вирішила будь(що)будь упіймати (не)проханих гостей (О. Донченко). 12. (Не) вже справжній смак свободи можна відчутти лише в обмеженнях (О. Гончар). 13. І сміються люди вже у вічі: треба ж так от збутися ума, що(б) оце в двадцятому сторіччі та шукати те, чого(не)ма! (Л. Костенко). 14. (Не)хай тендітні пальці етики торкнуться вам серця і уст (Л. Костенко). 15. Ми(таки) зустрілись на ниві і мовчки стояли хвилину — я і людина (М. Коцюбинський). 16. Юрта в нас (не)величка, зате(ж) (бо) гомінка (М. Рильський).

ВПРАВА 12

Перепишіть речення, знявши ризик. Поясніть правопис часток не, ні з різними частинами мови.

1. Ні/долі, ні/волі у мене не/ма, залилася тільки надія одна (Леся Українка). 2. Блажен той муж, воістину блажен, котрий не/був ні/блазнем, ні/вужем (Л. Костенко). 3. Тихо, любо жилося дитині, і ні/що не/сушило серденька (Леся Українка). 4. Нас не/спинить ні/холод, ні/спека, ані/ куля, ні/яд, ні/багнет (В. Сосюра). 5. Не/має гірше, як в не/ волі про волю згадуватись (Т. Шевченко). 6. Я не/навиджу тих, що, не/сіявши жнуть, що, садів не/садивши, плоди об їдають (М.Нагнибіда). 7. І тільки люди зморщили чоло: не/може бути, щоб так було (Л. Костенко). 8. Не/відомо, чим би закінчилась не/рівна оця боротьба (О. Довженко). 9. І ні/хто й не/гляне вже, і не/спитає, не/заплаче! (О. Довженко). 10. Часом їхня не/любов і навіть презирство до нас не/мали впливу (Б. Антоненко-Давидович). 11. Не/ видавлювали з малого свого таланту великої користі, не/ хтували талантом, не/любили виставлялись напоказ ні/в цілому вигляді, ні/ в пораненому, ні/в яких доблестях, мало шанували своє, не/уважні, насмішкуваті й не/обачні (О. Довженко). 12. І світ ясний, не/вечірній тихо засіяє... Обніміться ж, брати мої, молю вас, благаю (Т. Шевченко). 13. Все одно, що/б не/сталося, ми не/розлучимось (Леся Українка). 14. А вона все молилася, у місячному світлі стоячи, мов ясний не/земний дух чистої любові (Б. Грінченко). 15. Якось швидко й не/сподівано стемніло (В. Близнець).

ВПРАВА 13

Перепишіть речення, розкриваючи дужки.

1. Як(би) ви вчилися так, як треба, то й мудрість (би) була своя (Т. Шевченко). 2. (Не) дуріть самі себе, учіться, читайте, і чужому научайтесь, й свого (не) цурайтесь. Бо хто матір забуває, того Бог карає, того діти цураються, в хату (не)пускають (Т. Шевченко). 3. Що(б) жить, (ні) в кого права (не) питаюсь (П. Тичина). 4. Я з тобою (ні)чого і (ні) кого (не)боюся. 5. (Не) злякають нас (ні)важкі переходи, (ні) люті морози. 6. У цій круговерті (не)видно (ні)землі, (ні)неба. 7. (Ні)коли (не) забути мені ширих українських пісень. 8. (Ні)для кого (не)секрет, що вони мають побратися. 9. Молоді літа — (ні) з чим (не)зрівнянні літа (3 газ.). 10. Ні, (не) згадую! Ніколи, вірте слову! (В. Підмогильний). 11. (Ні) жалю, (ні)гніву (Я. Головацький). 12. Ах, яка (ні)сенітниця! (Микола Хвильовий). 13. (Ні)хто вже(не)впізнавбиїх: (ні) батька, (ні)матері, а(ні) дружини (О. Довженко). 14. Лиш де(не)де прокинеться пташина, непевним голосом обізветься зі свого затишку (М. Коцюбинський). 15. На чужині (не)ті люди, тяжко з ними жити! (Ні)з ким буде поплакати, (ні) поговорити (Т. Шевченко).

ВПРАВА 14

Перепишіть речення. Виберіть правильний варіант написання часток не, ні.

1. Книга в щасті прикрашає, а в не/щасті утішає. 2. Не/ знаючи броду, не/ лізь у воду. 3. Хочеш їсти калачі — не/сиди на печі. 4. Чув дзвін, та не/знає, де він. 5. Не/ помиляється той, хто ні/чого не/робить. 6. Щастя швидко покидає, а надія — ні/коли. 7. Біда — не/вода: /не,ні/ переплисти, /не,ні/перебresti. 8. Сім років мак не/родив — і голоду не/було. 9. Минулого конем не/наздоженеш. 10. Вибитого дна в бочці не/затулиш, людям рот не/ зав'яжеш. 11. Коли не/другові/не,ні/до чого прискіпатись, скаже, що у твоєї собаки хвіст криво стоїть. 12. Мала річка не/величка, а берег ломить. 13. Мудрим ні/хто не/ родиться. 14. Синові дай розум, а не/багатство. 15. Шукай розуму, а не/вроди. 16. Вчитися ні/коли не/пізно. 17./Ні,не/в тин /ні,не/в ворота. 18./Ні,не/риба /ні,не/ м'ясо. 19. Бракороб і не/роба — одна хвороба. 20. Від не/робства до злочину один крок. 21. Лінивому все ні/коли. 22. Від порожнього горіха /ні,не/людині, /ні,не/вороні користі не/ має.

ВПРАВА 15

СПИШІТЬ текст, розкриваючи дужки. Поясніть правопис часток не і ні.

1. Монголо-татарське військо. «Монголи» і «татари» в той час назви (не)двох різних народів, а дві назви одного і того ж народу. Тільки значно пізніше стара назва «татари» стала застосовуватись виключно для тюркських народностей Східної Європи. Чингісхан був родом із порівняно (не) великого племені, яке жило по річках Онону і Керуляну і мало назву «монголи». (Не)вдовзі після свого возвеличення Чингісхан звелів називати монголами всі підлеглі йому татарські племена Центральної Азії. 2. Корабельники розпродали (не)щасних дітей на базарі. Я (ні)коли більше (ні)(з)ними, (ні)(з)моєю сестрою (не)зустрічався. Засліплені сяйвом золота, жадібні купці захопили (не)винних дітей і кинули їх у чужі міста, де їм доведеться тягти все життя важке ярмо (не)волі. 3. Ти здаєшся мені вірним і (не)здатним на зраду й лукавство. З сьогоднішнього дня почнеш описувати великий похід. Почни з мого повчання: «Великий полководець повинен бути загадковим і мовчазним. Щоб стати сильним, треба оточити себе таємницею, твердо йти шляхом великих дерзаних, (не)робити помилок... і (не)щадно знищувати своїх ворогів». (З тв. В. Яна.)

ВПРАВА 16

СПИШІТЬ текст, розкриваючи дужки. Поясніть правопис часток не, ні з різними частинами мови.

Коли в дитинстві батьки і вчителі настирливо радять «(не)відкладати на завтра те, що можна зробити сьогодні», ми завжди сприймаємо цей вираз, як народне прислів'я. В англійській мові часто повторюється вираз — «(не)сприймай серйозно». Обидва ці вирази, як виявляється, належать одній особі — американському просвітителю періоду війни за незалежність, автору проекту Декларації незалежності і третьому президенту країни Т. Джефферсону (1743—1826). У 1825 році, (не)задовго до смерті, він написав одному із своїх молодих родичів листа. У ньому і були сформульовані десять правил, якими, на думку Джефферсона, слід керуватися у практичному житті. Ось деякі з них:

1. (Не)відкладайте на завтра те, що можна зробити сьогодні.
2. (Ні)коли (не)турбуйте інших для того, що можете зробити самі.
3. (Не)витрачайте ваших грошей, поки (не)тримаєте їх у руках.
4. (Не)купуйте того, що вам (не)потрібно, мотивуючи тим, що дешево: і це ще дорого для вас.
5. (Ні)коли (не)будете шкодувати про те, що мало їли.
6. Усе, що робиться з охотою, (не)здається тяжким.
7. Скільки горя завдали нам (не)щастя, які (ні)коли (не) траплялись.
8. (Як)(іщо) ви розгнівані, порадуйте до десяти перед тим, що(б) сказати (що)(небудь), і до ста, (як)(що) гнів дуже сильний. (Г. Яковенко)

ВПРАВА 17

Розкрийте дужки.

До нас, у Європу, кішка потрап..ла із Єгипту. Грецький письменник Геродот (за 430 років до Р. Х.) говорить так: «Як(що) (де)небудь у Єгипті трапиться пожежа, то люди перш за все к..даються рятувати своїх кішок, яких р..тельно стер..жуть, і як(що) пропаде хоч одна кішка, то єгиптян охоплює глибока п..чаль. Як(що) ж кішка помре сама по собі, то всі мешканці будинку обстригають собі брови в знак п..чалі. Мертвих кішок поміщають у священ(н)і кімнати, бальзамують, а потім перес..лають у місто Бубастос». (На)скільки кішка шанувалась давніми єгиптянами, показує суворе покаран(н)я, яке пост..гало того, хто її вб..є. Діодор Сидилійський (за 30 років до Р. Х.) повідомляє, що «як(що) хто вб'є кішку, то повинен померти сам. Одного (не)щасного вбивцю кішки, римського громадянина, сам цар Птоломей (не)зміг врятувати від смертної кари». (П. Кочеткова)

9.5. Вигуки

Вигуки служать у мові для вираження різних емоцій та почуттів.

Вигуки, що передають повторювані або протяжні звуки, пишуться через дефіс: киць-киць, ау-у-у.

На початку речення вигуки виділяються комою або знаком оклику (залежно від інтонації): Ой, яка чудова українська мова (О. Підсуха). Глянь, де вода! — Ого-го! Далеченько (О. Гончар).

У середині речення вигуки відокремлюються комами з обох боків або знаком оклику (залежно від сили вимови): Життя не нива, ні, воно — дорога між злом і добром, бут-ням і небуттям (Л. Дмитерко; Здрастуй, здрастуй, Прометею! А! Бунтуєш? — ну, бунтуй! (А. Малишко).

Вигуки при звертанні відокремлюються комами: Гей, 1 омереукраїнський, гей, Остапе Вересаю, низько кланяюсь і низько б'ю тобі своїм чолом! (Є. Гуцало).

Слова о, ой, вжиті у ролі підсилювальних часток, комами не відокремлюються: Ой чого ти, дубе, на яр похилився (Нар. ів.). Прийми, о мати, слово це від сина, як генію твоєму чесний дар (М. Рильський).

Особовий займенник, що стоїть між вигуком і звертанням, комами не відокремлюється: О ви, сльози, дрібні сльози! Ви змиєте горе (Т. Шевченко).

Близькі до вигуків є звуконаслідувальні слова, які не виражають почуттів, а відтворюютьзвуки природи: гав-гав, дзень-дзень.

ВПРАВА 18

Перепишіть речення. Поставте розділові знаки при вигуках. Обґрунтуйте.

1. Ах ви мрії ви милі, дитячі, як обличчя за дальнім вікном (В. Сосюра). 2. Гей піду я в ті зелені гори, де смереки гомонять високі (Леся Українка). 3. Безмежнеє поле у сніжнім завою ох дай мені обширу й волі! (І. Франко). 4. Ой три шляхи широкії докупи зійшлися (Т. Шевченко). 5. Гей блискавице громова сестрице де ти? Розбий злії чари! (Леся Українка). 6. Гей простори як любо-мило землі (В. Винниченко). 7. О не дивуйсь, що стільки зір на небі (Олександр Олесь). 8. Ой ти краю наш краю ти зелений розмаю (М. Сингаївський). 9. Ах як не хотілось йому падати, як не хотілось кидати автомата (О. Довженко). 10. Геть сльози з очей геть смуток! (М. Кропивницький).

ВПРАВА 19

Перепишіть речення, напишіть слова без дужок. Поясніть написання вигуків і розділові знаки при них.

1. Ой лишенько, як страшно! (Ха-ха-ха) (Леся Українка). 2. Обізвалась зозуля в діброві, розсипа сумовите («ку-ку») (О. Донченко). 3. Каштани падають на брук: (тук-тук-тук) (М. Ткач). 4. Крякуха наполохалась: (Ках! Ках! Ках!). 4.(Б-бах!) Перший постріл. 5. І на кожне дідове («сюр- сюр») — все ближче нервове («падь-падьом»). Уже чути й пожадливо-пристрасне: («Ха-вав! Ха-вав!») 6. Надривно, тривожно зазвучала трембіта: (ту-ру-ру-ру-у) (Остап Вишня). 7. (Пінь пінь, ах-ах-ах!) Поховалось все в снігах (О. Іваненко). 8. Кує зозуля. Б'є молоточком у кришталевий великий дзвін: (ку-ку-ку! Ку-ку!) — і сіє тишу по травах (М. Коцюбинський).

ТЕСТИ

1	Частка не пишеться разом з усіма словами рядка
А	не/боязкий, а хоробрий; не/до ладу; не/безпека, не/скошена трава

Б	не/сестрин; не/доварений; він не/має таланту; не/абихто	
В	не/далеко, а поряд; не/дорого; не/зчутися; не/посильне завдання	
Г	цукру не/має; не/абиякий; не/зважаючи на дощ; не/долік	

2	Помилки в написанні сполучників допущено в рядку	
А	немовбито, буцімто, тільки-но, або ж	
Б	не зважаючи на те що, начеб-то, немовби, себто	
В	колиб-то, мовбито, адже ж, хоча б	
Г	дарма що, так що, нібито, зате, отже ж	

3	Прочитайте уривок. Слово рідне! Мабуть, не(1)було жодного видатного письменника, який би не(2)висловив любові до рідної мови й своєї тривоги за її долю, який би не(3)покладав на неї найбільших надій, бо долю свого народу в майбутньому бачив не(4)відривною від долі рідної мови. Люби свою мову, плекай її, дбай про неї, не(5)засмічай її. Не слід писати разом зі словом на місці цифри	
А	один	
Б	два	
В	три	
Г	чотири	
Д	п'ять	

РОЗДІЛ IV СИНТАКСИС. ПУНКТУАЦІЯ

Синтаксис (від грец. *sintaxis* — впорядкування, складання) вивчає будову словосполучень і речень. Синтаксис тісно пов'язаний з морфологією, бо в ньому слово розглядається у взаємозв'язку з іншими словами в мовленні (частини мови стають членами речення). Основними синтаксичними одиницями є: словосполучення, речення і текст.

Словосполучення — найменша одиниця синтаксису, утворена з двох або більше слів на основі підрядного зв'язку (одне зі слів — головне, друге — залежне). Словосполучення поділяються на прості (два повнозначних слова) і складні (три й більше таких слів).

В основі простого і складного словосполучення лежить головне слово. Залежно від того, якою частиною мови воно виражене, словосполучення поділяються на: іменні, де головним словом є іменник, прикметник, числівник, займенник: маленькі дерева, чоловік у костюмі, одні із абітурієнтів, два підручники', дієслівні, де головним словом є дієслово та його форми: ви вчаючи мову, спізнитися до школи, скласти іспит; прислівникові, де головним словом є прислівник: особливо радісно, занадто весело.

Підрядний зв'язок виражає граматичну залежність одного слова від іншого. Існують три типи підрядного зв'язку: узгодження, керування та прилягання.

Узгодження — тип підрядного зв'язку, при якому форми залежного слова уподібнюються формам головного: веселий сміх, весела подія, веселе свято, веселі канікули.

Керування — залежне слово набуває форми того відмінка, якого вимагає головне слово: займатися за столом, пригорнув до себе, у глибині сцени. При зміні головного слова залежне не змінюється.

Прилягання — залежне слово має незмінну форму і поєднується з головним тільки за змістом: особливо радісно, впевнено відповідати.

За допомогою прилягання приєднуються незмінювані слова і форми слів — прислівники, неозначена форма дієслова, дієприслівник.

Речення — це основна граматично оформлена, інтонаційно завершена мовна одиниця, в якій виражається самостійна думка. Воно може складатися з одного слова або групи слів.

словосполучення	речення
1.є тільки найменування предмета, ознаки	виражає завершену думку
2.слова об'єднуються підрядним зв'язком	зв'язок може бути підрядним або сурядним
3.відсутня інтонаційна завершеність	інтонаційна завершеність
словосполучення	речення
вечірні поля; завжди бездоганний; багато квітів; увійшовши до кімнати; ближче до гурту; скарги на недоліки — багато скарг на недоліки — дуже бага то скарг на недоліки — дуже багато скарг на недоліки в роботі транспорту, дуже багато скарг на недоліки в роботі міського пасажирського транспорту.	має певне граматичне значення, що виражається найчастіше підметом і присудком (тобто граматичною основою). <i>час пролітає з реактивним свистом</i> (л. костенко) — просте речення. <i>весна бажана прийшла, із нив веселими струмками вода цілюща потекла</i> (с. черкасен-ко) — складносурядне речення. <i>цього року старожили не бачили різдвяних зір, бо небо стояло в сірій сорочці будня</i> (микола хвильовий) — складнопідрядне речення.

ВПРАВА 1

Розкриваючи дужки, утворіть словосполучення шляхом узгодження, керування або прилягання. Укажіть тип зв'язку.

(Українська) правопис; (мій) успіхи; уважний до (дівчина); (зелена) травень; (наш) учні; (перший) школа; вийти заміж за (він); (скромний) дівчина; читати (книга) ле-жачи; цілитися (стояти); блідий від (страх); (любий) вчителі; на екрані (комп'ютер); на (біла) скатертині; працювати з (програма); добре (обмірковувати); через (вся) країна; для (мій) зошитів; за (два) зайцями; особливо (яскраво); сидіти (складати) руки.

ВПРАВА 2

У словосполученнях визначте тип зв'язку між головним і залежним словом.

На першому іспиті; баня церкви; у моїй вітальні; твоє питання; міради зірок; їхати швидко; їх бажання; на восьмий раз; талановитіший від усіх; швидше бігає; пірижки по-київськи; відчепившись від нього; на великому пароплаві; з радісним настроєм; ваше майбутнє; крилатий вислів; з ним не посперечаєшся; мандрував країною; заспівав разом з усіма; лине вгору; кликати додому.

ВПРАВА 3

Визначте у словосполученнях головне і залежне слово. З'ясуйте тип словосполучення за головним словом.

Вигляд людини; крутий шлях; вдарити рукою; намальований учнем; товстий підручник; поцілувати матінку; поїхати на екскурсію; третя перерва; коло дому; займатися плаванням; дехто з учнів; двома способами; аромат парфумів; розмовляти по телефону;

відчувати біль; мати комп'ютер; завмираючи від жаху; помилятися у рішеннях; вищезгаданий вислів; турбуватися про дитину; світанкові роси; смачна страва; мільярди зірок; ніжний подих; цікава книжка; прокладаючи шлях; спідлоба глянув; аніскільки нема.

Тема 1. Типи речень за метою висловлювання

Мета висловлювання і ставлення до того, про що висловлюється, можуть бути різні.

Залежно від мети й характеру висловлювання усі речення можна поділити на три основні типи: розповідні, питальні та спонукальні.

За емоційним забарвленням речення поділяються на окличні та неокличні.

— Розповідні речення містять у собі повідомлення про явища і предмети оточуючої дійсності або відповідь на запитання (ствердження або заперечення): Ясно, виразно, мов перед очима, встала в його пам'яті одна подія, що розбуркала в десятилітньому хлопцеві мозок, вкинула в серце зерно нових не дитячих бажань (М. Коцюбинський). Правди не сховаєш (Нар. тв.). Згаяного часу і конем не доженеш (Нар. тв.). Нехай ні жар, ні холод не спинить вас (І. Франко). Брехливому ні в чому не довіряй (Нар. тв.). / зробив цар Соломон дві сотні великих щитів із крутого золота (Біблія).

— Питальні речення виражають питання. На письмі в кінці питального речення ставиться знак питання: Хто Ж од нас у світі дужчий? Із яких країн? (П. Тичина). Речення, що виражають риторичне питання: Чи ми ще зійдемося знову? Чи вже навіки розійшлися? І слово правди і любові в степах і дебрі рознесли? (Т. Шевченко). Речення, які виражають спонукування до відповіді: Хто по-справжньому піклується підготовкою відповідних спеціалістів? (О. Гончар).

— Спонукальними називаються речення, що у формі наказу, застереження, запрошення, заклику виражають волю мовця з метою вплинути на інших або намір до дії самого мовця. Спонукування найчастіше виражається дієсловами наказового способу і неозначеною формою. Характерною ознакою спонукальних речень є особлива спонукальна інтонація, що супроводжує кожне спонукальне речення: Вставай, хто живий, в кого думка повстала, година для праці настала! (Леся Українка). Не всихайте, пишні квіти, цвітять хоч до літа! Пождіть літа, доля прийде, не тікайте з світа! (Леся Українка).

Розповідні, питальні й спонукальні речення можуть вимовлятися з різними емоційним забарвленням, підвищеним тоном (вони вимовляються з особливою інтонацією). Такі речення називаються окличними: О золото пекуче Ватр, що захлинулась ним Європа! (Юрій Клен). Чи куєш ти мене, о Адонаю?! (Юрій Клен) — питально-окличні речення.

Окличні речення можуть виражати: здивування, іронію, розгубленість, сумнів, невпевненість, упевненість тощо; жах, злість, гнів, жаль, ніжність, любов, захоплення, докір, осуд, погрозу тощо; наказ, заклик, прохання та ін.: Живи, дух життєдайний, дух творчості людської! (М. Бажан). Привіт вам, Карпатські гори, і вам, сріблясті річки! (Я. Галан). Град буде! — розповідне. Хто винен?! — питальне. Сядь поряд! — спонукальне.

Неокличні речення можуть бути розповідними, питальними та спонукальними: Пахне хлібом земля, що дала мені сонце і крила (Д. Павличко) — розповідне. Град буде — розповідне. Хто винен? — питальне. Сядь поряд — спонукальне.

ВПРАВА 1

Перепишіть речення. Визначте типи речень за метою висловлювання та за емоційним забарвленням. У кінці речення поставте потрібні знаки, обґрунтуйте їх вживання.

1. Ой, яка чудова українська мова (О. Підсуха). 2. Хіба від добра кидає людина рідну сторону. 3. Слово, вичапи з мене раба (Г. Світлична). 4. Не кидай хліба, він — святий, не

кидай слів на вітер (Д. Білоус). 5. Над далеким Дніпром встає туман (В. Бабляк). 6. Слово, моя ти єдина зброе, ми не повинні загинуть обоє (Леся Українка). 7. Ой вернися, молодосте, на одну годину. 8. О рідне слово, хто без тебе я. Німий жебрак, старцюючий бродяга (Д. Павличко). 9. Трава як пахне. Як горить суниця. Яка морозна дзвонкова вода. Летить з дитинства сизопера птиця і прямо в душу тяжко загляда (І. Драч). 10. Тихе море спокою навчило невгамовнеє моє серце (Леся Українка). 11. Ой чого ти, тополенько, не цвітеш (Олександр Олесь). 12. Прекрасне слово, але що в ньому, як не від серця йде воно (В. Масик). 13. І невже, пахуча мово, будеш ти забута (А. Кримський). 14. Ти наше диво калинове, кохана українська мово (Д. Білоус). 15. Весна прийшла так якось несподівано (Л. Костенко). 16. Все йде. Все минає — і краю немає. Куди ж воно ділось, відкіля взялось (Т. Шевченко). 17. Чи ти задумувавсь, відкіль оті у нашій мові злитки золоті (Д. Білоус). 18. Ой, як же далеко ти, завтра (О. Гончар).

Тема 2. Синтаксис простого речення

Простим називається речення, в якому є одна граматична основа. Граматична основа може складатися з двох головних членів — підмета і присудка: Забилося серце (П. Тичина). Дрімає соняшник (М. Рильський). Такі речення називаються двоскладними.

Просте речення, граматична основа якого складається з одного головного члена, називається односкладним: Надворі смеркало й сутеніло (І. Нечуй-Левицький). Ось станція... Завод (В. Сосюра). Односкладні речення не слід плутати з неповними, в яких може бути пропущений головний член речення: По тім боці — моя доля, по сім боці — горе (Т. Шевченко).

2.1. Головні члени речення

Підмет — це головний член двоскладного речення, що означає предмет, про який йдеться в реченні, і відповідає на питання: хто? що? За своєю структурою підмет може бути простим — виражений одним словом — і складеним — кількома словами.

Способи вираження підмета:

— іменниками, займенниками в називному відмінку:

Там могили з буйним вітром в степу розмовляють (Т. Шевченко). Я вас благаю вислухати мене (Леся Українка);

— неозначеною формою дієслова: І плакати — це також щастя (О. Гончар). Співати — не ціпом махати (Нар. тв.);

— прикметником та дієприкметником: Тоді старшенька моя и гукає (Ю. Яновський). Коли б усі одурені прозріли, коли б усі убиті ожили (В. Симоненко);

— числівником: Обидва почували себе добре лише один біля одного (Ю. Яновський);

— фразеологічними сполученнями: Бабине літо висіло на віттях як прядиво (Леся Українка).

— нерозкладними словосполученнями: За волю кож ний з нас поляже (Олександр Олесь).

— службовими словами і вигуками: Твоє журливе «ку- ку» спливало, як сльози по плакучій березі (М. Коцюбинський)

Присудок — це головний член двоскладного речення, що означає дію, стан або ознаку підмета і граматично пов'язаний з ним. Відповідає на питання: що робить предмет? що з ним робиться? який він є? хто він такий? що він таке?

За своєю структурою присудок може бути простим та складеним.

Простий присудок — особова форма дієслова, що передає граматичні значення часу, способу, виду, особи, числа.

Простий присудок може бути виражений:

- інфінітивом: Я їй розказувати, а вона сміятись та ридати (Марко Вовчок);
- наказовим способом (означає несподівану дію): Нехай громада судить межі нами! (Леся Українка);
- усіченим дієсловом (означає різку одноразову дію): Вірите, сокира в мене в руках сама собі тільки — стриб! стриб! стриб! (Остап Вишня).

Складений присудок складається з двох компонентів:

1. Допоміжного дієслова-зв'язки: бути, стати, могли...
2. Імені або інфінітива: Він буде військовим; я хочу вчитися.

Відповідно до природи другого компонента розрізняють

складений іменний та складений дієслівний присудки. У складених присудках допоміжні дієслова передають усі властиві присудку значення: спосіб, час, особу.

Складений *іменний присудок* складається з дієслова-зв'язки та іменника, займенника, числівника, дієприкметника, дієприслівника, прикметника: Ти другом, братом і сестрою сіромі стала (Т. Шевченко). Життя є молодість, труд і любов ІЮ. Яновський). Він рицар був високої мети, він ворог був ликавства і облуди. Я єсть народ, якого правди сила ніким звойована ще не була (Т.Г. Тичина). І зробився я незримий (Т. Шевченко).

Іменна частина складеного іменного присудка може виражатися всіма частинами мови, що належать до іменника: (іменник, дієприкметник, числівник, займенник, фразеологізм). Іменник у присудку зі зв'язкою бути може стояти як у називному, так і в орудному відмінках: Еней був парубком моторним (М. Котляревський). У ролі зв'язки виступають дієслова бути, стати, становити, вважатися, називатися, лишатися, являти собою, видаватися тощо.

Складений дієслівний присудок складається з допоміжного особового дієслова та інфінітива. Допоміжне дієслово передає граматичне значення — способу, часу, особи, числа, а інфінітив називає конкретну дію: Стара мати вже не мала сили дорогу перейти (Марко Вовчок). Починав жевріти схід сонця (Панас Мирний). Тут мусить бути стежка (В. Собко).

Тире між підметом і присудком

Між групою підмета і групою присудка на місці пропущеної (нульової) зв'язки ставиться тире:

1. Якщо підмет і присудок виражені іменниками в називному відмінку: Мова — явище космічне (М. Бажан).
2. Якщо підмет і присудок виражені числівниками: Двічі по два — чотири.
3. Якщо один із головних членів виражений інфінітивом, а другий — іменником у називному відмінку: А поміч подати — даремна турбота (М. Коцюбинський).
4. Якщо обидва головні члени речення або один із них виражається неозначеною формою дієслова: Заміж іти — не дощову годину перестояти (Нар. тв.).
5. Перед частками *це, то, ось, значить* або коли їх можна поставити: Футбол в тумані, де гравець, як мім — то, може, найдавніша з пантомім (Л. Костенко).

Тире не ставиться:

1. Коли підмет виражений особовим займенником: Я син свого народу (О.Довженко).

2. Між підметом і присудком, вираженим іменником, якщо між ними з'являються вставні конструкції: Він, може, теж коваль (А. Малишко).
3. Коли до складу присудка входять слова як, ніби, мов, нач, неначе: Зимове сонце як вдовине серце (Нар. тв.). Слова як мед — діла як полин (Нар. тв.). У нього очі наче волошки вжиті (А. Головка).
4. Якщо присудок стоїть перед підметом: Хороша таки штука життя (А. Головка).
5. Якщо перед іменною частиною стоїть частка *не*. Молодість — буйність, а старість не радість (Нар. тв.).
6. Якщо присудок виражений прикметником, дієприкметником: Україна дорога й близька моєму серцю (А. Чехов).

*Тире може ставитися, якщо автор хоче стилістично виділити присудок:
Я — твій ровесник. Люди — прекрасні. Земля — мов казка (В. Симоненко).*

ВПРАВА 1

Знайдіть у реченнях головні члени і поясніть, чим вони виражені.

1. Три брати рідненькі із города із Азова утікали (Нар. тв.). 2. Люблю я бистрину життя, прозору, поривну, глибоку (Д. Павличко). 3. Волошки дивляться у небо (М. Коцюбинський). 4. Вона згадала, як сама колись була молода, якій було сімнадцять років (І. Нечуй-Левицький). 5. У хвіртку пара за парою ввійшли дванадцятьох хлопців і дванадцятьох дівчат (І. Смолич). 6. Хотіла б я піснею стати у сюю хвилину ясну (Леся Українка). 7. Море може бути повним і невичерпним лише тоді, коли весь час до нього будуть струмити ріки (П. Тичина). 8. Він став би солов'єм, танцював би так, що аж куріло (Ю. Збанацький). 9. Культура мови — це ще й загальноприйнятий етикет (О. Довженко). 10. Тьохкає, аж розлягається в селі соловейко (М. Коцюбинський). 11. Обидва мовчали (В. Собко). 12. Загриміло «ура!», покотилось рядами (О. Десняк). 13. Територія України є неподільною і недоторканою (Акт проголошення незалежності України). 14. Хай він стане та погляне мені в очі (А. Малишко). 15. Демко, знай, частує гостей (Г. Квітка-Основ'яненко). 16. Галя мов не чула (Панас Мирний). 17. Він сидить та все сидить (Т. Шевченко).

ВПРАВА 2

Поставте, де потрібно, тире між підметом і присудком. Обґрунтуйте пунктограми.

1. Над Києвом золотий гомін, і голуби, і сонце (П. Тичина). 2. Язиком вихати не ціпом махати (Нар. тв.). 3. Ця пісня серцю наче камінь, а все ж її співати треба (Б.-І. Антонич). 4. Ніч хоч в око стрель (Нар. тв.). 5. Морфологія є частиною граматики. 6. Я тобі не пара (Т. Шевченко). 7. Твої слова як музика для мене (М. Кропивницький). 8. Смерть се ніч спокійна, тиха, а життя се день гарячий (Леся Українка). 9. Та бачите, зняти капелюха труд не дуже важкий (Ю. Збанацький). 10. Музиці грать не горобців полохать на городі (Д. Павличко).

ВПРАВА 3

Розставте розділові знаки в прислів'ях та приказках. Обґрунтуйте їх.

Дурний язик голові не приятель. Добре ім'я найкраще багатство. Добрий чоловік надійніший від кам'яного мосту. Найбільше багатство здоров'я. Скорий поспіх людям посміх. Дівочий вік як маків цвіт. Вік звікувати не в гостях побувати. Голова без розуму як ліхтар без свічки. Грамоті вчиться завжди пригодиться. Кров не вода, а серце не камінь. Веселий сміх здоров'я. Кулик птичка невеличка, а все ж таки птичка. Щастя та нещастя близькі сусіди. Ніч ночувати не вік горювати. Час найліпший лікар. Каша то мати наша. (Нар. те.)

ВПРАВА 4

Поставте, де, потрібно, тире.

1. Але ж я не спати жити! (В. Симоненко). 2. І кожен стук життя міцного знак життя земного простого як по дих (М. Бажан). 3. Прийди Тарас вчасно все було б добре(Л. Костенко). 4. Вчитель для нас найдорожче і найсвятіше слово (М. Рильський). 5. Кожний із нас життю є брат(Б.-І. Антонич). 6. А життя наче колос повен тонів звучання (Р. Братунь). 7. Г. Косинка талант щедрий і самобутній(М. Стельмах). 8. Для нас у ріднім краї навіть дим солодкий та коханий (Леся Українка). 9. Я син простого лісоруба гуцула із Карпатських гір (Д. Павличко). 10. Пісні мої гіркі мережані тоскою напоєні сльозьми незмірної любові (П. Карманський). 11. Я такий молодий повний юними днями (Б.-І. Антонич).

2.2. Другорядні члени речення

Другорядними називаються члени речення, що пояснюють головні або інші другорядні члени й синтаксично залежать від пояснюваних слів. Другорядні члени речення поділяються на означення, додатки та обставини.

Означення — другорядний член речення, що вказує на ознаку предмета й відповідає на питання який? чий? котрий? скількох?: Візьми моє маленьке я (В. Симоненко). Мову чудову, слово, немов гсютру зброю, дав нам народ (П. Тичина). Скоро народився і третій син (3 журн.). Джерин садок завітчався білим цвітом (І. Нечуй-Левицький).

Узгоджені означення узгоджуються з означуваним словом у роді, числі й відмінку: Руки принцеси Елізи потискають гарячі, тверді, залізні пальці (В. Винниченко). Батьківська тепла і привітна хата давно, давно заждалася тебе (А. Малишко). Пригадав свою просту героїчну молодість. (О. Довженко).

Неузгоджені означення приєднуються до означуваного іменника керуванням (народ України) або приляганням (прохання заспокоїтись): Біля кабінету завідувача делегація спинилася (О. Копиленко). Прикладка — різновид означення, що виражається іменником, узгодженим з означуваним іменником у відмінку й числі. Прикладка дає іншу, паралельну назву означуваному: Слався й ти, могутня Дніпро-ріка (П. Тичина). Був у Вільшаній титар — Данило Кушнір (О. Іваненко). Село Глибоке при самому Дніпрі (Марко Вовчок). Всіх владарка ніч покорила (Леся Українка).

Додаток означає предмет, який є об'єктом дії. Відповідає на питання непрямих відмінків. Додатки бувають прямими і непрямыми.

Прямий додаток означає предмет, на який дія спрямована безпосередньо; виражається формою знахідного відмінка без прийменника або родового відмінка: Море било й гризло його, як прибережну скелю (М. Коцюбинський). Слова урочистої обіцянки повторювали бігунці (С. Скляренко).

Непрямий додаток означає об'єкт, який тільки певною мірою причетний до дії; виражається непрямыми відмінками і знахідним відмінком з прийменником: Ніч осіння на дощ та туман багата (Леся Українка). У травах коник, як зелений гном, на скрипку грає (М. Рильський).

Обставина — другорядний член речення, що характеризує дію або ознаку з точки зору їхньої якості, кількості, інтенсивності, місця, часу, мети, причини. Обставини поділяються на такі групи:

— ступеня і способу дії (як? яким способом?): Я прудко побіг через сіни і двір до клуні навшпиньки (О. Довженко). Іван заговорив достойно та урочисто (Ю. Смолич);

— місця (де? куди? звідки?): Ліворукі праворуч грмить кам'яний Будапешт (О. Гончар). Здалеку повіяло вогкістю, недалеко була мета (Ю. Яновський);

- часу (коли? відколи? доки?): Завтра зранку козаки мої забирають гармати, хоругви і вогнепальну зброю (П. Загребельний). Другогодня рано небо було синє надзвичайно, садок був веселий, барвінок усміхався (Леся Українка);
- причини (чому? через що? з якої причини?): Тарас аж крякнув з досади, спересердя (О. Ільченко). А як вони були посварилися, то вона зозла і пішла за того спортсмена (В. Діброва);
- мети (для чого? з якою метою?): Раз жаба вилізла на берег подивиться та й трошечки на сонечку погріється (Л. Глібов). Роман наготувався стрибнути на допомогу (О. Гончар);
- умови (за якої умови?): При вологій весні озимина буде доброю.
- допусту (не зважаючи на що?): Незважаючи на малесенький вітерець, парило і робилося душно (Г. Тютюнник).

ВПРАВА 5

Перепишіть речення. Знайдіть означення.

1. Білим, неказанно чистим цвітом урочисто квітують вишневі садки (В. Козаченко). 2. Вишиває осінь на канві зеленій золоті квітки (Олександр Олесь). 3. На молодім зеленім житі сонце гойдає тіло своє (А. Малишко). 4. Шелестить пожовкле листя по діброві (Т. Шевченко). 5. Вода прибувала з великою люттю (О. Довженко). 6. Веселе сонечко ховалось в веселих хмарах весняних (Т. Шевченко). 7. Туман розповзався нерівними хвилястими кучугурами (В. Козаченко). 8. У квітневім повітрі стояв гострий холодок і чітка прозорість (Микола Хвильовий).

ВПРАВА 6

Перепишіть речення. Знайдіть неузгоджені означення і поясніть способи їх вираження.

1. Найбільше і найдорожче добро в кожного народу — це його мова (Панас Мирний). 2. Пахли липи округ, був день нечуваних резонансів (Ю. Яновський). 3. На площі в кілька гектарів білий прозорий виноград звисав важкими Тронами до самої землі (О. Гончар). 4. Не вам мій спів, уквітчані герої кривавих справ, не вам мій голос, ні! (Панас Мирний). 5. Уперед біг невеличкий хлопчик літ восьми (Панас Мирний). 6. Придбав Максим собі сина на всю Україну (Т. Шевченко). 7. Люблю я красиву й ажурну роботу; мені хочеться бути майстром на весь світ (Ю. Яновський). 8. В золотій смушевій шапці циган/вечір сходив з гір (Олександр Олесь). 9. Навпроти ялинки жила білокора красуня/берізка (О. Іваненко).

ВПРАВА 7

Знайдіть додатки. Поясніть, якими частинами мови вони виражені, від яких членів речення залежать.

1. Хто знає карту мінного поля? (О. Корнійчук). 2. Гули сніговії і спадали грози, сушило землю сонце, і дощі воложили її (Натан Рибак). 3. Все-таки його мутило і коло серденька крутило (І. Котляревський). 4. Ненавиджу в собі старе від давніх днів ганьби й неволі, що вмерти мусить і помре (Л. Первомайський). 5. Вовк і лічене бере (Нар. тв.). 6. Одно гадали ми з тобою. Шукали одного шляху (П. Грабовський). 7. Протягли своє «ку-ку-рі-ку» горлаті півні (Панас Мирний). 8. Сім струн я торкаю (Леся Українка). 9. Маріорі загадала збиратись додому (О. Гончар). 10. Реніке дивиться на дружину і не розуміє її слів (В. Собко). 11. Я для вас рад на світі жити (І. Франко). 12. Мені там кожна стежечка, кожний кущик знайомісінькі (Марко Вовчок). 13. Чом не спиться багатому, ситому, гладкому? (Т. Шевченко). 14. Деяким треба було йти у ліву руку, другим — у праву, третім — прямо (Панас Мирний). 15. Ліс аж здригнувся від стоголосого «ура» (М. Стельмах).

ВПРАВА 8

Перепишіть речення. Визначте обставини.

1. Мужність не дається напрокат (Л. Костенко). 2. Над озером пливла м'яка і тендітна тиша (Микола Хвильовий). . Я довго-довго в тую ніч не спала (Леся Українка). 4. Нічка на землю упала синім прозорим серпанком (М. Вороний). 5. І ти, білолиций, по синьому морю вийдеш погулять (Т Шевченко). 6. До болю близька, до сліз дорога ця земля під ногами (І. Нехода). 7. Лиш де-не-де прокинеться пташка, непевним голосом обізветься зі свого затишку (М. Коцюбинський). 8. В таку добу, під горою, біля того гаю, щось чорніє над водою, щось біле блукає (Т. Шевченко). 9. Коня напувала до зірничі із криничі (Т. Шевченко). 10. Щастя треба на всяк випадок, сили треба — на цілий вік (Л. Костенко). 11. Не знайшовши броду, не лізь у воду (Нар. тв.). 12. Наперекір усьому снує ж таки спадкоємність людяного в людині (О. Гончар). 13. Падає сонце пташкою до рук (А. Малишко).

ВПРАВА 9

Перепишіть речення, вставте пропущені букви, розставте розділові знаки, відокремлюючи обставини.

1. Полин..ю пахне ніч пов..явши в небосхилах (А. Малишко). 2. Киваючи рясною головою зелений ліс до сонця засміявся (Б. Грінчак). 3. В..ібравши в себе погожість і ясноту сонячного дня село виглядало як дівчина(красуня) (І. Цюпа). 4. І я заплакавши (на)зад поїхав знову на чужину (Т. Шевченко). 5. В небі тягнулись на північ журавлі і лебеді зрідка гублячи на землю своє притерте в дорозі пір..я (М. Стельмах). 6. Прощався з літом я блукаючи лугами (М. Коцюбинський). 7. І сонце падало за тьм..яним морем трав на землю маки кинувши червоні (В. Сосюра). 8. Блискавиці шматували чорне небо розколюючи важкі темні олов..яні хмари (І. Цюпа). 9. (Не)зважаючи на ран..ю весну (на)дворі душно жарко (С. Склярєнко). 10. Густіше запахи трави перебиваючи в..язкий запах дубової кори (В. Гжицький).

ВПРАВА 10

Перепишіть речення. Розставте розділові знаки. Визначте додатки.

1. Андрій згадував колишнє (М. Коцюбинський). 2. Якийсь тихий спокій вас обіймає (Панас Мирний). 3. Сиджу я під вербою стережу рушника та крадькома од хазяйки вишиваю хмелем собі сорочку (І. Нечуй-Левицький). 4. Отож ми проїхали добрих п'ять верст поки побачили врешті село (М. Коцюбинський). 5. Перехрестився неборак коня найкращого сідлас і скаче в Київ (Т. Шевченко). 6. Ми працю любимо що в творчість перейшла і музику палку що ніжно серце тисне (М. Рильський). 7. Заросли шляхи тернами на тую країну (Т. Шевченко).

Тире в неповному реченні

Неповними називаються речення, в яких пропущений один або кілька членів, які можна встановити за змістом з попереднього речення: Для гордої і владної душі життя і воля — на горі високій (Леся Українка). Ти йому про діло, а він тобі про козу білу (Нар. тв.).

Неповними можуть бути і односкладні, і двоскладні речення: Бо тут треба було певної вже кваліфікації, а найголовніше — поважності (Остап Вишня). По праву руку в шах-заде сидів його візир Соколу, по ліву руку — імам і поет (П. Загребельний) — це двоскладне речення з пропущеним додатком в шах-заде і присудком сидів.

У неповному реченні ставиться тире, якщо пропущено присудок: Від маленьких дітей болить голова, а від великих — серце (Нар. тв.). Три явори посадила сестра при долині, а дівчина заручена — червону калину (Т. Шевченко).

Якщо в неповному реченні пропущений будь-який інший член речення, тире може ставитись і не ставитись, залежно від бажання автора: Сніги, сніги, на чорних килимах осіннього роздолу (А. Малишко). Хмарин хустина на обличчі неба (Б.-І. Антонич).

Тире не ставиться, коли немає потреби у підкресленні паузи: Мотря вибігла з хати. Маланка за нею (І. Нечуй- Левицький).

ВПРАВА 11

Перепишіть речення. Запишіть правильно слова в дужках. Розставте розділові знаки. Поясніть уживання тире в неповних реченнях.

Вони реготались мов діти: вона тонко і дзвінко, як молода дівчина, він грубше передчасним баском (двадцятилітнього парубка (М. Коцюбинський). 2. Син припав до матеріної руки, а мати до синові голови (Панас Мирний). 3. В зелене Журавне летять журавлі, а лебеді у Лебедин (П. Воронько). 4. За городами ж, по той бік Псла, смужкою чорною ліс (А. Головка). 5. Андрій (до) дому поспіша, а сонце у zenit (О. Підсуха). 6. Кров свою віддам твоїй полині, пісню травам, птицям і лісам, плоть піску, чорнозему й глині, а високі думи небесам (М. Луків). 7. А мені мов ніж у серце (Ю. Збанацький). 8. (У)горі небо, (в)низу земля (Остап Вишня). 9. Добро на світі творять, а зло на світі роблять (Л. Сапожников). 10. Навколо вир снігів (М. Рильський). 11. Над Києвом золотий гомін, і голуби, і сонце (П. Тичина). 12. Васильки у полі, васильки у полі, а у тебе, мила, васильки (з)під вій (В. Сосюра). 13. На самій вершині цегляна башта по десять тисяч відер води, а нижче розлогі дуби, сосни, буки. По блакитному степу вороний вітер (П. Тичина). 14. В твоїх очах блакитна сутінь (Б.-І. Антонич). 15. Тиша в морі... (Ледь)ледь колихає море хвилі (Леся Українка). 16. Праворуч сонце, ліворуч місяць. А так зоря (П. Тичина). 17. В моїм серці і бурі, і грози, й рокотання ридання бандур (П. Тичина). 18. За вікном (на)дворі бурхлива негода зимова (І. Нечуй- Левицький). 19. За байраком байрак, а там степ та могила (Т. Шевченко). 20. До островів нових, (не)знаних! (На) зустріч хвилям і вітрам, (на)зустріч (не)відомому! (Олександр Олесь). 21. За садом царина і поле. Гей, скільки йде туди стежок! (М. Драї-Хмара).

2.3. Односкладні речення

Односкладними називаються речення з одним головним членом.

Вид односкладного речення	Спосіб вираження головного члена	Приклад
Означено – особові (дію виконує певна особа, яку можна встановити)	дієслово у формі 1-ї чи 2-ї особи теперішнього або майбутнього часу; дієслово наказового способу.	<i>Йду поміж люди</i> (М. Коцюбинський) <i>Не милуй мене шовково</i> (П. Тичина)
Неозначено- особові (дію виконує невизначена особа)	дієслово у формі 3-ї особи множини; дієслово минулого часу у формі множини;	<i>Вже і пороги ось-ось одягнуть в крицю та граніт</i> (Є. Плужник). <i>На другий день тільки про повінь і <u>говорили</u></i> (О. Довженко).
Безособові (дія або стан, що)	дієслово у формі 3-ї особи множини;	<i>Надворі <u>світає</u>.</i> <i>Багато слів <u>написано</u> пером.</i>

мисляться незалежно від активного діяча)	безособове дієслово; безособові форми на -но, -то; особове дієслово в значенні безособового; прислівник (часто сполучається з дієсловом-зв'язкою); інфінітив; заперечне слово нема (немає).	(Л. Костенко). З поля <u>тягне</u> холодом (А. Головка). На серці у Насті <u>було</u> тихо, <u>весело</u> (М. Коцюбинський). <u>Доволі мовчати!</u> (О. Олесь). <u>Нема</u> на світі Заходу і Сходу (О. Пахльовська).
Узагальнено- особові (дія сприймається узагальнено як властива будь-якій особі)	дієслово у формі 2-ї особи однини; дієслово 1-ї або 3-ї особи множини.	Хоч вовком <u>вий!</u> (Нар. тв.). Лежачого <u>не б'ють</u> (Нар. тв.).
Називні (ствердження існування предмета чи явища)	іменник у формі називного відмінка	Сухе <u>надвечір'я</u> (3 газети). <u>Океан</u> чистоти й саява (О. Гончар).

В односкладних реченнях граматична основа складається з одного головного члена (підмета або присудка); другий головний член не потрібен, оскільки зміст речення і так зрозумілий. Залежно від способу вираження та значення головного члена односкладні прості речення поділяються на два типи: 1) з головним членом-присудком; 2) з головним членом-підметом. Односкладні речення, як і двоскладні, можуть бути непоширеними і поширеними.

Види односкладних речень

1) Означено-особові — речення, головним членом яких є особова форма дієслова, що вказує на виконавця дії, носія ознаки чи стану (Хочу плакати, але замість того завжди сміюся).

2) Неозначено-особові — речення з головним членом-присудком, який відноситься до всіх осіб взагалі або до неозначеної кількості осіб (У школі готуються до свята рідної мови).

3) Узагальнено-особові — речення з головним членом-присудком, який вказує на дію, ознаку чи стан, які можуть стосуватися будь-якої особи в будь-який момент часу. Такі речення переважно вживаються в прислів'ях та приказках (Не брудни криниці, бо схочеш водиці (Нар. тв.)).

4) Безособові — речення з головним членом-присудком, який називає дію або стан, що не мають виконавця або носія, і може бути виражений безособовим дієсловом, дієслівними формами на -но, -то, неозначеною формою дієслова, прислівником, словами *нема, не було, не буде*, при яких стоїть додаток у родовому відмінку (Так тихо, тихо скрізь (П. Тичина)).

5) Називні — речення з головним членом-підметом, який стверджує наявність, існування предметів чи явищ (Сонячні чудесні міста. Вільні люди (О. Гончар)).

ВПРАВА 12

Перепишіть речення. Визначте їх типи.

1. Нас зустрічають хлібом-сіллю (Леся Українка). 2. Сади свій сад, плекай свої надії (Леся Українка). 3. Не завидуй багатому: багатий не знає ні приятні, ні любові – він все те наймає (Т. Шевченко). 4. Бережіть це життя. Іншого ви не знали, того, що гнало нас із торбами по світу. Тож – бережіть (О. Гончар). 5. Дивишся і не надивишся, дишеш і не надишешся тим чистим, гарячим і пахучим повітрям (Леся Українка). 6. Мело, крутило, скаженіло, огортаючи присмерками весь край (О. Гончар). 7. Між будинком та брукованою вулицею розбито мальовничий палісадник (Іван Ле). 8. І не було в мене ніякої думки в голові (І. Нечуй-Левицький). 9. Чесне діло роби сміло (Народна тв.). 10. Сонцю над світом горіти (М. Нагнибіда). 11. Здобудемо освіту, побачимо більше світу (Народна тв.). 12. Гордістю проймаєшся за наших людей – високообдарованих, всевміючих, всеперемагаючих (О. Гончар). 13. Ніч. Шумить розштовпане море (О. Гончар).

2.4. Однорідні й неоднорідні члени речення

Однорідними називаються члени речення, що виконують ту саму синтаксичну функцію та пояснюють той самий член речення.

Однорідні члени речення мають такі ознаки:

- займають позицію одного члена речення;
- пов'язані між собою сурядним зв'язком;
- пов'язані з тим самим членом речення підрядним зв'язком;
- виражають однотипні поняття;
- мають переважно однакове морфологічне вираження.

Однорідними можуть бути присудки, підмети, додатки, означення, обставини: Там хати садками вкриті, срібним маревом повиті (Леся Українка) — однорідні присудки. Були і ревності, і муки, і докори, і вірші, розпа чем налиті (М. Рильський) — однорідні підмети. І барвінком, і рутою, і ря стом квітчає весна землю, мов дівчину, в зеленому гаю (Т. Шевченко) — однорідні додатки. Береги річки положисті, з великими піщаними плесами, з рідкими кущиками верболозу, нагадували мальовничі акварелі Левітана (Є. Івженко) — однорідні означення. Яблуні дихали цвітом ро-сяно, червоно, біло (А. Малишко) — однорідні обставини.

Однорідні члени речення, що не мають при собі пояснювальних слів, називаються непоширеними: Жито, пшениця і овес — усе разом поспіло и посохло (І. Нечуй-Левицький).

Однорідні члени речення, при яких є пояснювальні слова, називаються поширеними: На вулиці за хвірткою спинилося двоє перехожих — селянин у брилі і селянка з порожньою сулією з-під молока (Ю. Смолич).

Не належать до однорідних членів речення:

- слова, що повторюються з метою підкреслення тривалості дії, множини предметів: *Іде Котигорошко тим лісом, іде та й іде (Нар. тв.);*
- слова у фразеологічних зворотах: *Ні риба ні м'ясо, і вдень і вночі, ні те ні се;*

— слова в однаковій формі, що виступають єдиним присудком: *Піди виглянь надвір.*

Способи поєднання однорідних членів речення можуть бути: без сполучників, лише сполучниками сурядності, а також комбінованими — безсполучниковим і сполучниковим зв'язками: А я дивлюсь на сизий від води городець, на розпатлані дерева саду, на віхті туману (М. Стельмах) — без сполучників. Широка й безкрая долина зачорніла поміж пологими горами (М. Коцюбинський) — сполучник сурядності.

Граматичними засобами вираження однорідності є сурядні сполучники:

— єднальні: і (й), та (у значенні і), і-і, ні-ні, ані-ані:

Мово рідна! Красо моя! В тобі мудрість віків і пам'ять тисячоліть, і зойк матерів у годину лиху, і переможний гук лицарів у днину побідну, і пісня серця дівочого в коханні своїм, і крик новонародженого (С. Плачинда);

— протиставні: а, але, та (в значенні а), однак, проте, тільки, хоч, зате, а також парні сполучники хоч... але, хоч...проте, хоч...зате: Тече вода в синє море, та не витікає (Т. Шевченко). Ми хоч бідні, але чесні (М. Коцюбинський);

— розділові: або, чи, а чи, чи то, як не...то, то...то, не то...не то, чи то...чи то, чи...чи: Які неповторні шляхи випрядас нива: вона то стрясоне дужими і м'якими крилами і до самого обрію летить, то враз відкинеться назад, стихне, як пісня (П. Загребельний). У Килини та Горпини як не свадьба, то родини (Нар. тв.).

2.5. Розділові знаки між однорідними членами речення

Кома ставиться:

— між однорідними членами, коли немає сполучників:

Раділо сонце, ниви, луки (Олександр Олесь). Яблуні дихають цвітом росяно, червоно, біло (А. Малишко). Встала і весна, чорну землю сонну розбудила, уквітчала її рястом, барвінком укрила (Т. Шевченко). Не дивися так привітно, яблуневоцвітно, не милуй мене шовково, ясносоколово (П. Тичина). Красива осінь вишиває клени червоним, жовтим, срібним, золотим (Л. Костенко).

— між однорідними членами речення, з'єднаними протиставними сполучниками: Сонечко ще не сіло, але вже хилилося до заходу, червонило стіну старого лісу. Полетіла б я до тебе, та крилець не маю (Нар. пісня). Темніло небо, а потім звільна прояснювалося зорями (І. Франко);

— між однорідними членами речення, з'єднаними повторюваними сполучниками: А човен колихається й колихається, вихоплює з поймакованих хвиль то плескіт, то зітхання, то клекіт, то гнів (М. Стельмах);

— між парами однорідних членів, з'єднаних сполучниками: Наука й труд, знання і школа дбайливо кличуть до мети (П. Усенко). Крик та гук, регіт та жарти стоять над річкою (Панас Мирний);

— перед другою частиною парного сполучника (як... так, не тільки...а й, хоч...але (та), не так...як), що з'єднує однорідні члени: Як російська, так і європейська критика усе частіше звертає своє око на наше письменство (М. Коцюбинський). Людина має бути не тільки здоровою, а й гарною (В. Сухомлинський);

— коли частина однорідних членів речення з'єднана безсполучниково, а частина — повторюваними сполучниками і (й), та = і, кома ставиться між усіма однорідними членами, у тому числі і між першими двома (перед першим сполучником): Зацвіли усі діброви, і долини, і луки (М. Стельмах). Я пам'ятаю вчительку мою, просту, і скромну, і завжди спокійну (В. Сосюра). Хай на ньому цвіте росянист а доріжка, і зелені луки, й солов'їні гаї, і твоя незрадлива материнська усмішка, і засмучені очі хороші твої (А. Малишко).

Кома не ставиться:

— коли розділові та єднальні сполучники вжиті один раз: Вода при березі починала каламутитись і жовкнути (М. Коцюбинський). На розпутті кобзар сидить та на кобзі грає (Т. Шевченко). Квітка на високому пні вітає сонце і море, скелі та вогкі вітри гордим безнадійним привітом засуджених передчасно на смерть (М. Коцюбинський);

Крапка з комою ставиться між однорідними членами речення, коли вони значно поширені або мають свої розділові знаки, або значно віддалені за змістом: Край гаю чорніє один на поляні змарнілий, потрухлий, обрубаний пень; йому вже байдуже, чи нічка, чи день (Т. Шевченко). На панщині пшеницю жала, втомилася; не спочивать пішла в снопи, пошкандибала Івана-сина годувать (Т. Шевченко).

Тире ставиться:

між однорідними членами речення при протиставленні: Було колись — минулося, не вернеться знову (Т. Шевченко). Перед наступним членом можна поставити сполучники а, але коли наступний однорідний член (присудок) виражає причину, наслідок, швидку зміну подій, уточнення: Не вечеряти, не сидіти, не розмовляти, а впасти на лаву — і вмити склеїти очі (М. Коцюбинський). У куряві помалу їхали на конях і мовчали — посмутилися (А. Головка). Мотря миттю обернулася, глянула на Чіпку — та й отетеріла (Панас Мирний).

Однорідні й неоднорідні означення

Однорідними називаються означення, які:

— виражають ознаку одного порядку — колір, розмір, матеріал тощо: В одну мить усі вікна в дівочій половині гуртожитку розчинялись, і поспішно висувались біляві, чорняві, руді, каштанові, кудлаті і прилизані голівки (О. Десняк);

— однаково відносяться до того самого пояснюваного слова і мають з ними безпосередній зв'язок: Запашна, співуча, гнучка і милозвучна, сповнена музики і квіткових пахоців — рідна мова (О. Гончар);

Розділові знаки між однорідними означеннями

Однорідні означення, звичайно, можна, замінити одним словом: У полі зацвітуть пахучі, ніжні, голубі (привабливі) фіалки (О. Гончар).

Однорідними є також епітети (означення в переносному значенні).

Неоднорідними називаються означення, якщо вони характеризують предмет з різних боків: Погідне блакитне небо дихало над землею теплом (М. Коцюбинський). Я на гору круту крем'яную буду камінь важкий підіймать (Леся Українка).

Однорідні означення розділяються комами, якщо:

— означення показують ознаки одного порядку, тобто характеризують предмет з одного боку: Над Дніпром широким, вільним, де луги й степи цвіли, наші прадіди поляни оселились і жили (Олександр Олесь);

— наступне означення пояснює перше: Якось раз над містечком стояла тиха, місячна, літня ніч (І. Нечуй-Левицький);

— вони є художніми означеннями (епітетами): І так повзла зима, заметільна, сніжна, морозна і чарівна (В. Сосюра). У млині стояв теплий, приємно- солодкуватий дух свіжої кукурудзяної муки (М. Коцюбинський);

— вони стоять безпосередньо після означуваного слова: Прийде пісня, мов дружна весна, шумовита, звучна, голосна (П. Воронько). Ніч розляглась на безкраїх просторах, таких свіжих, зелених (М. Коцюбинський). Пекучий день, лісів солодка млява, смага стежок, сонливиці левад, іде гроза дзвінка і кучерява, садам замлілі руки цілувать (Л. Костенко);

— спочатку стоїть непоширене означення, виражене прикметником або дієприкметником, а потім — поширене означення, виражене дієприкметниковим зворотом, що виступають в ролі однорідних означень: Рівний, залитий сонцем, степ одразу припишк (О. Гончар). Лупиться під палаючим сонцем старенький, вимитий дощами дах (Ю. Збанацький).

Якщо ж дісприкетниковий зворот знаходиться перед прикетником або дісприкетником, тоді однорідність втрачається, кома не ставиться: На пляжах купиннями зачорніли викинуті прибоєм морські водорості (О. Гончар).

Кома не ставиться, якщо означення неоднорідні (між ними не можна поставити сполучник і): їдкий газовий туман стояв навколо (О. Гончар). Київські сизі гори стали фіолетовими (І. Нечуй-Левицький). Широка зелена Оболонь і Поділ укрились тінню і потемнішали (І. Нечуй-Левицький). Коло хат у садках темніли купи вишень та стриміли здорові старі дикі груші (І. Нечуй-Левицький).

ВПРАВА 13

Перепишіть речення. Розставте розділові знаки. Визначте в реченнях однорідні члени.

Над селами над нивами лугами та долинами велика хмара йшла (Л. Глібов). 2. Красива осінь вишиває клени червоним жовтим срібним золотим (Л. Костенко). 3. Темніло небо а потім звільна прояснювалося зорями (І. Франко). 4. І барвінком і рутою і рясом квітчає весна землю (Т. Шевченко). 5. І не тільки асфальт але й звичайний сірий булижник почав блискати й переливатися в срібних ромбах віддзеркаленого сонця (Микола Хвильовий). 6. Встала й весна чорну землю сонну розбудила уквітчала її рясом барвінком укрила (Т. Шевченко). 7. Було як заговорить або засміється і старому веселіше стане (Марко Вовчок).

ВПРАВА 14

Перепишіть речення. Знайдіть однорідні члени. Розставте розділові знаки. Обґрунтуйте написане.

1. Любіте храм Краси і Слави природи співчуття любіте землю трави і все життя (П. Тичина). 2. То не хмара біла пташка хмарою спустилась (Т. Шевченко). 3. Професор повагом підвівся горблячись дужою своєю статурою стояв опершись на костур оглядав сумні свої володіння, може, коней лічив? (О. Гончар). 4. Сіла на призьбі посумувала трохи (А. Головка). 5. Шумить у лузі яворинка не в лузі у душі моїй (О. Ющенко). 6. Я дивився на тиху чарівну річку і на берег і на суворого кормчого діда що піднімався наді мною на фоні урочистого неба (О. Довженко). 7. Хотіла головою поворухнути не змогла (М. Стельмах). 8. Кінь басує от-от річку перескочить (Т. Шевченко). 9. Остап город свій перейшов і вперся в тин хотів переплигнути (А. Головка). 10. Ось налетіла хвиля червона вдарила й залила і волошки і колоски і його (А. Головка). 11. Бурлаки стояли ні живі ні мертві (І. Нечуй-Левицький). 12. За вітром слава полетіла по всіх усядах і кутках по байраках і по садках далеко аж за синє море (Л. Глібов). 13. Суддя стояв ні в сих ні в тих (Л. Костенко). 14. Дідько не дідько людей таких рідко (Нар. тв.).

ВПРАВА 15

Перепишіть речення. Поставте пропущені літери і розділові знаки. Поясніть їх уживання.

Це справді як заповіт! Дніпро і гай і хата й садок при ній (Т. Шевченко). 2. Ой да на Івана ой да на Купала котилася моя зірка та із неба впала та упала в річку та й заклекотіла (Л. Костенко). 3. Там хати садками вкриті срібним мар..вом повиті (Леся Українка). 4. Були і ревнощі і муки і докори і вірші, розпачем налиті (Т. Шевченко) 5. І барвінком і рутою і рясом квітчає весна землю, мов дівчину, в зеленому гаю (Т. Шевченко). 6. Люблю я осін. і квіти прощальну красу в..чорів і сині оголені квіти і вітру холодного спів (В. Сосюра). 7. Сиві рожеві блакитні дими куч. .р'яві плинуть з високих, мов башта, стрімких димарів (М. Рильський). 8. А я дивлюсь на сизий від роси городець на розпатлані дерева саду на віхті туману (М. Стельмах). 9. Широка й безкрая до лина зачорніла поміж пологими горами (М. Коцюбинський). 10. Нехай же слово слово золоте печалиться сміється і цвіте (М. Луків).

11. І роси і птиці і трави з зорею вітають мене (В. Сосюра). 12. Сила та розум краса людини (Нар. тв.). 13. (Не)широкою стежкою, о(б,п)садженою смородиною і квасолею, йшли вони (в)низ і (в)низ (А. Давидов). 14. Хоч ми бідні але чесні (М. Коцюбинський). 15. На ходу Соломія висмикувала стебло або корінь (М. Коцюбинський). 16. Синє море звірюкою то стогне то виє (Т. Шевченко). 17. Блакитна імла долини повила далекі села гори сади (М. Коцюбинський). 18. Породила мати сина в зеленій діброві дала йому карі очі і чорнії брови (Нар. тв.). 19. За старосвітським звичаєм дівчина мала привести хлопця до порога чи до пристінка (М. Стельмах). 20. (Не)питай старого а бувало (Нар. тв.). 21. Було тісно зате тепло (Т. Шевченко). 22. Дивлюся: так буцім сова л..тить лугами берегами та нетрями та глибокими ярами та широкими степами та байраками (Т. Шевченко). 23. Тєє слово всім давало то розраду то пораду (Леся Українка). 24. Він не стільки забився об стіл як стривожився (І. Нечуй-Левицький). 25. На південь за пологими л..вадами та сіножаттями за купами вільхи та в..рболозу проти синього неба ясно вирізувалася ламана смуга горяного берега Росі (І. Нечуй-Левицький). 26. Легка прозора хмарка пропливла і щезла з вогняного небосхилу як мар..во (М. Рильський). 27. За широко розчиненими вікнами було повнотіле (в) щєрть полите пахощами цвітіння липи літо (В. Сосюра). 28. У млині стояв теплий (приємно) солодкуватий дух свіжої кукурудзяної муки (М. Коцюбинський). 29. Я на гору круту крем..яную буду камінь важкий підіймать (Леся Українка).

ВПРАВА 16

Перепишіть речення. Вставте пропущені літери. Розставте розділові знаки і поясніть, чому в одних випадках ставиться кома між виділеними означеннями, а в інших — ні.

Нічка на землю упала синім прозорим с..рпанком (М. Вороний). 2. Над чагарником височів лапятий розлогий клен біля хлівця (Іван Багряний). 3. Від Дніпра ледь повівав теплий низовий вітер (С. Скляренко). 4.3..за далеких хутірських хат виліз великий червонуват і їй місяць (Б. Антоненко- Давидович). 5. Зійшла зелена вольна рута на українському лану (А. Малишко). 6. Над водою пропливало легеньке білосніжне павутиння (Ю. Збанацький). 7. По сріблястій землі лягли довгі чорні хвилі (М. Коцюбинський). 8. За осокором виблискувало чисте плесо прозорої блакитної води (М. Ста рицький). 9. Над полями ідуть та йдуть теплі благодатні дощі(А. Масенко). 10. По небу пл..вуть важкі грозові хмари (Ю. Збанацький). 11. Сила...силенна води, чисто і свіжої солодкої, плине і плине кудись до моря (О. Гончар). 12. Сашко пострибав по хиткій кам..яній греблі (В. Шевчук). 13. Від клуні стежка круто падає в яр з холодною джерельною водою (Г. Тютюнник). 14. Під синім зоряним шатром неба було тихо та тепло (М. Коцюбинський). 15. Була тиха місячна вереснева ніч (Б. Антоненко-Давидович). 16. Каштани в ранок сивий попелястий шуміли. 17. За Дніпром зійшов круглий з приємною утомою під очима місяць (В. Винниченко). 18. О хоч би раз поцілувати жагучими і спраглими устами твою прекрасну чарівну окропл..ну святою кров'ю землю! (М. Драй-Хмара). 19. Ніч широким вороним крилом безшумно обгорнула степ (М. Драй-Хмара). 20. Зійшла зелена вільна рута на українському лану (А. Малишко). 21. Мла ран..ього осін..ього вечора спускалась над містом (В. Собко). 22. Над водою пропливало легеньке (біло)сніжне.павутиння (Ю. Збанацький). 23. Земля потонула в сизій прозорій силі (І. Нечуй-Левицький). 24. Стояла тиха зоряна ніч (Микола Хвильовий). 25. За осокором виблискувало чисте плесо прозорої блакитної води (М. Старицький).

2.6. Узагальнювальні слова і розділові знаки при них

У реченнях з однорідними членами можуть бути узагальнювальні слова. Узагальнювальне слово своїм значенням охоплює всі однорідні члени в реченні і є завжди

таким самим членом речення: Між людьми видніються вози з усяким селянським добром: діжечками, скринями, плугами й деяки ми іншими домашніми речами (С. Васильченко). Узагальнювальне слово може стояти перед однорідними членами речення або після них: І все поволі зникає: море, стелі, земля (М. Коцюбинський). На вершечку стрілецької гори, на горах і долинах — скрізь уже запанувала тиша (І. Нечуй-Левицький).

Узагальнювальне слово виражається різними частинами мови, але найчастіше — займенником, іменником, прислівником: Усе навколо: дерева, птахи, люди — сповнене весняної, пружної, нестримної сили (В. Собко). З хати виходять люди: і дівчата, і молодіці, і чоловіки (І. Тобілевич). На річці, в лісі, на полі — усюди німа тиша (Панас Мирний).

Найчастіше узагальнювальними словами виступають означальні та заперечні займенники все, всі, кожний, всякий, ніхто тощо і прислівники місця та часу скрізь, кругом, навкруги, всюди, ніде, завжди, ніколи: Сором, досада, злість — усе разом прийшло в його голову (Панас Мирний). Папери були скрізь: і на столі, і на полицях, і навіть стіни були обліплені ними (М. Коцюбинський).

Якщо узагальнювальне слово стоїть перед однорідними членами, то у вимові робиться пауза, а після узагальнювального слова ставиться двокрапка: Усе в чеканні: спілі краплі рос, земля і місяць, вишні і тополі (Б. Олійник). Ось такий і є вересень: удень надійний, вночі тривожний (М. Стельмах).

Якщо узагальнювальне слово стоїть після однорідних членів речення, то перед ним у вимові робиться пауза, а на письмі ставиться тире: Кожен кущик, горбок, долина, стежечка — все це йому знайоме (М. Коцюбинський). Цей тихий вечір, свіжість, копиця сіна, внутрішній голос, що не замовкає, — все мені говорить, що я на Україні (В. Винниченко).

Якщо однорідні члени речення йдуть за узагальнювальним словом і не закінчують речення, то перед ними ставиться двокрапка, а після них тире: Все: і штурмуюче море, і голубіюче небо, і далекі, ледь окреслені хмари — пройняте легеньким серпанком рухливого туману (Ю. Збанацький). Картина Репіна чарувала всім: і задумом — показати запоріжців людьми, яким Чорне море по коліна, і виконанням — це шедевр світового живопису, і принципами творення (М. Безхутрий).

Якщо при узагальнювальному слові є слова: а саме, як-от, наприклад, то перед ними ставиться к о м а, а після них — двокрапка: Всяке птаство, як-от: деркачів, перепілок, куликів, курочок — можна було викосити косою з трав або впіймати (О. Довженко).

ВПРАВА 17

Перепишіть речення, виділіть однорідні члени речення та узагальнювальні слова. Поставте пропущені розділові знаки і поясніть їх уживання.

1. Голос духа чути скрізь по курних хатах мужицьких по верстатах ремісницьких по місцях (не)долі й сліз (І. Франко). 2. І все поволі зникає море скелі земля (М. Коцюбинський). 3. Нема в його хаті ні сестри ні брата нікого нема (Т. Шевченко). 4. І земля і вода і повітря все послуло (М. Коцюбинський). 5. Спокій тиша достаток ось що для людини треба (О. Гончар). 6. Перед очима розгортався типовий для Угорщини хвилястий степовий ландшафт вибалки пагорби рівнини і знову пасма горбів (О. Гончар). 7. Всі зійшлися і хлопці й дівчата під крилом голубим тишини (В. Сосюра). 8. Усе в чекан(н)і спілі краплі рос земля і місяць вишні і тополі і тиша в тиші і тумани в полі (Б. Олійник).

ВПРАВА 18

Перепишіть речення. Поставте розділові знаки і пропущені літери. Обґрунтуйте написане.

1. Із сивої давнини існували на землі чотири класичні чесноти а саме мудрість

правосу(д)дя помірність стійкість. З виникне(н)ням християнства до мирських ознак людського духу додалися ще три богословські або небесні як-от віра надія любов (З журналу). 2. Найменший шерхіт луск гіллячки шум пташиного крила цокіт копит усе резонувало тут надзвичайно лунко чисто повноголосно (О. Гончар). 3. Вся краса всі пейзажі всі сходи і заходи сонця всі трави квіти плоди насі(н)ня всі жнива всі пори року все, що дороге й любе живій людині, все це наше (О. Довженко). 4. Ураз усе покращало біля мене і ясени з блакитними тінями й зеленим шумом і нагорблена клуня з чотирма вітрами і скрипчиві ворота і маківки і навіть ледачі гарбузи в (різно)барвних сорочках (М. Стельмах). 5. (Не)повага од сина й сором перед своїми дітьми і гнів і злість все злилось до купи в його душі (І. Нечуй-Левицький). 6. Чарівний світ пливе (переді)мною сині води білі піски хати на високих берегах (О. Довженко). 7. До вечора боліло все ноги руки голова (Ю. Збанацький). 8. Усе тут рідне миле і близьке і яблунь молодих тр.. мкі хустини і ст..женя у вишняка вузьке під ніж..ньками теплими дитини (О. Білаш). 9. Потому всі вони Степан із жінкою похмурий чолов'яга із жінкою дочкою і зятем, якась суха гостроноса стара всі йшли монолітною юрбою серйозні й зосереджені ніби виконували урочистий церемоніал (В. Шевчук).

2.7. Відокремлені члени речення

Відокремлення — це виділення одного із членів речення у вимові за допомогою інтонації, а на письмі з обох боків за допомогою ком (найчастіше), рідше — тире. Відокремлюються тільки другорядні члени речення.

Відокремлені члени речення відповідають на питання: а який саме? а як саме? де саме? а коли саме? а що саме? Вони уточнюють, конкретизують попередні члени речення або виділяються для посилення їхнього змісту і значення.

Відокремленими бувають другорядні члени, яким властивий відтінок додаткового повідомлення, що доповнює основний зміст речення, виражений головними членами: Відвага наша — меч, политий кров'ю (Леся Українка). Нікого тут нема, крім мене й господині (М. Рильський). Підтягнувши щит ближче до світла, Ігор провів по ньому рукою (Ю. Щербак). Лісова, у хвої земля, лоскочучи підошви ніг, пружинила під кроками (А. Колісниченко).

Відокремлені означення

Відокремлення означень залежить від способу їх вираження, місця в реченні, а також від способу вираження того члена речення, до якого означення належить.

Поширені означення відокремлюються, якщо:

— стоять після означуваного слова, вираженого іменником: За вікном спить ніч, в темне небо загорнена, зорями прихорошена (Ю. Збанацький);

— стосуються особового займенника: З природи мовчазна, вона залюбки слухала веселу та гарну бесіду (М. Коцюбинський);

— стоять перед означуваним словом і мають відтінок причини: Наляканий громовицею, кінь тихенько заіржав (М. Стельмах);

— стоять перед означуваним словом, вираженим іменником, але відірвані від нього іншими словами: Налита сонцем і вітрами, хлюпоче веслами весни (М. Стельмах).

Найчастіше означення відокремлюються тоді, коли вони виражені дієприкметниковим та прикметниковим зворотами і стоять після означуваного слова: Взялися медом золоті лелітки, дощем умиті, чисті і ясні (А. Малишко). Світло сонця, живе від млявих порухів і клубочіння нічного застоюваного туману, проривалося крізь вологе верховіття лісу (А. Колісниченко).

Непоширені означення відокремлюються, якщо:

— стоять після означуваного слова, вираженого іменником, якщо перед ним є своє означення: Лукаш - дуже молодий хлопець, гарний, чорнобривий, стрункий, в очах ще є щось дитяче (Леся Українка);

— перед або після означуваного слова, вираженого особовим займенником: Щасливий і веселий, він глянув на високе небо, але то вже було не небо, а грандіозний блакитний циферблат (О. Гончар). А він іде, високий, посивілий, на схід, на захід поле огляди (А. Малишко);

— перед означуваним словом, якщо непоширені означення мають відтінок причини (до них можна поставити питання: чому? з якої причини? незважаючи на що?): Знесилений, кінь зупинився (М. Стельмах);

— перед означуваним словом або після нього, якщо непоширені означення відірвані від нього іншими словами: Дружина підійшла до вікна, висока, в білій сорочці, що сягала їй аж до п'ят, бліда, прекрасна і стражденна, і ніщо в світі не могло звільнити її від цього страждання (П. Загребельний).

— якщо в реченні відсутнє слово, якого стосується непоширене означення: Невідомий нікому, сідаю на лавку, слухаю і дивлюся (М. Стельмах).

Комами не відокремлюються:

— два означення (виражені дієприкметниковими зворотами), що з'єднані сполучником і (й): Пробуджений ранком і сполоханий дощем птах знявся з гілки й згубився у верховітті (Г. Кисіль);

— означення, що стоять перед означуваними словами і не мають обставинного відтінку: Теплою дихала настояна на травах та квітах земля (Ю. Збанацький).

Якщо відокремлене означення має виразно підкреслене експресивне значення, то на письмі воно може виділятися за допомогою тире: Тоді ж світ, уся земля — буйна радісна — поринула в цім болю (Микола Хвильовий). Чую звістку пророчу — святу і таємну (М. Зеров).

Від означення слід відрізнити виражений дієприкметником або прикметником присудок, який ніколи не відокремлюється: Город ровом обкопаний (присудок), дерева глиною замазані (присудок) (Грицько Григоренко).

Відокремлені приклади

Відокремлена прикладка — це іменниковий зворот, який виступає в реченні як різновид означення. Відокремлюється комами, якщо:

— стоїть після пояснюваного слова, виражається іменником (здебільше власного назвою): І приходять ті танки, щоденних турбот адвокати, і несуть під пахвою тисячі різних справ (Л. Костенко). Навкруги чорне страшне море, безодня води і гніву (Ю. Яновський);

— стосується особового займенника: Піднявшись із найглибших надр кріпацького розпашілого пекла, він, великий Тарас, з прометеївською силою відкриття жбурне, в очі царям, панству слово гніву, слово прокляття і презирства (О. Гончар). Дюймовочка в листочку капустиному, я у життя із вічності пливу (Л. Костенко). Далеко за синім морем на чужій чужині гинули вони, безталанні шукачі щастя (І. Цюпа);

— стоїть перед пояснюваним іменником і має відтінок обставини: Чудовий піаніст, Лисенко надзвичайно точно й художньо передав твори Шопена, Шумана, Ліста (В. Дяченко);

— приєднується словами *або, на ім'я, на прізвище, родом, походженням, на ймення, так званий, як-от, а саме, тобто, або (тобто), чи (тобто), наприклад, зокрема, особливо* та ін.: Людський хлопець, дядька Лева небіж, Лукаш на ймення (Леся Українка). Мати її, родом туркменка, зовсім не була схожа на казашок Приуралля (З. Тулуб);

— приєднується сполучником як і має відтінок причини. Таке відокремлення не залежить від місця прикладки в реченні: Як справжній митець, Галина Кальченко вміла захоплюватися, природною була її глибока схвильованість (О. Гончар). Як сестра, схилилась над тобою невтомна подруга, сувора творчість (М. Рильський). Колись Шевченко, як маляр, мріяв був подати у своїх картинах «Живописну Україну» (П. Тичина)

Не відокремлюються прикладки, які разом із словом як вказують на інші додаткові відтінки або мають значення «в ролі кого, чого»: Ліс зустрів мене як друга (М. Рильський).

Відокремлені прикладки відділяються тире:

— якщо вони стоять у кінці речення й перед ними можна, не змінюючи змісту, вставити слова а саме: У хаті є ще у нього дві дівчини — Домаха й Меланка (У. Самчук);

— якщо поширені прикладки уже мають у своєму складі розділові знаки: Мати — ставна, смаглява гречанка, що була ніби старшою сестрою Ользі, — саме ув'язувала вузли, коли дівчата зайшли до хати (О. Гончар).

ВПРАВА 19

Перепишіть речення. Розставте розділові знаки. Знайдіть відокремлені і невідокремлені означення.

1. Чудова мрія розкішна та ясна кохано в ту ніч обгорнула мене (Леся Українка). 2. А у нас гінкі берези срібні яснокосі (П. Тичина). 3. Прощай синє море просторе (Леся Українка). 4. Здається і сама пісня складалася саме десь тут в темні угорські ночі серед степу (О. Гончар). 5. То був тендітний бліденький підліток, мало схожий на сільських хлопчаків (В. Земляк). 6. Жнива щороку мали свою пору освячену святами овіяну піснями (У. Самчук). 7. Сварку між панами припинив нічний роз'їзд надісланий з табору Яреми Вишневецького (Я. Качура). 8. Під ногами в Івана кожний камінь вкривали рудаві мхи грубі м'які шовкові (М. Коцюбинський). 9. В серці сяють очі сині і кохані (В. Сосюра). 10. Вражений небаченим видовищем хірург прикипів до місця (О. Довженко). 11. Навпроти був скверик тихий, пустий (Є. Гуцало). 12. Людина не позначена любов'ю не зможе звести серце для добра (В. Коротич). 13. Зразу одчувалось що тут під кріпацькими ланцюгами буяє сила велика могутча (С. Васильченко). 14. Вбігла сусідка у фартусі просто від печі (В. Земляк). 15. Переляканий і стривожений я вискакую в затоплений місячною повинню двір (М. Стельмах). 16. Твої слова не вмиті потом непогамовного труда пролинуть непотрібним льотом не залишаючи сліда (М. Рильський).

ВПРАВА 20

Перепишіть речення. Розставте розділові знаки. Обґрунтуйте їх уживання.

1. Тече вода в синє море та не витікає (Т. Шевченко). 2. Додому тато приїхав не то з радістю не то з журбою. 3. Учитель не стільки вчив скільки крутив за вуха (М. Коцюбинський). 4. Нема в його хаті ні сестри ні брата нікого нема (Т. Шевченко). 5. Спокій тиша достаток ось що для людини треба (О. Гончар). 6. На призьбі сиділа його мати Маруся Джериха вже немолода молодиця бліда з темними очима з сухорлявим лицем (І. Нечуй-Левицький). 7. Голубе небо вкрите рідкими хмаринками щедро лило ясне світло на лани на сади й хати (О. Гончар). 8. І жаль мені малому стало того сірому-сироту (Т. Шевченко).

ВПРАВА 21

Перепишіть речення. Розставте розділові знаки.

1. І ранкові й вечірні дороги таять у собі таємницю сподівання і жаль. (М. Стельмах). 2. Весна владарювала над долами і горами над полем і сосновим бором (І. Цюпа). 3. Ярослава запитливо поглядала то на діда то на Романа (В. Мисик). 4. Все це було далеке

ніби не ним зроблене непотрібне і зайве (В. Підмогильний). 5. Одвічним закуреним шляхом тихо посувається валка (П. Загребельний). 6. Петро стрункий широкоплечий з русявим чубом і синіми очима стояв серед хати (М. Коцюбинський). 7. Заклопотана вона не почувала знайомих кроків (Петро Панч).

ВПРАВА 22

Перепішіть. Вставте пропущені букви. Знайдіть у реченнях прикладки, розставте розділові знаки. Обґрунтуйте їх уживання.

1. Оксану мою зорю мою добру волю щодень Божий умивали (Т. Шевченко). 2. А він орел шумить клекоче мов людям розказати хоче про поєдинок у яру (Т. Шевченко). 3. Зацвіла весна та весна красна квітом, цвітом простелилась до села (А. Малишко). 4. Зацвіла в долині червона калина ніби засміялась дівчина..дитина (Т. Шевченко). 5. Десна..красуня горне свій гнучкий стан до Дніпра..Славути (І. Цюпа). 6. Прийшов із далеких хуторів парубок по імені Устам (Г. Тютюнник). 7. Був собі Вовчик..братик і Лисичка..сестричка (І. Франко). 8. Ходить вечір..краснозорець б'ється хлопець..партизан (А. Малишко). 9. Горе нам невольникам і сиротам в степу безкраїм за Уралом (Т. Шевченко). 10. Найбільше перепадало Тарасові як найстаршому до того упертому правдивому і гарячому (С. Васильченко). 11. Ходить вечір мрійний мій веселик по дніпровій сивій повені (А. Малишко). 12. Дійсно народна поетеса автор чудових ліричних поезій глибоко філософських драматичних творів і талановитої прози Леся Українка була ще й полум'яним публіцистом і блискучим літературознавцем (Л. Костенко). 13. Навкруги чорне страшнее море безодня води й гніву (Ю. Яновський). 14. Рифми дочки безсонних ночей покидають мене (Леся Українка). 15. Відомо, що за роки заслання популярність Шевченка як поета не тільки не послабла а навіть зросла (Б. Олійник). 16. Ось він Дніпро величний і древній народна українська ріка (Ю. Яновський). 17. Йшов вечір і вів за собою сліпу матір свою ніч (В. Гжицький).

ВПРАВА 23

Перепішіть речення. Розставте розділові знаки. Знайдіть у реченні прикладки.

1. Сонце закотилось в тучі хмари та вогні заграви ще вели відправу і гармати били били без угаву (П. Усенко). 2. Виступає круглий місяць за сестрою зорею (Т. Шевченко). 3. Кружляє над полем чорний птах ворон (П. Тичина). 4. З криком сів на груди ворон чорний ворон..птах (П. Тичина). 5. Ой дівчино дівчинонько квітко розмаїта чому ми ся так не любим, як тамтого літа (Нар. тв.). 6. О полинь же вітре..брате другу..мужеві сказати хай ламає зілля на пра-батьківських полях (М. Рильський). 7. Про хист Довженка як письменника як майстра слова заговорили на повен голос тільки в роки Другої світової війни (М. Рильський). 8. Та ось наче з тих руїн вийшли мовчазні суворі хранителі храму боги кохання і мистецтва (В. Земляк). 9. У дитячому серці жила Україна материнські веселі і журні пісні (Д. Павличко). 10. Один із тих хлопців лишив після себе великий рід другий Ян мав сина Франца мого рідного батька і дівчинку (В. Шевчук). 11. Вони були закохані не лише в музику і співи а і в сам будинок театру цю рідкісну споруду Європи (В. Земляк).

Відокремлені додатки

Відокремлюються: додатки зі значенням включення, виключення або заміщення, що починаються словами крім, окрім, опріч, замість, за винятком, щодо, що ж до, часто, часом, завжди, особливо, навіть: Ви здійснюєте волю Батьківщини. Все відкиньте, все забудьте, крім неї, крім обов'язку (О. Гончар). Якій (Маланці) було вісім років, помер батько, а на двадцятому вона вже нікого не мала, опріч хазяїв (М. Коцюбинський). Дивно! Патриції, замість іти на збори, ведуть якісь балачки по кутках (Леся Українка).

Деякі додатки з прийменником замість не відокремлюються:

— *замість* можна замістити прийменником *за*: Шматочки мармуру на вулицях Помпеї колись служили замість ліхтарів (порівняйте: служили за ліхтарі);

— якщо додаток можна замінити іншим: Замість квіток шаблі, списи виблискують у долині (порівняйте: не квіти, а шаблі, списи виблискують у долині).

ВПРАВА 24

Перепишіть речення. Розставте розділові знаки.

1. Старий зараз ніякої роботи не визнає окрім пасіки (М. Стельмах). 2. Всі за винятком Бойчука здивовано дивились на шкіпера (М. Тараненко). 3. Крім штучних добрив різні хімічні продукти широко застосовують для боротьби зі шкідниками у сільському господарстві (О. Діброва). 4. Опріч Гафійки було ще два наймити (М. Коцюбинський). 5. І ніхто того не чує не знає й не бачить опріч Марка маленького (Т. Шевченко). 6. В нашій лоцманівській слободі замість тополь край шляху вирости металеві щогли вищі за всяку тополю (О. Гончар). 7. Замість сіней Пилип зробив сяку-таку примостку (Панас Мирний). 8. Замість виснаженої смертельно стомленої колони пролітали перед нами лави інших мовби окриленних людей (О. Гончар). 9. Від квітів особливо пальм й аспарагусів одразу повіяло життям (І. Вільде). 10. І в мене теж нема родини окрім дочки (І. Нечуй-Левицький). 11. Було про що думати цієї ночі та він примусив себе не думати зараз ні про що крім бою (В. Сизоненко). 12. Зло нічого не дає крім зла вмій прощати як прощає мати (М. Луків). 13. І замість свічки палахкотіло сонце (І. Драч). 14. У Хвилі крім ластів'ячого гнізда під кроквою нічого не було (Г. Тютюнник). 15. Я бажаю поетові дальшого росту тобто поширення і поглиблення тематики нових досягнень у формі (М. Рильський). 16. Лелек або ж буслів чи черногузів розплодилося по наших книжках чи не більше ніж існує цих птахів у природі (В. Бичко). 17. Мотрона гостинно припрошувала Остапа їсти, пити причім пити до дна (К. Гордієнко). 18. Хлопець досить успішно склав екзамен з усіх предметів у тому числі з української мови (Г. Тютюнник). 19. Микола замість панського лану вийшов на своє поле (І. Нечуй-Левицький).

Відокремлені обставини

Відокремлюються обставини, якщо вони:

— виражені дієприслівниковим зворотом у будь-якій частині речення: Сторож, несучи сніданок, стукнув дверима (Панас Мирний). Волосний і писар, побачивши окривавлену Кайдашиху, полякалися і побігли до Кайдашенків (І. Нечуй-Левицький);

— виражені одиничним дієприслівником і означають додаткову дію, причину, час, умову дії (якщо стоять перед присудком): Повечерявши, полягали спати (Панас Мирний). Пахне м'ята, хліба, радіючи, цвітуть (М. Рильський);

— мають применники незважаючи на, починаючи з, кінчаючи: Сікач, незважаючи на свою чималу вагу й короткі ноги, дуже прудко бігає (Остап Вишня).

Комами не відокремлюються:

— одиничні дієприслівники, що означають спосіб дії і своїм значенням близькі до прислівника: Я був молодий, здоровий і міг працювати не втомлюючись (О. Довженко);

— обставини перед неповторюваними сполучниками *і, та = і, або, чи*, які з'єднують дві відокремлені обставини, виражені дієприслівниками або дієприслівниковими зворотами: Хвилюючись і все ще не отямившись, солдат розповідав про себе (О. Гончар);

— дієприслівникові звороти фразеологічного типу: Говорити не переводячи руху. Бігти не чуючи ніг. Тікати не пам'ятаючи себе.

Обставини з применниками внаслідок, залежно від, у зв'язку з, згідно з, завдяки, відповідно до, на відміну від можуть відокремлюватися або не відокремлюватися залежно від ролі в реченні або бажання автора:

Отруйні опеньки, на відміну від їстівних, не мають на своїй ніжці білого кільця (П. Загребельний).

Відокремлені уточнювальні члени речення

Уточнювальні члени речення — такі, які доповнюють, характеризують інші члени речення, звужуючи, обмежуючи їх значення, уточнюючи кількість предметів. Відповідають на питання: а де саме? а коли саме? а як саме? а який саме? а що саме?: На краю села, над самою дорогою, ріс каштан, що світився їжакуватими плодами (Є. Гу дало). Уранці, ще до схід сонця, Надійну збудив батько (Д. Бедзик). Над оболонню висять низько білі, аж прозорі, хмари (І. Нечуй-Левицький).

Уточнювальні члени речення в усному мовленні відокремлюються паузами, а на письмі — комами, рідше тире: Давно колись, в часи війни, гуляв ти з козаками. носив на плечах їх човни, ховав очеретами (Олександр Олесь). Дніпро несе Тарасові здаля — з усіх усюд — поклони і привіти (П. Ребро).

Відокремлюються уточнювальні члени речення, при яких стоять слова тобто, цебто, а саме, або = тобто, чи = тобто, наприклад, зокрема, у тому числі, особливо, навіть, хіба що, причому, мабуть. Такі слова від уточнювальних членів речення комою не відділяються: Людям хотілося жити, тобто творити (О. Донченко). І голос його щирим відгуком забринів у селянських серцях, особливо в серцях молоді (М. Стельмах). Людині властиво звикати до всього, в тім числі й до творів мистецтва (О. Гончар). Особливе місце в літературі для дітей займає поезія, зокрема для наймолодших читачів (В. Бичко).

ВПРАВА 25

Перепишіть речення. Знайдіть відокремлені обставини. Розставте розділові знаки.

1. З лави стогнучи підвівся Бараболя (М. Стельмах). 2. Не сіявши не оравши не буде родити (Нар. тв.). 3. Спокійно наче зважуючи кожне слово гетьман заговорив (Натан Рибак). 4. Старий люблячи Варивона хотів пригасити суперечку (М. Стельмах). 5. Не піймавши не кажи що злодій (Нар. тв.). 6. Не бажаючи образив я людину (Леся Українка). 7. А молодим бувши хто не захоплювався (Іван Ле). 8. Незважаючи на малесенький вітерець парило і робилося душно (Г. Тютюнник). 9. Сергієві незважаючи на веселиці вечір стало сумно (В. Козаченко). 10. Дощ всупереч прогнозам синоптиків так і не випав (3 газети). 11. Наперекір суховіям та чорним бурям повсюди йде вона (біла акація) за людиною заходячи аж сюди до самого мертвого моря, де крім солі вже ніщо не росте (О. Гончар). 12. Причиною була тут ще й особлива здібність Карповича до практичних справ якою попри всі намагання не відзначався Іван Іванович (І. Багмут). 13. Моя господиня віддала мені сю хату за 15 р. хоч я сама бачу, що згідно з тутешніми звичаями вона варта 20 р. (Леся Українка). 14. Не можна ходити по рідній землі не чаруючись виплеканою народом у віках рідною мовою (Ю. Мушкетик). 15. Як не можна спинити річку що зламавши кригу навесні бурхливо несеться до моря так не можна спинити націю що лама свої кайдани прокинувшись до життя (М. Міхновський).

ВПРАВА 26

Перепишіть речення. Визначте, у якому з них є уточнювальні відокремлені члени речення. Розставте розділові знаки.

1. Вікна темні аж чорнувато-зелені пропускали в хату якийсь темний світ (Панас Мирний). 2. Там унизу і море і сади а тут на скелі тільки камінь голий (Є. Плужник). 3. Над річкою в чистім полі могила чорніє (Т. Шевченко). 4. Як сірничок припалений від сонця день спалахнув обвуглився погас (Л. Костенко). 5. Людям хотілося жити тобто творити працювати (О. Довженко). 6. Десь на дні мого серця заплела дивну казку любов (П. Тичина). 7. У всьому людському я хочу шукати красу себто істину (О. Довженко). 8. Спостерігаючи зовнішній світ Григорій у цім намагався забуття особливо в години дозвілля (І. Багрянний). 9. Далеко зліва вставав на обрії легкий білий дим (О. Гончар). 10. Одвага мед п'є або сльози лле (Нар. тв.). 11. Корнієва хата край села на пагорбі (В. Самійленко). 12. До нього прийшов особливий навіть не дуже великий жаль (В. Шевчук). 13. Квіти особливо пальми і аспарагуси відразу навіяли життя у мертві кімнати (І. Вільде).

ВПРАВА 27

Перепишіть речення. Розставте розділові знаки. Поясніть уживання коми та тире при уточнювальних членах речення.

1. А як нашим батькам кортіло до болю щоб ми їхні діти вивчилися читати й писати (Остап Вишня). 2. У нього (селезня) на крилах темно-синє з перламутровим відблиском пір'я, дві білі подушечки на щоках бакенбарди (В. Близнець). 3. А то пов'юнкує непосидючий Гарбузик у мандри по городу поміж картоплею, буряками, кукурудзою (В. Чухліб). 4. На будові на Дніпрі стрілись два богатирі, не із пісні, не із казки, а з життя бетонярі (В. Бичко). 5. Особливо втішався Григій Михайлович, коли виривався за місто до озера річки лісу а чи в степ поле (Т. Шевченко). 6. Від хати старої кособокої стіни повгиналися під вагою рудої од моху стріхи не видно струмка в яру і жовтих купин з осокою не видно (О. Гижа). 7. Все наше од росинки на вікні до вічної Тарасової муки передаю синам своїм і внукам, і не на день минувший на віки (Б. Олійник). 8. Чи влітку чи в осінню негоду чи в найлютішу заметіль завжди до нього могли постукати (О. Гончар). 9. Поезія Сосюра довірлива щира безхмарна справді була співом душі душі відкритої людяної дивовижно тонкої і ніжної у своїх почуваннях (О. Гончар).

ВПРАВА 28

Складіть речення, використовуючи словосполучення в ролі уточнювальних членів речення. Поставте розділові знаки і поясніть їх уживання.

У тому числі й література; у синім тумані; коло Дніпра; в долині; особливо в серцях молоді; між блакитним небом та білим снігом; з-за туману; крім учителів; за винятком м'ясних страв; особливо однокласників; від п'ятої до шостої години; з натхненням; тобто мені і Марині; десь після обіду; навіть Марія Іванівна; аж білуватий; з ранку до вечора; за винятком 11 -Б; особливо учні старших класів; аж темно; тобто для Андрія і його сестри; крім вівторка; о вісімнадцятій годині.

Тема 3. Слова, синтаксично не пов'язані з членами речення

3.1. Звертання

Звертання — де слово або декілька слів, що називають особу чи предмет, до якого звернена мова.

Звертання бувають поширені (складаються з декількох слів) і непоширені (складаються з одного слова): Не журися, славна Україно (С. Чернецький). Слово, чому ти не твердая криця (Леся Українка).

Звертання може знаходитися на початку, в середині і в кінці речення.

Звертання виражаються:

— кличним відмінком: Що, братику, посіяв, те й пожни! (Л. Глібов).

— прикметником, вжитим у значенні іменника: Будь щаслива та здорова, чорноброва (П. Воронько).

На початку речення звертання виділяється комою або, при окличній інтонації, знаком оклику; в середині речення — комами з обох боків: Земле, радій і цвіти! (Леся Українка). Оживи, козацька славо, у бандурних струнах (П. Куліш). Привіт тобі, прекрасний ранку! (Олександр Олесь).

Вигуки, що знаходяться при звертанні, відокремлюються комами: Ах, я люблю тебе, Україно, і сам не знаю, що кажу (В. Сосюра). Підсилювальні частки о, ой перед звертанням не відокремлюються: Ой Морозе, Морозенку, ти славний козаче (Нар. тв.).

ВПРАВА 1

Перепишіть речення. Підкресліть звертання. Розставте розділові знаки і поясніть їх уживання.

1. Можна все на світі виб..рати сину вибрати не можна тільки Батьківщину (В. Симоненко). 2. Хай життя вист..лить тобі сте(ш,ж)ки морі(ж,ш)ком і барвінком, висвітить зорями ясними, виспіває солов'ями красними доню моя! (Н. Бабич). 3. Слово моя ти єдина зброє ми не повинні загинуть обоє! (Леся Українка). 4. Лиш одного я хочу мамо — щоб ти щасливою була (В. Сосюра). 5. Вечірнє сонце дякую за день! (Л. Костенко). 6. Ой вітрику наш милий друже навій нам дощ..ку мерщій (Л. Глібов). 7. Південний краю Як тепер далеко лежиш від мене ти! (Леся Українка). 8. Голос криниці чого ж ти замовк? Руки шовковиць чого ж ви залякли (Л. Костенко). 9. Погано бра(д, т)чики без діла в світі жить (Л. Глібов). 10. Київ мій ти у серці завжди (В. Сосюра). 11. О земле рідна Знаєш ти свій шлях у бурі, у негоді! (М. Рильський). 12. Повій вітре на Вкраїну, де покинув я дівчину (С. Чудацький). 13. Старі дуби спасибі вам за осінь за відлітання радості і птиць (Л. Костенко). 14. Не стелись тумане не шуміть тополі не п..чальте очі ви бері(с, з)ки голі (В. Сосюра). 15. Вставай хто живий в кого думка повстала! (Леся Українка). 16. Мово наша Мудра Бер..гине що не давала погаснути земному вогнищу роду нашого і тр..мала народ на н..бесному олімпі волелюбності, слави і гордого духу (К. Мотрич). 17. Прощай синє море безкрає, просторе (Леся Українка). 18. Ти прекрасна вечірня зоре! Урочисто й лагідно ти сяєш (Леся Українка). 19. Мужай прекрасна наша мово серед прекрасних братніх мов живи народу вільне слово над прахом царських ворогів цвіти над нами веселково як мир як щастя як любов (М. Рильський). 20. Земле Шевченкова земле Франкова ниво засіяна (щастям) добром вічна твоя соловейкова мова, вічна розмова Дністра із Дніпром (Д. Павличко).

ВПРАВА 2

Перепишіть речення. Розставте розділові знаки при звертанні. Обґрунтуйте пунктограми.

1. Зоре моя вечірня зійди над горою, поговорим тихесенько в неволі з тобою. 2. О думи мої О славо злая За тебе марно в чужому краю караюсь мучуся але не каюсь... 3. Мій братечку мій братику Хоч ти не цурайся! 4. Місяченьку Наш голубоньку Ходи до нас вечеряти. 5. Бандуристе орле сизий Добре тобі брате: маєш крила, маєш силу, є коли ітати. 6. Сини мої Орли мої Летіть в Україну, — хоч і лихо зустрінеться так не на чужині. 7. Думи мої думи мої квіти мої діти Виростав вас доглядав вас, — де ж мені вас діти? 8. Орися ж ти моя ниво долом та горою! Та засійся чорна ниво волею ясною. 9. Ой тумане тумане — мій латаний талане Чому мене не сховаєш отут серед лану? 10. Світе тихий краю милий моя Україно! (З творів Т. Шевченка)

ВПРАВА 3

Перепишіть речення. Знайдіть вигуки і частки, що стоять при звертанні. Поставте необхідні розділові знаки.

1. Ой Дніпре мій Дніпре широкий та дужий багато ти братику у море носив козацької крові (Т. Шевченко). 2. Ой ти дівчинонько моя віряночко, у тебе личенько — рум'яне яблучко (І. Драч). 3. Країно рідная Ох ти далека мріє До тебе все летять мої думки (Леся Українка). 4. О рідне слово хто без тебе я (Д. Павличко). 5. Ой ти дівчино з горіха зерня чом твоє серденько — колюче терня? (І. Франко). 6. Рідна мати моя ти ночей недоспала і водила мене у поля край села, і в дорогу далеку ти мене на зорі проводжала, і рушник вишиваний на щастя, на долю дала (А. Малишко). 7. Ой як же плаче серце по тобі єдиний друже мій (Леся Українка). 8. Ой чому ти не літаєш орле сизокрилий? (М. Руданський). 9. Ой не ходи Грицю та й на вечорниці, бо на вечорниціх дівки чарівниці (Нар. тв.). 10. О земле рідна скільки у тобі краси ясної і живої сили! (І. Гончаренко).

3.2. Вставні конструкції (слова, словосполучення і речення)

Вставними є такі конструкції, за допомогою яких мовець виражає своє ставлення до висловленої думки, як от:

1. Виражає упевненість або невпевненість у тому, про що повідомляється: безперечно, гадаю, звичайно, може, мабуть, зрозуміло, дійсно, певне (певно), либонь, знаєте, здається, боюся, сподіваюся, гадаю, очевидно та ін.: Вже почалось, мабуть, майбутнє. Оце, либонь, вже почалось (Л. Костенко). Лід, звичайно, розтанув разом із снігом (П. Загребельний). Може, це правда, що зрілість прийшла вже до мене, і вирушати з батьківської хати пора (М. Ткач).
2. Вказує на порядок думок, послідовність їх викладу: по-перше, по-друге, до речі, далі, нарешті та ін.: Будинок готелю був, по-перше, високий і міцної старовинної кладки, а по-друге, наріжний (О. Гончар).
3. Дає емоційну оцінку повідомлюваному: на щастя, на жаль, на нещастя, дивна річ та ін.: На моє щастя, цього не сталося. А єдиних слів, на жаль, було не сказано (Б. Олійник). Шкода, той час не вернеться ніколи (Леся Українка).
4. Вказує на джерело думки, характер висловлення: взагалі, іншими словами, можна сказати, так би мовити, як кажуть та ін.: Була, кажуть, Джерина хата, а тепер Чабаненкова (І. Нечуй-Левицький). А що ж, по-твоєму, чинити маємо (Леся Українка).

Вставні конструкції не є членами речення, тобто не відповідають на питання: Коні, кажуть, сліпнуть у шахматах (О. Гончар) — вставне слово. Кажуть люди, кажуть, що я файна дівка (Нар. тв.) — присудок. Справді, у світлому великому небі, де, мабуть, лише реактивні літають, йдуть табуни птиць (О. Гончар) — вставне слово. Справді казковим стає ліс, прибравшись у снігові шати (О. Гончар) - обставина.

У реченні вставні слова виділяються комами.

Якщо вставні конструкції входять до складу відокремлених членів речення, то вони не виділяються комами: Десь далеко, мабуть під Черніговом, глухо гули гармати (О. Десняк). Якщо при вставних словах є сполучники, які до них належать, то вони виділяються разом зі сполучником: Не знаю, чи побачу Вас, чи ні. А може, власне, і не в тому справа (Л. Костенко).

Якщо ж сполучник відноситься до інших членів чи до всього речення, то вставне слово обов'язково виділяється комами: А то ще кажуть: миска з крутими берегами. Або пустився берега чоловік. Або, нарешті, кажуть, берега дати (М. Куліш).

Не є вставними і не виділяються комами такі слова: ніби, нібито, немовби, все-таки, адже, от, тільки, цебто, принаймні, навіть, між тим, за традицією, у кінцевому підсумку, буквально, якби, майже, при тому, при цьому, часом, тим часом, до того ж, приблизно, якраз, як-не-як: Злива тривала майже годину (М. Трублаїні). Я люблю тільки таку гру, де я певна, що виграю (Леся Українка).

Завжди вставними бувають слова

По-перше, по-друге..., мабуть, щоправда, крім того, а втім, отже.

Мабуть, ніщо так не радує людський зір, як зримий результат роботи. (Ю. Мушкетик)

ВПРАВА 3

Поставте розділові знаки, поясніть їх уживання.

1. І найвища по-моєму краса — це краса вірності (О. Гончар). 2. Певно се країна світла та золотистої блакиті, певно тут не чули зроду, що бува негода в світі (Леся Українка). 3. І кожен фініш — це по суті старт (Л. Костенко). 4. Ви сподіваюся не дуже гриматимете на

мене (М. Коцюбинський). 5. Я на жаль прямо з роботи (О. Кобилянська). 6. Я виявляється теж був у тому Овручі хоч майже не пам'ятаю про те нічого (В. Шевчук). 7. На превелике диво Забір не втручався (М. Коцюбинський). 8. Раптом земля затряслась, будинки итнулися і ось-ось здавалось заваляться (М. Коцюбинський). 9. Ніхто либонь і не помічав тієї вишеньки, наче й не було її, а коли зацвіла — всім одразу впала у вічі (Є. Гуцало). 10. Горами блукали вогні здавалось вони перелітають з гори на гору (Р. Іванчук). 11. Маємо жити звичайно не хлібом єдиним (Б. Олійник). 12. Там батько, плачучи з дітьми а ми малі були та голі не витерпів лихої долі — помер на панщині (Т. Шевченко). 13. Справді я кріпшаю почувши голос музики (О. Кобилянська). 14. У Вербний тиждень за народним віруванням не можна сіяти городини, бо буде ликувата, як верба (З журн.). 15. Правду кажучи йому й самому кортіло довантажити підводи ще бодай сотнею мін (О. Гончар). 16. І ось нарешті вершина (О. Гончар). 17. Може ще раз сонце правди хоч крізь сон побачу (Т. Шевченко).

ВПРАВА 4

Складіть речення, використовуючи слова і словосполучення у ролі вставних. Розставте розділові знаки, обґрунтуйте.

Сподіваюсь, точніше, повторюю, нарешті, між іншим, ніде правди діти, на щастя, на мій погляд, безперечно, дійсно, буквально, ясна річ, власне кажучи, навпаки, по-моєму, по-перше, можливо, очевидно.

ВПРАВА 5

Складіть по два речення так, щоб в одному було вставне слово, а в іншому — член речення.

Зрозуміло, звичайно, думаю, знаєте, до речі, кажуть, здавалось, може, видно, справді, певно, очевидно.

3.3. Вставлені конструкції

Вставленими називаються такі конструкції, які вживаються для доповнення, роз'яснення чи уточнення предметного змісту речення: І живуть собі щасливо у коханні та миру. Ще й нікому (от що диво!) не заздують в миру (П. Грабовський). Вставлені конструкції передають додаткові відомості до змісту речення чи окремого його члена.

Вони виділяються комами, тире або дужками.

Найменшу відокремлюючу силу мають подвійні коми, потім — подвійне тире і найбільш сильний відокремлюючий знак — дужки: Росте ведмеже ухо — в просторіччі (не пам'ятаю, як там по-латині) (Л. Костенко). Улітку під вербою біля хати (як добре, що скінчилася зима!) княгиня почала дітей навчати (М. Руденко). За селом зелено-зелено, і по хвилях переливи червоні (од сонця) (А. Головка).

Невеликі вставлені конструкції, які стоять переважно в середині основного речення і мають з ним тісніший змістовий зв'язок, виділяються з обох боків тире: Не було ще такого літнього ранку, — хіба вже каміння з неба, — щоб дід Арсен, прозваний Бушлею, всидів дома (Г. Тютюнник).

ВПРАВА 6

Розставте розділові знаки при вставних і вставлених конструкціях, поясніть їх уживання.

1. На нашій горі над Псллом біло падають свічки груш, білий туман вишняку; і вже розплющуються в затишку рожеві бубки яблуневого квіту ніякі квіти не пахнуть ніжніше яблуневого квіту! (В. Дрозд). 2. Ось таємничішас природа в безбожно первісній красі

словами не розкрити тайн (Б.-І. Антонин). 3. Десь за лісом піднімалася хмара можливо вночі буде гроза (А. Шиян). 4. А син Івась такий, як день, біловолосий з дитинства мріє стати матросом (І.Нехода). 5. Митько Чубатий так звали вантажника, що стояв поруч, — глянув на неї (Петро Панч). 6. Ще недавно просто здається вчора було стояли ми з нею під нашою любимою вишнею (М. Коцюбинський). 7. Справді у світлому великому небі ніколи я не бачив над собою такого неба! В дальшій далечі, у високій високості, де мабуть лише реактивні літають, йдуть табуни птахів (О. Гончар). 8. Хутір Вишневий двадцять п'ять хат примостився на голому степу кілометрів за п'ятнадцять від Троянівки (Г. Тютюнник). 9. Іде Катерина у личаках лихо тяжке! І в одній свитині (Т. Шевченко). 10. Скажу я, люди добрі, й вам до казки приказка годиться хоч і панам: не плюй в колодязь: пригодиться води напиться (Л. Глібов). 11. На порослих деревах крутих пагорбах, що взимку затуляють Узвіз од шалених вітрів Дніпра і на яких рано ще по низах сніги лежать зеленіє молода трава, хлопчачки грають у футбол (Г. Тютюнник). 12. Чужа душа то кажуть темний ліс. А я скажу: не можна, ой не можна! (Л. Костенко). 13. Очі її сяяли тихим, сором'язливим усміхом, а губи тремтіли од хвилювання зроду на неї не дивилося стільки людей, і не пішла — попливла до воріт, як пава (Г. Тютюнник). 14. Чи справді так було, чи може хто збрехав хто ворогів не мав! — а вже таки катюзі як кажуть буде по заслугі (Л. Глібов). 15. Хтось здається Потебня зауважив, що слово в художньому творі, окрім прямого предметного значення, має ще свій стилістичний ореол (О. Гончар).

Тема 4. Синтаксис складного речення

Складним називається речення, яке складається з двох або кількох об'єднаних за змістом та інтонацією граматичних основ (простих речень).

За способом зв'язку виділяють два типи речень: сполучникове і безсполучникове. Складні речення поділяються на *складносурядні, складнопідрядні і безсполучникові*. Частини складносурядного та складнопідрядного речень поєднуються за допомогою сполучників та сполучних слів, а частини безсполучникового — інтонацією. Розставляючи розділові знаки, слід орієнтуватися насамперед на будову речення, а не на інтонацію. Річ у тім, що не завжди там, де пауза, ставиться розділовий знак, і навпаки. Вмирає все в житті, та не вмирає слово... (А. Малишко). На морі ставало темно, тому що насувалася важка чорна хмара (О. Донченко). Він знає: серцю легше сподіватись при щирості людського почуття (Г. Чубач).

ВПРАВА 1

Перепишіть спочатку безсполучникові складні речення, потім — сполучникові. Підкресліть сполучники, які з'єднують частини складного речення. Поставте розділові знаки.

1. Щоб добре жити треба добре робити (Нар. тв.). 2. І встане правда і любов на світі і на сторожі правди стане труд (В. Симоненко). 3. Співають птахами діброви шумлять хвилюються жита (В. Сосюра). 4. В моїй душі весна співуча а в небі вітер і орли (В. Сосюра). 5. Полум'яніле листя сипле жовтень тужавіє нива задубіла (І. Драч). 6. Знову сяє сонце співають птахи лунко б'ється в грудях серце (В. Малик). 7. Весна ледачого не любить вона проворного голубить (Нар. тв.). 8. Найшла коса на камінь бо коса не втне а камінь не подається! (Нар. тв.). 9. Нещастя з'являється там де люди втрачають віру одне в одного (І. Цюпа). 10. Цілий день вітер гуде надворі надвечір скресає річка й ламає кригу (М. Коцюбинський). 11. Світ великий безмежний широкий не обняти думками його (Б.-І. Антонич). 12. І виходить русалонька в поле виглядати чи не виїде її милий на лан жати (Леся Українка).

4.1. Розділові знаки в складносурядному реченні

Складносурядним називається складне речення, частини якого рівноправні за змістом і поєднуються за допомогою сурядних сполучників: і, та, а, але, проте, зате, чи, або...або, то...то: Уже давно стояла ніч над землею, і зорі виблискували з темного неба (Панас Мирний). Не стрічаються гори з горами, а братаються люди з людьми (В. Лучук). Між частинами складносурядного речення можуть ставитися кома, крапка з комою і тире. Кома ставиться між частинами складного речення перед усіма сполучниками (одиночними і повторюваними): Хвилі світла лились з неба, і чорні тіні десь пощезли. Не то осінні води шуміли, збігаючи в Дунай, не то вітер бився в заламах провалля (М. Коцюбинський).

Кома не ставиться:

— між частинами складного речення перед одиночними сполучниками і(й), та(і), або, чи, якщо обидві частини мають спільне слово або спільне підрядне речення: Часом у блакитній вишині пропливала біла хмара або пролітала пташинка (А. Шиян). Десь спереду гукнув паровоз і здригнулись вагони (А. Головка);

— якщо обидві частини речення однотипні (питальні, спонукальні, окличні або називні речення): Який простір і як легко дихати під високим небом Кавказу! (Т. Масенко). О котрій годині збираємось і куди поїдемо?

Крапка з комою ставиться:

— якщо частини складносурядного речення далекі за змістом або мають у своєму складі інші розділові знаки: То, бува, дощ холодний січе, а перестояти негоду немає де; то, бува, вітер осінній проймає до кісток, а обігрітися немає де (А. Шиян).

Тире ставиться:

— якщо друга частина речення виражає наслідок, протиставлення або швидко зміну подій. Може вмерти і людина і розсипатися в порох — та горітиме на зорях велетенське її діло! (Ю. Яновський). Пройшли гроза — і знову літня проза: парує степ і оживає ліс, і горобці, неначе з-за куліс, упали табуном на просо (В. Симоненко).

ВПРАВА 2

Перепишіть речення. Визначте граматичні основи. Поставте розділові знаки. Поясніть уживання коми в складносурядному реченні.

1. А ранки цвітуть перламутром і падають вранішні зорі в туман дальнього бору (Микола Хвильовий).
2. Перші краплини важкі як олово застукали по листю і слідом за нам хлюпнула злива (О. Донченко).
3. Випав гарний ливний дощ і небо тепер ясне (М. Коцюбинський).
4. Глибоке небо немов промовляло до моря огнисті слова а море співало урочистій ночі свою могутню величну поему (Леся Українка).
5. То пронесеться над болотами чайка то промайне бистрий бекас і грудкою впаде в ситу зелень (А. Шиян).
6. Сніги випали великі, і Андрій радо прокидає од порога до воріт стежку (М. Коцюбинський).
7. Або не сокіл я або спалила мені неволя крила (Леся Українка).
8. У голубому небі прорізалась срібні зорі і з ріки зайчиком плигав тендітний і легкий вітерець (Микола Хвильовий).

ВПРАВА 3

Перепишіть речення. Розставте розділові знаки у складносурядних реченнях.

1. Був дощ м'який і гречка пахне душно (М. Рильський).
2. Од споконвіку і донині ховалась од людей пустиня а ми її таки знайшли (Т. Шевченко).
3. Солоня прохолода принаджувала гостей і вранці вони замовивши собі каву тислись до вікон або сідали на веранді (М. Коцюбинський).
4. Показалась зубчаста смуга лісу і незабаром брат і сестра вузькою стежкою в'їхали під склепіння дубів (М. Старицький).
5. Тече вода в синє море та

не витікає шука козак свою долю а долі немає (Т. Шевченко). 6. Мисливці пливли довго але спокій комишів нічим не порушувався (Г. Тютюнник).7.Кватирка у вікні була відчинена а проти вікна на березі сидів соловейко та так же виспівував прехороше та голосно (І. Нечуй-Левицький). 8. Повітря тремтить від спеки і в срібнім мареві танцюють далекі тополі (М. Коцюбинський).9.Шлях часом відходив до річки або річка огинала природні пагорби землі і відходила від шляху (Іван Ле).

ВПРАВА 4

Перепишіть спочатку складносурядні речення, потім — прості речення з однорідними членами. Поставте розділові знаки. Поясніть відмінності в уживанні розділових знаків.

1. Земля покрита білою габою і вітер під вікном, жебрак- скрипаль (Д. Павличко). 2. А жниця вийшла із-за полукіпка і іде й звідси поправляючи снопа позиркує на шлях до солдата (О. Гончар). 3. Не дали упасти друзі і сором не пече тепер (Д. Павличко). 4. Відходить день і вечір чорнобровий вдивляється у дзеркало вікна (Б. Кравців). 5. Тарас ще звечора збирався в гості до діда Івана і тепер став благати сестричку провести його (Д. Красицький). 6. Тихо погойдувався крихітний на одну людину човник і очерети своїм шарудінням присипляли воду (М. Стельмах). 7. Лише рідні після розлук зустрічаються потиском рук і не можуть нічого сказати (П. Воронько). 8. Марченко сердито скосив очі на Галата і в цей момент фотограф клацнув затвором (Ю. Яновський).

ВПРАВА 5

Перепишіть речення. Розставте розділові знаки. Поясніть відсутність коми в складносурядному реченні.

1. З дальших фронтів повернулись сини і вже прийшли похоронні (Б. Олійник). 2. Лише гул од копит степом котився та хліба шелестіли (А. Головка). 3. Тієї весни рано прокинувся ліс і недовго дрімали дуби (В. Кучер). 4. Хай лягають зморшки на обличчя і все вище тисне кров моя юності в Вітчизни я позичу і пісень позичу в солов'я (В. Сосюра). 5. Тільки за Бугом, у лісах, шумів вітер та безкраїм проваллям хиталася темрява (Г.Тютюнник). 6. Вдень такий розцвітає весна на землі і земля убирається зрання (В. Сосюра). 7. Мабуть, батько ще дужче посивів і мати ще дужче зігнулася (А. Головка). 8. Коли ж одчинили вікно, світло впало на ціле море напружених, схвильованих облич і крізь вікно в хату влетіла стоока тривога (М. Коцюбинський). 9. Дощило і в повітрі віяло прохолодою (А. Головка).10.Який простір і як легко дихати під високим небом Кавказу (Т. Масенко). 11. Надіє! Надіє!.. Хто тебе ніжно на грудях не грів і хто за тобою орлом не летів (Олександр Олесь).12.Раптом десь всередині будинку заграв баян і почувалася пісня (О. Гончар).

ВПРАВА 6

Перепишіть речення. Поставте, де потрібно, тире. Поясніть його уживання в складносурядному реченні.

1. Корабель наш розрізує воду і дорога блакитно-перлиста зостається широка за нами (Леся Українка). 2. Зима летіла над землею і от весна і все в цвіту (В. Сосюра). 3. Але бігла до моря дніпровська вода минав час і згодом нове відродження, нове піднесення (В. Супруненко). 4. Проминаємо густі зарослі і очам відкривається рівний та широкий лан (Ю. Збанацький). 5. Уже вишневі зацвіли садки і сніг пахучий падає на воду (М. Рильський). 6. Відберіть у народу все і він усе може повернути; але відберіть мову і він ніколи більше її не створить (К. Ушинський). 7. Дощик перестав і все навколо запахло, посвіжішало, заблищало (Г. Тютюнник). 8. Веселая воля на неї дихнула пташка у поле стрілою майнула (Л. Глібов). 9. Та пройнуть роки і виллються на папір сміливі бунтарські

рядки і облетять вони весь світ і обезсмертять на віки вічні її творця великого сина України Тараса Шевченка (В. Чемерис). 10. Але день минув і Михайло не з'явився другий день минув Михайла не було (І. Сенченко). 11. По горі не треба йти за три моря його й дома хватає (Нар. тв). 12. Закрався вечір одшуміла праця як сльози затремтіли ліхтарі та діти наші ночі не бояться (М. Рильський).

4.2. Розділові знаки в складнопідрядному реченні

Складнопідрядним називається складне речення, у якому одне речення підпорядковується другому, частини речення нерівноправні і з'єднуються сполучниками під-рядності чи сполучними словами: що, як, якщо, тому що, немов, незважаючи на те що, перед тим як: Поезії Кобзаря народжені для того, щоб не вмирати ніколи (О. Гончар). Люблю, коли в вікно розкриті шумлять безжурно дерева (В. Сосюра). Довго співали дівчата, довго співали хлопці, незважаючи на те, що другого дня треба було рано вставати (І. Нечуй-Левицький).

Речення, від якого залежить інше речення, називається головним, а речення, яке підпорядковується головному, — підрядним. Люди зрозуміли, що якщо вони добре працюватимуть, то щось зароблять (Г. Тютюнник).

Підрядне речення може стояти після головного, перед головним, а також у середині головного. Писав щось, чого ніколи не повинно побачити стороннє око. тільки для себе (М. Коцюбинський). Які діла, така і нагорода (Леся Українка). Той, хто зневажливо ставиться до рідної мови, не може й сам викликати поваги до себе (О. Гончар).

Всі підрядні частини відокремлюються від головного речення комами: Дивно, що коли принесеш їх (квіти) додому, щоразу помічаєш, що зовсім вони там стають не такі, як тут, серед трав (О. Гончар).

Якщо підрядні речення приєднуються до головного складеними сполучниками (незважаючи на те що, через те що, внаслідок того що, в міру того як...), то кома ставиться або перед усім сполучником, або в середині нього: Теплий туман слався по полю і налив балку по самі вінця, так що дерева потопали в ньому (М. Коцюбинський). Дарма що вони цілими днями були вкупі, але перед самим сном їм теж хотілося переговорити (О. Гончар).

Іноді, якщо друга частина вимовляється з різким підсиленням тону (виражає висновок, наслідок), між частинами складносурядного і складнопідрядного речення ставиться тире: Минулася буря — і сонце засяло (М. Рильський).

Де була хата — там пустий димар стирчить угору, мов кличе з неба кар (Б. Лепкий).

ВПРАВА 7

Перепишіть речення. Визначте тип підрядних речень. Поставте розділові знаки.

1. Я син землі що родить хліб і мрію (Д. Павличко). 2. Я стверджуюсь я утверждаюсь бо я живу (П. Тичина). 3. Які діла така і нагорода (Леся Українка). 4. Не до жартів риби коли її під зябра гаком зачепили (Нар. тв.). 5. І чим вище зводиться сонце тим воно меншає (Є. Гуцало). 6. Пілоти дивились донизу туди де димом курилась дорога орди (М. Бажан). 7. Прокинулась я та й розказую який-то мені дивний сон снився (Марко Вовчок). 8. Це був тільки сон що ледь торкнувся пам'яті вустами (Л. Костенко). 9. Скільки хвиль у бурхливому морі стільки співів у серці моїм (В. Сосюра). 10. Писав щось чого ніколи не повинно побачити стороннє око тільки для себе (М. Коцюбинський). 11. Віддайте мені мову якою мій народ мене благословив (Л. Костенко). 12. Як скажете слово то так і

вилетить ластівкою те слово до серця (М. Коцюбинський). 13. Як часом запізнюся то не ждїть (Леся Українка). 14. А щоб не знав він тїї шкоди то цар убив його та й годї (Т. Шевченко). 15.1 певно ніколи ще стїльки не сходило світла як у сі довгї тривожні осінні дні (М. Коцюбинський). 16. Калина так хизується красою що байдуже їй до всього на світі (Леся Українка).

ВПРАВА 8

Перепишіть речення. Визначте тип підрядних речень. Поставте розділові знаки. Укажіть, якими сполучними засобами з'єднані речення.

1. Я не позбавлений любові до листка який зірвавшись із клена падає (Г. Тютюнник). 2. Чим більш темніло тим вітер здавалось дужчав (М. Коцюбинський). 3. Оддалік де жита вигинались на рівнинах плыв комбайн (О. Довженко). 4. Ми сиділи обличчям до вільного моря де мало сходити сонце і підійматися перед нами на місто (Ю. Яновський). 5. Ой вітрику наш милий друже навій нам дощику мерщій бо душно стало дуже на всій землі сухій (Л. Глібов). 6. Пригнувшись щоб не зачепитись за різьбу пухнастого гілля дівчина входить на дзвінку дорогу (М. Стельмах). 7. Пилюка яку здіймали копита коней довго висіла в повітрі й повільно осідала на розпечену дорогу (М. Старицький). 8. Хоч навколо за тином, ліс жовтів і мінився осінніми фарбами але хміль іще буйно зеленів (О. Донченко). 9. Подорож до пірамід відбувалася навмисне звечора з тим щоб подивитися на тисячолітні пам'ятники в місячну ніч коли вони здаються особливо величними і загадковими (Л. Костенко). 10. Теплий туман слався по полю і налив балку по самі вінця так що дерева потопали в ньому (М. Коцюбинський). 11. Батько мріяв щоб син став ученою людиною й послав його в науку до дяка (Ф. Михайленко). 12. Світлицяз матового скла з одкритою стелею так що видно багато неба і зовсім не видно землі (Леся Українка). 13. Хоча була й осінь а день вибрався теплий погожий (Панас Мирний).

ВПРАВА 9

Перепишіть речення. Визначте тип підрядності. Поставте розділові знаки. Обґрунтуйте їх.

1. Густа біла рослинність що оточувала навкруги переносила мрію в якусь зачаровану країну (М. Коцюбинський). 2. Але Юрій мріє побувати в інших країнах що славляться своїми науковими центрами йому сняться бібліотеки з тими книгами яких ще не читав (Ф. Михайленко). 3. Хоч як не лютували ворожі пілоти хоч скільки бомб вони не скинули а міст стояв неушкоджений (Ю. Збанацький). 4. Марко таки справді все бачив і все знав: бачив він що кругом нього скрізь дерево в білому цвіту бачив що всі хати вкриті зверху білими ковдрами що скрізь у маленьких вікнах жовтіють крізь якусь сітку плям світла (С. Васильченко). 5. Це був один з тих моментів коли солдатів раптом чогось ніби гостро забракне коли серце йому безпричинно защемить коли несподівано відчуєш як ти далеко зайшов як тобі важко повернутися назад яка холоднеча відстані відділяє тебе від рідного краю (О. Гончар). 6. Соняшники високо попіднімали свої жовті голови мов становилися навшпінячки щоб мерщій погрітися на сонці, котре дугою світу збігало через гору і осідало золотим піском аж ген за ставом на луках (Панас Мирний). 7. Коли я їхав до Львова то моїм бажанням було побачити місто про яке я так багато чув а потім нізащо не хотів його покидати (Б. Певний).

ВПРАВА 10

Перепишіть речення. Визначте тип підрядних речень. Поставте розділові знаки. Обґрунтуйте їх.

1. Столітні липи обабіч дороги затінують її так що дівчина ступає дорогою неначе зеленим тунелем (І. Вільде). 2. На луг на ріку на зелені комиші на озера і болота що димлять туманом на піщані схили горбів що обступили Іюсулля лягає чарівна тиша вечорова (Г.

Тютюнник). 3. Де зорі падають у землю і сонце снує мережі стоять осокори як люди на золотім узбережжі (А. Малишко). 4. Колоски торкались його плечей обличчя немов хотіли втихомирити і не могли втихомирити страждання людини (М. Стельмах). 5. Здоровенний дуб розлягся розширився своїм кострубатим гіллям, так що аж темно під ним (М. Коцюбинський). 6. Він засвітив там на всю ніч яскраве світло щоб цієї ночі бачили його кораблі і щоб жоден не потонув (О. Іваненко). 7. Хоч сахарня давно вже залишена розсипалася і поросла травом в порожніх будинках її раз у раз вчувався шум немов гомін машин і робітників лишився на старому житлі (М. Коцюбинський). 8. Вогонь пречистий вогонь горіння людського що живе ні на яких не гасне вітрах не зникає з життя безслідно (О. Гончар).

4.3. Типи складнопідрядних речень

За будовою і значенням складнопідрядні речення поділяються на три види: з **підрядними означальними, з'ясувальними та обставинними**.

Підрядні означальні речення виконують функцію розгорнутого означення до якогось члена головного речення, вираженого іменником. Вони відповідають на питання який? (у різних відмінках і родах) і приєднуються до головного речення за допомогою сполучних слів який, що, де, куди, звідки, коли та сполучників що, щоб, наче, неначе, ніби, як: Перед очима слалися поля, які буйно поросли бур'янами (Г. Тютюнник). А він забув про весло, що лежало під ногами, і боявся поворухнутися... (Г. Тютюнник). І несуть мене по полю, де здобув я нашу волю, коні вороні (П. Воронько). Це одразу нагадувало дитинство, коли мати всю зиму пряла і людям, і собі, і завжди вона крутила колесо тільки босою ногою (М. Стельмах).

Підрядні займенниково-означальні речення пояснюють член головного речення, виражений займенником той, такий, все, кожний, вжитим у значенні іменника: Я той, що греблі рве (П. Воронько). Не кожному з тих, хто пише, вдається здобути визнання сучасників (Б. Олійник).

Підрядні з'ясувальні речення відповідають на питання всіх відмінків і відносяться до дієслів у головному реченні, які означають мовлення, мислення, почуття: говорити, розказувати, думати, слухати.

Підрядні частини поєднуються з головними за допомогою сполучників що, як, щоб, ніби, мов, наче та сполучних слів хто, який, чий, котрий, де, куди, коли, як: І я зрозумів, що футбольна честь нашого інституту того вечора залежить і від моїх ніг (М. Вінграновський). Не знаю, чи побачу Вас, чи ні (Л. Костенко).

Підрядні обставинні речення відповідають на питання обставин і поділяються на підрядні способу дії, ступеня, порівняльні, місця, часу, причини, мети, умовні й допустові, наслідкові.

Підрядні речення способу дії і ступеня вказують на спосіб дії або ступінь вияву ознаки, названої в головному реченні. Вони відповідають на питання як? яким способом? якою мірою? наскільки? і поєднуються сполучниками як, що, щоб, ніби, мов: А злива так саме почала відходити, як і надійшла (М. Стельмах). Як дбаєш, так і маєш (Нар. тв.).

Підрядні порівняльні речення відносяться до головного речення і пояснюють його зміст. Вони відповідають на питання як? як саме? подібно до чого? і з'єднуються з головним реченням сполучниками як, мов, наче, неначе, немовби, немовбито: Як парость виноградної лози, плекайте мову (М. Рильський). Сивина блищить у чорному чубі, наче озимина взялась інесем на осінньому полі (Є. Гуцало).

Підрядні речення місця вказують на місце або напрям дії, про яку йде мова в головному реченні, і залежать від усього головного речення. Вони відповідають на питання де? куди? звідки? і приєднуються до головної частини речення сполучними

словами де, куди, звідки: Де кров текла козацькая, там трава зеленіє (Т. Шевченко). Там, де зорі сяють з-за гори, над водою гнуться явори (А. Малишко). Звідки ласка, звідти й казка (Нар. тв.).

Підрядні речення часу вказують на час дії, про яку йде мова в головному реченні, і відповідають на питання коли? відколи? доки? з якого часу? до якого часу? і приєднуються сполучниками і сполучними словами коли, поки, доки, ледве, скоро, як, як тільки: Широкий час розкривається перед нами, коли ми читаємо книжки (М. Рильський). Чого воно так любо стає на душі, легко на серці, як побачиш з-під снігу зелену травицю (Панас Мирний). Але поки ще буде на світі хоч єдина людина сумно, доти буде між людьми бриніти моя пісня смутна-голосна (Леся Українка).

Підрядні речення причини вказують на причину, якою зумовлена дія головного речення, і відповідають на питання чому? через що? з якої причини? Приєднуються до головної частини сполучниками *бо, тому що, від того що, через те що, завдяки тому що, у зв'язку з тим що, оскільки*: Та була у нього пісня і дзвінкою, і гучною, бо розходилась по світу стоголосою луною (Леся Українка). А Катерина сидить тут тому, що тут Андрій (І. Багряний). Хлопці боялись поворухнутися, щоб не злякати (О. Гончар).

Підрядні речення мети вказують на мету того, про що йде мова в головному реченні, відповідають на питання для чого? з якою метою? нащо? і приєднуються за допомогою сполучників *щоб, для того щоб, з тим щоб, аби*: Я обламаю хвилинам пальці, щоб не сплітались в печаль годин (Л. Костенко). Кайдани, шаленіючи, бряжчали, щоб заглушити пісню Кобзаря (Л. Костенко). Щоб глибоко збагнути душу народу - треба знати його літературу (Ю. Мартич).

Підрядні речення умови вказують на умову, за якої відбувається те, про що йдеться в головній частині. Відповідають на питання за якої умови? і приєднуються за допомогою сполучників *якби, якщо, коли, коли б, як*: Коли слова на порох стерті, сповідатися зорям зайво (Б.-І. Антонич). Ніхто не примусить людину дослухатись до чийхось слів, коли вони того не варті (В. Собко). Якби мої думи німії на струни проречисті впали, зайшлись би плачем мої струни і сміхом дитячим заграли (Леся Українка).

Підрядні речення допустові вказують на те, що могло б перешкодити дії у головній частині. Вони відповідають на питання незважаючи на що? і поєднуються з головною частиною сполучниками *хоч (хоча), дарма що, як не, куди не, незважаючи на те що*: Ще горить твоєї молодості світло, хоч новий десяток літ береш на плечі (Б.-І. Антонич). Ще не прийшла весна, хоч вже гримлять потоки (Олександр Олесь).

Підрядні наслідкові вказують на наслідок того, про що йдеться в головній частині, пояснюють головну частину в цілому, не відповідають на жодне питання і приєднуються сполучником *так що*: Хлопці вийшли до села з заходу, так що тепер їм не було чого боятися (Г. Тютюнник). Молоді чорняві скрипалі позакидали назад голови, так що на їх ледве держались шапки (І. Нечуй-Левицький).

4.4. Складнопідрядні речення з кількома підрядними

Складнопідрядні речення можуть складатися з декількох підрядних частин, що залежать від головного речення або від інших підрядних. За структурою складні речення з кількома підрядними поділяються на три основні типи:

- а) складнопідрядні речення з однорідною підрядністю;
- б) складнопідрядні речення з послідовною підрядністю;
- в) складнопідрядні речення з неоднорідною підрядністю.

Однорідною підрядністю називається така підрядність, при якій однакові за значенням підрядні частини відносяться до одного й того ж члена головної частини чи до всієї

головної частини: Я жив би двічі і помер би двічі, якби було нам два життя дано, щоб людувству чесно глянути у вічі, незганьбленим зберігши знамено (М. Бажан).

Послідовною підрядністю називається така підрядність, при якій перша підрядна частина залежить від головної, друга — від першої підрядної частини, третя — від другої: Є й такі, що каву не вживають, але залюбки споживають розмову, яка за кавою точиться... (В. Неборак).

Неоднорідною називається така підрядність, при якій: а) кілька однакових за значенням підрядних частин відносяться до різних членів головної частини; б) кілька різних за значенням підрядних частин по-різному відносяться до головної частини: одна з частин пояснює один з членів головної частини, а друга — головну частину в цілому. Якби люди по правді жили, чи терпіла б я (Христя), зіставились сиротою, те горе та нужду, що приїшлось витерпіти (Панас Мирний). Увечері горіло багаття на галявині поміж дубів, і коли стемніло, то жар перетлілого дубового листа нагадували зірки в небі, до яких можна було торкатись пальцями (Е. Гуцало).

ВПРАВА 11

Перепишіть речення. Поставте розділові знаки.

1. А ніч така місячна зробилася що видно як по траві росяний слід як туман прослався (Г. Тютюнник). 2. Наступили ті осінні тихі та смутні дні коли сонце світить і не гріє коли спадає з дерева останнє пожовкле листя і (з)висока над д.ревами та хатами блукає в блакитному сяєві як намітка бабине літо (С. Васильченко). 3. (У)вечері горіло багаття на галявині (по)між дубів і коли ст...мніло то жар перетлілого дубового листа нагадував зірки в небі до яких можна було торкатись пальцями (Є. Гуцало). 4. Путь на Голгофу в..лична тоді коли знає людина на що і куди вона йде (не) прагнуч.. інших тріумфів (Леся Українка). 5. Отоді коли д..рева квітли і струмок сміявся на межі (з)за гори далекої на світло виїхали вершники чужі (О. Ющенко). 6. Він пішов туди де непокоїлась вода де глухо стогнали пр..пнуті човни і де з чийогось весла скапували чи то краплини води чи то краплини часу (М. Стельмах).

4.5. Порівняльні звороти

Відокремлюються комами:

— порівняльні звороти, які приєднуються за допомогою сполучників як, мов, немов, неначе, ніби, ніж, що та ін.: Із степу, як із вогкої печери, тягло свіжою прохолодою (О. Гончар). Він справді здригнувся, немов ступив у студену воду (Ю. Мушкетик);

— сполучення: як правило, як звичайно, як виняток, як завжди, як ніколи, як навмисне, як один і под.: Мати, як завжди, читає йому Нечуя-Левицького (В. Шевчук). І всі ми, як один, підняли вгору руки (І. Франко);

— прикладка із словом як, коли вона має відтінок причини: Івась, як менший, завжди терпів від Карпа (Панас Мирний). Богдан, як індивідуаліст, сидів окремо, за маленьким столиком (П. Колесник);

— у зворотах не хто інший, як; ніщо інше, як (кома ставиться перед як): Не що інше, як сила земного тяжіння, є вагою тіла;

Комами не відокремлюються звороти, якщо:

— перед порівнянням стоять прислівники зовсім, майже, частка не: Все він робив не як люди (Л. Глібов);

— вони входять до складу присудка: А голос у дівчини мов тої скрипки спів (Леся Українка);

- вони є фразеологізмами або сталими виразами: почервонів як рак, упав як підкошений, б'ється як риба об лід, пристав як смола і подібні;
- вони є сполуками: як слід, як треба, як годиться і подібні: Зроби усе як слід;
- вони вводяться в речення за допомогою сполучника як (у ролі кого, чого) без додаткового відтінку причини: Сприймаю Ваші слова як згоду. Довженко в усьому поет, і це його виділяє як митця (О. Гончар);
- не ставиться кома перед як, ніж у виразах (не) більш як, (не) раніш ніж, (не) довше ніж: Більш як півгодини пройшло.

ВПРАВА 12

Перепишіть речення, знайдіть порівняльні звороти. Розставте розділові знаки.

1. А дівчина була як сонце (Марко Вовчок).
2. Садок (по) волі розріс..я мов ліс (Панас Мирний).
3. Зацвіла в долині ч..рвона калина ніби засміялась дівчина..дитина (Г. Шевченко).
4. Тихо сіється сніг наче мрія наче казка у синіх гаях (Г. Тютюнник).
5. Човен бився на хвилі і рвався у котвиці як пес із ланцюга (М. Коцюбинський).
6. А очі як у зляканої лані, променисті чисті великі (В. Винниченко).
7. Я пр..горну тебе щиро до серденька а воно палке як жар (М. Старицький).
8. Любов відкрити важче ніж Америку(Л.Костенко)
- 9.Чого звертаєш ти до мене чудові очі ті ясні немов криниці дно студене (І. Франко).
10. Черемош протягся в долині як срібна нитка (М. Коцюбинський).
11. Як човнові море для мене світ білий ізмалку здавався страшним (Є. Гуцало).
- 12.Долиною повилась річечка наче хто кинув нову синю стрічку на з..лену траву (М. Коцюбинський).
13. Персіянки Роксани пр. дивна краса в його серці горить мов пожеар (не) згаса (І. Франко).
14. Він справді здригнувся немов ступав у студену воду (Ю. Мушкетик).
15. Кінь басував неначе грався на хмарах (з)під копитів сипались на хмари іскри і зв..вались блискавками (І. Франко).
16. Як жива між віттям павутина проплива а сонце світить тихо мов крізь вії (М. Рильський).
17. І в очах ще вогких від любові і жаги дикі іскри горять наче злі вороги (І. Франко).
18. Крім орла жодне створін..я (не)може дивитись на сонце (не) прищуривши око (О. Корнійчук).
19. По всім краю йде вість наче мора та сон і сумує весь край і рида Вавілон (І. Франко).
- 20.Баркас підскакував на місці хлюпав як риба і (не) міг пр..стати до берега (М. Коцюбинський).
21. Неначе срібна ш..рока струя рухалась вода вперед і вперед (О. Кобилянська).

4.6. Розділові знаки в безсполучниковому реченні

Безсполучниковим називається речення, в якому складові частини зв'язані в єдине ціле без допомоги сполучників і сполучних слів: Степ підбігав до кручі і спинився — дали бігти нема куди: внизу, до самого обр'ю, зеленіло і мінилося море (О. Донченко).

У безсполучниковому складному реченні між його частинами ставляться такі розділові знаки: кома, крапка з комою, двокрапка, тире: У глибині лісу стукав дятел, пищали синиці (О. Десняк). Білі квіти впали — заповідь майбутніх січнів; перший раз тоді цілувала землю вічність (Б.-І. Антонич). Я додам вам раду щиро: і при щасті майте міру (Л. Глібов). Я понесу тебе в зелені гори — ти ж так хотіла бачити смереки (Леся Українка).

Кома ставиться, якщо складові частин безсполучникового речення виражають послідовність чи одночасність подій: Весна ледачого не любить, вона проворного голубить (Нар. тв.). Сивітимуть знов у далині високі могили, віятиме вітер полиновим духом, хлюпатиме степ колоссям в об личчя (А. Головка).

Крапка з комою ставиться в тому випадку, коли окремі частини безсполучникового речення не мають тісного зв'язку у змісті або якщо в середині частин є свої розділові знаки. Ніч прозора, безшумна, тепла; ніби оксамитом огор тає людину м'яке степове

повітря (О. Гончар). Навкруги тиша; скрізь ясно; з поля вітерець віє; з гаїв холодок дише (Марко Вовчок).

Двокрапка ставиться, якщо:

— друга частина складного речення розкриває, пояснює або доповнює зміст першої частини (між частинами речення можна поставити слова а саме, що; і побачив; і почув, що). Знаю: з попелу сходять квіти. Вірю: з каменю б'є джерело (А. Малишко). Та раптом чую: вище, тонше, стрункіше дзвонить ясна синь (Б. І. Антонич);

— друга частина містить причину того, про що йдеться в першій частині речення (між ними можна вставити сполучник тому що): Сьогодні я маю право назвати себе щасливим: я пізнав творчу радість (Л. Дмитерко). Говори, говори, моя мила: твоя мова — співучий струмок (П. Тичина).

Тире ставиться між частинами безсполучникового речення, якщо:

— зміст частини складного речення протиставляється або зіставляється, порівнюється (можна підставити а, але): Думав, доля зустріне, — спіткалося горе (Т. Шевченко). Мало прожити життя — треба життя зрозуміти (Є. Плужник);

— друга частина речення виражає наслідок, несподіваний результат, висновок з того, про що говорилося в першій частині речення: На годину спізнився — за рік не доженеш (Нар. тв.). Людині завжди чогось мало — таке життя (М. Зарудний);

— у першій частині вказується на умову, за якої відбувається дія в другій частині: Защечебече соловейко в лузі на калині — заспіває козаченько, ходя по долині (Є. Плужник); відбувається швидка зміна подій: Виглянуло сонце — озеро вмить проясніло, радісно посміхнулось до неба (Т. Масенко).

ВПРАВА 13

Перепишіть речення. Поставте розділові знаки. Визначте зв'язок частин безсполучникового складного речення.

1. Брязне клинок об залізо у кайданів піде луна по твердинях тиранів (Леся Українка). 2. Минув травень почалася червнева спека (М. Коцюбинський). 3. Думки рвалися на шматочки він силвився звести їх до купи напружав розум... та здається й розум його покинув (Панас Мирний). 4. Обабіч дороги в золотих полумисках соняшників бенкетували бджоли на синюватих стеблах сизіли дзвіночки вівса прив'ядали сердечка листя рясного стручкового гороху (М. Стельмах). 5. Раптом сонце кинуло перші промені високо з неба залунала пісня жайворонка легенький вітерець приніс з полів запахи трав і польових квітів (І. Багмут). 6. Сонце сховалось за зелені хмари з полудня вітер повіяв зробилась одлига (Панас Мирний). 7. Скоро сонечко пригріє потечуть струмки темний гай зазелені зацвітуть квітки (Олександр Олесь). 8. Небо раптом нахмурилось місяць ліг за хмару засіяв тихий сніг (Г. Тютюнник). 9. Спочатку примовкли коники тоді шелеснуло листя знову запала тиша (Ю. Смолич). 10. За горою вже снують тумани хвилі шум доноситься з Дніпра (О. Ющенко). 11. Шумлять сади цвіте колосся у серці найніжніший цвіт (О. Підсуха).

ВПРАВА 14

Перепишіть речення. Поставте розділові знаки. Поясніть уживання тире в складному безсполучниковому реченні.

1. Глянь моя рибонько хвилиною срібного стелиться полем туман (М. Старицький). 2. Взвся за гуж не говори що не дуж (Нар. тв.). 3. Подивилась ясно заспівали скрипки (П. Тичина). 4. Вечір зоряний ніч морозна (Нар. тв.). 5. Повіяв вітер по долині пішла дібровою луна (Т. Шевченко). 6. Зійде сонце утру сльози ніхто не побачить (Т. Шевченко). 7. Розбилася розсипалася грудка стиглий ґрунт пора орать сіять (К. Гордієнко). 8. Пищать зранку

синиці а горобці ховаються у соломі невдовзі мороз подужає (Нар. тв.). 9. Вернувся він вже смеркло зовсім стемніло (Панас Мирний). 10. Стихла пісня тихо стало над степом (С. Скляренко). 11. Не досить спостерігати явища природи вони мають жити на наших творах новим життям (Б. Певний). 12. Бувають дивні на землі діла серед зими черешня зацвіла (Д. Павличко). 13. Попадався їм багач у руки вони його оббирали попадався вбогий вони його наділяли (Марко Вовчок). 14. У мужички руки чорні в пані рученьки тендітні (Леся Українка). 15. Впадеш не засмутиш згубивсь шукай-но слід і серця не в'яли од випадкових бід (А. Малишко).

ВПРАВА 15

Перепишіть речення. Поставте пропущені літери і розділові знаки. Поясніть уживання двокрапки у складному безсполучниковому реченні.

1.1. поміг цьому й ваш талант він окрасив сцену освітив її сяйвом яскравим і привабив до себе весь люд (М. Старицький). 2. Добре тому багатому його люди знають (Т. Шевченко). 3. Зимове сонце як мачушине серце світить, та (не) гріє (Нар. тв.). 4. Життя як метелик подув вітер і зламав крила (Олександр Олесь). 5. Тепер вони все зрозуміли по мосту тихо подзвонюючи сотнями підків бе..перервною стрічкою пересувалась військова колона (Ю. Збанацький). 6. Діти як квіти поливай то роститимуть (Нар. тв.). 7. Згадала околиці рідні скрізь квіти ряст ясна роса (Леся Українка). 8. Ро..печене повітря пашіло жаром і здавалось затаїло дух не дихало так було тихо (М. Коцюбинський). 9. Задумалась Марина рука з гребінцем залякла на косі (І. Нечуй-Левицький). 10. День обіцяє бути погожий на небі ні хмариночки ні плямочки (Панас Мирний). 11.1 тільки десь чути в широкому полі то стихне сопілка то знов заспіва (О. Олесь). 12. Ліс іще дрімає а з синім небом уже щось діється воно то зблідне наче від жаху то спалахне сяйвом (не)мов од радощів (М. Коцюбинський). 13. А порядки в нього круті корабельні протягом ночі — вахта а на ранок вся оптика мусить бути в чохлах двір підметений на камбузі все повинно бл..щати (О. Гончар). 14.1 досі сниться вийшла з хати в..селя сміючись мати (Т. Шевченко). 15. Говори говори моя мила твоя мова співучий струмок (П. Тичина). 16. Вес..ло з..млі цвіте красується цвітами садами темними лугами (Т. Шевченко). 17. Мені відкрилась істина печальна життя зникає як ріка Почайна (Л. Костенко). 18. Знаю з поп..лу(с,з)ходять квіти. Вірю з каменю б'є джер..ло (А. Малишко). 19. (В)ранці полк вийшов на відкрите узліс..я і враж..ний зупинився в німому зачаруван..і далеко на горах уже видно було їм золотоверхий Київ (О. Гончар).

ВПРАВА 16

Перепишіть речення, розставляючи розділові знаки. Поясніть уживання крапки з комою в складному безсполучниковому реченні.

1. Сонце заходить гори ч..рніють пташечка тихне поле німіє (Т. Шевченко). 2. Шелестить пожовкле листя по діброві гуляють хмари сонце спить ніде не чути людської мови (Т. Шевченко). 3. Місяць викочувався все вище й вище осяяні д..рева д..вилися на свої тіні (М. Коцюбинський). 4. Дорога котилась (в)низ я раптом ві..чув красу глибокої ночі гострі шпильки зворушення кольнули мої груди (Є. Гуцало). 5. Зірочки кудись зникли пірнули в синю безодню блакитного неба край його горить-палає рожевим огнем червонуваті хвилі ясного світу м..готять серед т..мноти понад степом віє її послідне зітхання положисті балки дрімають серед темної тіні а високі могили в..блискують срібною росою піднімається сизий туман і легесеньким димком чіпляючись за рослини стел..ться по з..млі (Панас Мирний). 6. Поїзд пр.. був на станцію зарані опівдні але йти по розгаслій дорозі було важко версту по версті місив ногами Давид на кожному кроці провалюючись у талому снігу ішов уже й сонце сідало а він ще тільки доходив до колишньої канівської економії (А. Головка). 7. Мати як свята очікувала садін..я косовиці жнив вона любила щоб снопи були гарними як діти, а полукіпки стояли наче парубки — плече (в) плече (М. Стельмах). 8. (На)вкруги тиша скрізь ясно з поля вітерець віє з гаїв холодок дише (Марко Вовчок).

4.7. Складні синтаксичні конструкції

«Складними синтаксичними конструкціями називаються складні речення з різними типами зв'язку між його частинами — сполучниковими і безсполучниковими: Обабіч шляху лукою одне за одним бігли похмурі вільхи, якісь кущі, и Іванові це нагадало відступ, який він бачив дома, ще в сорок п'ятому (В. Шевчук). Не китайкою покрилися козацькі очі, не вмили біле личко слізозоньки дівочі: орел вийняв карі очі на чужому полі, біле личко вовки з'їли... (Т. Шевченко).

Серед складних синтаксичних конструкцій виділяються речення: складносурядні, складнопідрядні, безсполучникові, з різними типами зв'язку. Речення такого типу зберігають принципи вживання розділових знаків, які характерні для окремих типів складних речень: Щоб Україні дорогій здобути іншу, кращу долю, щоб повернуть народу волю і визволить край любий свій — гріхи татар, гріхи ляхів на себе б я прийняв без слів (Л. Старицька-Черняхівська). Цепок, яким він був прикований до вільхи, натягло: видно, повінь, покидаючи цю місцину, хотіла забрати з собою човна, та не подужала прив'язі (Г. Тютюнник).

Якщо в складнопідрядному реченні збігаються два підрядні сполучники або сурядний і підрядний, то кома між ними ставиться лише тоді, коли вилучення підрядного речення не вимагає перебудови всього речення. І, як з берега в воду, прожогом метнулася до дверей (І. Рябокляч). Отут, серед цвіту, здається, що якби людина навчилася мудрості в дерев, то не була б ворогом самій собі й природі (Є. Гуцало).

Якщо перший сполучник протиставний (але, а, однак і т. ін.), то кома після нього взагалі не ставиться. Довго сидів, а коли стемніло, пішов із села.

ВПРАВА 17

Перепишіть речення, поставте пропущені літери. Визначте тип складних речень. Розставте розділові знаки, поясніть їх уживання.

1. Л..ше той гідний світлого майбутнього хто свято шанує м..инуле пишається героїчною історією свого народу і все робить для того щоб сучасне було (не) менш славне щоб уписалося воно золотими сторінками на скрижалі історії (І. Цюпа). 2. І день іде і ніч іде і голову схопивши в руки д..вуєшся чому (не) йде апостол правди і науки (Т. Шевченко). 3. Роксолана горнулася до нього мов(би) шукала прихисту ховалася від усіх (не)щастя і загроз хоч і що б їй могло загрожувати біля цього всемогутнього чоловіка?.. (П. Загребельний). 4. Сумно і смутно людині коли висихає і сліпне уява коли обертаючись до найдорожчих джерел дитинства та юнацтва нічого (не) бачить вона дорогого (не) буденного (ні)що (не) гріє її (не) будить радості ані людяного суму... (О. Довженко). 5. Люблю я українську мову що ро.. квітає на вустах бо наймиліше рідне слово воно із серця пророста! (А. Зарудний). 6. Глянеш (з)боку просто собі кущик тополь посаджених ніби навіть безладно і лише той хто гляне на них (з)гори з польоту буде вражений тополина зірка на землі! (О. Гончар).

Тема 5. Пряма і непряма мова

Пряма мова — це чуже мовлення, передане точно (не змінно), з дотриманням інтонації від імені того, хто це сказав або написав. Пряма мова супроводжується словами автора, які вказують, кому вона належить. Пряма мова може стояти після слів автора або перед ними, а може розриватися словами автора: «Не барися, мій синочку, швидко повертайся!» — сказав старий (Т. Шевченко). Порадили: «Удар об ..землю лихом...». І вже б ударив. Та в

останню мить навіщось серце запитало тихо: «А що, як їй від того заболить?» (В. Герасимчук).

Розділові знаки при прямій мові:

1. Якщо слова автора стоять перед прямою мовою, то після них ставиться двокрапка, а пряма мова береться в лапки і пишеться з великої букви. У кінці речення ставиться потрібний за змістом розділовий знак: знак оклику, знак питання, три крапки: А: «П (!?)». Дивуюсь, радію, у серця питаю: «Скажи, віще серце, чи скоро світ буде?» (П. Куліш). М. Грушевський писав: «Треба горнутися до свого українського, заохочувати до нього, розширювати його всякими способами».

2. Якщо пряма мова стоїть перед словами автора, то вона береться в лапки, після неї ставиться кома (знак питання, знак оклику, три крапки) і тире. Слова автора пишуться з малої букви: «П», — а. «Хто творить розумну і добру людину — найкращий майстер», — таке було рішення стариків (В. Сухомлинський).

3. Якщо пряма мова розірвана словами автора, то на початку і в кінці прямої мови ставляться лапки. Інші розділові знаки ставляться так:

— якщо слова автора розділяють пряму мову, яка є одним реченням, то вони з обох боків виділяються комами і тире: «П, — а, — п». «Іди, доню, — каже мати, — не вік діувати» (Т. Шевченко);

— якщо слова автора розділяють пряму мову на межі двох речень, то після першої частини прямої мови ставиться кома (знак питання, знак оклику, три крапки) і тире, а після слів автора — крапка і тире. Друге речення прямої мови пишеться з великої букви. Лапки закриваються в кінці прямої мови: «П! — а. — П...». «Воскресни, Україно! — пристрасно молив Я. Гоян. — Воскресни в козацьких степах під своїм високим блакитним небозводом...»;

— коли одна частина слів автора належить до першої частини прямої мови (що стоїть до розриву), а друга — до другої, то після слів автора ставиться двокрапка і тире, пряма мова продовжується з великої літери: «П! — а: — П.». «Я чув про це, — сказав він і додав: — А хто не чув...»-.

4. Якщо слова автора розірвані прямою мовою, після слів автора ставиться двокрапка, пряма мова береться в лапки, після неї ставиться кома (знак питання, знак оклику, три крапки) А: «П», а. Добре виявляє наше ставлення до паліїв війни вираз: «Хто взяв меч, від меча і загине», хоч меч аж ніяк не є зброєю сучасних бійців (М. Рильський).

5. Коли є діалог, то замість лапок ставиться тире. Кожна репліка починається з нового рядка, а розділові знаки в реченні ставляться такі само, як при прямій мові:

— Бабусю! — каже він. — Хотів я подивитися, чи дуже довгий світ --Гай-гай! Дивився б із воріт, а лізти високо малому не годиться (Л. Глібов).

6. Якщо репліки беруться в лапки і записуються підряд без слів автора, то між ними ставиться тире. «На добридень, ти моя голубонько!» — «На добридень, мій коханий друже!» — «Що сьогодні снилось тобі, любко?» — «Сон приснився, та дивненький дуже». — «Що ж за диво снилось тобі, мила?» — «Мені снились білії лелії..» — «Тішся, мила, бо лелія — квітка чистої та любої надії!» (Леся Українка).

*Не береться в лапки пряма мова, коли не відомо, кому вона належить:
Кажуть: вода камінь точить.*

ВПРАВА 1

Перепишіть вірші. Виділіть пряму мову. Поставте розділові знаки.

НЕ ДЛЯ СЕБЕ

Солов'ї співають пісню не собі.

Не для себе квітне вишня на горбі.
Не для себе в роках живлячи зело
Витіка на землю синє джерело.
Кольори і слово і дзвінка струна
Не собі сказав Ось вам дивина!
Я дивлюсь на квітку на легку бджолу
Не собі співаю пісню цю малу...
Тільки в добрі очі я кажу
Сам щодня для себе горе я ношу (М. Удовиченко)
Вітер в гаї не гуляє вночі спочиває;
Прокинеться — тихесенько В осоки спитає
Хто се, хто се по сім боці
Чеше косу? Хто се?..
Хто се, хто се по тім боці
Рве на собі коси?..
Хто се, хто се тихесенько
Спитає-повіє
Та й задріма, поки неба
Край зачервоніє.(Т. Шевченко)

ВПРАВА 2

Перепишіть речення. При прямій мові поставте розділові знаки. Поясніть їх уживання.

1. Я подумав тоді Тіні коротшають так само непомітно, як і людське життя і пішов на житній ринок базарувати, одразу ж забувши свою думку (Г. Тютюнник). 2. Все все ми віддаємо тобі, Батьківщино промовив він (Брянський) раптом якимось дивним голосом ні до кого (О. Гончар). 3. Посіявши зерно, селяни говорили Уроди, Боже, на трудящого, на ледачого, на старця, на крадія і на всяку долю(В. Супруненко). 4. Колись Луначарський сказав про нашу культуру Українська музика й поезія найбільш розкішна і запашна з усіх гілочок світової народної творчості (О. Гончар). 5. Добрий вечір вам заспівав позаду дівочий голос (М. Стельмах). 6. Колись, дуже давно розповідав нам дід Григорій був найдужчим парубком на всю губернію... (О. Довженко). 7. Треба конче знайти дорогу подумав Василько Вернись назад до саней і звідти поїду навпростець дорогою (М. Коцюбинський). 8. Ми не дикі коні, щоб усе топтати з несподіваною різкістю відрубав Брянський Не такими нас ждуть (О. Гончар). 9. Вам здається обізвалася сусідка що тепер море, як синій птах (М. Коцюбинський). 10. Дивись каже які очі, а глянь, які брови (Л. Глібов). 11. Мамо питаю то льони цвітуть А мати сміються То кажуть Дніпро А чого він такий синій Від неба кажуть (О. Гончар). 12. Хлопчик під муром на ринку — хто б не проходив — гука Пане купуйте ялинку, гляньте-но, гарна яка... (Д. Павличко).

5.1.Заміна прямої мови на непряму

При заміні прямої мови на непряму відбуваються деякі зміни в тексті: Коли пряма мова виражена розповідним реченням, то вона передається підрядним реченням із сполучником що: Я сказав йому повчально: «Географію завжди треба, сину, добре знати» (Б. Олійник) Він сказав сину, що географію завжди треба добре знати.

Коли пряма мова виражає спонукання, прохання або наказ, тоді вона замінюється підрядним реченням зі сполучником *щоб* або простим реченням з неозначеною формою дієслова:

«Робіть, як ми домовились,» — порадив Гаврило.

Дала ведмедиха Іванушці козуб і велить: «Піди нарви малини лісової» Гаврило порадив, щоб робили, як вони домовились. Дала ведмедиха Іванушці козуб і веліла піти нарвати малини лісової.

Коли пряма мова виражена питальним реченням, то вона замінюється підрядним за допомогою сполучних слів *хто, що, куди, де, чи* тощо.

«Оце увесь ар'єргард?» — Командир сумно спитав, чи оце увесь ар'єргард.

5.2. Розділові знаки при цитатах

Цитата — це дослівно переданий уривок з тексту для підтвердження якоїсь думки. При використанні цитат обов'язково вказувати на автора чи на джерело, з якого їх почерпнуто.

— Цитати виділяються лапками. Якщо цитата супроводжується словами автора, то ставляться такі розділові знаки, як і при прямій мові: «Найважливішого «гонорару», як веселий блиск в очах народу, нема», — занотував Остап Вишня у своєму щоденнику.

— Якщо цитата подається не повністю, то пропуск позначається трьома крапками: «Основна риса характеру нашої сім'ї, — скаже потім О. Довженко, — насміхатися над усім і в першу чергу один над одним і над самим собою...»

— Якщо цитата виступає частиною речення, то вона починається з малої букви: Пригадуєте: Мавка з «Лісової пісні» Лесі Українки дорікнула Лукашеві за те, що той «життям не зміг до себе дорівнятися?»

— Якщо після цитати подається прізвище автора або джерело, то вона береться в дужки, і після дужок ставиться крапка: «Впали в око присадкуваті хати, крислаті сосни, кучмуваті дуби» (Ю. Збанацький).

— Віршований текст в лапки не береться:

Хата у серці світитися мусить,

Погідною бути при всякій погоді.

Стоять Парфенони солом'яно-русі, синькою вмиті, джерельноводі.

(І. Драч).

— Якщо віршований текст цитується суцільним рядком, то він оформлюється як звичайна прозова цитата: У серці Тараса Шевченка завжди жила велика віра в те, що настане час — і «заговорять і Дніпро, і гори! І потече сторіками кров у синє море...»

— Якщо посилання на джерело або автора стоїть рядком нижче, то крапка ставиться після цитати. Прізвище автора береться в дужки: «Мова народу — це найбільший національний скарб... Святим обов'язком митця є невтомно шліфувати, гранити, виюскравлювати алмази народного слова». (О. Гончар).

ТЕСТИ ДЛЯ ПЕРЕВІРКИ ЗНАНЬ

У завданнях 1-43 потрібно вибрати ОДНУ правильну відповідь.

1	Позначте рядок, у якому є «зайве» словосполучення:	
А	Літній відпочинок, весняні квіти, ручка дверей, дари городу.	
Б	Возив сіно, чекати на друга, співати голосно, білий від снігу.	
В	Дуже швидко, далеко від дому, втричі швидше, пізно ввечері.	
Г	Мокрий від дощу, вірний обов'язку, мокрий від роси, сірий від пилу.	
Д	Писати крейдою, сидіти на дереві, далеко їздити, високо стрибати.	

2	Позначте поширене речення:	
А	Чимало води витекло.	
Б	Поскрипує морозець.	
В	Дощ і сонце, чи мороз.	
Г	Боротись - значить жити.	
Д	Співайте ще веселіш	

3	Позначте односкладне речення:	
А	Хіба є хто на землі крилатіший за людину?	
Б	Кімната відтоді завжди здавалася йому пустою.	
В	Ніхто мене тут не знає, ніхто не заважатиме,	
Г	Їм обом було дуже весело на березі річки.	
Д	Біля школи - вишневий садок і клумби з квітами.	

4	Продовжіть фразу: <i>Речення, у якому одна граматична основа називається...</i>	
А	Називним.	
Б	Простим.	
В	Складним	
Г	Односкладним.	
Д	Двоскладним.	

5	Позначте, яке з речень є неозначено-особовим:	
А	Не брудни криниці, бо схочеш напитися.	
Б	Приємно відпочити біля лісового озера.	
В	Як же довго тягнеться це нудне засідання	
Г	У школі готуються до свята рідної мови.	
Д	Чутно веселий спів солов'я і стукіт дятла.	

6	Позначте, яке з речень є називним:	
А	Вечоріє, сутеніє.	
Б	Хатинка біля річки.	
В	Радісні, веселі очі.	
Г	Мені дуже весело.	
Д	Дні прекрасні	

7	Виберіть речення, у якому допущено пунктуаційну помилку.	
А	Вони так і йшли, тримаючись за руки, і не зважали на оточуючих.	
Б	На столі лежав договір, щойно підписаний усіма членами зборів.	
В	Наталка нічого не говорила, лише дивилась на мене посміхаючись.	
Г	Осяяний сонцем він здавався схожим на жовту кульбабку навесні.	
Д	Прочитане Миколою оповідання довго ще обговорювалось у класі.	

8	Виберіть речення, у якому розділові знаки поставлено НЕправильно.	
А	Він може виготовити надзвичайно багато красивих речей і дарувати їх усім.	
Б	Влітку ж відома річ усі намагаються якнайменше думати про зиму і холод.	
В	Ідучи додому, Марійка навіть не сподівалася побачити там стільки родичів.	
Г	Ми дуже поспішали, однак зупинилися помилуватися чарівним краєвидом.	
Д	Місяць зайшов за хмари, а парубок, здавалося, зовсім зник з очей присутніх.	

9	Продовжіть речення: <i>Граматично незалежний член двоскладного речення, що означає предмет, про який говориться в реченні називається...</i>	
А	Підметом.	
Б	Присудком.	
В	Додатком.	
Г	Означенням.	
Д	Обставиною.	

10	Віднайдіть продовження фрази: <i>Головний член двоскладного речення, що означає дію, стан або ознаку підмета і граматично підпорядковується йому називається...</i>	
А	Підметом.	
Б	Присудком.	
В	Додатком.	
Г	Означенням.	
Д	Обставиною.	

11	Віднайдіть продовження фрази: <i>Другорядний член речення, який означає предмет і відповідає на питання непрямих відмінків, називається...</i>	
А	Підмет.	
Б	Присудок.	
В	Означення.	
Г	Додаток.	
Д	Обставина	

12	Позначте, яким членом речення є виділене слово:	
-----------	--	--

	<i>Мій батько - лікар.</i>	
А	Підмет.	
Б	Присудок.	
В	Додаток.	
Г	Означення.	
Д	Обставина.	

13	Позначте, яким членом речення є виділене слово: <i>Він поставив велосипед біля паркана</i>	
А	Підмет.	
Б	Присудок.	
В	Додаток.	
Г	Означення.	
Д	Обставина	

14	Позначте, яким членом речення є виділене слово: <i>Він поставив велосипед біля паркана</i>	
А	Обставина	
Б	Присудок.	
В	Додаток.	
Г	Означення.	
Д	Обставина	

15	Виберіть рядок, у якому всі слова однозначні:	
А	Автобус, іменник, кругообіг, хрущ.	
Б	Алфавіт, бджоляр, стіл, тротуар.	
В	Бадилина, білизна, заріччя, оксамит.	
Г	Грамота, дієслово, літак, чебрець.	
Д	Дзвіночок, словник, трос, шахтар.	

16	Пояснити фразеологізм <i>Взяти за чисту монету</i>	
А	Дешево купити.	
Б	Дорого продати.	
В	Когось дурити	
Г	Чисто прибрати.	
Д	Щиро повірити	

17	М'який знак треба писати на місці обох пропусків у словах	
А	пробиваєт..ся промін..чик	
Б	заход..те до книгозбір..ні	
В	гуцул..ське різ..блення	
Г	чотир..ох велет..нів	

18	Літеру <i>e</i> на місці пропуску треба писати в кожному слові рядка	
А	р..тельно, горл..чко, мар..во	
Б	зуп..нися, кл..котіли, стеж..чка	
В	п..ріг, справ..дливий, ст..блина	

Г	з..рнина, зад..вився, л..вада	
Д	заб..рати, оп..рація, оч..рет	

19	Граматичних помилок немає в реченні	
А	За молоденьким гаєм ріс більш старезний ліс.	
Б	Шлях через поле видався їм найбільш коротшим.	
В	Для гостей чемпіонату приготували найкращі місця.	
Г	Цього разу відпочинок здався більш гарнішим.	
Д	Наступного року очікують холоднуватішого літа.	

20	Однакова кількість звуків і букв у кожному слові рядка	
А	проїжджають, щєбінь, вибоїна	
Б	юрмитись, ляскати, баластний	
В	зброносець, ліщина, ялиник	
Г	вибілюють, яблунька, затишшя	
Д	щоденний, ялівець, дієздатність	

21	Правильно написано всі прислівники рядка	
А	спідлоба, вдвічі, аніскільки	
Б	уранці, день у день, в п'яте	
В	поза торік, як-не-як, на жаль	
Г	будь ласка, що ночі, по-перше	
Д	з ліва, раз у раз, ледве-ледве	

22	Неправильно утворено форму слова у варіанті	
А	два студенти	
Б	самий головний	
В	сімома голосами	
Г	віддаси потім	

23	Відокремленою обставиною можна замінити підрядне речення в рядку	
А	Сергій був дуже задоволений, що поборов своє хвилювання.	
Б	Коли згадую улюблені пісні, ноги самі пускаються в танок.	
В	Щойно дівчина вийшла на сцену, її зустріли бурхливими оплесками.	
Г	Треба бути обережним, якщо не хочеш потрапити в халепу.	
Д	Лиш ми вирушили в дорогу, став накрапати дрібенький дощик.	

24	Граматичних помилок немає в реченні	
А	За молоденьким гаєм ріс більш старезний ліс.	
Б	Шлях через поле видався їм найбільш коротшим.	
В	Для гостей чемпіонату приготували найкращі місця.	
Г	Цього разу відпочинок здався більш гарнішим.	
Д	Наступного року очікують холоднуватішого літа.	

25	Складнопідрядне речення з підрядним наслідку утвориться, якщо до частини «Уся дорога була занесена снігом...» додати	
А	оскільки вчора була сильна хуртовина.	
Б	хоча надворі вже була рання весна.	
В	ніби лежала товста пухова перина.	
Г	тому що не була розчищена від заметів.	
Д	так що не можна було доїхати до міста.	

26	Правильно утворено форму третьої особи множини від дієслова	
А	мріяти – мріять	
Б	молоти – мелють	
В	солити – солють	
Г	бігти – біжуть	
Д	ловити – ловлять	

27	Кому (коми) треба ставити в реченні (розділові знаки пропущено)	
А	А тим часом місяць пливе оглядать небо й зорі та землю й море.	
Б	У моїй душі бриніли людські голоси і ні вдень ні вночі не давали спокою.	
В	Підемо до лісу або в гай погуляти чи на річку порибалити.	
Г	Жовтороте ластів'ятко силилося вилетіти з гнізда та ще не змогло.	
Д	Пізньої осені на зритій землі поплуталась гарбузова огудина.	

28	Позначте висловлювання, у якому допущено помилку у вживанні іменника з числівником:	
А	Двоє вікон.	
Б	Одних саней.	
В	Тридцяти учням.	
Г	Других дверей.	
Д	Дві третіх метра.	

29	Укажіть, яким членом речення є виділене слово: Неначе сонце засіяло, Неначе все на світі стало Моє... лани, гаї, сади!.. І ми, жартуючи, погнали Чужі <i>ягнята</i> до води. Шевченко Т.Г.	
А	Підмет.	
Б	Присудок	
В	Додаток.	
Г	Обставина.	
Д	Означення.	

30	Виберіть розділові знаки, які потрібно поставити в реченні (місце, де ймовірно має стояти розділовий знак, позначено цифрою): Ой сину (1) мій сину (1) Моя ти дитино! Чи є кращий на всім світі, На всій Україні! Нема кращого й не буде (2) Дивуйтеся, люди! Нема кращого!.. а долю... Долю роздобуде».	
А	Кома.	
Б	Тире.	
В	Двокрапка.	
Г	Крапка з комою.	
Д	Жодного знака.	

31	Виберіть значення, яке відповідає префіксові ДИ-	
А	Напроти.	
Б	Поза.	
В	Два.	
Г	Переважання.	
Д	Заперечення.	

32	Позначте рядок, у якому імена по батькові утворені правильно:	
А	Васильович, Іванівна, Вікторівна, Іллівна.	
Б	Ілліч, Віталіївна, Матвіївна, Миколаьович.	
В	Сергійович, Яківна, Георгієвна, Петрівна.	
Г	Григорович, Олексіч, Луківна, Євгенович.	
Д	Євгенівна, Борисівна, Аркадієвич, Миколаївна.	

33	Позначте рядок, у якому всі слова потрібно писати разом:	
А	Семи/тисячний, по/між, як/то.	
Б	Не/маю, під/кінець, не/абияк.	
В	Що/сь, що/духу, хтозна/який.	
Г	Дарма/що, ні/хто, не/начебто.	
Д	Що/разу, ніби/то, не/нароком.	

34	Виберіть ДВІ назви населених пунктів, при творенні прикметника від яких з'явиться звук [с]:	
А	Грабич.	
Б	Княжичі.	
В	Цибиха.	
Г	Чаплинка	
Д	Климець.	

35	Виберіть ДВА слова, які пишуться разом:	
А	Вино/торговельний.	
Б	Військово/судовий.	
В	Геолого/розвідний.	
Г	Героїко/комічний.	
Д	Радіаційно/хімічний	

36	Виберіть ДВА слова, синонімічні до слова КАРБОВАНИЙ:	
А	Суттєвий.	
Б	Розмірений.	
В	Грунтовний.	
Г	Штампований.	
Д	Цяцькований.	

37	Виберіть ДВА варіанти правильного позначення часу:	
А	Пів до третьої.	
Б	Не пізніше семи.	
В	Половина восьмого.	
Г	Зустрінемося у дві години.	
Д	Десять на дванадцяті.	

38	Виберіть ДВА речення, у яких скрізь слід вставити і:	
А	Перед тим як заснути, він довго (і,й) якось так лагідно позіхав, (і,й) розказував косарям про молоді літа, про чумацтво, (і,й)про те, як колись все було не так (За О. Довженком).	
Б	Степ поріс бур'яном (і,й) поховав дороги, хвилюється його поверхня, (і,й) обрії розсуваються: багато фарб розкидано по степу, щедрих (і,й) щирих фарб землі (За Ю. Яновським).	
В	(І,Й) зупинилася стара жінка посеред хати, (і,й) глянула кругом себе, а потім перехрестилася, вхопила кочергу (і,й) макогін (і,й) поклала навхрест перед порогом (За Т. Осьмачкою).	
Г	Повсюди лежали неторканно-білі сніги, (і,й) сонце яро горіло над ними, (і,й) чайлася тиша в полях (і,й) лісах, (і,й) небо було чисте (і,й) гарне, як очі його матері (За П. Загребельним).	
Д	Хочеться (і,й) студентів гогокнути на всю горлянку, та, проте, совісно, тому (і, й) далі тільки впівголоса мугиче щось незрозуміле Зачіплянці, як (і,й) його інтеграли (За О. Гончаром).	

39	Виберіть слова, які потрібно писати разом:	
А	радіаційно/хімічний	
Б	дннамо/машина	
В	динамо/метр	
Г	винно/кислий	
Д	військово/судовий	

40	Виберіть із переліку слово, яке утворить фразеологізм разом зі словом: ГОРДЦІВ...	
А	Вогонь	
Б	Пліт.	
В	Вузол.	
Г	Метал.	
Д	Меч.	

41	Позначте відчислівникове складне слово, у творенні та написанні якого допущено помилку:	
А	125-тисячний.	
Б	Триярусний.	
В	Двометровий.	
Г	Двохатомний.	
Д	Ста п'яти річний.	

42	Позначте висловлювання, у якому допущено помилку у вживанні іменників з числівниками:	
А	Троє однокласників.	
Б	Двоє генералів.	
В	П'ятеро ягнят.	
Г	Тридцяттеро грабель.	
Д	Четверо лисенят.	

43	Позначте рядок, у якому всі слова НЕ відмінюються:	
А	Журі, пальто, кенгуру.	
Б	Кашне, Будда, шимпанзе.	
В	Камікадзе, Данте, боа.	
Г	Кашпо, Міллер, Долорес.	
Д	Шиншила, Руссо, хобі.	

44	Позначте рядок, у якому всі числівники написано правильно:	
А	Сорок перший, трьомама, двох сьомих.	
Б	Дев'яностими двома, п'ятьома, на сімох.	
В	Дев'ятеро, чотирма, шестидесяти восьми.	
Г	Вісімдесяти, мільйоном, сорока чотирьох.	
Д	Двомастами, двадцять одного, п'ятисотого.	

45	Виберіть рядок, у якому всі дієприслівники написано правильно:	
А	Бачучи, домовившись, заліжши.	
Б	Кляючи, крутячі, почервонівши.	
В	Ловлячи, аплодуючи, прелігши.	
Г	Принісши, кричачи, дивлячись.	
Д	Підсипавши, сміючись, чешучи.	

46	Виберіть складну синтаксичну конструкцію з підрядним та безсполучниковим зв'язком:	
А	Тільки й дива того, що коли витягне з торби вербову сопіль та почне вигравати, - здавалося, усе довкола оживало, світилося, яскравіло і звичайний день перетворювався на казку (За Р. Іванченко).	
Б	Був, власне, ніякий, як родова іпостась людини з анатомічного атласу, і вбраний у щось таке ж неприкметне - блякле, кольору сепії: випаленого степу, сухої трави (За О.Забужко).	
В	На ніч я клала намисто, зроблене ніби з ягід шипшини, під подушку, та щойно мама гасила світло, я виймала намисто знову - розлучитися з ним хоч на ніч було понад мої сили (За А.Тютюнник).	
Г	Був період, коли Гоголь відчув себе покликаним повністю віддатись науці, він вирішує їхати до Києва, щоб нарешті зайняти кафедру історії в Київському університеті (За О.Гончаром).	
Д	Вона видибала на город в надії побачити там не чорну ріллю, стояла під мокрою черешнею й благала небо, землю, благала безлистий сад створити диво: плоду просила, спасіння просила (За К.Мотрич).	

47	Визначте граматичну категорію, яка є однаковою для всіх іменників: <i>Вертикаль, дроз, матір'ю, путь, у колонах.</i>	
А	Відміна.	
Б	Відмінок.	
В	Група.	
Г	Рід.	
Д	Число.	

48	Позначте речення, у якому допущено помилку в написанні НЕ з іменником:	
А	Малий Сергійко страшний непосида.	
Б	У 1991 році Україна здобула незалежність.	
В	То була не хата, а козацький курінь.	
Г	Виявилось, що то не вовк, а собака.	
Д	Василько говорив друзям не правду.	

49	Знайдіть речення, у якому допущено помилку в на писанні НЕ з прикметником:	
А	У того чоловіка якийсь страшний не добрий погляд.	
Б	Посеред лісової галявини ясніло невелике озерце.	
В	Книжка, яку я прочитав, не велика, а зовсім тоненька.	
Г	Дорога до селища не близька, йти доведеться довго.	
Д	Нелегкою була дорога групи наших туристів у гори.	

50	Визначте, яке з речень НЕ можна вважати називним:	
А	Літня, зоряна, надзвичайно романтична ніч.	
Б	Крутий берег, весь засіяний ромашками.	
В	Земля наша рідна, щедро сонцем напоєна.	
Г	Широкі, розлогі степи простяглися на півдні України.	
Д	Дощ і вітер, осіння негода і бридкий холод.	

У завданнях потрібно знайти **ВКАЗАНУ КІЛЬКІСТЬ** правильних відповідей.

51	Виберіть ДВА слова, які мають подвійний наголос:	
А	Старанно	
Б	Утямки.	
В	Чималий,	
Г	Хибкий.	
Д	Щілина.	

52	Виберіть ДВІ назви населених пунктів, при творенні прикметника від яких з'явиться звук [ц]:	
А	Арсеновичі.	
Б	Потуш.	
В	Пригоже.	
Г	Грабняк.	
Д	Гайки.	

53	Виберіть ДВА прислівники, які потрібно писати через дефіс:	
А	Всього/на/всього.	
Б	По/більше.	
В	По/будньому.	
Г	По/видну.	
Д	Так/на/так.	

54	Виберіть ДВІ назви населених пунктів, при творенні прикметника від яких з'явиться звук [з]:	
А	Знаменка.	
Б	Калуш.	

В	Прага.	
Г	Люксембург.	
Д	Ніцца.	

55	Виберіть ДВА слова, які мають подвоєння букв:	
А	Ак..умуляція.	
Б	Мот..о.	
В	Ген..уя.	
Г	Напол...еон.	
Д	Беладон..а.	

56	Виберіть ДВА слова, які потрібно писати разом:	
А	Потоково/серійний.	
Б	Радіаційно/активний	
В	Потоко/зчеплення.	
Г	Ремонтно/технічний.	
Д	Радіаційно/стійкий	
Е	Науково/технічний	

57	Виберіть ДВА слова, синонімічні до слова ОБРАЗНИЙ:	
А	Кольоровий.	
Б	Живий.	
В	Уразливий	
Г	Мистецький.	
Д	Колоритний.	

58	Виберіть ДВА слова, які зі зміною наголосу змінюють значення:	
А	Руків`я.	
Б	Складний.	
В	Просторо.	
Г	Сіяти.	
Д	Русин.	

59	Виберіть ДВІ антонімічні пари слів:	
А	Відвертий - скритний.	
Б	Товстий — тлустий.	
В	Природний - натуральний.	
Г	Вичерпний — частковий.	
Д	Нагальний - злободенний	

60	Виберіть ДВА слова, у наголошенні яких допущено помилку:	
А	Піала.	
Б	Пастила.	
В	Ржавіти.	
Г	Решітце.	
Д	Полумисок.	

61	Виберіть ДВА речення, у яких скрізь слід вставити ь:	
А	Одного літа, коли в садку його виноград наливавс(я,ь) гронами, намислив старий поставити над кущами електропастуха(За О. Гончаром).	
Б	Поля прокинулас(я,ь) і плакала, одкинувши голівку назад, так що сльози котилис(я,ь) у неї не по щоках, а побіля вух (За Гр. Тютюнником).	
В	Він навіть братавс(я,ь) й єднавс(я,ь) з челядинцями шляхтичами, але в тому самому братанні було знати якесь потайне глузування (За І. Нечуєм-Левицьким).	
Г	Один тільки дядько Самійло не піддававс(я,ь) оманливим воронячим чарам і кепкував над нами (За О. Довженком).	
Д	Іноді він дививс(я,ь) на мене й знову ховавс(я,ь) за журналом, удаючи, що уважно щось читає (За Ю. Яновським).	

62	Виберіть ДВА речення, у яких порушено норми сучасної літературної мови:	
А	У кущах верболозу дружно пищали дванадцятро пухнастих курчат довкола чубатої і сердитої квочки.	
Б	Його слова аж ніяк не стосувалися самих дівчат, оскільки в усьому, що відбувалося, вони участі не брали.	
В	Пекучі сльози знову наvertsалися їй на очі при самій згадці про той день, коли вона не послухалася матері.	
Г	Микола швидко знайшов те, що шукав, оскільки вірний товариш, як завжди, виявився під рукою і допоміг.	
Д	Участь у міжнародному форумі з екологічних питань взяли представники понад двадцяти трьох країн.	

63	Виберіть ТРИ слова, які потрібно писати з м'яким знаком:	
А	Л..ється.	
Б	Мен..ше.	
В	Різ..бяр.	
Г	Мін..ський.	
Д	Монпанс..є.	
Е	Ніл..ський.	

64	Виберіть ТРИ прислівники, які потрібно писати разом:	
А	Де/інде.	
Б	Десь/інколи.	
В	На/гора.	
Г	На/раз.	
Д	На/сміх.	
Е	Тим/часом.	
Ж	Тільки/що.	
З	Що/року.	

65	Виберіть ТРИ слова, у яких допущено помилку в написанні:	
А	Аніякий.	
Б	Бознаякий.	
В	Дармащо.	
Г	Комусь.	

Д	Узвишшя.	
Е	Додому	
Ж	Ф'єзоле.	
З	Час-від-часу.	

У завданнях потрібно знайти правильну відповідь.

66	Правильно утворено форму наказового способу дієслів у рядку	
А	Ходімте	
Б	Дозволимо	
В	Не мовчімо	
Г	Пішли	
Д	Подякуємо	

67	Граматичну помилку допущено в реченні	
А	Будь ласка, перебуваючи на вокзалі, намагайтеся не смітити.	
Б	Перебуваючи на вокзалі, просимо вас не смітити.	
В	Не смітіть, перебуваючи на вокзалі.	
Г	Просимо вас не смітити на вокзалі.	
Д	Будь ласка, не смітіть, коли ви перебуваєте на вокзалі.	

Позначте хрестиком співвідношення

68	Установіть відповідність між фразеологізмом і відповідним за змістом прислівником.		
А	багато	1	шапкою докинути
Б	повільно	2	хоч греблю гати
В	надовго	3	до нових віників
Г	близько	4	як мокре горить
Д	незручно		

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

69	З'ясуйте, яким компонентом ускладнено речення.		
А	вставне слово	1	Щирий людський сміх кажуть віку додає.
Б	однорідні члени речення	2	Тихо курілися луки переливаючись барвами.
В	відокремлене означення	3	Народи явлені у Слові достойно жити можуть на землі.
Г	відокремлений додаток	4	І нехай в'януть білі й рожеві червоні й блакитні троянди.
Д	відокремлена обставина		

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

70	Установіть, яким членом речення є кожне зі слів, позначених цифрами (цифра стоїть перед словом, яке вона позначає). <i>У кого (1) серце мудрістю (2) багате, (3) тому глибини (4) всякі перейти.</i>		
А	додаток	1	серце
Б	означення	2	багате
В	обставина	3	тому
Г	підмет	4	всякі
Д	присудок		

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

71	З'ясуйте причину вживання тире в наведених реченнях.		
А	Дмухнув вітрець - і мрії ті пропали.	1	перед узагальнювальним словом
Б	Ні сивий академік, ні учитель, ні учень - ніхто не відповість на це питання.	2	між підметом і присудком
В	Соловей співає - серце завмирає.	3	при відокремленій прикладці
Г	У будь-якій ситуації залишатися Людиною – ось єдина умова життя.	4	у безсполучниковому реченні
Д	Часом над горами встає веселка – різнобарвний стовп світла.		

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

72	Визначте, якою частиною мови є виділені слова в реченні (цифра позначає наступне слово). <i>Дослідження (1) вчених доводять, що людину, яка не привчила (2) себе працювати напружено, (3) долаючи звичку (4) зайвий раз відпочити, чекає обмеженість мислення, відмова від усього творчого.</i>		
А	іменник	1	вчених
Б	прикметник	2	себе
В	займенник	3	долаючи
Г	дієприкметник (форма дієслова)	4	зайвий
Д	дієприслівник (форма дієслова)		

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

73	З'ясуйте вид простих речень.		
А	Бракує арфі струн, співцеві слів.	1	означено-особове
Б	Учи народ, учися і в народу.	2	неозначено-особове
В	Нас чекають, нас знають, нас люблять, нам вірять, нас ждуть.	3	узагальнено-особове
Г	Благословіть в дорогу, матері.	4	безособове
Д	Вийшла я на Княжу гору глянути на красень Львів.		

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

74	З'ясуйте, який відокремлений член речення є в кожному прикладі.		
А	А воно, могутнє світило, усе більше виповнювало собою світ.	1	означення
Б	Від квітів, особливо пальм й аспарагусів, одразу повіяло життям.	2	прикладка (різновид означення)
В	Цвіте липа так буйно й розкішно, що все місто плаває в задумливому мареві.	3	додаток
Г	Обабіч шляху лежали незнайомі поля, перекраєні вузькими довгими нивами.	4	обставина
Д	Виблискуючи проти молодого місяця мокрим днищем, серединою ріки повільно плив за течією перекинутий човен.		

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

75	З'ясуйте, який смисловий зв'язок існує між частинами безсполучникових складних речень.		
А	Дзвенить у зорях небо чисте, палає синім льодом шлях.	1	частини речення виражають одночасність подій
Б	Не навчив батько — не навчить і дядько.	2	друга частина виражає причину того, про що йдеться в першій
В	Далеко на сході стало червоніти небо: сонце сходило.	3	перша частина виражає умову, за якої можлива дія другої частини
Г	Роса блищить на сонці — чисте срібло.	4	друга частина доповнює або розкриває зміст першої
Д	Мені здається: твої очі світять з вишини.		

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

76	Установіть антонімічні пари, утворивши з поданими частинами складні слова.		
А	мало...	1	ясно...
Б	сухо...	2	високо...
В	різно...	3	ранньо...
Г	темно...	4	рівно...
Д	пізньо...		

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

77	З'ясуйте, якими частинами мови є виділені слова (цифра позначає наступне слово). <i>І (1)нащо село роками сміється з нещасної Дарусі? Вони (2)самі собі допомогти не можуть, (3)хіба їм (4)до неї? (М. Матіос).</i>		
А	займенник	1	нащо
Б	прислівник	2	самі
В	прійменник	3	хіба
Г	сполучник	4	до
Д	частка		

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

78	Позначте речення, в якому допущено помилку в написанні не з дієсловом:	
А	Цей камінь віддавна вже ніхто нездужає пересунути.	
Б	Мій дідусь Іван Семенович старенький і вже недочуває.	
В	Моя мама дуже непокоїться, коли я де-небудь затримуюсь.	
Г	Я підказав товаришеві, а він не дочув і отримав «двійку».	
Д	Семен не має поганих звичок, він хороший товариш.	

79	Виберіть слова, в яких допущено помилку в написанні:	
А	Кінець-кінцем	
Б	Моркв'яний	
В	Казна-яний	
Г	День у день	
Д	узвишся	

80	Виберіть прислівники, які слід писати разом:	
А	на/гора	
Б	на/смiх	
В	на/раз	
Г	десь/інколи	
Д	де/інде	

81	Виберіть прислівники, яких під час творення вищого ступеня у з'явиться звук [ж]:	
А	низько	
Б	важко	
В	широко	
Г	хижо	
Д	туго	

82	Позначте, яким членом речення є виділене слово: <i>Шепочуть хвилі на полях України, колише вітер жита колоски.</i>	
А	Підмет.	
Б	Присудок.	
В	Додаток.	
Г	Означення.	
Д	Обставина.	

83	З'ясуйте, який розділовий знак пропущено в реченні: <i>Вічно пливе, куди ..... не знає, в теплі і сонці, в блакитнім тумані.</i>	
А	Кома.	
Б	Тире.	
В	Двокрапка.	
Г	Крапка з комою.	
Д	Жодного знака.	

84	Визначте основну ознаку, за якою ми відрізняємо складне речення від простого:	
А	Виражена якась важлива думка.	
Б	Наявні другорядні члени речення.	
В	Присутні однорідні члени речення.	
Г	Дві і більше граматичних основ.	
Д	Завжди два присудки і два підмети.	

85	Позначте рядок, у якому при словотворенні в усіх словах відбувається чергування приголосних:	
А	Тихенько, ніж, грак.	
Б	Подруга, брат, круг.	
В	Ріка, дзвін, розлогий.	
Г	Горох, наріччя, бігти.	
Д	Дорога, ківш, козаки.	

86	Виберіть рядок, у якому всі слова написано правильно:	
А	Блищий, верещу, Вінниччина, Онисьчин, річний, сердешний.	
Б	Братський, бряжчати, воячина, вранішній, сонячник, ткацтво.	
В	Вощаний, людство, онезький, Перелажченко, торішній, ячня.	
Г	Вужче, дрогобицький, Одещина, пропагандиський, яблучний.	
Д	Дужче, казахський, пісчаний, пшеничний, сердечний, убозтво.	

87	Позначте рядок, у якому всі слова пишуться з апострофом:	
А	Пір..я, в..юнок, мавп..ячий, з..їзд.	
Б	В..язати, св..ято, від..їзд, сузір..я.	
В	Сім..я, з..явитися, подвір..я, п..еса.	
Г	Об..їзд, дев..ять, пере..їзд, п..ять.	
Д	Роз..ятрити, під..хід, б..ють, об..ява.	

88	Позначте рядок, у якому всі іншомовні слова написано правильно:	
А	Авторетет, реформа, мінімум, океан.	
Б	Дефіс, канікули, циркуль, портъєра.	
В	Радіо, бюро, атистат, демонстрація.	
Г	П'юре, істина, ірраціональний, вілла.	
Д	Контрасний, алея, бухгалтерія, суфікс.	

89	Складіть фразеологізм зі словом <i>перти</i>, добираючи відповідний компонент.	
А	...поспіхом.	
Б	... гуртом.	
В	... ногами.	
Г	... валом.	
Д	... козлом.	

90	Позначте рядок, у якому всі іменники мають один і той же рід:	
А	Вікно, море, Сашко, село.	
Б	Батько, граб, синок, тесля.	
В	Буря, ім'я, покрівля, сім'я.	
Г	Земля, зерня, оселя, хлоп'я.	
Д	Військо, дядько, коло, поле.	

91	Виберіть рядок, у якому всі іменники у кличному відмінку однини мають однакове закінчення:	
А	Андрій, лікар, Максим.	
Б	Дуб, земля, Олександр.	
В	Батько, Микола, сосна.	
Г	Миколай, Наталя, Олег.	
Д	Друг, майстер, Марина.	

92	Позначте рядок, у якому всі іменники належать до твердої групи:	
А	Друкар, санітар, стіл, трава.	
Б	Каменяр, муляр, око, яблуко	
В	Груша, полова, хліб, ювіляр.	
Г	Базар, ліс, окалина, столяр.	
Д	Вантаж, глина, кіт, школяр.	

93	Позначте рядок, у якому всі іменники є загальними назвами:	
А	(Г,г)усак, (К,к)арпати, (М,м)икола, (Р,р)ічка.	
Б	(З,з)аздрість, (З,з)емля, (М,м)оре, (У,у)країна.	
В	(К,к)іївіцина, (К,к)иянин, (К,к)раїна, (К,к)рай.	
Г	(К,к)нига, (К,к)омар, (У,у)країнець, (Ч,ч)итач.	
Д	(Д,д)звіночок, (М,м)істо, (М.м)осква, (Р,р)айон.	

94	Позначте рядок, у якому всі слова є прикметниками:	
А	Горішня, край, нічний, солов'їна.	
Б	Лісова, мала, річкова, корогва.	
В	Вітровий, добрий, літній, сірий.	
Г	Земляне, небесне, писне, синє.	
Д	Зелена, красива, сумна,хоробра.	

95	Позначте рядок, у якому всі прикметники мають однаковий ступінь порівняння:	
А	Гірший, найвищий, найменш обізнаний, щонайвищий.	
Б	Більш знайомий, відоміший, найвужчий, якнайдужчий.	
В	Найважчий, найгарячіший, найтовщий, трохи кращий.	
Г	Дорожчий, найглибший, найсвіжіший, щонайближчий.	
Д	Найліпший, найбільш сірий, найсиніший, якнайкращий.	

96	Позначте слово, що випадає з логічного ряду (з точки зору різновидів лексики):	
А	Базар.	
Б	Газда.	
В	Козак.	
Г	Вишуканий.	
Д	Хазяйнувати.	

97	Позначте рядок, у якому всі прикметники пишуться з одним н:	
А	Зеле..ий, молоч..ий, річ..ий, глиня..ий.	
Б	Олов'я..ий, скля..ий, гігієнич..ий, со..ий.	
В	Осі..ій, заліз..ий, де..ий, вдяч..ий.	
Г	Букве..ий, безчес..й, ви..ий, рум'я..ий.	
Д	Буря..ий, розум..ий, страше.ий, жит..ій	

98	Позначте рядок, у якому всі прикметники пишуться разом:	
А	Три/кутний, вічно/зелений, м'ясо/молочний.	
Б	Ліво/бережний, давно/минулий, сумно/сірий.	
В	Жовто/головий, яскраво/синій, чорно/окий.	
Г	Все/бічний, темно/зелений, залізо/бетонний.	
Д	Жовто/гарячий, хлібо/робський, босо/ногий.	

99	Позначте, у якому з речень виділений прикметник - якісний:	
А	Мисливець натрапив на <i>ведмежий</i> барліг.	
Б	Ми знайшли <i>ведмежі</i> сліди у малиннику.	
В	<i>Ведмеже</i> хутро надзвичайно тепле і красиве.	
Г	Товариш зробив Миколі <i>ведмежу</i> послугу.	
Д	На малюнку вони побачили <i>ведмежу</i> лапу.	

100	Позначте рядок, у якому всі числівники збірні:	
А	Десятеро, сімнадцятеро, п'ять.	
Б	Восьмеро, тисяча, тридцятеро.	
В	Двоє, семеро, шістнадцятеро.	
Г	Троє, стонадцять, дев'ятеро.	
Д	Восьмий, двадцятеро, четверо.	

101	Позначте колонку, у якій усі числівники дробові:	
А	П'ять сотих, сто п'ять, два з половиною.	
Б	Чотири десятих, півтора, шість з чвертю.	
В	Одна сьома, половина, тридцять один.	
Г	Одна четверта, мільярд, дев'ять десятих.	
Д	Одна третя, чотиреста сьомий, три сотих.	

* - для створення тестів частково використано інтернет-ресурс osvita.ua та матеріали з тестових завдань підготовки до ЗНО.

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

....Подивіться на рай тихий,
На свою країну,
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну,
Розкуйтеся, братайтеся!
У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, а не тільки
На чужому полі.
В своїй хаті своя й правда,
І сила, і воля....

1845

Тарас Шевченко

(І мертвим, і живим, і ненарожденним...)

РОЗДІЛ І ЛІТЕРАТУРА ЯК ВИД ХУДОЖНЬОЇ ТВОРЧОСТІ

Тема 1. Літературно-художній образ

Художній образ — це узагальнена картина життя, емоційно втілена за допомогою авторського домислу в конкретну художню форму.

Художній образ в літературі — словесний.

Групування образів-персонажів перебуває в залежності від основної ідеї твору, світогляду письменника, його політичних позицій, естетичних ідеалів.

Мета образу: передати загальне через одиничне, не наслідуючи дійсність, а відтворюючи її.

Ознаки образу:

- предметність
- змістове узагальнення та описовість
- образи деталей, обставин.
- змістові образи: індивідуальні, загальнолюдські

Класифікація образів за об'єктом змалювання:

- образи-персонажі (Наталка «Наталка Полтавка»)
- образи-пейзажі (картина літнього поля в новелі "Intermezzo")
- образи-речі (мотовило у повісті "Кайдашева сім'я")
- образи-емоції (Моя втома у новелі "Intermezzo")
- образи-поняття (ганьба, честь, зрада тощо)
- образи-події (розгортання конфліктів у творі)
- образ-інтер'єр (бідна хата Балашів у повісті «Кайдашева сім'я»)
- образ-символ (Україна, доля у Т. Шевченка)
- образ-алегорія (Прометей у поемі Т. Шевченка «Кавказ»)

Класифікація образів за способом творення і сприйняття:

- слухові
- зорові
- дотикові
- смакові
- запахові

Типи співвідношення між чуттєвим образом та його ідеєю:

- Автологічний образ - це образ, в якому чуттєвий образ і його значення належать до одного кола явищ, є самозначущим: образ-гротеск та ін.
- Металогічний образ - це образ, в якому чуттєвий образ та ідея належать до різного кола явищ: образ-символ, образ-алегорія, образ-підтекст.

Тема 2. Структура художнього твору

ЗМІСТ І ФОРМА (ТВОРУ)

1. Композиція
2. Жанр
3. Зображувально- виражальні засоби
4. Ритмічна мова (віршування)

<i>КОМПОЗИЦІЯ</i>	
Сюжет:	Позасюжетні елементи:
а) експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація розв'язка; б) система образів- персонажів (групування персонажів)	описи (портрет, пейзаж, інтер'єр тощо), діалоги, монологи, авторські відступи, вставні епізоди, пролог, епілог, обрамлення

Під структурою художнього твору будемо розуміти його загальну смислову побудову.

<i>Тема</i>	це коло життєвих явищ, відображених у творі у зв'язку з певною проблемою, що служить предметом авторського осмислення та оцінки. Тема — узагальнена основа змісту художнього твору, те, про що в цілому йдеться в ньому. Тема організує всі елементи твору, надаючи їм того чи іншого художньо-змістового імпульсу, створюючи свого роду програму їхнього художнього розвитку, додаючи їм певної ідейної спрямованості.
<i>Фабула</i>	подієва основа змісту, перебіг основних подій, що розгортає конфліктне положення, окреслене темою твору, і виступає в ньому як предмет розповіді, який сприймається читачем у вигляді більш-менш цілісної картини або фрагментів життя певних осіб. Фабула — це те, про що розповідається у творі й що існує в ньому у формі більшою чи меншою мірою об'єктивованої від автора або його оповідача, немовби «нічиєї», існуючої «самої по собі», і «насправді» життєподібної реальності, яка є справжньою життєвою реальністю для дійових осіб твору. Фабула може бути переказана «своїми словами», й досить часто, розповідаючи «про що ця книга, вистава, кінофільм», переказують саме фабульний перебіг змісту твору .
<i>Літературним характером</i>	називається та конкретна сукупність душевних рис, що визначає індивідуальність зображуваної особи й водночас узагальнює собою певні життєві типи людей, які постають у творі як предмет авторського пізнання та оцінки. Підкреслена увага письменників до людських характерів, що розкривають певні життєві типи поведінки, визначає специфіку не всієї літератури, а лише пізніших станів її історичного становлення. На ранніх етапах її розвитку зображувані у творі персонажі не мали характерів як таких і виступали як суто дійові особи в буквальному розумінні слова і відповідно до загальної специфіки літератури цього часу, яка полягала в тому, що переважна увага в ній відводилася дії, подієвому розгортанню змісту твору, а не заглибленню у внутрішній світ людських переживань.
<i>Пафосом</i>	називається тип емоційного світовідчуття, що окреслюється у творі й мотивує ідейну визначеність авторського ставлення до зображуваного, а також впливає на свідомість читача, спонукаючи його до співпереживання авторові твору або його героям. Поняттям пафосу стосовно особливостей словесного вираження користувалися ще в античності. Термін був взятий з теорії античного красномовства, де він позначав ту піднесену пристрасть, якою мали бути пройняті промови оратора, що сподівався на успіх у слухача. Пізніше терміном «пафос»

	стали позначати емоційну основу суб'єктивного змісту художніх творів, авторське переживання, покладене в основу його ідейного ставлення до зображуваного у творі.
Ідеєю	називається та головна думка, що служить узагальненим вираженням змісту всього твору й містить у собі оцінку зображених у ньому життєвих явищ. Ідея немовби підводить підсумок усьому зображеному в художньому творі й виступає як мотивований усім його змістом тип духовного оціночного ставлення митця до дійсності, як думка, що виражає певну, сповідувану автором концепцію світу й людини. Аналізуючи твір, ми умовно розуміємо під художньою ідеєю його головну, узагальнену думку, що виражає його моральне, філософське, історичне і т. п. значення, тобто визначаємо її як певне логічне судження, що випливає зі змісту твору.

Тема 3. Елементи художнього твору

3.1. Система художнього твору

Персонажем	називається образ дійової особи, що виступає у творі як об'єкт розповіді і сприймається насамперед як певна жива або умовно жива істота. По суті поняття «персонаж» є збірною назвою тієї сукупності засобів зображення, завдяки яким окреслюється конкрет-почуттєва даність, образ дійової особи, яку творять її портрет, костюм, мова, вчинки, характеристики з боку інших персонажів, що ведуть розповідь.
Оповідачем	зветься дійова особа, зображена у творі як суб'єкт розповіді, а саме — як герой, від особи якого у творах епічного чи ліро-епічного роду літератури ведеться розповідь і який виступає в них у функції уявного автора.
Розповідач	особа, яка виступає у творі і як суб'єкт, і як об'єкт (безпосередній або опосередкований) розповіді, тобто як герой, що є учасником або має безпосереднє відношення до тих подій, про які він розповідає.
Ліричним героєм	називається специфічний розповідач, в особі якого герой знаходить свій вияв; підкреслена співвіднесеність з авторським «я», що стало простежується в межах ліричних творів певного тематичного циклу, біографічного періоду або й творчості окремих поетів загалом.
Пейзажем	називається образ природного оточення персонажів та їхніх дій, опис картин природи в художньому творі, який має певне значення в його загальній змістовій організації. Найважливіша функція пейзажу полягає в тому, що він виступає у творі як додатковий опосередкований засіб характеристики окреслених у ньому героїв, персонажів.
Інтер'єром	називається образ речового оточення персонажів та їхніх дій, опис приміщення, реалій побуту: речей, предметів і т. д. Найважливіша художня функція інтер'єру — засобами компановки, добору відповідних речей і предметів підкреслити ті чи інші специфічні риси, смаки, духовні запити персонажа — тим самим слугувати опосередкованим засобом його характеристики.

3.2. Сюжет художнього твору

Сюжетом називають перебіг дії та послідовність її розвитку, що служить у творі формою розгортання й конкретизації його фабули.

В основі внутрішньої організації сюжету як певної послідовності перебігу та сюжету розгортання дії лежить конфлікт, тобто певна суперечність у стосунках між героями, проблема, що окреслюється темою твору і, потребуючи свого вирішення, мотивує той чи інший розвиток дії. Конфлікт, що постає у творі як рушійна сила його сюжету й ланка, яка поєднує сюжет та фабулу твору з його темою, може позначатися в літературознавстві й іншими, синонімічними йому термінами: колізія та інтрига.

Тому внутрішню організацію сюжету розглядають, звичайно, як таку структуру побудови дії, що вбирає в себе п'ять елементів: експозицію, зав'язку, розвиток дії, кульмінацію та розв'язку.

Експозиція	виконує функцію інформування читача про «розташування сил», що визначатимуть конфлікт твору, попереднє, у найзагальніших рисах, знайомство з персонажами твору, введення в ситуацію, у якій визріває конфлікт. Розрізняють такі окремі різновиди експозиції: пряма — на початку твору, затримана — подається після початку дії, розпорошена — фрагментарна, немовби порціями, подається протягом усієї дії, обернута — наприкінці дії.
Зав'язка	той етап розвитку дії, який визначає «зав'язування» в ній певного конфліктного вузла, окреслення такої події, що служить початком розгортання основного конфлікту твору. Твір може відразу починатися із зав'язки, тоді вона, як правило, набуває більш гострого й напруженого характеру, може створювати враження несподіваності й загадковості. Зав'язка творів, яким передують експозиція, відзначається, як правило, плавнішим і послідовнішим перебігом дії.
Розвиток дії	це увесь її перебіг, починаючи від зав'язки й закінчуючи кульмінацією твору. Ця ланка розгортання дії твору звичайно являє собою ряд перипетій, тобто поступових ускладнень дії, мета яких полягає в дедалі більшому загостренні конфлікту, доведенні його до стану, в якому виявляє себе з найбільшою повнотою й певністю.
Кульмінація	момент найбільшого напруження дії, найвищої точки розвитку конфлікту, момент максимального загострення конфліктної ситуації, окресленої у творі.
Розв'язка	це та частина сюжету, яка завершує дію, доводить до їх логічного вирішення події, зав'язані в конфліктному вузлі твору, частково або й повністю розв'язує зовнішню сторону конфлікту, не вичерпуючи, як правило, при цьому глибини філософської проблематики, ним поставленої (що, звичайно, стосується далеко не всіх творів).

Тема 4. Художні засоби мови у творах

Художні засоби (зображально-виразжальні) — базова основа художнього мовлення, за допомогою якого митець створює нову художню реальність за естетичними критеріями, рівновелику будь-якій реальності довколишнього світу. До художніх засобів належать:

— *тропи* (грец. τροπος — поворот) — слово або вираз, ужитий у переносному значенні. Тропи розкривають суть зображуваного предмета, явища, вони є засобом індивідуалізації персонажа, виявляють ставлення автора до зображуваного. Тропи надають мові образної

виразності, емоційності. Аристотель вважав, що вміння створювати тропи є ознакою таланту письменника. (епітет, порівняння, алегорія, гіпербола, перифраз, символ, оксиморон, літота, метонімія, синекдоха тощо),

— *стилістичні фігури* (від лат. *stilus* 'грифель для писання' *figura* 'образ, зовнішній вигляд') — синтаксичні мовні звороти, орієнтовані на незвичність слововживання, посилення емоційності, образності вислову, оздобу мовлення. (повтори, градація, паралелізм, інверсія, еліпс тощо),

— *принципи фоніки* - звукова організація поетичного мовлення; віршові засоби, які надають ліричному творові милозвучності, посилюють його емоційність та виразність. У широкому значенні - фоніка — галузь літературознавства (віршознавства), яка висвітлює естетичну функцію звуків у художньому творі як певної звукової цілості, аналізує та відповідно класифікує їх; у вузькому — фонічні властивості творів стильової течії, напрям у творчості окремого автора. Фоніка включає в себе поняття «евфонія» та «какофонія». Будучи розділом фонетики, водночас фіксує відхилення від фонетичних мовних нормативів, які мають естетичну вартість. (інструментація, звуконаслідування, анафора, епіфора тощо),

— *формотвірні засоби* кожного роду літератури (сюжет, композиція, портрет, пейзаж, інтер'єр, монологи, діалоги персонажів, мова оповідача і автора).

ЕПІТЕТ	троп поетичного мовлення, призначений підкреслювати характерну рису, визначальну якість певного предмета або явища і, потрапивши в нове семантичне поле, збагачувати це поле новим емоційним чи смисловим нюансом. Переважно вживаються прикметники.
ПОРІВНЯННЯ	троп, який полягає у поясненні одного предмета через інший, подібний до нього, за допомогою компаративної зв'язки, тобто єднальних сполучників: як, мов, немов, наче, буцім, ніби та ін.
МЕТАФОРА	перетворення однієї форми образу на іншу, видозмінення тропа. Основа — придієслівний орудний відмінок, що виконує додаткову семантичну роль при предикаті, коли суб'єкт мовлення зазнає постійних перетвілень
УСОБЛЕННЯ	різновид <i>метафори</i> , художній прийом перенесення якостей живих істот на довколишні предмети, явища природи або навіть абстрактні поняття.
МЕТОНІМІЯ	різновид тропа, близького до метафори, в якому переноситься значення слів з певних явищ та предметів на ін. за суміжністю.
СИНЕКДОХА	засіб у вираженні поетичного мовлення, різновид метонімії. С. заснована на кількісному зіставленні предметів та явищ
ЛІТОТА	троп, різновид метонімії (протилежний за значенням гіперболі), в якому міститься художнє применшення.
ГІПЕРБОЛА	Різновид тропа, що полягає в надмірному перебільшенні характерних властивостей чи ознак певного предмета, явища або дії задля особливого вираження художнього зображення чи виявлення емоційно-естетичного ставлення до нього. Літературна Г. закорінена в первісній міфології.
АЛЕГОРІЯ	спосіб двопланового художнього зображення, що ґрунтується на приховуванні реальних осіб, явищ і предметів під конкретними художніми образами з відповідними асоціаціями.

ПЕРИФРАЗ	мовний зворот, який вживається замість звичайної назви певного об'єкта і полягає в різних формах опису його істотних і характерних ознак.
СИМВОЛ	предметний або словесний знак, який опосередковано виражає сутність певного явища.
ІРОНІЯ	художній троп, який виражає глузливо-критичне ставлення митця до предмета зображення.
ОКСИМОРОН	різновид тропа, що полягає у сполученні різко контрастних, протилежних за значенням слів, внаслідок чого утворюється нова смислова якість, несподіваний експресивний ефект.

СТИЛІСТИЧНА ФІГУРА	ОЗНАЧЕННЯ
ПОВТОРИ АБО ПОВТОРЕННЯ	найпростіша стилістична фігура, яка вживається у фольклорній творчості, передусім у народній пісні та поезії, зумовлена емоційними та смисловими чинниками
ГРАДАЦІЯ	стилістична фігура, котра полягає у поступовому нагнітанні засобів художньої виразності задля підвищення чи пониження їхньої емоційно- смислової значимості. Градація розрізняється за просторово- часовими (переважно у прозі), інтонаційно-емоційними (поезія) та психологічними (драма) ознаками.
ПАРАЛЕЛІЗМ	аналогія, уподібнення, спільність характерних рис або чину. Найчастіше трапляється у синтаксичних ситуаціях, відомих із фольклорної традиції.
ІНВЕРСІЯ	стилістична фігура поетичного мовлення, яка полягає в незвичному розташуванні слів у реченні з очевидним порушенням синтаксичної конструкції задля емоційно- смислового увиразнення певного вислову.
ЕЛІПС	стилістична фігура, що полягає в опущенні певного члена речення чи словосполучення, які легко відновлюються за змістом поетичного мовлення. Вживається задля досягнення динамічності і стислості вираження.
ТАВТОЛОГІЯ	поєднання чи повторення тих самих або близьких за значенням слів. У розмовній мові це небажане повторення того самого тільки іншими словами.
РЕФРЕН	рядок або кілька рядків, що повторюються в кінці кожної строфи чи групи строф.
АНТИТЕЗА	різке протиставлення двох протилежних думок, образів, якостей, явищ тощо.
АНАФОРА	єдинопочаток; одна з риторичних фігур; вживаний на початку віршових рядків звуковий, лексичний повтор чи повторення протягом цілого твору або його частини синтаксичних, строфічних структур.
ЕПІФОРА	стилістична фігура, протилежна анафорі, повторення однакових слів, звукосполучень, словосполучень наприкінці віршових рядків, строф у великих поетичних творах (в романі у віршах), фраз — у прозі чи драмі.

	Вживається задля увиразнення художнього мовлення.
ФОНІКА	ОЗНАЧЕННЯ
ЗВУКОНАСЛІДУВАННЯ	імітація звукових явищ, один із звукових засобів поетичної мови, який збагачує поетичну мову, увиразнює її за допомогою використання слів, які звучанням своїм нагадують певне явище, а саме: спів пташок, шум води, дощу, дерев тощо.

РОЗДІЛ II РОДИ І ЖАНРИ ЛІТЕРАТУРИ

Жанр літературний — цей термін має загальне значення, об'єднуючи собою всю літературну систематику, класифікацію літературних творів за різними типами їх поетичної структури.

Ступені класифікації

1. Роди
2. Види (жанри)
3. Підвиди (жанрові форми)

Рід — це спосіб вираження художнього змісту або, як конкретизує це визначення.

Жанр — це історично сформований тип художнього твору, який синтезує характерні особливості змісту та форми певного виду творів, має відносно сталу композиційну будову, яка постійно розвивається та збагачується.

Частина жанрів поділяється на жанрові різновиди. За змістовим принципом, наприклад, роман ділиться на такі жанрові різновиди: *історичний, філософський, політичний, родинно-побутовий* і т. д. *Поема* може бути *героїчною, сатиричною, бурлескною; трагедія* — *міфологічною, історичною, романтичною*. Окремі жанри, переважно ліричні (оди, гімни, ліричні портрети), жанрових різновидів не мають.

РОДИ ЛІТЕРАТУРИ

За способом зображення життя художні твори діляться на три літературні роди:

1. Лірика	Види лірики:	Жанри ліричних творів
У ліричних творах автор передає почуття, переживання, думки, настрої людей, викликані певними життєвими обставинами. Зазвичай вони є віршованими і позбавлені сюжету.	інтимна (особиста), пейзажна, громадянська, патріотична, філософська (також виокремлюють політичну й медитативну).	ліричний вірш, пісня, елегія, ідилія, гімн, епіграма та ін.
2. Епос	Жанри ліро-епічних творів	Жанри епічних творів
В епічних творах письменник в описово-розповідній формі зображує події, людей і їхні вчинки. Епічні твори здебільшого прозові за формою й	Твори, що поєднують ознаки лірики й епосу, називають ліро-епічними: байка, поема, балада, дума, історична пісня та ін.	оповідання, новела, повість, роман, казка та ін.

обов'язково мають сюжет.		
3.Драма	За формою	Жанри драматичних творів
Драматичні твори призначені для постановки на сцені, у них життя й характери показано через діалоги й монологи дійових осіб; ці твори характеризуються єдністю місця, часу й дії.	вони бувають як прозові, так і віршовані. За основу сюжету драматичного твору взято конфлікт.	власне драма, трагедія, комедія, трагікомедія, водевіль.

Тема 1. Епічний рід літератури

Епос	один із трьох родів літератури, відмінний за своїми ознаками, від лірики та драми. В його основі лежить подія. Кожний епічний твір передає певний випадок або цілу історію життя героя чи героїв. Це не значить, що людські настрої, емоції чи переживання випадають з поля зору письменника. Вони визначають поведінку героїв, спрямовують логіку розвитку людських характерів. Автор епічного твору веде ретельний аналіз дійсності, з'ясовуючи причини та наслідки кожного кроку героїв, подаючи життя у його природному саморусі. Епос використовує в повному обсязі весь можливий арсенал зображувальних засобів (вчинки героїв, портрети, прямі характеристики, діалоги, монологи, полілоги, пейзажі, жести, міміку, ін
Епопея, або героїчна чи епічна поема	значний за обсягом монументальний твір епічного змісту, в якому широко і всебічно відтворено епохальний перелом у житті цілого народу (часом багатьох народів), відображені події, що мають вирішальне значення для багатьох поколінь. Епопея виникає із фольклору як відображення духу та поглядів широких народних мас на найважливіші історичні події минулого, як колективна пам'ять народу, втілена в монументальній естетичній формі, умовність тощо)
Роман	великий епічний жанр, в основі якого лежить зображення приватного життя людини в нерозривному зв'язку із суспільним розвитком. Жанровими ознаками роману є розгалуженість фабульних ліній сюжету, детальне розкриття життєвих доль багатьох героїв протягом тривалого часу, іноді всього життя. Герої зображуються в суспільних взаєминах і побуті, наодинці із собою, зі своїми проблемами та переживаннями, розкривається їх психологія та настрої. За ідейно-художнім змістом романи поділяються на такі жанрові різновиди: соціальні, філософські, родинно- побутові, пригодницькі, сатиричні, авантюрні тощо.
Повість	епічний твір середньої жанрової форми. Частіше за все говорять про її проміжне становище між романом і оповіданням, нечіткість і розмитість жанрових меж. Дійсно, повість має чимало спільного як з романом, так і з оповіданням. У ній розкривається людська доля, взаємини героя з навколишньою дійсністю.
Новела	малий епічний жанр художньої літератури, іноді новелу ототожнюють

	<p>з оповіданням. Однак, маючи чимало спільного, новела суттєво відмінна від оповідання. Специфічна жанрова риса новели — чітка окресленість фабули, яка робить сюжет новели гостроподійним. З оповіданням та повістю новелу споріднюють такі жанрові ознаки, як одноподійність, одноконфліктність, настанова на достовірність відтворюваного матеріалу життя.</p> <p>Майстрами новели в українській літературі виявили себе М. Коцюбинський, В. Стефаник, якого навіть називали «українським Мопассаном», Л. Мартович, Г. Косинка, М. Хвильовий, Ю. Яновський, О. Гончар, П. Загребельний, Григорій Тютюнник.</p>
Оповідання	<p>невеликий за розміром епічний жанр художньої літератури. «Обсяг життя», який може бути «схоплений» жанром оповідання, практично не обмежений, але найбільш традиційні риси естетичної вибіркості оповідання «тяжіють» до зображення, в основу якого покладений певний випадок із життя або яка-небудь акцентована особливість людського характеру: «Під оповіданням в сучасному літературознавстві розуміють епічний твір, оснований на зображенні однієї події із життя героя. Одноподійність вважається головною ознакою жанру оповідання» Майстрами оповідного жанру виявили себе Марко Вовчок, О. Стороженко, І. Нечуй-Левицький, І. Франко, Б. Грінченко, А. Тесленко, В. Винниченко, М. Хвильовий, А. Головка, Г. Косинка, І. Сенченко, О. Гончар, Є. Гуцало, В. Дрозд, Ю. Мушкетик.</p>
Есе	<p>це жанр, який лежить на стику художньої та публіцистичної (часом науково-популяризаторської) творчості. Визначальні риси есе — це, як правило, незначний обсяг, конкретна тема, дана в підкреслено вільному, суб'єктивному її тлумаченні, вільна композиція, парадоксальна манера мислення і т. д. Нарис — малий художньо-публіцистичний жанр, у якому автор зображує дійсні події та факти. Найчастіше нариси присвячуються відтворенню сучасних подій чи зображенню людей, яких особисто знав письменник. Нарис завжди знаходиться на передньому краї літератури, дає змогу швидко відкликатися на нові теми та проблеми.</p>
Фейлетон	<p>невеликий за обсягом твір художньо-публіцистичного характеру, написаний на злободенну тему, що розкривається в гумористичному плані.</p>
Памфлет	<p>художньо-публіцистичний твір, що в гостросатиричній формі викриває злободенні явища суспільного життя.</p>
Міф	<p>невеликий твір розповідного характеру, в якому віддзеркалилися уявлення колективної (переважно первісної) свідомості про навколишній світ, його походження та систему взаємозв'язків значущих елементів світобудови. Міф — це вид фольклору, який за походженням є одним з найдавніших жанрів епосу й, на відміну від більшості з них, виступає як жанр, в якому розважальний елемент зведений до критичного мінімуму, а на передній план, натомість, висунуте завдання теоретичного, пізнавального з'ясування та пояснення причин або історії походження й розвитку тих чи інших важливих життєвих явищ.</p>
Легенда	<p>фольклорний або літературний твір, що містить розповідь на фантастичну тему.</p>

Притча	Короткий фольклорний або літературний розповідний твір повчального характеру, орієнтований переважно на алегоричну форму доведення змісту етичних цінностей буття.
Казка	малий епічний жанр, корені якого сягають в усну народну творчість. В основу казки покладено вигадані, фантастичні чи авантюрні події. Кінцівка є переважно оптимістичною: добро перемагає зло.

Тема 2. Ліричний рід літератури

Лірика—один із трьох основних літературних родів, у якому навколишня дійсність зображується шляхом передачі почуттів, настроїв, переживань, емоцій ліричного героя чи автора. Світову славу Україні принесла спадщина видатного поета та мислителя XVIII століття Г. Сковороди. Могутніми акордами зазвучав голос українського народу у творчості Т. Шевченка, П. Куліша, І. Франка, Лесі Українки, О. Олеся, В. Самійленка.

Епіталама	весільна пісня на честь молодого подружжя, що була поширена в античності. Виконувалася хором хлопців та дівчат перед шлюбними покаями молодих. Своє походження епіталама веде від фольклорних обрядових пісень.
Панегірик	урочиста похвальна промова, яка виголошувалася на народних зборах. Панегірик звичайно присвячувався певним видатним особам, суспільним діячам, полководцям і т. д., вихваляв їхні діяння або ж славословив певні знаменні історичні події
Дифірамб	урочиста хорова пісня, присвячена богові Діонісу, пізніше — іншим богам та героям. За своїм піднесеним характером наближається до жанрів оди й гімну.
Мадригал	— невеличкий (від 2 до 12 рядків) вірш на любовну тему. За характером змісту, який складала похвала та компліменти коханій
Епітафія	вірш, призначений для напису на пам'ятникові померлої особи, часто у формі епіграми.
Ода	хвалебний вірш, який присвячено уславленню важливих історичних подій або видатних осіб.
Елегія	вірш, у якому виразно спостерігаються настрої журби, смутку, меланхолії. У ньому часто звучать скарги на життєві незгоди, містяться грізні роздуми про швидкоплинність людського життя.
Думка	досить поширений в українській і деяких інших слов'янських літературах, жанр короткого ліричного вірша елегійного (іноді баладного) змісту.
Гімн	урочистий музичний твір програмного звучання
Послання	епістолярно-публіцистичний вірш, написаний у формі звернення до певної реально існуючої особи
Пісня	вірш ліричного або ліро-епічного характеру, мелодичний за своїм інтонаційним малюнком і призначений для співу. Розрізняють два види пісень — народні та літературні.
Романс	це сольна лірична пісня, здебільшого про кохання. Вона виконується з музичним супроводом.
Ліричний портрет	це вірш, у якому дається характеристика певної портрет реально існуючої людини, розкривається її внутрішній світ, належність до якоїсь професії

	тощо.
Псалми	хвалебна пісня, жанр духовної лірики.
Медитація	вірш філософського змісту, в якому автор передає свої глибокі роздуми про деякі важливі проблеми, інколи глобального значення.
Сонет	канонічний жанр ліричного вірша, який складається з двох катренів і двох терцетів (терцин).

Тема 3. Драматичний рід літератури

Драма— літературний рід, що зображує дійсність безпосередньо через висловлювання та дію самих персонажів. Генетично драма пов'язана із народними обрядовими діями. Протягом останніх століть драма стала активно читатися, переходячи з мистецтва сценічної дії в мистецтво художнього слова. Велику й багату історію як видатні літературні твори мають п'єси Бомарше, Гольдони, Клейста, Пушкіна, Гоголя, Шевченка, Островського, Франка, Лесі Українки, Чехова, Винниченка, Ібсена, Роллана, О'Кейсі, Куліша.

Трагедія	це драматичний твір, що ґрунтується на гострому, непримиренному конфлікті особистості, яка прагне максимально втілити свої творчі потенції, і об'єктивною неможливістю їх реалізації.
Комедія	це драматичний твір, у якому засобами гумору та сатири розвінчуються негативні суспільні й побутові явища, розкривається смішне в навколишній дійсності чи людині.
Трагі комедія	драматичний жанр, якому властиві риси одночасно і трагедії, і комедії. Це відрізняє її від і трагіфарс драми, як жанру, що є проміжним між трагедією та комедією. В основі трагікомедії лежить трагікомічне світосприйняття драматурга.
Міракль	жанр середньовічної віршованої драми, заснованої на житті, діяннях і чудесах святих або Богородиці.
Фарс	малий комічний жанр західноєвропейського середньовічного театру. На відміну від інших жанрів середньовічного театру, фарсові абсолютно не властиві алегоричність і дидактизм. Адже основою фарсу є реальна життєва подія, анекдот
Водевіль	жанр легкої комедійної п'єси, в якій драматична дія поєднується з музикою, піснею-куплетом, танцями.
Драма	це п'єса з гострим конфліктом соціального чи побутового характеру, який розвивається в постійній напрузі.
Мелодрама	жанр п'єси мелодрама з гострою інтригою, перебільшеною емоційністю, різким протиставленням добра і зла, морально-дидактичною тенденцією.

Тема 4. Ліро-епос

Найчастіше відбувається поєднання епічного й ліричного начал. Такого роду твори належать до ліро-епосу. Людина тут зображується ніби у двох планах; з одного боку, передаються певні події її життя, а з іншого — переживання, емоції, настрої. До такого роду творів найчастіше відносять баладу, думу, билину, байку, сатиру, буколіку, співомовку, а також поему, іноді — віршований роман.

Балада	це танцювально-хорова пісня, або невеликий фабульний твір, в основі якого лежить певна незвичайна пригода.
---------------	--

Дума	ліро-епічний, віршовий твір, особливий різновид фольклорних епічних пісень, в яких оспівується героїчне історичне минуле українського народу, переважно часів визвольної боротьби, очолюваної козацтвом, або його побут і моральні переконання.
Билина	героїчна, інколи соціально-побутова, епічна пісня
Байка	невеликий, частіше віршований алегоричний твір повчально-гумористичного або сатиричного характеру.
Поема	один із жанрів ліро-епосу. Це великий віршований твір, у якому порушуються важливі проблеми минулого, сучасного чи майбутнього. У поемі зливаються воєдино епічні (події, сюжети, характери) і ліричні елементи (авторські переживання, ліричні відступи, ліричний герой).
Мемуари	це суб'єктивне осмислення певних історичних подій чи життєвого шляху конкретно-історичної постаті, здійснене письменником у художній формі із залученням ним справжніх документів свого часу, глибоким співвіднесенням власного духовного досвіду з внутрішнім світом героїв, соціальною та психологічною природою їхніх учинків.

Тема 5. Види і жанри народної творчості

Фольклор (англ. folklore), або усна народна творчість — художня колективна літературна і музична творча діяльність народу, яка засобами мови зберегла знання про життя і природу, давні культури і вірування, а також відбито світ думок, уявлень, почуттів і переживань, народнопоетичної фантазії. Історична основа усієї світової художньої культури, джерело національних художніх традицій, виразник народної самосвідомості. Традиційно виділяють три фольклорні роди:

<i>Народний епос</i>	<i>Народна лірика</i>	<i>Народна драма</i>
<i>розповідні фольклорні твори, до яких належать:</i>	<i>поетичні фольклорні твори, у яких життя зображується через відтворення думок, почуттів і переживань героїв.</i>	<i>фольклорні твори, в основі яких лежить конфлікт, а сюжет розгортається через поєднання словесних, музичних і сценічних засобів</i>
загадки	Трудові пісні	пісні-ігри «Просо», «Мак», «Коза», «Меланка», «Дід», «Явтух», «Подоланочка» тощо, а також вертеп, весілля
прислів'я та приказки	Календарно-обрядові пісні — веснянки, русальські, купальські, жнивварські пісні, колядки, щедрівки	
анекдоти	Родинно-побутові пісні — колискові, весільні, танцювальні, жартівливі пісні, пісні-голосіння	
думи	Соціально-побутові пісні — козацькі, кріпацькі, чумацькі, рекрутські(солдатські), бурлацькі(наймитські), стрілецькі пісні	

історичні пісні	балади	казки
легенди	перекази	байки, притчі

Тема 6. Види комічного

Гумор	вид комічного, коли про серйозне говориться з посмішкою, коли доброзичливому осміянню піддаються вади в характері, поведінці.
Сатира	спосіб художнього відображення явищ дійсності, який знаходить вияв у різкому висміюванні негативного в суспільному житті й людських характерах.
Іронія	засіб художньої виразності, прихована насмішка, коли за зовні позитивним висловлюванням ховається висміювання. Найчастіше використовується в сатирі.
Сарказм	їдка, викривальна, особливо дошкульна насмішка, сповнена крайньої ненависті й гнівного презирства.
Інвектива	вид сатири, поширений в літературі та ораторському мистецтві в епоху античності, різке викривальне висміювання певної особи чи групи осіб.
Бурлеск	різновид комічної, пародійної поезії, що характеризується невідповідністю між формою та змістом: піднесене, "високе" осміюється. передається зниженим, іноді вульгаризованим стилем, і навпаки, буденне "низьке" замальовується як високе, героїчне.
Травестія	різновид жартівливо-бурлескної літератури, в якій відомий твір серйозного змісту переробляється в комічний з використанням побутової лексики, колоритних фразеологізмів, фамільярних словосполучень.
Гротеск	вищий ступінь комічного, художній прийом у мистецтві, заснований на нарочито карикатурному спотворенні, порушенні форм і розмірів предметів.
Буфонада	вид гумору в театральних виставах, що ґрунтується на гротескових прийомах глибокого комізму.

РОЗДІЛ III ЛІТЕРАТУРНИЙ РОЗВИТОК

Тема 1. Художній метод та стиль

Художній (або творчий) **метод** — це сукупність принципів ідейно-художнього пізнання та образного відтворення світу. Саме поняття «метод» означає спосіб пізнання, поняття художнього методу — спосіб образного пізнання дійсності. Індивідуальним втіленням художнього методу є стиль.

Якщо метод визначає загальний напрям творчості, стиль віддзеркалює індивідуальні властивості художника слова.

Стиль — сукупність ознак, які характеризують твори певного часу, напряму, індивідуальну манеру письменника. Поняття стилю сьогодні є багатограним. У літературознавстві також спостерігається багатозначність цього поняття. Дослідники розглядають:

—стиль доби;

—стиль напряму й течії;

- стиль письменника і стиль певного періоду його творчості;
- стиль твору і стиль його окремого елемента.

Найпоширенішим у науці про літературу є розуміння стилю як індивідуальної творчої манери, «творчого обличчя» окремого письменника. Отже, індивідуальний стиль — це прояв сукупності особливих істотних ознак таланту письменника в конкретному художньому творі чи у всій його творчості, індивідуальне втілення художнього методу.

Тема 2. Художньо-стильові напрями і течії в літературі

Літературний напрям — це конкретно-історичне втілення художнього методу, що проявляє себе в ідейно-естетичній спільності групи письменників у певний період часу. Літературний напрям є своєрідним синтезом (поєднанням) художнього методу та індивідуального стилю письменника. Категорія напрямку передбачає об'єднання митців на основі єдиного методу, а також певну схожість індивідуальних стилів. Кожному літературному напрямку відповідає сукупність творів, які мають спільні, характерні риси. У межах одного літературного періоду може виступати кілька літературних напрямів, наприклад, у Просвітництві — класицизм, рококо, сентименталізм. Назва домінуючого (провідного) напрямку нерідко стає назвою цілого періоду, а його часові межі — межами періоду (бароко, романтизм, модернізм).

Основні літературні напрями:

- бароко (XVII — XVIII ст.);
- класицизм (XVIII — початок XIX ст.);
- сентименталізм (друга половина XVIII — початок XIX ст.);
- романтизм (кінець XVIII — початок XIX ст.);
- реалізм (друга половина XIX ст.);
- модернізм (кінець XIX — XX ст.);
- імпресіонізм, символізм, неоромантизм, імажинізм, футуризм, акмеїзм, експресіонізм, дадаїзм, сюрреалізм, екзистенціалізм тощо;
- постмодернізм (з 1980-х рр.).

Літературні напрями можуть мати складові частини. Ці розгалуження напрямів називають течіями чи школами.

2.1. Стилi і напрямки в українській літературі

1. Доба монументального стилю (X - XI ст.)

Ознаки творів доби монументального стилю:

- Масштабність
- Величність
- Ідейний пафос

Приклади літератури: "Остромирове Євангеліє", "Повість минулих літ", "Слово про закон і благодать".

2. Доба орнаментального стилю (кінець XI - XIII ст.)

Ознаки творів доби орнаментального стилю:

- Ритмічність підпорядкування художнього тексту;
- Витонченість художніх засобів.

Приклади літературних творів: "Слово про похід Ігорів", "Повчання дітям", Галицько-Волинський літопис.

3. Доба підсумків (XIV - XV ст.)

Ознаки творів доби підсумків:

- Змішання стилів;
- Характерні зводи.

Приклади творів: "Лаврентіївський звід", "Літопис Руський", "Києво-Печерський патерик".

4. Ренесанс - це напрямок у мистецтві, що виник в Італії в XIV ст. і поширився в Англії, Франції, Німеччині та інших країнах Європи.

Ознаки ренесансу:

- Наслідування античного мистецтва;
- Гуманізм;
- Зацікавлення життям простих людей;
- Заперечення середньовічних традицій.

Письменники доби Ренесансу: Павло Русин, Себастьян Кленович.

5. Бароко - це стиль в архітектурі і мистецтві XVIII ст., для якого характерна підкреслена урочистість, декоративність. Метою є справити враження, викликати зворушення.

Ознаки бароко:

- Центральне місце відводиться Богові;
- Релігійне забарвлення;
- Динамізм;
- Гіперболізація;
- Метафоричність мови;
- Спроба поєднати античність з християнством;
- Пристрасть до сміливих комбінацій, чудернацького, незвичного.

Представники доби бароко: І. Вишенський, М. Смотрицький, І. Величковський.

6. Класицизм - це художній стиль й естетичний напрям, який розвивався в XVII ст. у Франції і різною мірою охопив європейські літератури XVIII - першої третини XIX ст.

Ознаки класицизму:

- Поділ персонажів на позитивних і негативних;
- Одновимірність характеру;
- Правило трьох єдностей;
- Сюжет розгортається лінійно, практикуються концентричні сюжети.

7. Сентименталізм - це один із літературних напрямів другої половини XVIII - початку XIX ст. у країнах Європи, що виник як заперечення раціоналізму класицистів у добу Просвітництва.

Герой сентименталізму:

- Проста людина з народу;
- Надзвичайно чутливий та вразливий;
- Знаходить гармонію у спілкуванні з людиною.

Ідеї сентименталізму:

- Захист права людини на приватне життя незалежно від станової приналежності.
- Духовний світ почуттів селянина, міщанина багатший за світ представників дворянства.

Сентименталізм в українській літературі: І. Котляревський "Енеїда", Г. Квітка-Основ'яненко "Маруся".

8. Романтизм - це художній метод у літературі і мистецтві першої половини XIX ст., його суть полягає у тому, що реальній дійсності, яка не задовольняє митця, протиставляються картини життя бажаного, витвореного мрією.

Ознаки романтизму:

- Виняткові характери у виняткових обставинах;
- Ліризм;
- Фантастика;
- Увага до історичного минулого;

— Звернення до фольклору.

Романтизм в українській літературі: Євген Гребінка ("Сонце та Хмари"), Микола Костомаров, Віктор Забіла.

9. Реалізм - це мистецький напрям XIX ст., що зображував типові характери в типових обставинах, прагнучи до глибокого й панорамного змалювання життя в його закономірностях і суперечностях.

Ознаки реалізму:

— Соціальна зумовленість життя людини;

— Змалювання згубного впливу антигуманного світу на вчинки і долю людини;

— Історизм у відтворенні явищ дійсності;

— Гуманізм, співчуття і протест проти всіх форм соціального і духовного поневолення.

Реалізм в українській літературі: Т.Шевченко, І.Нечуй-Левицький, П.Мирний, І.Франко та інші.

10. Натуралізм - це літературний напрям, що виник у Франції в 70-ті роки XIX ст. і поширився в Європі та США. Виник як реакція на вичерпність форм реалізму і його принцип соціальної зумовленості людського характеру.

Ознаки натуралізму:

— Тлумачення особи біологічними, спадковими рисами то соціально-моральним середовищем.

— Буття героїв у світлі досягнень науки.

Натуралізм в українській літературі: Іван Франко "Рішник", "Борислав сміється".

11. Модернізм - це комплекс літературно-мистецьких напрямів, що виникли наприкінці XIX ст. як заперечення натуралізму в художній дійсності, як спростування заангажованості митця.

Основні напрями:

— Імпресіонізм

— Експресіонізм

— Неоромантизм

— Неореалізм

— Неокласицизм

— Символізм

— Футуризм

11.1. Імпресіонізм - це напрям у мистецтві й літературі середини XIX - поч. XX ст., представники якого намагалися відтворити навколишній світ у всій його змінюваності й рухливості, а також показати найтонші відтінки настрою, почуттів людини.

Ознаки імпресіонізму:

— Тонкий психологізм змалювання персонажів;

— Прагнення відтворити найтонші відтінки настрою;

— Прагнення схопити миттєві враження;

— Тяжіння до лаконізму прози, її ритмічності;

— Багатство відтінків у змалюванні дійсності;

— Посилена увага до кольорів, звуків і яскравих художніх деталей.

Імпресіонізм в українській літературі: Михайло Коцюбинський "Цвіт яблуні", "Intermezzo", М. Хвильовий, С. Васильченко "Талант".

11.2. Експресіонізм - це літературно-мистецький стильовий напрям модернізму, що оформився в Німеччині на початку XX ст., передусім у малярському середовищі, проіснувавши до 30-х років.

Ознаки експресіонізму:

— Відображення загостреного суб'єктивного світобачення через гіпертрофоване авторське "Я", напругу його переживань та емоцій;

- "Нервова" емоційність;
- Ірраціональність;
- Фрагментарність;
- Плакатність;
- Позбавлення прикрас;
- Схильність до контрастування барв;
- Гротескність;
- Гіперболізація;
- Використання символів;
- Відчуття повсякденного болю;
- Страх за майбутнє людини.

Експресіонізм в українській літературі: В. Стефаник "Камінний хрест", М. Куліш, О. Турянський.

11.3. Неоромантизм - це напрям кінця XIX - поч. XX ст., вид модернізму, який зародився у Франції і генетично пов'язаний із романтизмом.

Ознаки неоромантизму:

- Прагнення поєднати ідеал з дійсністю;
- Виразність суспільних ідеалів;
- Прагнення до визволення особистості;
- Виняткова й активна особистість може підняти до свого рівня інших;
- Гострий конфлікт між добром і злом, правдою і кривдою;
- Привернення уваги до чуттєвої сфери людини;
- Піднесення постаті самотнього визначного героя.

Неоромантизм в українській літературі: Леся Українка "Лісова пісня", О. Кобилянська "Земля", "Битва", М. Коцюбинський "Тіні забутих предків".

11.4. Неореалізм - це стильова течія, що виявила себе на межі XIX - XX століть і характеризувалася документальною достовірністю, філософсько-аналітичним заглибленням у дійсність і ліричною стихією.

Героями неореалістичних творів є люди звичайні, проте з багатим внутрішнім світом; об'єктом зображення є не стільки вчинки, як відчуття і роздуми персонажів.

Неореалізм в українській літературі: В. Винниченко "Момент", В. Підмогильний, Григорій Тютюнник.

11.5. Неокласицизм — течія в літературі й мистецтві, що з'явилася значно пізніше занепаду класицизму як літературного напрямку і знайшла свій вияв у використанні античних тем та сюжетів, міфологічних образів і мотивів, проголошенні гасел «чистого» мистецтва та культу позбавленої суспільного змісту художньої форми, в оспівуванні земних насолод. Неокласицизм виник у західноєвропейській літературі в середині XIX ст.

Ознаки неокласицизму:

- Повернення до вічних законів мистецтва;
- Орієнтація на кращі здобутки античності;
- Інтелектуалізм;
- Естетизм;
- Використання зразків античної культури і культури епохи Відродження;
- Гармонія між розумом і почуттями;
- Аристократизм духу;
- Несприйняття радянської дійсності (комуністичної ідеології - всього, що призвело до падіння рівня духовності).

Принцип неокласиків: «На теми, що нові, античний вірш складаймо».

Характерні жанри: сонет, олександрина, терцина, октава, рондо тощо.

Неокласицизм в українській літературі: "П'ятірне гроно" неокласиків - М. Драй-Хмара, М. Зеров, Освальд Бургардт (Юрій Клен), П. Филипович, М. Рильський. Поети «празької школи».

11.6. Символізм - це стильова течія модернізму, головним художнім засобом якої є символ як спосіб вираження незбагненої суті явищ життя та індивідуальних уявлень митця. Засновником символізму вважається Шарль Бодлер.

Ознаки символізму:

- Заміна думок, понять відповідними знаками - символами, що мають прихований зміст;
- Бунт проти консервативної народної моралі;
- Естетство (захоплення витонченою поетичною формою й недооцінка змісту);
- Культ екзотичних і заборонених тем;
- Увага до позасвідомого з метою вирватися за межі повсякденного.

Символізм в українській літературі: П. Тичина, М. Вороний, О. Кобилянська

11.7. Футуризм - це одна з течій у літературі. Основоположник — італійський письменник Марінетті, що в 1909 році опублікував «Перший маніфест футуризму», де закликав звільнитися від літератури минулого і створити «динамічну літературу майбутнього», що буде оспівувати замість людини техніку та машини.

Ознаки футуризму:

- «Ліквідація мистецтва є наше мистецтво»;
- «Набутки розуму, а не душі та серця»;
- Заперечення реалізму;
- Відкидання класичної спадщини;
- Руйнування норм морфології і синтаксису;
- Звуконаслідування;
- Використання образів-символів;
- Анархізм, нехтування існуючими нормами моралі, егоцентризм.

Футуризм в українській літературі: М. Семенко, Я. Савченко, В. Поліщук.

11.8. Екзистенціалізм — модерністська течія в літературі, що оформилась на початку 40-х років ХХ ст. і найвиразніше виявила себе у творчості Ж.-П. Сартра, А. Камю.

Характерні ознаки екзистенціалізму:

- Песимізм
- Заперечення раціонального пізнання;
- Твердження інтуїтивного розуміння реальності.
- Людське існування (екзистенція) виявляється через турботу, страх, рішучість, совість.
- Людина осягає екзистенцію в граничних ситуаціях (боротьба, страждання, смерть).

Екзистенціалізм в українській літературі: В. Підмогильний

12. Соціалістичний реалізм (соцреалізм) — організований за чіткою програмою літературний метод, який передбачав оспівування комуністичної партії і її провідної ролі в житті народу, у будь-яких сферах.

Характерні ознаки соцреалізму:

- Ідеалізація людини як носія кращих моральних якостей, вихованих соціалістичною системою;
- піднесення борця, будівника нового суспільства;
- Зображення художньої дійсності прикрашеною;
- Конфлікт полягав у боротьбі проти чужих ідей, за ідеологічну спільність та одностайність.

Соцреалізм в українській літературі: О. Довженко

13. Постмодернізм — загальна назва літературно-мистецьких течій кінця ХХ — початку ХХІ ст.

Характерні ознаки постмодернізму:

- Гра зі словом;
- Інтертекстуальність (приховане та явне використання чужих текстів);
- Зміщення часу і простору;
- Багатозначність;
- Парадоксальність;
- Карнавальність;
- Іронічність;
- «Віртуальний історизм».

Постмодернізм в українській літературі: Ю. Андрухович, О. Ірванець, В. Неборак, С. Жадан, І. Малкович, О. Забужко.

Тема 3. Періодизація української літератури

Давньоруська література

Найвидатніші пам'ятки

- «Повість минулих літ» — історична і літературна пам'ятка.
- «Слово про закон і благодать» Іларіона — пам'ятка філософсько-ораторської прози.
- «Повчання» Володимира Мономаха — високохудожній публіцистичний твір, основи народної педагогіки, моралі та виховання.
- «Слово о полку Ігоревім» — найвидатніша пам'ятка давньоруської літератури.

Давня українська література

Проза. Літописи XIII-XVI ст. («Галицько-Волинський літопис»). Козацькі літописи XVII ст. («Літопис Самовидця»). Полемічна література.
Іван Вишенський (1550-1620) — видатний полеміст-сатирик.
Драматургія. Історична драма «Милость Божа...» невідомого автора, «Володимир» Феофана Прокоповича (1681—1736). Інтермедії соціального та побутового характеру.
Вертепна драма («Цар Ірод»).

Нова українська література

Іван Петрович Котляревський (1769-1838) — перший письменник нової української літератури. Його поема «Енеїда» (1798 р. — надруковані перші три частини) — перший твір нової української літератури. Автор п'єси «Наталка Полтавка», водевілю «Москаль-чарівник».

Григорій Квітка-Основ'яненко (1778—1843) — перший прозаїк української літератури. Гумористично-сатирична повість «Конотопська відьма», гумористичні оповідання «Салдацький патрет», «Пархімове снідання», «Підбрехач», сентиментально-реалістичні повісті «Маруся», «Сердешна Оксана», «Щира любов» та ін.

Петро Гулак-Артемовський (1790-1865) — писав байки, віршовані послання (супліки), родинно-побутові вірші, балади («Рибалка», «Твардовський»). Його байка «Пан та Собака» — перший класичний зразок сатиричної байки в новій українській літературі.

Євген Гребінка (1812-1848) — писав байки («Ведмежий суд», «Пшениця»), балади («Човен»), романтичні ліричні поезії («Українська мелодія», «Очи чёрные»), роман «Чайковський» (російською мовою), переклав поему О.Пушкіна «Полтава».

Маркіян Шашкевич (1811-1843)— видатний український поет-демократ, найдіяльніший учасник літературного угруповання «Руська трійця». Твори членів цього гуртка дали

початок нової української літератури в Галичині; видавали альманах «Русалка Дністровая». Автор ліричних поезій, байок, перекладів з слов'янських мов. Вірші: «Хмельницького обступлення Львова», «О Наливайку», «Олена».

Тарас Григорович Шевченко (09.03.1814-10.03.1861) — великий український народний поет, художник, мислитель революційно-демократичного напрямку, один з великих гуманістів світу.

Т.Шевченко — основоположник нової української літератури, літературної мови. Поєми «Гайдамаки», «Сон», «Кавказ», «Катерина», «Наймичка», вірші «Думи мої», «Заповіт», «На вічну пам'ять Котляревському», п'єса «Назар Стодоля», повісті російською мовою «Музикант», «Художник», «Капітанша» та багато інших творів.

Пантелеймон Куліш (1819-1897) — відомий український письменник, критик-публіцист, історик і громадсько-культурний діяч, перекладач Біблії українською мовою. Творчість Куліша можна розділити на два періоди: романтичний і реалістичний. Автор історичних оповідань – «Мартин Гак», «Брати», «Січові гості», роману «Михайло Чернишенко». Роман «Чорна рада», є першим історичним романом в українській літературі.

Література другої половини 19ст – початку 20 ст.

Марко Вовчок (1833—1907) - письменниця, перекладачка, основоположниця дитячої прози. Справжнє ім'я — Марія Олександрівна Вілінська. Основні твори: «Народні оповідання» («Козачка», «Максим Гримач», «Три долі», «Два сини», «Ледащиця»), повісті «Інститутка», «Маруся».

Леонід Глібов (1827—1893) . Незаперечні заслуги Глібова в розвитку поезики байки. Він сміливо розсунув її жанрові межі, урізноманітнив форми, вперше в українській літературі збагатив байку рисами пісні й балади, демонструючи широкі, невичерпні можливості цього найтрадиційнішого літературного жанру. Байки - "Громада", "Ведмідь-пасічник", "Вовк та Зозуля", "Собака й Кінь" та ін.

Іван Нечуй-Левицький(1838—1918) – разом з Панасом Мирним та О.Кониським започаткували новий етап у розвитку української прози: писали про знедолений рідний народ, показували багатство і красу душі простих людей. Тема народної долі стала центральною для І.Нечуя-Левицького. Основні твори: повісті "Дві московки", "Микола Джеря", "Бурлачка", "Кайдашева сім'я".

Панас Мирний (1849—1923). Справжнє ім'я — Панас Якович Рудченко. Улюблена тема письменника – життя і праця, мрії і сподівання селянства. Роман "Хіба ревуть воли, як ясла повні?"- перший роман з народного життя, надрукований в Женеві в 1880 р. Виданню твору сприяв М. Драгоманов — відомий український критик, громадський і культурний діяч. У його творчій спадщині є оповідання – «Лихий попутав», «Як ведеться, так і живеться» та інш., повісті – «П'яниця», «Лихі люди», «Голодна воля» та інш., а також роман «Повія».

Іван Карпенко-Карий (1845—1907) – драматург, актор, режисер, громадський і культурний діяч. Справжнє ім'я — Іван Карпович Тобілевич (псевдонім Карпенко-Карий поєднує в собі ім'я батька та улюбленого літературного персонажа Гната Карого — героя п'єси Т. Шевченка "Назар Стодоля"). Творча спадщина Карпенка-Карого включає оповідання "Новобранець"; драматичні твори (18 п'єс і 3 етюди): комедії "Розумний і дурень", "Мартин Боруля", "Сто тисяч", "Хазяїн", "Суєта", "Житейське море", "Паливода XVIII століття"; драми "Бурлака", "Безталанна", "Наймичка", "Понад Дніпром", "Лиха іскра поле спалить і сама щезне", "Гандзя"; трагедії "Бондарівна", "Сава Чалий", а також критичні праці, рецензії і переклади.

Іван Франко (1856—1916) – зробив вагомий внесок у розширення й збагачення

української літератури (його творча спадщина складає 50 томів). Велич І.Франка виявляється насамперед у тому, що в його особі органічно поєднувалися письменник і публіцист, поет і драматург, філософ і казкар, новеліст і романіст, учений і громадський діяч. Перу І.Франка належать понад 100 оповідань, десять повістей та романів надзвичайно широкої тематики. І.Франко написав близько 15-ти драматичних творів, видав талановиті книги для дітей: "Коли ще звірі говорили" (1889), "Лис Микита" (1890), "Пригоди Дон-Кіхота" (1891), "Коваль Бассім", "Абу-Касимові капці" (1895) та інші. І.Франко перекладав з 14-ти мов твори світових класиків: Гомера, Данте, Шекспіра, Гете, Золя, Пушкіна, Лермонтова, Міцкевича, Яна Неруди та багатьох інших.

Михайло Коцюбинський (1864—1913). Невипадково М.Коцюбинського називають «Великим Солнцепоклонником», адже вся його творчість наснажена сонячним оптимізмом, вірою у високе призначення людини на землі. Звертався до різних жанрів літератури. Перу М. Коцюбинського належать довершені, філігранно опрацьовані твори, що складають національну класику й збагачують світову літературу: "Fata morgana", "Тіні забутих предків", "Він іде", "Сміх", "Подарунок на іменини" та інші.

Шедевром стала новела М. Коцюбинського "Intermezzo". За жанром "Intermezzo" — лірико-психологічна поема в прозі, написана в імпресіоністичній манері.

Леся Українка (1871 — 1913). Лариса Петрівна Косач. Твори Лесі Українки позначені намаганням поєднати «гармонію ідеалу з життєвою правдою», що стало однією з істотних особливостей її творчого методу, визначеного поетесою як новоромантизм. Збірки поетеси – «На крилах пісень», «Думи і мрії», цикли ліричної поезії – «Подорож до моря», «Сім струн», «Сльози-перли», «Невільничі пісні», «Пісні про волю» та інші. До найвизначніших творів Лесі Українки належать драми «Камінний господар» і «Лісова пісня». «Лісова пісня» (1911) — вершина творчості Лесі Українки.

Василь Стефаник (1871 —1936). Увійшов у історію світової новелістики як автор правдивих соціально-психологічних новел з життя галицького селянства. Основні твори: новели «Новина», «Катруся», «Камінний хрест», «Палій», «Сини», «Марія», «Святий вечір», «Виводили з села», «Синя книжечка», «В корчмі», «Лесева фамілія», «Злодій», «Кленові листки», «Мати».

Ольга Кобилянська (1863—1942). Повість О. Кобилянської "Людина" є першою в українській літературі спробою розкрити проблему емансипації жінки. Соціально-психологічна повість «Земля» висвітлює одвічні проблеми – людини і землі, злочину й кари, батьків і дітей. Творча спадщина - повісті та оповідання: «Він і вона», «Царівна» «Що я любив», «Ніоба», «Некультурна», «Природа», «Земля», «У неділю рано зілля копала», "Через кладку", "За ситуаціями", «Апостол черні» та інші. В творах авторка не тільки відтворила глибинні процеси соціального і суспільного буття, а й виробила модерну неоромантично-символістську стилістику з вражаючим імпресіоністичним розкриттям психічного стану людини.

Література 20 століття

Микола Вороний (1871 — 1938) — постать в українській культурі неординарна. Він був поетом, перекладачем, критиком, істориком літератури, публіцистом, актором, режисером, редактором, дослідником національного театру, світової та вітчизняної драматургії, громадським діячем. Перша збірка Вороного «Ліричні поезії» вийшла 1911 р. у Києві. Вірші її були сповнені музикальності, свіжості образів. Він одним з перших вводить у лірику тему міста, переймає ряд традиційних мотивів європейської поезії, де протиставляється поетична одухотвореність і буденність, утверджує нестримне прагнення людини до краси, світла, осягнення космосу («Ікар», «Сонячні хвилини»), розкриває трагізм духовної самотності (цикл «Осокорі»).

Олександр Олесь (1878—1944) - прозаїк, поет, драматург, представник символізму. Творчість О. Олесья виразно поділяється на два періоди — в Україні (1907–1918) та в еміграції (1919–1944). За 1907–1918 рр. поет створив шість книг: «З журбою радість обнялась» (1907). 1909 року вийшла друком збірка «Будь мечем моїм!..» (1909, авторська назва була знята цензурою, тому книжка вийшла під заголовком «Поезії. Кн. П»). 1911-го — третя збірка «Книжка третя».

Володимир Винниченко (1880—1951) - письменник, громадський і державний діяч. Автор першого українського фантастичного роману «Сонячна машина». Майстер імпресіонізму. Творчість В. Винниченка поділяється на два періоди: перший охоплює більшу частину його творів «малої форми» (написи, оповідання) написані до революції 1905р. Це збірка оповідань «Краса і сила», оповідання «Промінь сонця», «Талісман», «Студент», «Чудний епізод» та інші. До другого періоду відносяться оповідання, п'єси, романи, які з'явилися після революції 1905р. Твори – «Дисгармонія», «Щаблі життя», «Брехня», «Чорна Пантера і Білий Медвідь», «Між двох сил», «Чесність з собою». «Записки Кирпатого Мефістополя» та інші.

Павло Тичина (1891 - 1967) - поет, перекладач, публіцист. Новатор поетичної форми. В книзі поезій «Сонячні кларнети» дав своєрідну українську версію символізму, створив власний поетичний стиль, який отримав назву – «кларнетизму». Найвідоміші твори: збірки поезій: «Сонячні кларнети». «Замість сонетів і октав», «Плуг», «Вітер з України»; поеми: «Похорон друга», «Сковорода».

Зеров Микола (1890 – 1937) – поет, літературознавець, літературний критик, полеміст, лідер «неокласиків», майстер сонетної форми, перекладач античної поезії. 1924 р. надруковано «Камену» - першу збірку віршів поета, перший випуск історико-літературного нарису «Нове українське письменство» і монографія «Леся Українка».

Максим Рильський (1895 - 1964) – поет, перекладач, публіцист, мовознавець, громадський діяч. У 20-х роках належав до угруповання «неокласиків». Творча спадщина: збірки «На білих островах», «Під осінніми зорями», «Синя далечінь», «Крізь бурю і сніг», «Тринадцята весна», «Гомін і відгомін». У радянську добу написав 35 книжок поезій, найкращі серед яких «Знак терезів», «Літо», «Україна», «Збір винограду», «Слово про рідну матір», «Троянди й виноград», «Голосіївська осінь», «Зимові записки».

Микола Хвильовий (Фітільов) (1893 - 1933) – основоположник української прози 20 ст. Очолював ВАПЛІТЕ. Творча спадщина: новели «Синій листопад», «Арабески», «Дорога й ластівка», «Кіт у чоботях», «Солонський яр», «Легенда», «Я (Романтика)»; роман «Вальдшнепи»; оповідання «Мати», «Сентиментальна історія» та інші твори.

Юрій Яновський (1902 - 1954) – поет та романіст, один із найвизначніших романтиків в українській літературі першої половини 20 ст., співець морської романтики. Збірки романтичних новел: «Мамутові бивні», «Кров землі»; романи – «Майстер корабля», «Чотири шаблі», «Вершники», «Жива вода».

Володимир Сосюра (11898 - 1965) – поет української новітньої поезії. Його твори 20-х років продовжують українську традицію романсово-сентиментальної лірики із її заглибленням у внутрішній світ особистості. Найвідоміші твори: роман «Третя рота», збірки поезії «Поезії», «Червона зима»; поеми «Червона зима», «Мазепа», «Розстріляне безсмертя»; вірші «Так ніхто не кохав», «Любіть Україну!».

Валер'ян Підмогильний (1901 - 1937) – письменник, один з найвизначніших прозаїків українського «розстріляного відродження», зачинатель жанру інтелектуального роману в сучасній українській літературі, перекладач французької літератури. Творча спадщина: до першої збірки письменника «Твори Т.1» увійшло 9 оповідань; книжка «Військовий літун», повість «Третя революція», романи «Місто», «Невеличка драма».

Остан Вишня (Губенко) (1889 - 1956) – український сатирик та гуморист, увів в літературу жанр «усмішка». Творча спадщина: збірки усмішок – «Діли небесні». «Кому

веселе, а й кому сумне», «Реп'яшки», «Вишневі усмішки»; твори – «Зенітка», «Весна-красна», «А народ воювати не хоче», «Нещасне кохання» та інші.

Микола Куліш (1892 - 1937) – драматург із світовою славою. Для українського театру він створив цілісну трагедійну форму, увів новітні жанри гумору і сатири, збагатив арсенал зображально-виражальних засобів. У його творах – увесь спектр людських взаємин, позначений гуманістичним пафосом, намаганням говорити про загальнолюдські питання. Творча спадщина: комедії «Отак загинув Гуска», «Хулій Хурина», «Зона», «Народний Малахій», «Мина Мазайло»; драми «Патетична соната», «Прощай село», «Маклена Граса».

Богдан-Ігор Антонич (1909 - 1937) – поет, прозаїк, перекладач, літературознавець. Справив значний вплив на сучасну українську поезію. Для його творів характерні філософська лірика, релігійні, космічні мотиви, відгомін лемківського фольклору і язичницької символіки. Твори: збірки поезій «Привітання життя», «Велика гармонія», «Три перстені», «Книга Лева», «Зелена Євангелія», «Ротації» та інші.

Олександр Довженко (1894 - 1956) – письменник, кіносценарист і режисер світового масштабу. Творча спадщина: «Земля», «Зачарована Десна», «Щоденник».

Андрій Малишко (1912 - 1970) – поета називають «солов'їним серцем України» за його невмирущі пісні. У поезії 20 ст. він залишився найпопулярнішим поетом-традиціоналістом, який зберіг глибинну народнопоетичну основу лірики, яскраву образність, колоритну мову. Кордоцентризм – найхарактерніша ознака його поезій – основою людських думок і почуттів є серце, душа, почуття. Творча спадщина: збірки «Батьківщина», «Лірика», «Народження синів», «Україно моя!», «Понад пожари», «Слово о полку», «Ярославна», «За синім морем», «Серце матері», «Прозорість», «Дорога під яворами», «Рута», «Серпень моєї душі» та інші.

Василь Симоненко (1935 - 1963) – поет, прозаїк, казкар, належить до покоління «шістдесятників», прагнув осмислити життя, звернутися до духовного досвіду особистості та історії рідного народу; виразник народної совісті, правди, надії і віри. Збірки: «Тиша і грім», «Земне тяжіння».

Олесь Гончар (1918 - 1995) – письменник, критик, громадський діяч. Творчість – романи «Прапороносці», «Таврія», «Перекоп», «Тронка», «Собор», «Берег любові», «Твоя зоря», «Бригантіна».

Григор Тютюнник (1931 - 1980) – письменник, прекрасний новеліст. Творча спадщина: чотири десятки оповідань і новел, п'ять повістей, нариси, кіносценарії, твори для дітей. Перша збірка оповідань – «Зав'язь», продовжувала кращі традиції В. Стефаника і Г. Косинки. Збірки – «Деревій», «Батьківські пороги», «Крайнебо», «Коріння», повісті – «Климко», «Вогник далеко в степу».

Василь Стус (1938 - 1985) – поет належить до «шістдесятників» - покоління новаторів, які будили національну самосвідомість, безкомпромісно висвітлювали соціальні суперечності. Улюблений жанр – філософська чи лірична медитація, вірш-сповідь, етюд. Творча спадщина: збірки «Зимові дерева», «Веселий цвинтар», «Свіча в свічаді», «Палімпсести», «Дорога болю», «Повернення», «Під тягарем хреста», «Вікна в позапростір», «Золотокоса красуня».

Іван Драч (1936) – поет пошуку нового змісту і форми. Творча спадщина: збірки «Соняшник», «Протуберанці сонця», «Балади буднів», «До джерел», «Корінь і крона», «Київське небо», «Сонячний фенікс», «Американський зошит», «Шабля і хустина», «Теліжинці», «Храм сонця», «Вогонь з попелу», «Сізіфів меч: вірші дев'яностих», «Анатомія блискавки».

Ліна Костенко (1930) – найпомітніша поетеса другої половини 20 ст. Активна учасниця «шістдесятництва». Відновлюючи ідеї митців «Розстріляного Відродження», письменниця наснажує читачів любов'ю до України, до нашої історії, культури. Творча спадщина:

збірки «Проміння землі», «Вітрила», «Мандрівки серця», «Над берегами вічної ріки», роман у віршах «Маруся Чурай», «Неповторність», «Сад нетанучих скульптур», «Вибране», роман «Берестечко».

Євген Маланюк (1897 - 1968) – письменник, культуролог-енциклопедист, публіцист, літературний критик. У поезії – симфоніст. Це його ріднило з П.Тичиною. Визначними рисами творчості є історіософізм і міфологічність. Творча спадщина досить розмаїта. Збірки поезій та есе були видані у багатьох містах Європи й Америки: «Стилет чи стилос», «Земна мадонна», «Перстень Полікрата», «Вибрані поезії», «П'ята симфонія», «Серпень», «Перстень і посох».

Іван Багряний (1906 - 1963) – поет, прозаїк, публіцист, політичний діяч. Його роман «Звіролови» - утвердження жанру українського пригодницького роману. У творчому доробку - збірка «Чорні силуети: П'ять оповідань», історичний роман у віршах «Скелька», поеми «Тінь», «Вандея», «Гутенберг», соціальна сатира «Батіг», роман «Сад Гетсиманський», памфлет «Чому я не хочу вертатись до СРСР» та інші твори.

Тема 4. Літературні угруповання

Літературні угруповання кінця XIX - поч. XX ст.

1. Покутська трійка - В. Стефаник, Лесь Мартович, М. Черемшина.
2. "Молода муза" (Львів) - Остап Луцький, Петро Германський, Василь Пачовський, Богдан Лепкий, Сидір Твердохліб.

Літературні угруповання 20-х років XX ст.

1. Символістські угруповання: "Біла студія", "Музагет", "Гроно".
2. Футуристські групи: "Фламінго", "Комкосмос" (перейменована на "Аспанфут"), "Нова генерація".

3. Угрупування "попутників" ("буржуазних"): "Ланка" ВАПЛІТЕ, Неокласики, "Західна Україна",

- "Ланка": 1924-1926 рр. Київ В. Підмогильний, Є. Плужник, Б. Антоненко-Давидович, Т. Осьмачка, Б. Тенета, Г. Косинка.

Була реорганізована в МАРС ("Майстерня революційного слова" 1926-1934 рр.).

- ВАПЛІТЕ: Вільна академія пролетарської літератури 1926-1928 Харків.

Утворена за ініціативою М. Хвильового.

Керівники: М. Хвильовий, М. Ялович, О. Досвітній.

Представники: М. Бажан, О. Довженко, М. Куліш, В. Сосюра, П. Тичина та інші.

- Неокласики: Київ "гроно п'ятірне".

М. Зеров, П. Филипович, М. Рильський, М. Драй-Хмара, О. Бургардт.

"Пролетарські" угруповання: "Гарт", "Плуг", "Молодняк", ВУСПП.

- "Гарт": 1923-1925 рр.

Керівник - Василь Еллан-Блакитний.

Члени: Володимир Сосюра, Павло Тичина, Микола Хвильовий, Олександр Довженко.

- "Плуг": Харків.

Керівник - Сергій Пилипенко.

Члени: Наталя Забіла, Дмитро Бедзик, Володимир Гжицький.

Головна мета – масовість.

- "Молодняк": 1926-1932.

Члени: С. Воскресенко, І. Гончаренко, Я. Гримайло.

"Бойовий загон пролетарського фронту".

-ВУСПП: Всеукраїнська спілка пролетарських письменників.

Представники: І. Кулик, І. Микитенко, І. Ле, Л. Смілянський та ін.

«пролетарський конструктивний реалізм» 50-х - 70-х років:

-Шістдесятники - Д. Павличко, Ліна Костенко, В. Симоненко, І. Драч, М. Вінграновський та ін.

-"Київська школа" - В. Голобородько, М. Воробйов, В. Кордун та ін.

-"Вісімдесятники" - Ю. Буряк, В. Герасим'юк, О. Забужко, Л. Таран, І. Римарук та ін.

Літературні угруповання 80-90-х років ХХ ст.:

-"Нова література"

-"Бу-Ба-Бу" - Ю. Андрухович, В. Неборак, О. Ірванець.

-"Нова дегенерація" - С. Процюк, І. Ципердюк, І. Андрусяк.

-"Пропала грамота" - Ю. Позаяк, В. Недоступ, С. Либонь.

-"Західний вітер" - В. Махно, Б. Щавурський, В. Гайда, Г. Безкоровайний.

-"ЛуГоСад" - І. Лучук, Н. Гончар, Р. Садловський.

-"500" - М. Розумний та ін.

-"Червона фіра" - С. Жадан, Р. Мельників, І. Пилипчук.

Література емігрантів ХХ - поч. ХХІ ст.

Угруповання емігрантів:"Празька школа",МУР, Нью-Йоркська група поетів.

-"Празька школа": Прага.

О. Ольжич, Ю. Дараган, О. Теліга, Є. Маланюк, Л. Мосендз, О. Лятуринська, Н. Лівицька-Холодна, О. Стефанович та ін.

-МУР: Мистецький український рух.

Створений у 1945 р. Німеччина.

Є. Маланюк, У. Самчук, І. Багряний, Т. Осьмачка, В. Барка, Ю. Косач та інші.

-Нью-Йоркська група: Нью-Йорк.

Б. Бойчук, Б. Рубчак, Ю. Тарнавський, П. Килина, Е. Андієвська, В. Вовк та ін.

«Шістдесятництво» - це унікальне мистецьке і громадсько-політичне явище в Україні середини ХХ ст.; Друге українське Відродження ХХ ст.

"Шістдесятники" - молоде покоління митців початку 60-х років ХХ ст., яке сформувалося під час тимчасової лібералізації суспільного життя в СРСР у 1956 - 1964 рр.

Поети-шістдесятники: Ліна Костенко, Дмитро Павличко, Василь Симоненко, Микола Вінграновський, Іван Драч, Василь Стус, Борис Олійник.

Прозаїки-шістдесятники: Євген Гуцало, Григорій Тютюнник, Валерій Шевчук, Володимир Дрозд.

Основи світогляду "шістдесятників":

Культурництво - відстоювання справжньої (а не спрощеної згідно з радянськими постулатами) культуротворчості;

Лібералізм - свобода у всіх виявах;

Патріотизм - любов до рідної землі;

Гуманізм;

Етичний максималізм та моралізм - мораль як мірило людських вчинків;

Духовний аристократизм;

Духовний демократизм.

Консолідації нового покоління, яке прагнуло національного самоусвідомлення, сприяв Клуб творчої молоді (виник у Києві в кінці 50-х років).

РОЗДІЛ IV ВЛАСНЕ ВИСЛОВЛЮВАННЯ

I. Структура твору-роздуму

Потрібно зауважити, що будь-який твір (попри те, що саме слово передає очевидний творчий, вільний характер процесу) має чітку структуру й будується за стрункою схемою: *вступ, основна частина, висновок*. Твір-роздум – особливий текст, будова якого визначена законами логіки. До того ж оцінювання висловлення було б суб'єктивним, якби вчитель керувався лише критерієм «подобається – не подобається». Тож дотримання певної визначеної схеми під час написання твору-роздуму – вимога, виконання якої допоможе учневі переконливо довести свою думку, а вчителю дасть орієнтири для об'єктивного оцінювання. Отож пропонуємо запам'ятати структуру *твору-роздуму*:

1. Теза
2. Аргументи.
3. Приклад з літератури чи інших видів мистецтва.
4. Приклад з історії, суспільно-політичного чи власного життя.
5. Висновок.

Середня частина може варіюватися: або подаємо одразу всі аргументи (мінімум два), або по одному, наводячи після кожного приклад. Тоді схема твору матиме такий вигляд:

1. Теза.
2. Перший аргумент.
3. Приклад з літератури чи інших видів мистецтва.
4. Другий аргумент.
5. Приклад з історії, суспільно-політичного чи власного життя.
6. Висновок.

Слід наголосити на логічному зв'язку всіх елементів структури: аргументи доводять тезу, приклади підтверджують правильність аргументів. Це означає, що коли висунути дві тези, то потрібно аргументувати кожну з них двома доказами й до кожного добирати приклади.

Під час оцінювання структури твору звертатимуть увагу на такі моменти: наявність усіх названих елементів структури, пов'язаність їх (тезі відповідають аргументи, приклади й висновок) і використання спеціальних слів та виразів, потрібних для кожної частини тексту. Це означає, що, оцінюючи тезу, викладач візьме до уваги таке:

- теза є;
- вона розташована на початку твору;
  - вона сформульована чітко;
  - у ній є конструкції, які виражають власну думку.
- До прикладів, аргументів та висновку вимоги такі:
- аргументи містяться після тези та відповідають їй;
  - аргументів мінімум два;
  - приклади йдуть після аргументів і відповідають їм;
  - прикладів мінімум два: один із художньої літератури чи інших видів мистецтва та один з історії, суспільно-політичного чи власного життя;
  - висновок міститься після прикладів і відповідає тезі.
- Пропонуємо спеціальні слова й вирази, які потрібні для аргументації, наведення прикладів та висновку.

II. Спеціальні слова й вирази у творі-роздумі

Теза

Я думаю, ...

Я вважаю, ...

Мені здається, що ...

На мою думку, ...

На моє переконання, ...

Моя точка зору на цю проблему така: ...

Аргументи

Я так вважаю, тому що ...

Чому я так думаю? Тому що ...

Аргументом на користь моєї думки може бути те, що ...

До того ж ...

Довести своє твердження я можу такими аргументами:

по-перше, ..., а по-друге, ...

На користь моєї думки можу навести такі аргументи: ...

Моє переконання ґрунтується на тому, що, по-перше, ..., а по-друге, ...

Приклади

Українська література дає багато прикладів щодо порушеної проблеми.

На згадку приходить герой ...

У зв'язку з порушеною проблемою хочеться згадати твір ...

Яскравим прикладом саме такого розуміння ... особисто для мене є ...

Проблема ... є дуже актуальною, тому багато прикладів її розв'язання дає саме життя.

Говорячи про ... , не можна не згадати ...

Повертаючись до думки про ... , можу навести такий приклад: ...

Як я вже зазначав, ... Щодо цього яскравим прикладом є образ ... з твору ...

Тема мого роздуму порушується у творі ... . Там ...

Найкращою ілюстрацією такого розуміння проблеми є герой ... з твору ...

Історія також дає багато прикладів ... Один із них – ...

Згадаймо постать видатного ... Захоплює його ...

Хочу навести приклад із власного життя ...

Висновок

Отже, можна дійти висновку, що ...

Підсумовуючи, можна зазначити: ...

Таким чином, можна зробити висновок, що ...

Отже, бачимо, що ...

Як я вже стверджував, ...

Як уже зазначалося, ...

Як можна побачити, ...

III. Варіанти формулювання тези залежно від теми твору

Твір-роздум конче має починатися з тези-твердження, думки, яка буде доводитися у висловленні. Можливі кілька варіантів.

1. Теза сформульована в темі твору.

2. Тема твору – дилема (вибір із двох варіантів).

3. Тема твору – запитання, отже, тезу потрібно сформулювати самому.

4. Тема твору – речення описового характеру, у якому немає сформульованої тези.

Розгляньмо докладніше кожен із варіантів.

1. Теза сформульована в темі твору. Як показує практика ЗНО, поки що переважали саме такі теми – з уже сформульованою тезою. Абітурієнт має погодитися з нею або заперечити її. У першому випадку можна почати з чогось на кшталт:

Я цілковито згоден із тезою, запропонованою для роздуму ...

Я підтримую думку, висловлену в назві твору ...

Важко не погодитися з тезою, запропонованою для роздуму ...

У другому випадку початок буде такого типу:

Мені здається, теза, запропонована для роздуму, помилкова.

Я хотів би довести протилежне твердження: ...

Я хотів би спростувати запропоноване твердження ...

Не можу погодитися з думкою, яка звучить у назві твору.

Я вважаю інакше: ...

Розгляньмо кілька тем попередніх років на ЗНО, які пропонують уже готову тезу.

Потрібно цінувати те, що маєш, а не те, про що мрієш

1. Із думкою, запропонованою в назві твору, я цілком згоден. Вважаю, що, справді, людина повинна цінувати те реальне й близьке, що вона має і що її оточує, а не жити примарними мріями.

2. Я не можу погодитися з тезою, запропонованою для роздуму. На мою думку, лише з мрією людське життя набуває сенсу й повноти.

До майбутнього ми йдемо, озираючись на минуле

Навряд чи хтось буде заперечувати слушність думки, запропонованої для роздуму. На моє переконання, знати минуле, вивчати його помилки та здобутки просто необхідно для того, щоб упевнено рухатися в майбутнє.

Ніщо не звеселяє душу людини так, як споріднена праця

Безперечно, великий український філософ Григорій Сковорода мав рацію, коли говорив про значення спорідненої праці для життя людини. Я вважаю, що улюблена робота, справді, дає людині задоволення, робить її життя змістовнішим і радіснішим.

Без ядра горіх ніщо, так само, як і людина без серця

Тему твору, запропоновану для роздуму, я розумію так: найголовніше в людині – це її серце, тобто доброта, чуйність, співчутливе ставлення до ближніх. Я вважаю, що це правильно. Мабуть, моя думка із цього приводу не оригінальна: справді, нас роблять людьми любов і доброзичливість, без них чудова зовнішність і великі статки схожі на міцну шкаралупу трухлявого горіха. Кому такий плід потрібен?

Ми - це не безліч стандартних «я», а безліч всесвітів різних

Афористично сформульовану тему твору треба розуміти так: кожен із нас неповторний у своїй індивідуальності, кожен становить собою своєрідний унікальний всесвіт. Безперечно, це правильно. Особисто я вважаю, що потрібно вірити в себе як самоцінну особистість, не боятися мати власну точку зору і, звичайно, поважати думки й права інших.

Тезу твору неодмінно треба довести за допомогою аргументів. Аргумент – це не приклад, а думка, яка доводить тезу. Для формулювання аргументів необхідно:

1. Уважно перечитати сформульовану тезу.

2. Вирішити, які думки (мінімум дві) можуть довести істинність вашої тези.

3. Сформулювати їх, чітко виокремивши.

4. Перевірити, чи вони справді аргументують ваш тезу.

5. Не забути про обов'язкові вирази, потрібні для аргументації думки.

Як приклад можна навести аргументи до деяких запропонованих раніше тез.

Потрібно цінувати те, що маєш, а не те, про що мрієш

1. Свою думку я можу аргументувати так. По-перше, життя у всіх його виявах багате й різноманітне, а людина, яка скерована лише на мрію, може не помітити цього. По-друге, народна мудрість засвідчує правильність такого погляду на життя: «Краще синиця в руці, аніж журавель у небі»; «Що маємо, не бережемо, а коли втрачаємо – плачемо».

2. На користь мого переконання можу навести такі аргументи. По-перше, людині властиво завжди прагнути до чогось кращого, нового, а по-друге, шлях до здійснення мрії, сповнений перешкод і труднощів, виховує нас, робить сильнішими, дарує радість відкриттів.

До майбутнього ми йдемо, озираючись на минуле

Моя думка ґрунтується на історичному досвіді людства: завжди вважалося необхідним глибоко вивчати й аналізувати минуле народів, країн, династій, рухів, політичних партій... Другий аргумент – зі сфери індивідуального життя: безперечно, минуле людини (дитинство, юність, соціальний досвід) впливає на її сьогодення й майбутнє.

Ніщо не звеселяє душу людини так, як споріднена праця

Моя думка ґрунтується на таких аргументах. По-перше, кожна людина має вроджену схильність і здібності до певної діяльності, у якій може повністю виявити себе. По-друге, життя стає повноцінним лише за умови реалізації особистості в суспільстві, і саме споріднена праця дарує таку можливість.

Для наведення прикладів:

1. Уважно перечитати сформульовані тези й аргументи.
2. Вибрати приклади з літератури та з історії чи власного життя.
3. Приклади подавати стисло: не переказувати змісту твору, не аналізувати докладно образи.
4. Перевірити, чи приклади справді стосуються вашої тези й аргументів.
5. Не забути про обов'язкові вирази, потрібні для наведення прикладів.

Приклади почати можна так: «Із приводу порушеної проблеми хочеться згадати відомий твір (такий-то такого-то письменника)». А далі додати три-чотири речення чи про тему, чи про образи, якийсь елемент сюжету, проблему, порушену у творі, залежно від сформульованої тези й аргументів.

Щодо висновку твору акцентуємо: він має підтвердити правильність тези. Тож фактично треба повторити думку, висловлену на початку твору, але, звичайно, іншими словами. Висновок повинен бути компактним: не потрібно формулювати якісь нові твердження чи уточнювати висунуту тезу – так учень ризикує заплутатися. Усе досить просто: обов'язкові слова (отже, таким чином, можна підсумувати тощо) й одне-два речення, суголосні тезі. Отже, для висновку:

1. Перечитати свою тезу.
2. Переформулювати її іншими словами.
3. Не забути про обов'язкові вирази, потрібні для висновку.

Як приклад:

Потрібно цінувати те, що маєш, а не те, про що мрієш

1. Отже, можу підсумувати: те, що ми маємо, здатне зробити нас щасливими, якщо ми помічатимемо й цінуватимемо його, тимчасом як зайва мрійливість позбавляє людину можливості насолоджуватися життям уже сьогодні.
2. Отже, без мрії людське життя неповноцінне. Саме мрія дає нашому існуванню сенс і надію, окрилює людину, надихає на звершення.

До майбутнього ми йдемо, озираючись на минуле

Таким чином, можна зробити висновок, що минуле, справді, визначає наше майбутнє. Людина, яка розуміє причини своїх помилок і невдач у минулому, намагатиметься більше не припускати подібних прорахунків. Народ, що усвідомив свою історію, має більше шансів посісти гідне місце в майбутньому.

Ніщо не звеселяє душу людини так, як споріднена праця

На завершення роздуму підсумую: щасливий той, хто знайшов споріднену працю. У ній людина виявляє свій творчий потенціал, збагачується духовно і, головне, відчуває себе потрібною.

Зразки формулювання теми власного висловлення

Умова

Сформулюйте тезу, наведіть два-три переконливі аргументи, які найкраще підтвердять Ваші міркування. Проілюструйте Ваші думки посиланнями на приклади з художньої літератури чи інших видів мистецтва (зазначте автора й назву твору, укажіть проблему, порушену митцем, художній образ, через який проблему розкрито, наведіть цитату з твору тощо), історичними фактами або випадками з життя. Не переказуйте змісту художнього твору, не давайте повної характеристики образів. Сформулюйте висновки.

Орієнтовний обсяг роботи - 1 сторінка (200-250 слів). Текст обсягом до 100 слів екзаменатори не перевірятимуть.

1.Прочитайте наведений текст.

Наше життя стає дедалі стрімкішим і розмаїтішим. Деякі люди з різних міркувань залишають свою країну й виїжджають за кордон. Ставлення до еміграції в нашому суспільстві не є одноставним. Одні вважають її зрадою своєю Батьківщини, інші ж — виправданим кроком.

Викладіть Ваш погляд на цю проблему.

тощо), історичними фактами або випадками з життя. Не переказуйте змісту художнього твору, не давайте повної характеристики образів. Сформулюйте висновки.

Орієнтовний обсяг роботи - 1 сторінка (200-250 слів). Текст обсягом до 100 слів екзаменатори не перевірятимуть.

2.Прочитайте наведений текст.

Сучасні технології стрімко ввірвалися в наше життя. Вони по-різному впливають на людину. Іван-Павло II писав: «Сидячи перед екраном і натискаючи на клавіші, людина може піднятися до висот людського генія, який перебуває десь на іншому кінці земної кулі, або опуститися на найнижчі щаблі деградації духу».

Викладіть Ваш погляд на цю проблему.

3.Прочитайте наведений текст.

Ми всі живемо в людських спільнотах. Людина є частиною свого народу, однак особисті інтереси й інтереси народу часто не збігаються. Мислителі всіх епох намагаються зрозуміти: чи залежить особисте щастя від щастя народу.

Викладіть Ваш погляд на цю проблему.

4.Прочитайте наведений текст.

Усі ми прагнемо бути успішними людьми, але життя не завжди сприяє нашій самореалізації. До кого ж приходять успіх у житті?

Викладіть Ваш погляд на цю проблему.

5.Прочитайте наведений текст.

Життя кожної людини складається по-різному. Часто можна почути: «Така вже доля, що тут вдієш?». Проте одні намагаються щось змінити у своєму житті, інші ж, навпаки, приймають усе таким, яким воно є, і не докладають жодних зусиль для змін. Чи варто коритися долі?

Викладіть Ваш погляд на цю проблему.

Читання і аналіз тексту

Уважно прочитайте текст «Митрополит Іларіон» та виконайте завдання до нього.

Митрополит Іларіон

(1) Наприкінці 50-х років минулого століття розкидана світами українська спільнота активно організується довкола ідеї гідного пошанування генія і пророка свого народу Тараса Шевченка на честь «круглої» печальної дати - 100-річчя від дня його смерті, що випадала на 1961 рік. Найрезультативніше ця ідея почала здійснюватися на американському континенті в Канаді і Сполучених Штатах Америки.

(2) Серед різноманітних заходів - спорудження монументів і пам'ятників Великому Кобзареві, жалобні відправи, наукові академії наші емігранти особливо акцентували свою увагу на публікації творів Шевченка або нових наукових розвідок про нього. На цю святу справу українці повсюди організовували збірки, які в основному склалися з нелегко зароблених власних коштів. Так стали з'являтися великими накладками видрукувані на крейдянному папері портрети, листівки, поштові марки, книги...

(3) Осторонь цієї справи, звичайно ж, не міг стояти обраний 1951 року предстоятелем Української православної церкви в Канаді митрополит Іларіон, відомий донедавна в науковому світі як професор Іван Огієнко.

(4) Ім'я цієї людини належить до числа небагатьох учених-енциклопедистів, доробок якого в галузі шевченкознавства є особливо вагомим. Однак він і досі залишається практично невідомим не лише широкому читацькому загалу, а й фахівцям. Парадокс Огієнкової долі полягає в тому, що про Тараса Шевченка цей автор почав писати ще в студентські роки, продовжив ці дослідження в Кам'янці-Подільському, Варшаві, Холмі, Лозанні. Однак через надто драматичні життєві ситуації, які доводилося постійно переживати політичному емігранту, колишньому професору і міністру уряду УНР, переважна більшість із розпочатих у різні роки і в різних місцях праць не була закінчена.

(5) Завершити свою багатостраждальну шевченкіану Іларіон-Огієнко прагнув уже в Канаді. 100-річчя від дня смерті Кобзаря і стало якраз тим приводом, що спонукало систематизувати все написане досі, доповнити новим матеріалом і видати давно омріяну книжку з такою ж назвою «Тарас Шевченко». Однак фатум долі переслідував автора і тут за свого життя він так і не побачив свою збірку шевченкознавчих творів надрукованою - вийшли друком окремими виданнями лише два дослідження. Десятки літ розміщений у різних коробках величезного архіву митрополита Іларіона у Вінніпезі цінний шевченкознавчий матеріал лежав у рукописному вигляді, чекаючи свого видавця.

(6) Спробуємо на початку з'ясувати, якими ж були початкуючі спроби юного студента університету Св. Володимира досягнути генія Кобзаря, життєві випробування долі якого Іван Огієнко нерідко «накладав» на свої, обумовлені власною долею, митарства? Спроби ці припадають на період співробітництва з україномовними газетами «Громадська думка» і «Рада», поява яких стала результатом революційних подій 1905 року.

(7) Іван Огієнко був у числі тих співробітників «Громадської думки», хто серед перших після закриття її владою у серпні 1906 року активно взявся за творення нового україномовного друкованого органу. Його співробітництво з «Радою» відразу набуває не лише системного характеру за періодичністю вміщуваних на її шпальтах матеріалів, а й нової якості за жанровим діапазоном, проблематикою виступів.

(8) Публікації початкуючого журналіста в цій газеті можна умовно поділити на кілька груп. Першою є кореспонденції й замітки з місць про суспільно-політичні настрої на селі. Буваючи за завданням редакції у повітах Київської губернії, він уважно вивчає все, що там відбувається, прислухається до роздумів і міркувань своїх співбесідників, з боєм у серці і переживанням за своїх героїв не лише викладає на папері побачене й пережите, а й прагне виокремити, загострити увагу на характерних тенденціях, найголовніших проблемах.

Тому стрижень авторської думки, авторської позиції легко віднаходиться в кожній публікації.

(9)Другу групу матеріалів складають есеї й нариси про сучасне авторові українське село, про матеріальне й духовне буття його мешканців. Тут молодий Огієнко найкраще виявив свої багатообіцяючі творчі потенції нарисовця-публіциста, справжнього майстра слова. Герої його нарисів - у переважній більшості або давно знайомі, або випадкові попутники, з якими доля зводила в дорозі. Це прості, здебільшого безземельні селяни зі своїми щоденними бідарськими клопотами, багатим внутрішнім світом, який раптом відкривається в щирій безпосередній бесіді, з трепетним очікуванням кращої будуччини - якщо не собі, то своїм дітям...

(10)Після постановня Української Народної Республіки Іван Огієнко береться за створення підручників і посібників з вивчення української мови всіма категоріями населення. Серед перших він готує своєрідного порадирика студентам, вчителям, учням і всім, хто бажав самостійно вивчати українську мову. 1918 року у видавництві книгарні Є. Череповського, що видавало переважно україномовну літературу, побачив світ його ґрунтовний бібліографічний покажчик «Українська мова». У ньому містився перелік усіх виданих книг чи наукових розвідок, що мали бодай найменше відношення до української мови...

(11)Окреме видання «Грамаічно-стилістичного словника Шевченкової мови» автор почав готувати до друку вже по переїзді до Канади... Обґрунтовуючи внесок Тараса Шевченка в розвиток і ствердження нової української літературної мови, Іван Огієнко в ній чи не першим серед вітчизняних учених на основі творів Кобзаря вирішує дослідити різницю між державницьким і територіальним (іншими словами - колоніальним) значенням виразів «в Україні» та «на Україні». Цьому питанню він присвячує статтю «Вираз «в Україні» в Шевченка» (Віра й Культура. 1954, с. 20-22), довівши глибоке розуміння поетом різниці з вживанням прийменників **в** та **на** в контексті поняття Україна.

(12)Ця глибоко аргументована стаття и сьогодні не втратила своєї актуальності, адже цілий ряд вітчизняних друкованих засобів не кажучи вже про засоби масової інформації сусідньої північної держави, ще й досі вперто і свідомо підкреслюють нашу вторинність отим принизливим для українців прийменником «на» замість «в», що й тепер визначає для читача таких видань нібито колоніальну залежність нашої держави від колишньої митрополії: «на Україні», як на якійсь території Росії, а не в окремо взятій незалежній державі... (За М. Тимошиком)

- 1.Сформулюйте одним реченням тему поданого тексту.
- 2.Які теми цікавили молодого вченого Івана Огієнка?
- 3.Яка композиційна частина тексту відсутня? Відповідь обґрунтуйте
- 4.Випишіть з тексту синоніми до слів: Тарас Шевченко, тираж, зла доля, поневіряння, можливості, злободенність.
- 5.Поясніть своїми словами значення слова парадокс.

ДОВІДКОВІ МАТЕРІАЛИ

НАЗВА	ЖАНР
«Слово про похід Ігорів»	Героїчна поема
«Повість минулих літ»	Літопис
«De libertate»	Вірш Патріотична лірика
«Всякому місту – звичай і права»	Вірш Громадянська лірика
«Бджола та Шершень»	Байка
«Енеїда»	Бурлескно-травестійна поема
«Наталка Полтавка»	П'єса
«Маруся»	Повість
«До Основ'яненка»	Послання
«Катерина»	Поема
«Гайдамаки»	Поема
«Кавказ»	Поема
«Сон» («У всякого своя доля»)	Поема
«І мертвим, і живим...»	Послання
«Заповіт»	Вірш Громадянська лірика
«Мені однаково чи буду...»	Вірш Громадянська лірика
«Чорна рада»	Історичний роман
«Максим Гримач»	Оповідання – балада
«Кайдашева сім'я»	Повість
«Хіба ревуть воли, як ясла повні?»	Роман
«Мартин Боруля»	Комедія
«Гімн»	Вірш Громадянська лірика
«Чого являєшся мені у сні?»	Вірш Інтимна лірика
«Мойсей»	Поема
«Тіні забутих предків»	Повість
«Intermezzo»	Новела
«Земля»	Повість
«Камінний хрест»	Новела
«Contra spem spero!»	Вірш Особиста лірика

«Лісова пісня»	Драма – феєрія
«Блакитна панна»	Вірш Пейзажна лірика
«Чари ночі»	Романс Інтимна лірика
«О слово рідне! Орле скутий!»	Вірш Патріотична лірика
«Київ – традиція»	Сонет
«Момент» (Із оповідань тюремної Шехерезади)	Новела
«О панно Інно»	Вірш Інтимна лірика
«Арфами, арфами»	Вірш Пейзажна лірика
«Ви знаєте, як липа шелестить..?»	Вірш Інтимна лірика
«Молюсь і вірю...»	Вірш Філософська лірика
«Я(Романтика)»	Новела
«Дитинство»	Новела з роману «Вершники»
«Подвійне коло»	Новела з роману «Вершники»
«Любіть Україну»	Вірш Патріотична лірика
«Місто»	Інтелектуальний роман
«Моя автобіографія»	Усмішка
«Сом»	Усмішка
«Мина Мазайло»	Комедія (політична)
«Різдво»	Вірш Філософська лірика
«Україна в огні»	Кіноповість
«Зачарована Десна»	Кіноповість
«Пісня про рушник»	Вірш Особиста лірика
«Ти знаєш, що ти людина»	Вірш Громадянська лірика

«Задивляюсь у твої зінниці»	Вірш Патріотична лірика
«Залізний острів»	Новела (Із роману «Тронка»)
«Три зозулі з поклоном»	Новела
«Як добре те, що смерті не боюсь я»	Вірш Патріотична та філософська лірика
«О земле втрачена, явися!..»	Вірш Патріотична лірика
«Балада про соняшник»	Вірш Ліро-епос
«Страшні слова, коли вони мовчать»	Вірш Філософська лірика
«Українське альфреско»	Вірш Філософська лірика
«Маруся Чурай»	Роман у віршах
«Тигролови»	Роман
«Стилет чи стилос?»	Вірш Філософська та громадянська лірика

автор	назва твору	стильовий напрям	жанр	герої	ключове
<i>народні (фольклор)</i>	«Ой, морозе, морозенку»		історична пісня		«Твої думи, твої пісні не забудуть люди»
	«Чи не той то хміль» (пісня про Богдана Хмельницького)		історична пісня	Б.Хмельницький	
	«Бондарівна»		балада	Бондарівна, пан Каньовський	Пан Каньовський вбиває Бондарівну через те, що вона не захотіла з ним бути
	«Маруся Богуславка»		дума	Богуславка, запорізькі козаки	Маруся визволяє невільників-козаків
<i>пісні Марусі Чурай</i>	«Віють вітри, віють буйні...»		пісня	дівчина, що сумує за козаком	сум за коханим, пісня використана у «Наталці Полтавці»
	«Засвіт встали козаченьки»		пісня	козак, мати його, наречена Маруся	Маруся проводить козака у похід
<i>Нестор літописець</i>	«Повість минулих літ»	орнаменталізм	літопис	Кий, Щек, Хорив, сестра Либідь, княгиня Ольга	заснування Києва, помста Ольги, напад хозарів
<i>невідомий (він був воїном Ігорового війська)</i>	«Слово о полку ігоревім» (Ігоря, сина Святослава, внука Олега)		героїчна поема або літописна повість	Ігор, Всеволод, Святослав, Ярославна, половці – Овлур, Гзак, Кончак, Боян віщий	<u>тема</u> : зображення невдалого походу новгород-сіверського князя Ігоря на половців 1185р.; <u>ідея</u> : заклик руських князів до єднання для спільної боротьби проти зовнішніх героїв; центральний образ - земля руська; «золоте слово» Святослава, віщування Ігорю, плач Ярославни
<i>Г.Сковорода - «мандрівний філософ»</i>	«Бджола та шершень» (зі збірки «Байки харківські») байка в	бароко	байка	бджола, шершень	ідея «сродної праці» - праці за нахилом. кожна людина повинна займатись улюбленою справою, тоді вона буде щасливою і принесе

«Світ ловив мене, та не спіймав», родоначальник літературної байки	прозі) з двох частин: фабула (розповідь) сила - мораль (висновок, повчальна частина)				користь суспільству.
	«Всякому місту звичай і права» (пісня №10) зі збірки «Сад божественних пісень» (30 пісень)		вірш (соціальна сатира)		соціальна сатира: висміює існуючу систему та її представників, перероблена пісня використана у «Наталці Полтавці»
	«De libertate» (про свободу)		ліричний вірш (вірш-пісня) (громадянська лірика)		<u>тема</u> : зображення волі як найбільшого багатства людини. <u>ідея</u> : оспівування Б.Хмельницького, борця за свободу рідного народу, яка є найбільшим багатством людини; зі свободою ніщо не може зрівнятися, згадується «вольності отче Богдане-герою»
І.Котляревський – основположник нової української літератури	«Енеїда» - енциклопедія народ. побуту українців хviii ст.	класицизм	бурлескно- травестійна поема (героїчна поема) рід – ліро-епос	Еней, батько Анхіз, мати Венера; троянці Низ та Евріал; Зевс, Меркурій, Еол, Нептун, Юнона; цариця- вдова Дідона, відьма Сивілла, цар Латин, його дружина Амата, донька Лавінія; цар рутульців Турн.	в основі – поема Вергілія
	«Наталка Полтавка»		соціально- побутова п'єса (за	Наталка - Петро, Горпина Терпелиха (мати), возний Тетарваковський,	всього використано 19 пісень; починається піснею «Віють вітри, віють буйні»

			Котляревським - «опера малоросійська на дві дії»). рід - драма	виборний Макогоненко, Микола-далекий родич Терпелихи	
Г.Квітка-Основ'яненко – засновник української прози	«Маруся»	сентименталізм	сентиментальна повість (перша україномовна повість нової укр.літератури)	Маруся - Василь, сільський багач Наум Дрот, Настя Дрот (батьки)	Маруся потрапила під дощ, застудилася і померла, поки Петро був на заробітках, Василь стає ченцем
Т. Шевченко	«Причинна»	романтизм	балада		
	«Катерина»	романтизм	ліро-епічна соціально-побутова поема	Катерина, батьки, москаль Іван, старий сліпець-бандурист, Івась – син Катерини	трагічна доля матері-покритки
	«До Основ'яненка» (присвячена Г.Квітці-Основ'яненку)	реалізм	поезія - послання		«Наша дума, наша пісня не вмре, не загине»; захоплення героїчним минулим України; роль уроків історії для вирішення проблем сучасності; віра в безсмертя рідного народу.
	«Гайдамаки»	романтизм	ліро-епічна поема героїчного характеру	Ярема Галайда - Оксана, Іван Гонта, Максим Максим Залізняк (ватажки повстання), титар (батько Оксани), корчмар Лейба, конфедерати, кобзар волох	звеличення національно-визвольного духу українців у ході боротьби проти польсько – шляхетського панування
	«Сон» (комедія)	реалізм	сатирична поема (форма сну). перший	цар, що перетворюється у кінці на жалюгідне кошеня, «землячки»,	три картини – Україна, Сибір, Петербург (царський палац); зображення справжньої суті

			твір політичної сатири	цариця як засушений опеньок	російського імперського режиму.
	«Кавказ»	реалізм	сатирична поема	включено міф про Прометея	боріться – поборете!; зображення загарбницької політики рос. самодержавства, реакційної ролі церкви й прогнилої дворянської моралі.
	«І мертвим і живим...»	реалізм	послання		«В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля»; критика української еліти, яка зневажає укр. народ, і заклик до соціального примирення заради відродження нації
	«Заповіт» - входить до збірки «Три літа»	реалізм	монолог		«Як умру, то поховайте»; заклик до повалення експлуататорського ладу й розбудови нового вільного суспільства
	«Мені однаково»	реалізм	поезія (ліричний вірш-медитація)		твір-маніфест про небайдужість митця до того, що відбувається в Україні; твір побудований за принципом протиставлення
	«Ісаія. Глава 35»	реалізм	поезія		картина щасливого майбутнього України
Пантелеймон Куліш	«Чорна рада»	реалізм	перший історичний роман (іноді – соціально-історичний)	Яким Сомко-гетьман, Павло Тетеря, Іван Брюховецький (негативний), полковник Шрам, Петро Шрам – Леся (дочка Череваня), курінний отаман Кирило Тур, Черевань, його дружина Меланія, Пугач	історична основа – літопис Самовидця; наскрізний символ дороги; зображення історичних подій у Ніжині 1663р. – доби руїни (смерть Б.Хмельницького, боротьба за гетьманування на лівобережній Україні між Тетерею, Сомком, Брюховецьким)
Марко Вовчок –	«Максим Гримач»	реалізм (	родинно-	заможний козак Максим	розповідь про вірне кохання й

<i>основоположниця української дитячої прози</i>	(входить до збірки «Народні оповідання»)	має реалістичну основу, але герої - романтичні)	побутове оповідання	Гримач, Катря (донька його), Тетяна, кріпак Семен	трагічну смерть Катрі та Семена, що стали жертвою батьківського егоїзму: Катря накладає на себе руки, не дочекавшись коханого - Семена
<i>І. Нечуй-Левицький</i>	«Кайдашева сім'я»	реалізм	соціально-побутова повість, іноді – повість-хроніка	Омелько Кайдаш, Маруся Кайдашиха, Карпо, Лаврін (сини), Мотря, Мелашка – невістки, баба Параска і баба Палажка	критика дрібновласницького побуту
<i>Панас Мирний</i>	«Хіба ревуть воли» - перший психологічний роман, написаний у співавторстві з І. Біликом спочатку нарис «Подорож із Полтави до Гадячого», потім повість «Чіпка», перша назва як роману - «Пропаща сила»	реалізм	соціально-психологічний роман (в основі – історія про розбійника Гнидку) О. Білецький: «Будинок з багатьма прибудовами і надбудовами» (через його композиційну складність)	Чіпка Варениченко, Галя («польова царівна»), баба Оришка, Грицько Чупруненко (друг), Христя (дружина Грицька), Мотря Жуківна (мати), Максим Гудзь, братчики Лушня, Пацюк, Порох	закріпачення села Піски; пани польські; у Чіпки відібрали землю – він став мститися, пиячити, його засудили; Галя наклала на себе руки
<i>І. Карпенко-Карий</i>	«Мартин Боруля»	реалізм	трагікомедія	Мартин Боруля, Палажка (дружина), Марися, Степан - діти, Гервасій, його син Микола, Націєвський, Трандалев, наймити Омелько і	Мартин хотів мати дворянський титул; <u>тема</u> : дворянство як міф про краще життя; <u>ідеї</u> : - викриття бюрократизму й судової системи, заснованої на

				Трохим	хабарництві; - засудження підміни особистісних цінностей станом належністю;
І. Франко	«Гімн» (входить до збірки «З вершин і низин»)	реалізм	громадянська лірика (гімн)	«Вічний революціонер – дух, що тіло рве до бою»	чотиристопний хорей; заклик до боротьби народних мас за світле майбутнє; несхитна віра в їхню перемогу
	«Чого являєшся мені у сні» (входить до збірки «Зів'яле листя»)	реалізм	інтимна лірика (поезія)		чотиристопний ямб
	«Мойсей» (Народе мій замучений, розбитий, мов паралітик той на роздоріжжі)	реалізм	філософська поема	Мойсей, єврейський народ, Датан, Авірон, Єгова, демон пустелі Азazelь	Мойсей веде людей до щасливого майбутнього, але вони не розуміють його і відвертаються
О. Кобилянська (« <i>пишна троянда в саду української літератури</i> »)	«Земля» (в основі - реальна подія з історії родини Жижиянів)	символізм	соціально-психологічна повість	заможний газда Івоніка Федорчук, дружина Марійка, старший син Михайло, молодший син Сава; заможний газда Василь Чоп'як, його дружина Докія й дочка Парасинка, її чоловік Тодорка; панська наймичка Анна; циганка Рахіра та її батько Григорій.	на основі біблійної історії про Каїна та Авеля, мотив братовбивства; тема – людина і земля
В. Стефаник	«Кам'яний хрест»	експресіонізм	психологічна новела	Іван Дідух (переламаний), його дружина Катерина, діти.	страшна картина еміграції західноукраїнських селян до Канади

				камінний хрест – символ – важкої долі людей	
Леся Українка	«Contra spem spero» (Без надії таки сподіваваюсь...)	неороман тизм	філософська лірика		анapestом написаний; герой твору налаштований на боротьбу; заперечення тужливих настроїв, протиприродних молодості; оптимізм людини за будь-яких життєвих ситуацій; автобіографічний напрям
	«Лісова пісня»	неороман тизм	драма-феєрія	Лукаш - Мавка, Килина, мати Лукаша, дядько Лев, лісовик, перелесник, куць	утвердження краси вільнолюбивого духу, свободи, краси кохання, гармонійного життя
М.Коцюбинський – великий сонцепоклонник	«Інтермецо»	імпресіонізм	новела (автобіографічна)	моя утома, ниви у червні, три білих вівчарки, залізна рука міста, зозуля, сонце	необхідність повноцінного служіння митця народові; інтермецо означає перепочинок; кульмінація – зустріч героя с селянином
	«Тіні забутих предків»		психологічна, ліро-філософська повість	Іван Палійчук, Марічка Гуменюк, Палагна, Юра-мольфар, чугайстер, щезник, нявки	українські Ромео і Джульєтта; сила кохання; показ життя, вірувань, обрядів гуцулів
В.Винниченко (неореалізм)	«Момент»	імпресіонізм	новела	панна Муся, молодий юнак, Семен пустун-контрабандист	коротке кохання двох революціонерів
М.Вороний (поет-модерніст)	«Блакитна панна»	символізм	ліричний вірш (пейзажна лірика) хорей		оспівування краси й досконалості природи, нерозривний зв'язок з мистецтвом
О.Олесь	«Чари ночі»		інтимна лірика (романс) ямб		захоплення красою життя й кохання.
	«О слово рідне! Орле скутий»		патріотична лірика (поезія)		призначення поета, роль поезії в житті суспільства
М.Зеров	«Київ – традиція»		історіософська		возвеличує Київ;

			лірика сонет		вірш позбавлений суспільного змісту
<i>П.Тичина – кларнетизм, зорові і слухові образи, збірка «Сонячні кларнети»</i>	«О панно Інно»	символізм	інтимна лірика (ямб)		присвячується коханій дівчині – сестрі Інни; нестерпна туга за втраченим коханням, поєднана зі світлим спогадом про нього.
	«Арфами, арфами»		пейзажна лірика		гімн весні як символу любові, життя й натхнення; близька до поезії М.Вороного «Блакитна панна»
	«Ви знаєте, як липа шелестить»		інтимна лірика (поезія)		паралельно зображується світ природи і світ людини
<i>М.Рильський</i>	«Молюсь і вірю»		філософська лірика, вірш- рефлексія - ямб		радісне утвердження життя, насолодження кожною миттю буття.
<i>М.Хвильовий – ВАПЛІТЕ, започаткував літературну дискусію 1923- 1925 р., покоління «розстріляного відродження»</i>	«Я (романтика)»	імпресіонізм	новела	чорний трибунал: я – чекіст, главковерх «чорного трибуналу», доктор Тагабат, Дегенерат, Андрюша. мати Марія, інсургенти, версальці	проблема вибору між фанатизмом і гуманізмом, фатальний вибір між синівськими почуттями і обов'язком революціонера заради «Загірної комуни»; починається з прологу «З далекого туману». роздвоєність «я – чекіст, але я і людина»
<i>Ю.Яновський</i>	«Дитинство»	лірико-романтична стильова течія	новела	Данило Чабан і його правнук Данилко	тема: життя Данила Чабана та історія його роду, що уособлює шлях українського народу
<i>В. Підмогильний покоління «розстріляного відродження»</i>	«Місто»	модернізм, інтелектуальна	перший модерний, урбаністичний, маргінальний	Степан Радченко, Надійка, Левко, Рита	тема: підкорення людиною міста. ідея: розкриття характеру людини, яка підкорює місто. розповідь від третьої особи.

		проза	роман		прототип Вигорського – Євген Плужник, критика – Микола Зеров
В.Сосюра	«Любіть Україну»		патріотична лірика (поезія)		поезія була заборонена Сталіним, вірш був написаний у 1944 році батьківщина - «неопалима купина» - символ безсмертя. розмір - амфібрахій
О.Вишня започаткував жанр усмішки	«Моя автобіографія»		оповідання		тавтологія в назві
	«Сом» («Мисливські усмішки»)		усмішка усмішка «синтез народного анекдоту і пейзаж. лірики»		мисливські усмішки оспівують красу природи, девіз : «бережіть зайців!»)
М.Куліш - покоління «розстріляного відродження»	«Мина Мазайло» (Лесь Курбас поставив на сцені Харківського театру «Березіль»)		сатирична комедія, («філологічний водевіль»)	родина Мазайла: Мина Мазайло, дружина Килина (Мазайлиха), діти Рина й Мокій; дядько Тарас, Уля (подруга Рини), Мотрона Розторгуєва (Курськ) (т.Мотя), комсомольці: Тертика, Губа, Аренський	тема міщанства й українізації
Б. Ігор-Антонич	«Різдво»		поезія		Лемківщина – батьківщина автора, в основі – народні обряди, традиції
О.Довженко – започаткував жанр кінооповідання	«Україна в огні»		кіноповість	Лаврін Запорожець, Олеся, Василь Кравчина, Христя Хуторна, німецький офіцер Ернст фон Крауз, Людвіг Крауз	«Фон Крауз назвав українців людьми вищої марки. Кільцеве обрамлення: починається і закінчується твір пісню «Ой, піду я до роду гуляти»

				(син), Іван Гаркавенко, Устим Товмаченко	зображення жахливого початку війни з фашистськими загарбниками й відступу радянських військ.
	«Зачарована Десна»		кіноповість	два ліричні герої – Сашко і Олександр Довженко, мати Одарка Єрмолаївна, батько Петро Семенович, прабаба Марусина, дід Семен, дід Захарко, Самійло-косар	зростання митця з дитинства до зрілості
А.Малишко	«Пісня про рушник» покладено на музику Платона Майбороди		інтимна лірика		твір побудовано у формі монологу, тема материнства, любові до матері
В.Симоненко шістдесятники	«Ти знаєш, що ти людина...» «Задивляюсь у твої зінниці»		ліричний вірш громадянська лірика громадянська, патріотична лірика		Основна думка – людина – велике створіння на землі, вмій з гордістю носити це ім'я, кожна людина неповторна Поет звиряється у любові до України, закликає земляків любити рідну землю, дбати про її майбутнє
І.Драч шістдесятники	«Балада про соняшник» верлібр не має рим, унаслідок чого дуже часто зникає і поділ на строфи), жанр – балада	неомодер ністський стиль	модерна балада		розповідь про те, як пробуджується талант; сонце – символ поезії, в основі – уособлення, алегорія
Ліна Костенко шістдесятники	«страшні слова, коли вони мовчать» «Українське		філософська лірика, ямб медитативна		мотиви: значення слова в житті людини, сутність поетичного мистецтва. мотив: розрив живого зв'язку між

	альфреско»		лірика, філософська лірика - ямб		поколіннями, між селом і містом
	«Маруся Чурай» схожа з «Лісовою піснею» Л.Українки		роман у віршах	Маруся Чурай, Грицько Бобренко, Галя Вишняківна, полковий обозний Іван Іскра, полтавський полковник Мартин Пушкар, козак Лесько Черкес, вїт (суддя) Семен Горбань	нерівня душ, зображення нещасливого кохання Марусі та Грицька в поєднанні з широкою картиною життя України 17 ст..
Василь Стус – шістдесятники (дисидентство)	«О земле втрачена, явися»		громадянська лірика (невольницька і патріотична лірика)		щира розмова ліричного героя з рідною землею, яку його змусили покинути
	«Як добре те, що смерті не боюсь я»		філософська лірика; громадянська лірика, вірш- медитація	згадуються Шевченко, Франко, Леся Українка	стоїцизм (непохитність перед обличчям смерті) в основі, розмір - ямб
О.Гончар шістдесятники	«Залізний острів»		новела	Радист Віталік та його дівчина Тоня(вожата)	Тема: розповідь про романтичну подорож закоханих Тоні й Віталіка на старий залізний крейсер, яка мало не закінчилася трагедією. Ідея: оспівування першого юнацького кохання
Г.Тютюнник шістдесятники	«Три зозулі з поклоном»		новела	оповідач, його батьки – Михайло і Соня; Марфа Яркова, поштар дядько Левко	в основі – автобіографічні спогади автора про заслання батька Михайла; возвеличення любові як високої християнської цінності, яка вивищує людину над буденністю,

					очищає її душу
Є. Маланюк – працька школа, - письменник - емігрант	«Стилет і стилос»		поезія		тема служіння митця народові; слово – це воночас і зброя, і зброя для створення краси.
І.Багряний – МУР, письменник- емігрант	«Тигролови» (спочатку було «Звіролови»)		романтичний пригодницький роман	Григорій Многогрішний (правнук гетьмана Дем'яна Многогрішного, майор НКВС Медвин, Сірки: Наталка, Грицько, батько, мати	боротьба Григорія Многогрішного за своє життя в умовах радянської тоталітарної системи; щасливі завжди мають щастя; лейтмотив Григорія - «краще вмерти біжучи, ніж жити гниючи; поїзд-дракон - зображення трагічної долі людини - особистості в радянському тоталітарному режимі; перемога добра над злом; за будь-яких обставин кожен перед усім має бути людиною

ТЕСТИ З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1	Драматичну долю галицького селянства кінця XIX - початку XX століття втілено в образі	
А	Омелька Кайдаша	
Б	Івана Палійчука	
В	Чіпки Варениченка	
Г	Івана Дідуха	
Д	Максима Гримача	

2	«Не можна любити народів других, / Коли ти не любиш Вкраїну!..» - переконаний	
А	Володимир Сосюра	
Б	Василь Симоненко	
В	Андрій Малишко	
Г	Василь Стус	
Д	Павло Тичина	

3	Ідеальний світ української родини переселенців зображено у творі	
А	«Зачарована Десна»	
Б	«Три зозулі з поклоном»	
В	«Тіні забутих предків»	
Г	«Камінний хрест»	
Д	«Тигролови»	

4	Поєднання інтелектуальної й масової, елітарної й кітчевої культури є характерною ознакою	
А	романтизму	
Б	постмодернізму	
В	реалізму	
Г	бароко	
Д	експресіонізму	

5	Написання нарису «Подоріжжя од Полтави до Гадячого» стало важливим етапом підготовки твору	
А	«Наталка Полтавка»	
Б	«Чорна Рада»	
В	«Максим Гримач»	
Г	«Хіба ревуть воли, як ясла повні?»	
Д	«Кайдашева сім'я»	

6	Про героїчну битву українського війська проти загарбників біля Савур-могили йдеться у творі	
А	«Засвіт встали козаченьки»	
Б	«Дума про Марусю Богуславку»	
В	«Ой Морозе, Морозенку»	
Г	«Віють вітри»	
Д	«Бондарівна»	

7	У рядках <i>Йде весна</i> <i>Запашина,</i> <i>Квітами-перлами</i> <i>Закосичена</i> <i>провідним художнім засобом є</i>	
А	паралелізм	
Б	анафора	
В	оксиморон	
Г	порівняння	
Д	персоніфікація	

8	«Чую, як мені легше робиться, наче нова душа сюди ввійшла, а стара, дворянська, попелом стала», – зізнається	
А	Михайло Черевань	
Б	Омелько Кайдаш	
В	Мартин Боруля	
Г	Максим Гудзь	
Д	Борис Тетерваковський	

9	Історія села Піски є однією із сюжетних ліній твору	
А	«Земля»	
Б	«Хіба режуть воли, як ясла повні?»	
В	«Тіні забутих предків»	
Г	«Камінний хрест»	
Д	«Кайдашева сім'я»	

10	Заклик до українців <i>Обніміться ж, брати мої.</i> <i>Молю вас, благаю!</i> <i>лунає у творі</i>	
А	Тараса Шевченка	
Б	Пантелеймона Куліша	
В	Івана Франка	
Г	Лесі Українки	
Д	Івана Котляревського	

11	Марусю Чурай вважають автором твору	
А	«Бондарівна»	
Б	«Засвіт встали козаченьки»	
В	«Чи не той то Хміль»	
Г	«Дума про Марусю Богуславку»	
Д	«Ой Морозе, Морозенку»	

12	Він "ходив усе зібганий у поясі, а люди прозвали його Переломаний" - сказано про персонажа	
А	комедії	
Б	балади	
В	драми	
Г	новели	
Д	роману	

13	"Всім серцем любіть Україну свою - і вічні ми будемо з нею!" - закликає українців	
А	Павло Тичина	
Б	Дмитро Павличко	
В	Василь Симоненко	
Г	Ліна Костенко	
Д	Володимир Сосюра	

14	Образ сталінських "ешелонів смерті" є наскрізним у творі	
А	"Україна в огні"	
Б	"Подвійне коло"	
В	"Місто"	
Г	"Земля"	
Д	"Тигролови"	

15	Літературне угруповання "Пропала грамота" виникло в добу	
А	модернізму	
Б	реалізму	
В	постмодернізму	
Г	бароко	
Д	романтизму	

16	У рядках <i>О панно Інно, панно Інно!</i> <i>Я – сам. Вікно. Сніги...</i> <i>Сестру я Вашу так любив –</i> <i>Дитинно, злотоцінно...</i> <i>провідним художнім засобом є</i>	
А	інверсія	
Б	асонанс	
В	антитеза	
Г	анафора	
Д	епіфора	

17	«Той, в кого совість як чистий криш таль», є ідеалом автора твору	
А	«Чого являєшся мені у сні»	
Б	«До Основ'яненка»	
В	« Молюсь і вірю...»	
Г	«Всякому місту - звичай і права»	
Д	«Contra spem spero!»	

18	«Ця дівчина не просто так, Маруся. / Це голос наш. Це – пісня. Це - душа» – сказано про героїню	
А	думи	
Б	поєми	
В	драми	
Г	пригодницького роману	
Д	роману у віршах	

19	Василь Стефаник започаткував в українській літературі стильову течію	
А	імпресіонізму	
Б	сентименталізму	
В	романтизму	
Г	реалізму	
Д	експресіонізму	

20	Справжнє прізвище автора твору «Тигролови»	
А	Кандиба	
Б	Тобілевич	
В	Фітільов	
Г	Губенко	
Д	Лозов'ягін	

21	Синтез мистецтва й антимистецтва, елітарної й масової культури, іронічно-сміхового й серйозного ставлення до дійсності - це характерна риса	
А	експресіонізму	
Б	постмодернізму	
В	неоромантизму	
Г	бароко	
Д	імпресіонізму	

22	Про київського князя Святослава («Слово про похід Ігорів») йдеться в рядку	
А	«Великому Хорсові путь перебігав»	
Б	«Ізронив злате слово, з сльозами змішане»	
В	«Підпер гори угорській своїми залізними полками»	
Г	«Жадоба спробувати Дону великого знамення йому заступила»	
Д	«Думкою поле міряє од великого Дону до малого Дінця»	

23	Виберіть поему Т. Шевченка, в якій присутній мотив-міфологема:	
А	«Сон»	
Б	«Кавказ»	
В	«Єретик»	
Г	«Юродивий»	
Д	«Катерина»	

24	Словами «Ой Морозе, Морозенку...» починається	
А	календарно-обрядова пісня	
Б	суспільно-побутова пісня	
В	історична пісня	
Г	балада	
Д	дума	

25	Сюжет «Енеїди» Іван Котляревський запозичив у	
А	Гомера	
Б	Овідія	
В	Горація	
Г	Вергілія	
Д	Шекспіра	

26	Автором першого в українській літературі історичного роману є	
А	Пантелеймон Куліш	
Б	Панас Мирний	
В	Микола Куліш	
Г	Іван Котляревський	
Д	Григорій Сковорода	

27	Карпо Адамович Тобілевич був прототипом головного героя твору	
А	«Максим Гримач»	
Б	«Кайдашева сім'я»	
В	«Камінний хрест»	
Г	«Земля»	
Д	«Мартин Боруля»	

28	Марко Вовчок — це псевдонім	
А	Л. Косач	
Б	О. Кандиби	
В	М. Вілінської	
Г	М. Фітільова	
Д	П. Губенка	

29	У творі «Кайдашева сім'я» слова «Діло з грушею скінчилося несподівано. Груша всохла, і дві сім'ї помирилися. В обох садибах настала мирнота й тиша» є
А	експозицією
Б	зав'язкою
В	розвитком дії
Г	кульмінацією
Д	розв'язкою

30	Українське слово в умовах імперії названо «скутим орлом» у поезії
А	Івана Франка
Б	Лесі Українки
В	Олександра Олеся
Г	Миколи Вороного
Д	Тараса Шевченка

31	«Драматичне роздвоєння реальності та ідеалів, внутрішній конфлікт революціонера, який потрапляє у витворену революційними ідеями пастку» розкриває твір
А	«Шаланда в морі»
Б	«За мить щастя»
В	«Intermezzo»
Г	«Момент»
Д	«Я (Романтика)»

32	«Як могутній центр тяжіння, що круг нього крихітними планетами обертаються села, вічні супутники його руху, і часточки їх, потрапивши в розпечену атмосферу цього сонця, мусять пристосовуватися до нових умов тиску й підсоння» — так сприймав місто
А	Мусій Половець
Б	Степан Радченко
В	Мина Мазайло
Г	Григорій Многогрішний
Д	Сашко Діденко

33	«Як син, тобі доземно уклонюсь, і чесно гляну в чесні твої вічі», — звертається до свого народу
А	Василь Симоненко
Б	Євген Маланюк
В	Андрій Малишко
Г	Володимир Сосюра
Д	Василь Стус

34	Порівнює поезію із «сонцем оранжевим», яке «щомиті якийсь хлопчисько відкриває для себе»	
А	Василь Стус	
Б	Ліна Костенко	
В	Дмитро Павличко	
Г	Іван Драч	
Д	Андрій Малишко	

35	Наприкінці ХХ століття діяло літературне угруповання	
А	«Молода Муза»	
Б	«Пропала грамота»	
В	«Молодняк»	
Г	«МАРС»	
Д	«Ланка»	

36	У Чигирині, Лисянці, Лебедині, Умані відбуваються події твору	
А	«Кайдашева сім'я»	
Б	«Мартин Боруля»	
В	«Гайдамаки»	
Г	«Хіба ревуть воли, як ясла повні?»	
Д	«Чорна рада»	

37	Історія розбійника Василя Гнидки лягла в основу твору	
А	Марка Вовчка	
Б	Василя Стефаника	
В	Ольги Кобилянської	
Г	Панаса Мирного	
Д	Івана Нечуя-Левицького	

38	Танець головного героя в сюжеті твору «Камінний хрест» є	
А	кульмінацією	
Б	зав'язкою	
В	розвитком дії	
Г	експозицією	
Д	розв'язкою	

39	Паралель до казки про курочку рябу наявна в творі	
А	«Чари ночі»	
Б	«Пісня про рушник»	
В	«Лебеді материнства»	
Г	«Українське альфреско»	
Д	«О землі втрачена, явися!..»	

40	«Стану я, гляну я — скрізь поточки як дзвіночки, жайворон як золотий», — писав	
А	Павло Тичина	
Б	Андрій Малишко	
В	Максим Рильський	
Г	Володимир Сосюра	
Д	Богдан-Ігор Антонич	

41	Біблійну оповідь про Каїна й Авеля нагадує конфлікт твору	
А	«Три зозулі з поклоном»	
Б	«Тигролови»	
В	«Україна в огні»	
Г	«Маруся Чурай»	
Д	«Подвійне коло»	

42	У царині пригодницького роману працював	
А	Володимир Винниченко	
Б	Іван Багряний	
В	Юрій Яновський	
Г	Микола Хвильовий	
Д	Олександр Довженко	

43	«Філологічним водевілем» назвав автор свій твір	
А	«Стилет чи стилос?»	
Б	«Балада про соняшник»	
В	«Зачарована Десна»	
Г	«Мина Мазайло»	
Д	«Я (Романтика)»	

44	Укажіть, до якого угруповання належав М.Зеров	
А	футуристів	
Б	символістів	
В	імпресіоністів	
Г	неокласиків	
Д	неоромантистів	

45. Установіть відповідність між назвою твору та художнім напрямом (стилем).

Назва твору	Художній напрям
1.«Intermezzo»	А.романтизм
2.«Кайдашева сім'я»	Б.імпресіонізм
3.«Маруся»	В.експресіонізм
4.«Гайдамаки»	Г.сентименталізм
	Д.реалізм

Позначте відповіді:

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

46. Установіть відповідність між назвою твору та його темою.

Назва твору	Тема твору
1.«Хіба ревуть воли, як ясла повні?»	А.трагедія братовбивства в селянській родині
2.«Тигролови»	Б.вимушена еміграція українських селян за океан
3.«Маруся»	В.життєпис злочинця на широкому суспільному тлі
4.«Земля»	Г.трагічне кохання сільської дівчини і міського хлопця
	Д.бунт вільнолюбної особистості проти тоталітарного режиму

Позначте відповіді:

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

47. Установіть відповідність між персонажами того самого твору.

Персонаж	Персонаж
1.Гриць Бобренко	А.Марфа Яркова
2.Антоніо Пальма	Б.Уля Розсоха
3.Григорій Многогрішний	В.Христя Хуторна
4.Мокій Мазайло	Г.Наталка Сірко
	Д.Галя Вишняк

Позначте відповіді:

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

48. Установіть відповідність між назвою твору та художнім напрямом (стилем).

Назва твору	Художній напрям
1.«Intermezzo»	А.романтизм
2.«Кайдашева сім'я»	Б.імпресіонізм
3.«Маруся»	В.експресіонізм
4.«Гайдамаки»	Г.сентименталізм
	Д.реалізм

Позначте відповіді:

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

49. Установіть відповідність між персонажами одного твору.

Персонаж	Персонаж
1.Леся Череванівна	А.Микола Гуляницький
2.Марися Боруля	Б.Чіпка Варениченко
3.Мотря Довбиш	В.Петро Шраменко
4.Галя Гудзь	Г.Іван Палійчук
	Д.Карпо Кайдаш

Позначте відповіді:

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

50	Установіть героя «Ми з нею рідні. Ми з одного кореня. Мабуть, один лелека нас приніс. Батьки у нас безстрашні й невпокорені і матері посивілі од сліз», - каже про себе й Марусю Чурай	
А	Іван Іскра	
Б	Мартин Пушкар	
В	Гриць Бобренко	
Г	Семен Горбань	
Д	Яким Шибиліст	

51. Установіть відповідність між твором і міфологічним персонажем.

Твір	Міфологічний персонаж
1.«Лісова пісня»	А.Прометей
2.«Кавказ»	Б.Див
3.«Тіні забутих предків»	В.Чугайстр
4.«Енеїда»	Г.Перелесник
	Д.Юнона

Позначте відповіді:

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

52. Установіть відповідність між персонажами одного твору.

Персонаж	Персонаж
1.Леся Череванівна	А.Микола Гуляницький
2.Марися Боруля	Б.Чіпка Варениченко
3.Мотря Довбиш	В.Петро Шраменко
4.Галя Гудзь	Г.Іван Палійчук
	Д.Карпо Кайдаш

Позначте відповіді:

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

53. Установіть відповідність між персонажем твору та літературним напрямом.

Персонаж	Літературний напрям
1.Максим Гудзь	А.імпресіонізм
2.Наум Дрот	Б.романтизм
3.Іван Дідух	В.експресіонізм
4.Ярема Галайда	Г.сентименталізм
	Д.реалізм

Позначте відповіді:

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

54. Установіть відповідність між персонажами одного твору.

Персонаж	Літературний напрям
1.Ігор 2.Ярема 3.Тетерваковський 4.Кий	А.Ярославна Б.Гонта В.Бондарівна Г.Либідь Д.Терпилиха

Позначте відповіді:

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

55	<i>В житті мене ти й знать не знаєш, Ідеш по вулиці – минаєш, Вклонюся – навіть не зирнеш І головою не кивнеш, – дорікає коханий ліричний герой твору</i>	
А	Миколи Вороного	
Б	Олександра Олеся	
В	Павла Тичини	
Г	Максима Рильського	
Д	Івана Франка	

56	Українській письменниці та громадському діячеві Наталі Кобринській присвячено твір	
А	Марка Вовчка	
Б	Василя Стефаника	
В	Михайла Коцюбинського	
Г	Івана Франка	
Д	Ольги Кобилянської	

57	У рядках <i>Він народився під такою зіркою, що щось в душі двоїлося йому. Від того кидавсь берега до того. Любив достаток і любив пісні схарактеризовано героя твору</i>	
А	Тараса Шевченка	
Б	Ліни Костенко	
В	Івана Франка	
Г	Лесі Українки	
Д	Андрія Малишка	

58	Рядки <i>Мене водило в безвісті життя, Та я вертався на свої пороги належать</i>	
А	Іванові Драчу	
Б	Василеві Стусу	
В	Дмитрові Павличку	
Г	Володимирові Сосюрі	
Д	Василеві Симоненку	

59	Літературне угруповання ВАПЛІТЕ очолював	
А	Павло Тичина	
Б	Іван Багряний	
В	Юрій Яновський	
Г	Євген Маланюк	
Д	Микола Хвильовий	

60	На тлі Другої світової війни розгортаються події твору	
А	«Intermezzo»	
Б	«Я(Романтика)»	
В	«Вершники»	
Г	«Тигролови»	
Д	«Україна в огні»	

61	Данило Чабан є персонажем твору	
А	«Зачарована Десна»	
Б	«Три зозулі з поклоном»	
В	«Дитинство»	
Г	«Мина Мазайло»	
Д	«Україна в огні»	

62	Риторичне запитання «Ви знаєте, як липа шелестить?» поставив	
А	Володимир Сосюра	
Б	Андрій Малишко	
В	Дмитро Павличко	
Г	Павло Тичина	
Д	Василь Симоненко	

63	Письменник Павло Губенко відомий читачеві під псевдонімом	
А	Микола Куліш	
Б	Остап Вишня	
В	Микола Хвильовий	
Г	Улас Самчук	
Д	Григір Тютюнник	

64.	З-поміж перелічених творів сонетом є	
А	«Сучасники»	
Б	«Ти знаєш, що ти людина..»	
В	«О землі втрачена, явися..»	
Г	«Балада про соняшник»	
Д	«Київ - традиція»	

65.	Життєвий принцип «ліпше вмерти біжучи, ніж жити гниючи» сповідує персонаж твору Івана Багряного	
А	А.Медвин	
Б	Наталка Сірківна	
В	Григорій Многогрішний	
Г	Григорій Сірко	
Д	старий Сірко	

66. Установіть відповідність між назвою та автором твору

Назва твору	Автор твору
1.«Як добре те, що смерті не боюсь я»	А.Юрій Яновський
2.«Я (Романтика)»	Б.Володимир Сосюра
3.«Дитинство»	В.Марко Вовчок
4.«Любіть Україну»	Г.Микола Хвильовий
	Д.Василь Стус

Позначте відповіді:

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

67. Установіть відповідність між провідною темою та персонажем твору

Тема твору	Персонаж твору
1.українізація 1920-х років	А.Марфа Яркова
2.голодомор 1932–1933 років	Б.Іван Дідух
3.розповідь про щире і вірне кохання	В.Тагабат
4.вимушена еміграція українських селян	Г.дядько Тарас
	Д.Андрійко Катранник

Позначте відповіді:

	А	Б	В	Г	Д
1					
2					
3					
4					

68	<i>«А такий був: нехай тільки станеться кому з нашого села пригода — головою ляже, а вирятує; нехай зачепить хто чужий, то й не збудеться лиха: налетить, як той вихор нагальний, доценту викорчує. Колись шляхтич да заняв козаче поле, то він і хату його спалив, і попіл розвіяв, і самого протуриє за Дніпро», — так</i> схарактеризовано героя твору
А	Пантелеймона Куліша
Б	Панаса Мирного
В	Марка Вовчка
Г	Івана Багряного
Д.	Олександра Довженка

69	Протягом понад століття відбуваються події твору
А	«Кайдашева сім'я»
Б	«Тіні забутих предків»
В	«Земля»
Г	«Хіба ревуть воли, як ясла повні?»
Д	«Чорна рада»

70	Впевненість у тому, що <i>Сила родиться й завзяття Не ридать, а добувати, Хоч синам, як не собі, Кращу долю в боротьбі</i> висловлене у творі
А	А.«De libertate»
Б	«Стилет чи стилос?»
В	«Страшні слова, коли вони мовчать»
Г	«Як добре те, що смерті не боюсь я»
Д	«Гімн»

71	Виберіть прізвище письменника, який сказав, що Леся Українка «чи не одинокий мужчина на всю новочасну соборну Україну»:
А	М. Коцюбинський
Б	Т. Шевченко
В	І. Франко
Г	М. Рильський
Д	В. Симоненко

72	Виберіть ім'я поета, у творчості якого Степова Еллада стала синонімом України:
А	В. Симоненко
Б	Є. Маланюк
В	Г.Тютюнник
Г	В. Стус
Д	М. Коцюбинський

73	Виберіть художній твір, у якому присутній символічний образ Божої Матері:	
А	Поема П. Тичини «Скорбна мати»	
Б	Поема Лесі Українки «Давня казка»	
В	Поема М. Вороного «Євшан-зілля»	
Г	Поема Т. Шевченка «Неофіти»	
Д	Поема Т. Шевченка «Юродивий»	

74	Виберіть поему Т. Шевченка, в якій присутній мотив-міфологема:	
А	«Сон»	
Б	«Кавказ»	
В	«Єретик»	
Г	«Юродивий»	
Д	«Неофіти»	

75	Укажіть автора збірки «Зів'яле листя»:	
А	В. Симоненко	
Б	Б. Олійник	
В	І. Драч	
Г	І.Франко	
Д	Є. Маланюк	

76	Укажіть автора рядків: <i>Стояла я і слухала весну, Вона мені багато говорила, Співала пісню дзвінку, голосну, То знов таємно-тихо шепотіла.</i>	
А	Олена Теліга	
Б	Ліна Костенко	
В	Ольга Кобилянська	
Г	Леся Українка	
Д	Максим Рильський	

77	Виберіть серед запропонованих творів той, рядки якого наведено: <i>Ні, я хочу крізь сльози сміятись, Серед лиха співати пісні...</i>	
А	«Надія»	
Б	«Мріє, не зрадь!..»	
В	«Давня казка»	
Г	«Contra spem spero»	
Д	«Сон»	

78	За жанровою формою новела В.Винниченка «Момент»:	
А	Соціально-побутова	
Б	психологічна	
В	імпресіоністична	
Г	постмодерна	
Д	реалістична	

79	Назвіть стиль, характерною ознакою творів якого є псевдоідеалотворення:	
А	Романтизм	
Б	Соцреалізм	
В	Класицизм	
Г	Неоромантизм	
Д	Модернізм	

80	Укажіть стилістичний засіб, який Остап Вишня використав у назві гуморески «Моя автобіографія»:	
А	оксиморон	
Б	паралелізм	
В	алюзія	
Г	тавтологія	
Д	гіпербола	

81	Виберіть назву стилістичної фігури, виразу, який є натяком на відомі історичні події, на літературний твір:	
А	міфологема	
Б	рефрен	
В	асидентон	
Г	алюзія	
Д	літота	

82	Укажіть троп, яскраво виражений у рядках: <i>З вами, русичі, хочу голову свою покласти або напитися шоломом Дону...</i>	
А	синекдоха	
Б	метонімія	
В	перифраз	
Г	метафора	
Д	епітет	

83	Виберіть твір, у якому провідною є ідея фатальної невідповідності між ідеалами революції та засобами їх досягнення:	
А	«Дитинство» Ю. Яновського	
Б	«Я (Романтика)» М. Хвильового	
В	Роман у віршах Л. Костенко «Маруся Чурай»	
Г	П.Мирний «Хіба ревуть воли, як ясла повні»	
Д	П.Куліш «Чорна рада»	

84	Виберіть твір, який має мотиви, схожі на ті, що присутні у повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків»:	
А	Драма-феєрія Лесі Українки «Лісова пісня»	
Б	Роман П. Куліша «Чорна рада»	
В	Роман у віршах Л. Костенко «Маруся Чурай»	
Г	«Дитинство» Ю. Яновського	
Д	Роман у віршах Л. Костенко «Маруся Чурай»	

85	Виберіть твір, у яких постає проблема братовбивства:	
А	Роман у віршах Л. Костенко «Маруся Чурай»	
Б	О.Кобилянська «Земля»	
В	Новела М. Хвильового «Я (Романтика)»	
Г	Марко Вовчок «Максим Гримач»	
Д	П.Мирний «Хіба ревуть воли, як ясла повні»	

Читання й аналіз тексту

Прочитайте текст (цифри в дужках позначають номери рядків) і виконайте завдання (1–3) Жив він у нашій благословенній провінції, де люди так невибагливі до слів, де так швидко заокруглюються в колі найпримітивніших інтересів. Де так легко потонути в тенетах усіляких дрібниць і заблукати між деревами, за якими не видно лісу.

(4–8) Ось був, скажімо, чоловік як чоловік, закінчив аспірантуру, поїхав до Черкас, у найжвавіший центр їх — педінститут, — і десь ділися борозни з мозку й навіть зморшки на обличчі. Натренувався жити — і все заокруглилося: голова кругла, обличчя кругле, думки круглі, почуття круглі — ідеальний м'яч, який котиться без перешкод асфальтом кар'єри!..

(9–14) Василь уперто, насуплено дивився в корінь. Сам він, наче корінь, вийшов із землі, з органічною любов'ю до неї і свого селянського роду. Він добре знав, чим і як глибоко вона напоєна, і не забував про це ні на хвилину. Він знав народ у його побуті як селянський син. Знав село по своїх заболочених чоботях як працівник газети. Але він дивився на життя не як «представник», а як людина, як син дивиться на безпорадну матір.

(15–19) Він піднявся до верхніх щаблів сучасної культури і вмів бачити колгоспника на тлі космічного віку — весь діапазон крайностей життя та «парадоксів доби»:

Цілую руки, що крутили жорна
У переддень космічної доби.

(20–23) Громадянське кредо Симоненка підноситься над тисячами дзвінких патріотичних декларацій! У його простоті ви відчуваєте людину високої інтелектуальної культури — масштабний розум, який уміє відсівати дрібниці й оголювати суть.

(24–29) Пригадую вечір у Черкаському педінституті. Виступ Василя був найцікавішим, найяскравішим. Але хтось із тих, які не дуже заслухуються віршами, завдяки вродженій або натренованій пильності зафіксував непевний звук і, щоб налякати, послав записку: «Яку це Ви самотійну Україну маєте на увазі, коли пишете: «Хай мовчать Америки й Росії...»; «Маю я святе синівське право з матір'ю побуть на самоті»?»

(30–32) Василь спокійно і наче недбало прочитав цю записку та сказав: «У мене Україна одна. Якщо автор запитання знає другу — хай скаже. Будемо вибирати». Ось його лаконічна й по-справжньому народна простота й мудрість.

(33–38) З ним не можна було сперечатися. Він не висловлював квапливих напівдумок, він про все подумав і там, де інші багато й неясно балакають, мовчав. Уся наша втіха, що його стиль відбився в тому, що він залишив нам. Але він залишив для нас тільки свій початок сходження на верховину. У важкій боротьбі з собою, з атмосферою дрімотної байдужості й мертвого стандарту він вибився на свій шлях і тільки почав ним іти.

(39–44) Він тільки навчився всупереч усім вітрам відчувати радість боротьби й силу, що переливається в людину від сили земного тяжіння:
Земле рідна! Мозок мій світліє
І душа ніжнішою стає,
Як твої сподіванки і мрії
У життя вливаються моє.

(45–51) Він тільки навчився вичленовувати з пороку буденності великі проблеми життя — проблему збереження людської індивідуальності і нової думки у світі категоричних стандартів, проблему красивої ходи і власної дороги серед камінних потвор, що
Роззявляли пащі, мов кратери,
І гукали: — Ми символ доби!
Хто не з нами — той проти всіх!

(52–53) Він навчився і тим самим навчив нас. Він житиме невід'ємною часткою нас самих, як живий розум і совість, що не гасне.

(54–57) А між тим Василь Симоненко абсолютно доступний формою кожній грамотній людині і глибоко хвилюючий змістом. Він постійно говорить про те, що тривожить людей, про що й вони говорять, але без тієї громадянської висоти, ясності розуму і пристрасті слова.

(58–60) Кожен його вірш нагадуватиме нам і тим, які будуть після нас, елементарні істини, без яких не можна змістовно жити —
Ти знаєш, що ти людина...

(61–63) Дорогою ціною дався йому прорив. Але за свою коротку і вбогу юність він зумів назавжди утвердити свою неповторність. Свою важку, але цілком усвідомлену дорогу до правди.

(64–66) Це — життя. Наші прадіди запорожці вимірювали його, не роздрібнюючи. Вони клали життя для життя, не дозуючи крові. Той, хто виходить на поле честі, виносить усе життя.

(67–70) То яке ж моральне право маємо ми гратися в правду, гратися в слова, як паяц на арені цирку грається в серйозність. Симоненко гидував духовними карликама й паяцями. Він просто йшов на повен зріст, він красиво йшов, як його «перехожий», — і дивився перед себе мужніми очима мужицького сина.

(71) Стежка його має чарівну силу випрямляти горбаті душі.

За Є. Сверстюком (728 слів)

- 1** «Духовними карликами й паяцями» (рядок 69) автор називає людей
А неосвічених, обмежених, байдужих до культури та мистецтва
Б нещирих, які за правильними словами приховують ницість душі
В пересічних, які не підносяться вище за буденні потреби
Г байдужих, безпринципних, які не переймаються долею країни
- 2** У рядках 67–70 автор удається до
А сарказму
Б моралізаторства
В патетики
Г описів
- 3** Фразеологізм, що має значення «доходити до суті справи», є в реченні
А Василь уперто, насуплено дивився в корінь (рядок 9).
Б Він знав народ у його побуті як селянський син (рядки 11–12).
В Стежка його має чарівну силу випрямляти горбаті душі (рядок 71).
Г Той, хто виходить на поле честі, виносить усе життя (рядки 65–66).
- 4** Ужите в тексті слово «заокруглюються» (рядок 2) означає
А обмежуються
Б гладшають
В завершуються
Г добрішають
- 5** Стиль тексту –
А науковий
Б художній
В розмовний
Г публіцистичний
- 6** Одним з аргументів до тези «Василь уперто, насуплено дивився в корінь» (рядок 9) є слова про те, що він
А «знав народ у його побуті» (рядки 11–12).
Б жив у «нашій благословенній провінції» (рядок 1).
В «не висловлював квапливих напівдумок» (рядки 33–34).
Г «навчився відчувати радість боротьби» (рядок 39).

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Вихованець І.Р. Граматика української мови: Синтаксис. – К., 1993.
- Глазова О.П. Українська орфографія: Навч. посібн. – Харків, 2004.
- Горпинич В.О. Українська морфологія: навчальний посібник. – Дніпропетровськ, 2002.
- Гуйванюк Н.В., Кардашук О.В., Кульбабська О.В. Синтаксис сучасної української мови: Схеми і таблиці. – Чернівці, 2003.
- Гуйванюк Н.В., Кульбабська О.В. Складні ускладнені речення: Теоретично-практичний блок. Рекоменд. Міністерством освіти і науки України як навч. посібник для студентів вищих навч. закладів. – Чернівці: Рута, 2003.
- Дудик П.С. Просте ускладнене речення. – Вінниця, 2002.
- Кучеренко І.К. Теоретичні питання граматики української мови: Морфологія. – Вид. 2-е, уточн. і доп. – Вінниця: Поділля-2000, 2003.
- Мацько Л.І., Сидоренко О.М., Мацько О.М. Стилїстика української мови: Підручник. – К., 2003.
- Плющ М.Я., Грипас Н.Я. Граматика української мови в таблицях. – К.: Вища шк., 2004.
- Пономарів О. Сучасна українська мова : Підручник. – 4-те вид., перероб. і доповн. – Київ.: Либідь, 2008.
- Репіна І.Ю. Павловська Г.В. Експрес –курс: Українська мова. –К.:Майстер-клас,2009.
- Русанівський В.М. Історія української літературної мови: Підручник. – К., 2001.
- Сучасна українська літературна мова /За ред. М.Я.Плющ. – К., 1994.
- Сучасна українська літературна мова /Керівник авт. колективу О.Д.Пономарів). – К., 1997.
- Сучасна українська літературна мова: Синтаксис /За заг. ред. І.К.Білодіда. – К., 1972.
- Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000.
- Український правопис. – 4-е вид., випр. і доп. – К.: Наук. думка, 2005.
- Шевченко Л.Ю., Різун В.В., Лисенко Ю.В. Сучасна українська літературна мова. Довідник. – К., 1996.
- Ющук І.П. Українська мова: Підручник. – К.: Либідь, 2003.
- Новий тлумачний словник української мови: В 4-х томах / Укл. В.В. Яременко, О. Сліпушко. – В 3-х т. – К. : Аконіт, 2004.
- Український орфографічний словник: Орфографічний словник української мови: Близько 143 000 слів / За ред. Л.М. Полюги. – 3-те вид., переробл. і доповн. – К.: Довіра, 2002. – 1006 с.
- Галич Олександр, Назарець Віталій, Васильєв Євген Теорія літератури: Підручник / За наук. ред.Олександра Галича. — 2-ге вид., стереотип. — К.:Либідь, 2005. — 488 с.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БУДІВНИЦТВА І АРХІТЕКТУРИ

Навчальне видання

Рєпіна Ірина Юріївна
Плотникова Людмила Федорівна

Українська мова і література

Підготовка до ЗНО і вступу до КНУБА

Навчальний посібник

Підписано до друку 03.09.2019. Формат 60><84_{1/8}.

Ум. друк. арк. 33,01. Обл-вид. арк. 35,5

Тираж 50 прим. Вид. 23/І-19. Зам. 23/-1-19

КНУБА, Повітрофлотський проспект, 31, Київ, Україна, 03680

E-mail: red-isdat@aknuba.edu.ua

Надруковано в редакційно-видавничому відділі
Київського національного університету будівництва і архітектури

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
Видавничої справи ДК № 808 від 13.02.2002 р.